

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

4

ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΚΑ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1981

*Copyright: Patriarchal Institute for Patristic Studies
Thessaloniki 1981*

*Εἰς τὸν
Νικόλαον Τωμαδάκη
τὸν ὕμνολόγον καὶ γραμματικὸν*

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
A'. Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ	15
1. Προβλήματα τῆς ἀρχαϊκῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας	15
2. Τὰ λείψανα τῶν ἀρχαϊκῶν ὕμνων	18
α. Ὁρολογία	18
β. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι	23
γ. Οἱ ὕμνοι τῶν γνωστικῶν	32
δ. Λογία ποιήσις	39
3. Ἡ θεωρία περὶ ψαλμικῆς καταγωγῆς τῶν ὕμνων	43
(Αἱ ὑπάρχουσαι μαρτυρίαι περὶ χρήσεως ψαλμῶν. Οἱ ψαλμοὶ ὡς ἀνάγνωσμα καὶ μελωδία).	
4. Ἡ θεωρία περὶ τῆς συριακῆς καταγωγῆς τῶν ὕμνων	50
(Οἱ πρῶτοι σῦροι ποιηταί. Ἀντίστροφος ἐπίδρασις).	
5. Ἐλευθερία συνθέσεως ὕμνων καὶ βαθμιαῖος περιορισμὸς	54
(Ὕμνοι ὡς ἐλεύθεραι συνθέσεις. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Γνωστικῆς ὑμνογραφίας ἀρνητικῆς καὶ θετικῆς).	
6. Ὁ χαρακτῆρ τῶν ὕμνων	56
(Σύνδεσις τῶν ὕμνων μὲ τὰς εὐχάς. Ὁ ἀποδέκτης τῆς ὕμνησεως. Οἱ ὕμνοι ὡς κοινοτικὸν προϊόν).	
7. Ἡ ρυθμικὴ στιχουργικὴ (Τονικὴ ρυθμοτονία)	60
8. Μουσικὴ τῶν ὕμνων	63
9. Συμπέρασμα	67
B'. ON THE ORIGIN OF ANCIENT CHRISTIAN HYMNOGRAPHY	73
1. Biblical psalms as a hymnal of the early Church	73
2. The loss of the early christian hymns	77
3. Some hymnographical terms	78
4. Derivation of hymns from prayers	82
5. Thechnique of early hymns	85
Γ'. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΕΛΙΤΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΠΑΣΧΑ ΚΑΙ Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ	91
(Ὁ χαρακτῆρ τοῦ ἔργου. Ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ κοντακίου εἰς τὸ πάθος. Ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ἀντιφώνων τῆς Μεγάλης	

Παρασκευῆς. Ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ Ρωμανοῦ. Τὸ ἔργον ὡς ἔκφρασις τῆς ἀκολουθίας τοῦ πάθους).

Δ'. ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟ ΚΑΙΝΟΝ ΚΑΤΑ ΚΛΗΜΕΝΤΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΑ ...	107
(Ἡ μουσικὴ εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα τοῦ Κλήμεντος. Τὸ παλαιὸν εἰδωλολατρικὸν καὶ τὸ νέον ἄσμα. Ὁ νέος μελωδός. Ἡ μουσικὴ εἰς τὸν χριστιανικὸν βίον).	
Ε'. Ο ΧΟΡΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ	121
(Λογογραφικαὶ παραστάσεις καὶ μαρτυρίαι περὶ χρήσεως χορικῶν ὕμνων. Ὁ ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ. Λανθάνοντες χορικοί ὕμνοι. Ἡ ἀντιφωνία καὶ χορικός ὕμνος κατὰ τὸν δ' αἰῶνα. Ἐπιβίωσις χορικοῦ ἄσματος).	
ΣΤ'. Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ	137
1. Εἰσαγωγικά	137
2. Μετρικὴ καὶ στιχουργικὴ τοῦ κοντακίου	140
3. Ἡ δομὴ τοῦ κοντακίου	154
α. Εἰρμός καὶ οἶκος	156
β. Ἐφύμιον	157
γ. Ἀκροστιχίς	158
δ. Τὸ προίμιον	160
4. Θεματικὴ ἐπεξεργασία	162
α. Αἱ πηγαὶ	162
β. Τὰ θεολογικὰ στοιχεῖα	165
γ. Ἡ πλοκὴ τοῦ ὕμνου	167
5. Ἡ θεωρία περὶ συριακῆς καταγωγῆς τοῦ κοντακίου	172
6. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ κοντακίου	182
α. Ἡ προδρομικὴ μορφή τοῦ κοντακίου	182
α) Ὁ διπλοῦς ὕμνος τῶν πράξεων Ἰωάννου	187
β) Ὁ ὕμνος τοῦ Μεθοδίου	192
β. Ἡ περίοδος τῶν πρωτοκοντακίων	198
γ. Τὰ πρῶτα κοντάκια	204
Ζ'. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΟΝΤΑΚΙΩΝ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ	217
(Αἱ ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ καὶ αἱ μελέται περὶ αὐτοῦ. Τὸ ἔργον τοῦ J. Grosdidier de Matons).	

Η'. Ο ΜΕΓΑΣ ΚΑΝΩΝ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ	231
1. Σύνταξις τοῦ Μεγάλου Κανόνος καὶ χρήσις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν	231
2. Ἡ ποιητικὴ μορφή τοῦ Μεγάλου Κανόνος	235
3. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος	245
α. Δραματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος	245
β. Τὰ ἐκ τῆς Γραφῆς παραδείγματα	248
4. Ἑρμηνευτικὴ ἀνάλυσις τοῦ Μεγάλου Κανόνος	251
α. Ἡ ἀμαρτωλὸς κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου	251
β. Ἐλέγχουσα κλήσις	258
γ. Συναίσθησις τῆς ἀμαρτίας	261
δ. Μετάνοια	265
ε. Ἡ βεβαιότης τῆς σωτηρίας	267
5. Θεολογικὰ στοιχεῖα ἐν τῷ Μεγάλῳ Κανόνι	269
6. Ἀξιολόγησις τοῦ Μεγάλου Κανόνος	271
Θ'. Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ	279
(Τὸ τροπάριον «Τὶ σοι προσενέγκωμεν;» Πηγαὶ τοῦ τροπαρίου. Εἰκονογραφικὴ παράστασις τοῦ περιεχομένου τοῦ τροπαρίου).	279
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΩΝ	287

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ὕμνογραφία θεωρεῖται τὸ κατ' ἐξοχὴν λογοτεχνικὸν εἶδος τὸ ὁποῖον ἐκαλλιεργήθη εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ χριστιανικοὶ ὕμνοι τῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ Ε' μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος εἶναι ἀπὸ τὰ εὐγενέστερα καὶ λαμπρότερα προϊόντα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Παρὰ ταῦτα ἡ γραμματολογικὴ ἐπιστήμη πολὺ ἐβράδυνε νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν δέουσαν προσοχὴν. Διηρευνηθῆ κυρίως ὁ καθ' αὐτὸν ὕμνος, ἦτοι τὸ κοντάκιον, καὶ μάλιστα σχεδὸν μόνον τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ στιχολογικὴ ποίησις καὶ οἱ κανόνες ἐξακολουθοῦν νὰ παραμελοῦνται καὶ διὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ὕμνογραφίας ἔχουν ἀφιερωθῆ ὀλίγαι σελίδες μὲ γενικὰς καὶ ἀκατοχυρώτους σκέψεις, χωρὶς ἰδιαιτέραν μελέτην καὶ ἔρευναν.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικὴν τάσιν ἡμεῖς, εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν περιόδων συστηματικῆς ἐνασχολήσεως μὲ τὴν ἄλλην θεολογικὴν γραμματείαν, ἀφιερῶσαμεν ἀρκετὸν χρόνον εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς ὕμνογραφίας τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐπὶ τῆς μετέπειτα ἀναπτύξεως αὐτῆς. Τὰς σχετικὰς μελέτας δημοσιεύομεν εἰς τὸν παρόντα τόμον μαζὶ μὲ ὀλίγας ἄλλας αἱ ὁποῖαι ἀφιερῶνονται εἰς μεταγενέστερα ποιητικὰ κείμενα. Δύο ἀπὸ τὰς μελέτας ταύτας δημοσιεύονται ἐδῶ διὰ πρώτην φοράν.

Ὁ παρῶν τόμος ἀφιερώνεται εἰς τὸν φίλον Νικόλαον Τωμαδάκην, τὸν καρποφόρως κοπιάσαντα εἰς τὸν χῶρον ἐρεύνης τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ποιήσεως τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ προσωπικῶς καὶ διὰ τοῦ ὀμίλου τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπίσης ἀναφέρεται ἐμμέσως ἡ ἀφιέρωσις.

Θεσσαλονίκη 6 Δεκεμβρίου 1980

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Η ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἡ χριστιανικὴ ποιητικὴ δημιουργία ἔφθασεν εἰς τὸ κορύφωμα τῆς ἀκμῆς τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Στ' αἰῶνος. Ἐπειδὴ ὑπὸ τῶν νεωτέρων παρατηρητῶν ἡ ἀνθρῆσις αὐτὴ ἐθεωρήθη ἀπότομος, ἂν καὶ εἰς τὴν πραγματικότητά δὲν ἦτο, οἱ γραμματολόγοι κατέβαλον πολλὰς προσπαθείας πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ὡς ἐνὸς παραδόξου φαινομένου. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἔρευνα εὐρίσκετο εἰς πρῶϊμα στάδια, ἦσαν δικαιολογημένοι ὁποιαδήποτε παρερμηνεῖαι τὸ κακὸν εἶναι ὅτι αὐταὶ συνεχίζονται μέχρι καὶ σήμερον, ὅποτε αἱ γνώσεις ἡμῶν ἐπὶ τῶν ὑμνολογικῶν προβλημάτων ἔχουν ἐμπλουτισθῆ καὶ διασαφηνισθῆ ἐπαρκῶς.

Δὲν ἦτο πρὸς ὄφελος τῆς ἐρεύνης ὅτι εἰς τὰ πρῶτά τῆς βήματα καὶ ἐπὶ πολλὰς δεκαετίας αὕτη ἦτο ἀποκλειστικῶς εἰς χεῖρας τῶν φιλολόγων καὶ ἠγνοεῖτο ὑπὸ τῶν θεολόγων. Οἱ μὲν ἑτεροδόξοι θεολόγοι δὲν ἔτρεφον κανὲν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ποιητικὰ προϊόντα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ δὲ Ἕλληνας ἤρχοῦντο εἰς τὸ νὰ σπουδᾶζουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ξένων καὶ νὰ τοὺς ἀντιγράφουν. Ὅταν πρὸ ἑκατονταετίας περίπου διεκρίθη ὡς ἰδιαιτέρος πανεπιστημιακὸς κλάδος σπουδῶν ἡ βυζαντινολογία, διὰ τῆς ἀνόδου τοῦ K. Krumbacher εἰς καθηγητικὴν ἔδραν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, ἡ βυζαντινὴ ὑμνογραφία ἀπετέλεσε τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον τοῦ περιεχομένου τῆς ἔδρας, καθ' ὅσον ἦτο πράγματι τὸ ὑψηλότερον δημιούργημα τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ σπουδὴ τῆς πατερικῆς γραμματείας ἦτο ἐκτὸς τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, ἔμενον πολλὰ κενὰ εἰς τὴν ἔρευναν. Ἡ εἴσοδος ἔπειτα εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἔρευναν τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας καὶ μουσικῆς πολλῶν ἐβραϊκῆς καταγωγῆς ἐπιστημόνων ὅχι μόνον δὲν ἐβοήθησεν εἰς τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν καὶ ἐπίλυσιν τῶν περὶ τὸν κλάδον τοῦτον προβλημάτων, ἀλλὰ καὶ τὰ περιέπλεξεν.

Τὸ πρῶτον πρόβλημα τὸ ὁποῖον συνήντησαν οἱ ἐρευνηταὶ εἶναι τὸ περὶ τοῦ χρονικοῦ σημείου τῆς ἐμφάνισεως τῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας. Δεδομένου δὲ ὅτι τὸν περασμένον αἰῶνα δὲν εἶχε κἄν γίνει

* Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 4 (1959).

ἀντιληπτὸν ὅτι ὑπῆρχον ἀξιόλογοι χριστιανικοὶ ὕμνοι παλαιότεροι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ, ὑπεστηρίχθη ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ, τὸν Στ' αἰῶνα ἢ ὀλίγον ἐνωρίτερον, ἤρχισε διὰ πρώτην φοράν ἀναπτυσσομένη ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία.

Μὲ τὸ πρόβλημα τοῦτο συνεδέθη ἀμέσως καὶ τὸ περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας. Ἀπλῆ δὲ σύγκρισις μὲ τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τοῦ Ἐφραίμ, σύρου θεολόγου καὶ ὕμνογράφου ἀκμάσαντος τὸν Δ' αἰῶνα, ἐφανέρωσε στενὴν συγγένειαν τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας μὲ τὴν ἐφραϊμεῖον. Καθίστατο συνεπῶς εἰς τοὺς παλαιότερους ἐρευνητάς πρόδηλον ὅτι ἡ ὕμνογραφία αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς μιμήσεως καὶ διασκευῆς συριακῶν προτύπων. Φυσικὰ οὕτω ἐξεμηδενίζετο ἡ ἀξία καὶ τοῦ μεγαλυτέρου τῶν Ἑλλήνων ὕμνογράφων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Αἱ ἀντιρρήσεις γραμματολόγων τῆς περιωπῆς τοῦ K. Krumbacher δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀνατρέψουν τοὺς ἰσχυρισμοὺς ἄλλων ἐρευνητῶν, καὶ μάλιστα μερικῶν ἐκ τῶν μαθητῶν του.

Εἶναι ἀπολύτως σαφές ὅτι ἡ ἄγνοια τῆς χριστιανικῆς γραμματείας τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων ἦτο ἀνυπερβλήτον ἐμπόδιον διὰ τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν εἰργάσθησαν ἔπειτα ἀνεξαρτήτως τῶν γραμματολόγων εὐρωπαϊοὶ θεολόγοι, καὶ κυρίως ἐρμηνευταὶ τῆς K. Διαθήκης τῶν ὁποίων αἱ ἔρευναι κατέστησαν φανερόν ὅτι ἑλληνικοὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι ὑφίσταντο ἀπὸ πολὺ παλαιότερας τῆς τοῦ Ἐφραίμ ἐποχῆς, φυσικὰ δὲ τότε ἐχρειάσθη νὰ δοθῇ ἄλλη λύσις εἰς τὸ πρόβλημα. Λόγω ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς μονομερείας τῶν ἐρμηνευτῶν, ἰουδαϊζόντων κατὰ κανόνα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὠρισμένων φυλετικῶν προκαταλήψεων, ἡ προσοχὴ ἐστράφη καὶ πάλιν ἔξω τοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Παρατηρήθη ὅτι ἡ μεταγενεστέρα ἑλληνικὴ ὕμνογραφία ἀνεπτύχθη ἐν στενωῖ συνδέσμῳ μὲ τὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν χρῆσιν τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν. Πράγματι θεμελιῶδες στοιχεῖον τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος μέχρι σήμερον παρέμεινεν ἡ στιχολογία. Ταύτης αἱ ἀρχαὶ ἀνιχνεύονται μόνον μέχρι τοῦ Ε' ἢ τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρευνητῶν, χωρὶς ἔστω καὶ ἀσθενεῖς ἐνδείξεις, ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὕμνογραφία αὕτη εἶναι προῖον ἐξελιξεως καὶ διευρύνσεως τοῦ μεταξὺ τῶν ψαλμικῶν στίχων παρεμβαλλομένου συντόμου κατ' ἀρχὰς ἐξωβιβλικοῦ ἐφυμνίου. Οὕτως ἡ ὕμνογραφία ἐθεωρήθη ὡς συνέχεια τῆς ἐβραϊκῆς ποιήσεως καὶ κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ καὶ κατὰ τὰ ἐσωτερικὰ γνωρίσματα. Ἐγινε τῶρα ἐν ἄλλα τριῶν αἰώνων ἀπὸ τοῦ Ἐφραίμ πρὸς τὰ ὀπίσω. Βεβαίως δὲ παραβλέπεται τὸ γεγονός ὅτι

ἐξωβιβλικὰ ἐφύμνια ἀρχαιότερα τοῦ Ε΄ ἢ τοῦ Δ΄ αἰῶνος δὲν ἀνιχνεύονται πούθενά.

Τὸ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἐρεύνης τεθὲν νεώτερον ὕλικόν ὡς πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον θέμα ἀντὶ τῆς ὁδηγήσεως εἰς ἐκκαθάρισιν τῶν πραγμάτων ἐπέφερε μεγαλύτεραν σύγχυσιν· διότι ἐπεκάθησεν εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἄνευ ἀφομοιώσεως, ὡς ξένον καὶ ἀνεξάρτητον στρώμα, καὶ προκαλεῖ ἤδη ἀντιφάσεις εἰς τὴν διατύπωσιν γνωμῶν περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ὕμνογραφίας. Ἐνῶ παραδέχονται πλέον οἱ ἐρευνηταὶ ὅτι ὕμνοι αὐτοτελεῖς ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη ὑπ' αὐτῶν τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων, διατηροῦν καὶ τὰς παλαιότερας ἀντιθέτους ἀπόψεις περὶ μεταγενεστέρας προελεύσεως τῆς ὕμνογραφίας εἴτε ἀπὸ τὸ ἐφύμνιον εἴτε ἀπὸ τὴν ποιήσιν τοῦ Ἐφραίμ¹.

Ἄλλο σπουδαῖον πρόβλημα εἶναι τὸ περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ποιήσεως εἰς τοὺς κύκλους τῶν γνωστικῶν συστημάτων καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὕμνογραφίας. Συνήθως ὑπερτονίζεται ἡ θετικὴ πλευρὰ τῆς ὠθήσεως τὴν ὁποίαν ἔδωσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὕμνογραφίας τὸ παράδειγμα καὶ τὰ πρότυπα τῶν αἰρετικῶν, ἀλλ' εἶναι ἄξιον πολλοῦ ἐνδιαφέροντος νὰ ἐξετασθῇ μήπως συνέβη τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον· μήπως δηλαδὴ ὁ κίνδυνος νοθείας τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας δι' ἀθῶων ἐξωτερικῶς αἰρετικῶν ὕμνων προεκάλεσε περιορισμὸν εἰς τὴν ἐλευθέραν σύνθεσιν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων.

Ἄν ἀγνοοῦμεν ποία ἀκριβῶς ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ κατὰ τὰ μεταγενέστερα στάδιά της, εἶναι εὐλόγον ν' ἀγνοοῦμεν περισσότερον ποία ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν τῶν διωγμῶν. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ περισσότερον παρὰ εἰς οἰονδήποτε ἄλλο στηριζόμεθα ἐπὶ εἰκασιῶν. Ὁ Wellesz ὅμως ὑπεστήριξεν ἐσχάτως μὲ σταθερὰν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι ἰουδαιοσυριακῆς προελεύσεως.

Αἱ ὀψεις τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς ὕμνογραφίας εἶναι τόσον πολλαὶ καὶ περίπλοκοι, ὥστε μόνον διὰ τῆς ἐπιμόνου ἐνασχολήσεως μὲ τὸν βίον τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων εἰς ὅλα τὰ βήματα ἐξ ἀρχῆς, μὲ τὴν ἱστορίαν των διὰ τῶν αἰῶνων, μὲ τὴν γραμματείαν των, μὲ τὴν μουσικὴν καὶ τὴν λατρείαν, εἶναι δυνατόν νὰ τὰς ἐννοήσῃ κανεὶς.

Τὰ προβλήματα αὐτά, τὰ ὁποῖα ἔχουν πολλοὺς ξένους καὶ ὀλίγους Ἕλληνας ἀπασχολήσει ἕως τώρα, μαζί μὲ μερικὰ ἄλλα, ἰδίως μὲ τὸ

1. Βλ. τοιαύτας ἀντιφάσεις ἐν E. WELLESZ. *A History of Byzantine Music and Hymnography*. Oxford 1949, σ. 119 καὶ 120 κ.ά.

παραμεληθὲν πρόβλημα περὶ τῆς σχέσεως τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ ὕμνου πρὸς τὴν εὐχὴν, ἐξετάζομεν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην. Χρησιμοποιοῦμεν νέον ἐντελῶς πρῖσμα καὶ φυσικὰ καταλήγομεν εἰς συμπεράσματα διαφοροτικά ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν τῆς ὕμνογραφίας.

2. ΤΑ ΛΕΙΨΑΝΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΥΜΝΩΝ

Ὁρολογία

Πρὶν ἀναφερθῶμεν εἰς τοὺς διασωθέντας ὕμνους—ἢ τὰ σπαράγματα ὕμνων—τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὴν σχετικὴν μὲ αὐτοὺς ὀρολογίαν.

Ὅταν σήμερον ἀκούωμεν τὴν λέξιν ψαλμός, ἢ σκέψις μας μεταβαίνει εἰς κάποιον ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Δαβίδ ἢ ἄλλου ἱεροῦ ἀνδρός, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται εἰς τὸ Ψαλτήριον τῆς Π. Διαθήκης. Εἶναι ὅμως πολὺ ἐσφαλμένον νὰ νομίζωμεν ὅτι καὶ οἱ παλαιότεροι Χριστιανοὶ λέγοντες «ψαλμὸν» ἐνόουν μόνον ποίημα τοῦ Δαβίδ. Ὅσοι δὲν ἔχουν κατὰ νοῦν τὴν διάκρισιν αὐτὴν, κινδυνεύουν νὰ παρεμηνεύσουν πολλὰ χωρία ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων καὶ νὰ διαγράψουν ἐσφαλμένην εἰκόνα περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ψαλμωδίας.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ὕμνολογίαν φέρουν εἰς στήριξιν τῆς γνώμης των περὶ τοῦ ὅτι οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ ἐχρησίμευσαν ὡς οἱ πρῶτοι ὕμνοι τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας μερικὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ ψαλμῶν ἀορίστως χωρὶς ἐνδειξιν ὅτι πρόκειται περὶ ποιημάτων τῆς Π. Διαθήκης. Ἄς ἀνακρίνωμεν δύο ἀπὸ αὐτὰ, ἐν ἀπαντῶν εἰς ἐπίγραμμα εἰς νεαρὸν ψάλτην προερχόμενον ἐκ Βιθυνίας καὶ ἄλλο ἀπαντῶν εἰς ἔργον τοῦ Τερτυλλιανοῦ.

ψαλμοῖς τε ἀγείοις καὶ ἀναγνώσμασι πάντας ἐθίζων²
scripturae leguntur aut psalmi canuntur³.

Τὰ χωρία εἶναι σχεδὸν ταυτόσημα μὲ μίαν μικρὰν παραλλαγήν, ἢ ὁποῖα εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι χρειάζεται διὰ νὰ μᾶς διαφωτίσῃ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῶν «ψαλμῶν» εἰς τὸ πρῶτον χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις «ἀναγνώσματα», *lectiones*, ἐνῶ εἰς τὸ δεῦτερον ἡ ἀντίστοιχος λέξις εἶναι *scripturae*, «γραφαί». Ἐφ' ὅσον εἰς τὸ χωρίον τοῦ Τερτυλλιανοῦ ἀναφέρονται αἱ Γραφαί, εἰς αὐτὰς δὲ περιέχονται ὅπωςδήποτε καὶ οἱ

2. *Diction. d' archéol. chrét. et de lit.* τ. 2 σ. 919.

3. ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, *De anima* 3.

ψαλμοὶ τοῦ Δαβίδ, ἄλλο πρᾶγμα ἐννοεῖ οὗτος γράφων ἐν συνεχείᾳ psalmi canuntur, ὅπως καὶ ὁ στίχος τοῦ ἐπιγράμματος· ἄλλως θὰ ἐπρόκειτο περὶ περιπτολογίας καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις.

Ἐπάρχει ἐν χωρίον εἰς τὸν Παῦλον, τὸ ὁποῖον σαφέστατα ὁμιλεῖ περὶ ψαλμοῦ ὑπὸ ἔννοιαν διάφορον τοῦ βιβλικοῦ ἄσματος. «Ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω⁴». Εἶναι προφανές ὅτι ἐδῶ πρόκειται περὶ ὕμνου ψαλλομένου εἰς τὰς συναθροίσεις τῶν πρώτων Χριστιανῶν ὡς ἐλευθέρου στοιχείου τῆς ὅλης ἐκκλησιαστικῆς λατρείας μαζὶ μὲ τὸ κήρυγμα, τὴν γλωσσολαλίαν κλπ. Τὸ ἴδιον μαρτυρεῖ καὶ ἀπόσπασμα ἀγνώστου συγγραφέως τοῦ 200 περίπου, ἴσως τοῦ Ἰππολύτου, διατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου. «Ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ὕμνοισι θεολογοῦντες⁵». «Ψαλμὸς» λοιπὸν ἐσήμαινε τότε καὶ ἄλλα ποιήματα πλὴν τῶν τοῦ Δαβίδ, ὁμοίως δὲ καὶ «ψαλμῶδια».

Τώρα πλέον εἶναι εὐκόλον νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Παύλου περὶ τῶν διαφόρων τύπων χριστιανικῶν ἄσμάτων.

«Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς, ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ⁶».

Ἡ λέξις ψαλμὸς ἐσήμαινε ἀρχικῶς ἄσμα ἀδόμενον μὲ συνοδείαν κιθάρας ἢ ὁποιοῦδήποτε χορδοτόνου ὄργανου⁷. Ὁ Μέγας Βασιλεῖος καλεῖ τὸν ψαλμὸν λόγον μουσικὸν κρουόμενον καὶ μελωδούμενον ἀρμονικῶς⁸. Ἐπομένως ἡ λέξις δὲν σημαίνει κἄν ὕμνον εἰς Θεὸν πάντοτε· μάλιστα εἰς ἐν χωρίον τῆς Π. Διαθήκης σημαίνει ἀπλῶς κιθάραν⁹. Κατ' ὀλίγον ὁμως ἐγενικεύθη ἡ χρῆσις τῆς εἰς τὴν δήλωσιν τοῦ ἐνοργάνου λατρευτικοῦ ὕμνου, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δὲ αὐτὴν ἀργότερον ἐξέπεσε καὶ τὸ δηλωτικὸν τοῦ ὄργανου στοιχεῖον. Πάντως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ λέξις δὲν ἐσήμαινε κατ' ἀνάγκην ψαλμὸν τοῦ Δαβίδ, διὰ τοῦτο δὲ τότε ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς δήλωσιν τούτου τὴν

4. *Α' Κορ.* 14, 26. Πρβλ. καὶ 14, 15.

5. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 5, 28, 5. Ἐκ τοῦ *Μικροῦ Λαβυρίνθου* τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Γάϊον.

6. *Κολ.* 3, 16. Βλ. καὶ παράλληλον *Ἐφεσ.* 5, 19.

7. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ, *Ὀρνιθες* 218.

8. *Εἰς 29 ψαλμὸν* 3.

9. *Α' Βασ.* 16, 18.

τῶν θεσμῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὅσον ἐπεκράτησε γενικῶς εἰς τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν ἢ γραμμὴ τοῦ Παύλου.

Θὰ εὕρωμεν τί ἐννοεῖ μὲ τὸ περιλάλητον χωρίον «ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς» ὁ Παῦλος, ἂν ἀνατρέξωμεν εἰς μερικὰς χαρακτηριστικὰς ἐκφράσεις τῆς Α' Πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς ¹¹, ὅπου γίνεται διάκρισις μεταξὺ πνευματικῆς καὶ νοητικῆς προσευχῆς, μεταξὺ πνευματικῆς καὶ νοητικῆς ψαλμωδίας.

«Προσεύξομαι τῷ πνεύματι,
προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ,
ψαλῶ τῷ πνεύματι,
ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοῖ».

Τὸ ἐδάφιον τοῦτο δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ μόνον ἐν συναρτήσει πρὸς τὸ ὅλον πλαίσιον τῶν λεγομένων εἰς τὸ δέκατον τέταρτον κεφάλαιον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης περὶ τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος τὰ ὅποια ᾠδῆγουν τοὺς πιστοὺς εἰς πλῆθος ἐνθουσιαστικῶν φαινομένων, γλωσσολαλίαν, προφητείαν, ἐρμηνείαν, προσευχήν. Μεταξὺ τῶν φαινομένων τούτων ἦσαν καὶ τὸ προσεύχεσθαι τῷ πνεύματι καὶ τὸ ψάλλειν τῷ πνεύματι, ἐκφέρειν δηλαδὴ ἄσματα πνευματικά, spirituals, ὅπως θὰ ἔλεγον οἱ ξενομανεῖς. Ὁ ἀπόστολος ἐπαινεῖ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας, ἀλλὰ ζητεῖ καὶ τὴν ἐν νηφαλιότητι λατρείαν.

Ψάλλειν τῷ νοῖ σημαίνει μελώδησιν κατανοητῶν ἀσμάτων, δηλαδὴ τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν ὕμνων τοῦ προηγουμένου χωρίου ¹². Ψάλλειν τῷ πνεύματι σημαίνει μελώδησιν ἀκατανοήτων ἐνθουσιαστικῶν ἀσμάτων κατ' ἔμπνευσιν τῆς στιγμῆς παρὰ τοῦ Πνεύματος, δηλαδὴ τῶν πνευματικῶν ᾠδῶν τοῦ προηγουμένου χωρίου. Τὸ ψάλλειν τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος ὀνομάζει εἰς τὴν συνέχειαν τῆς ἐπιχειρηματολογίας αὐτῆς ψαλμὸν ¹³ κατὰ τὸν συνήθη τότε ὄρον, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ σύγχυσις ἦτο εὐκόλος, ἀργότερον, ὅταν συνέτασσε τὰς ἐπιστολάς *Πρὸς Κολοσσαεῖς* καὶ *Πρὸς Ἐφεσίους*, εἶχεν εὕρει εἰδικὸν ὄνομα δι' αὐτό· πνευματικὴ ᾠδή.

Μὲ τὴν ἀνάλυσιν αὐτὴν εὕρωμεν, τί σημαίνει διὰ τὸν Παῦλον ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ὄρους· σημαίνει τὰ ἄσματα τὰ ὅποια ἀπήγγελλον κατὰ τὰς συναθροίσεις οἱ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐμπνεόμενοι Χριστιανοὶ καὶ τὰ ὅποια ἀπὸ ἀπόψεως λογικῆς συνεχείας δὲν ἦσαν

11. Α' Κορ. 14, 15 ἐ.

12. Κολ. 3, 16.

13. Α' Κορ. 14, 26.

πάντοτε κατανοητά. "Όπως και άλλα ένθουσιαστικά φαινόμενα τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, οὕτω και αὐτὸ τὸ εἶδος ἀσμάτων, τῶν πνευματικῶν ὠδῶν, δὲν ἐπέζησεν ἐπὶ πολὺ.

Οἱ δὲ ἄλλοι ὄροι, δηλαδὴ ψαλμοὶ και ὕμνοι, εἶναι ταυτόσημοι σημαίνουν δηλαδὴ τὰ χριστιανικὰ θρησκευτικὰ ἄσματα «τῶ νοῦ», αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν καθ' ὅλα λογικὸν εἰρμόν. Τὰ μέλη τῶν κοινοτήτων τοῦ Παύλου κατὰ τὴν προέλευσίν των ὠνόμαζον τὰ ἄσματα αὐτὰ διαφόρως· οἱ μὲν ἰουδαιοχριστιανοὶ ψαλμούς, οἱ δὲ ἐθνικοχριστιανοὶ ὕμνους. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἐχρησιμοποίησε μαζί και τοὺς δύο αὐτοὺς ὄρους, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν ἐπὶ καιρὸν ταυτόσημοι. "Όταν βραδύτερον ὁ ὄρος ψαλμὸς περιωρίσθη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν δήλωσιν ποιήματος τοῦ Δαβίδ, ἀπέμεινεν ὁ ὄρος ὕμνος εἰς δήλωσιν τῶν χριστιανικῶν λατρευτικῶν ἀσμάτων.

Ἀφιερῶσαμεν πολὺν χῶρον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν τριῶν τούτων ὄρων λόγῳ τῆς παρερμηνείας εἰς τὴν ὁποῖαν ὀδηγεῖ ἡ λέξις ψαλμὸς. Πάντως εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματεῖαν τῆς ἐποχῆς χρησιμοποιοῦνται και οἱ ὄροι ἄσμα και ὠδή.

Τὰ ἀνωτέρω χωρία τοῦ Παύλου εἶναι χρονολογικῶς τὰ πρῶτα μνημονεύοντα τὴν χρῆσιν εἰς τὴν λατρείαν νέων χριστιανικῶν ὕμνων. Εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ και εἰς ἄλλα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης εὐρίσκομεν, ὅπως θὰ ἴδωμεν, πολυαριθμούς ὕμνους, πλήρεις ἢ ἀποσπασματικούς. Ἡ χριστιανικὴ ὕμνογραφία δὲν ἐξέλιπε μετὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους. Συναντῶμεν ἕνα ὑπαινιγμὸν περὶ τῶν ἀντικειμένων τῶν ὕμνων και τοῦ τρόπου ἐκτελέσεώς των εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Ἰγνατίου, ἀκμάσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς μεταποστολικῆς περιόδου· «τὸ γὰρ ἀξιονόμαστον ὑμῶν πρεσβυτέριον, τοῦ Θεοῦ ἄξιον, οὕτω συνήρμοσται τῷ ἐπισκόπῳ ὡς χορδαὶ κιθάρα... Καὶ οἱ κατ' ἄνδρα δὲ χορὸς γίνεσθε, ἵνα σύμφωνοι ὄντες ἐν ὁμονοίᾳ, χρῶμα Θεοῦ λαβόντες, ἐν ἐνότητι, ἄδετε ἐν φωνῇ μιᾷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Πατρὶ»¹⁴.

Ἄλλ' ἤδη ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔχομεν μαρτυρίαν ἐθνικοῦ συγγραφέως περισσότερον δηλωτικὴν. Ὁ ἑπαρχὸς τῆς Βιθυνίας Πλίνιος ὁ Νεώτερος, περιγράφων τὰ περὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Χριστιανῶν εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανὸν περὶ τὸ 112, ἀναφέρει ὅτι οὗτοι συνέρχονται τὴν πρῶταν και ψάλλουν ὕμνους εἰς Χριστὸν ἀντιφωνικῶς· ante lucem conveire carmenque Christo quasi deo dicere

14. Πρὸς Ἐφεσ. 4.

secum invicem¹⁵. "Άλλαι μαρτυρίαι προέρχονται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος, εἶναι δὲ τοῦ Τερτυλλιανοῦ, τοῦ Ὠριγένους¹⁶ καὶ ἄλλων. Ἐμνημονεύθη ἤδη τὸ χωρίον ἀνωνύμου συγγραφέως κατὰ τὸ ὁποῖον ψαλμοὶ καὶ ὠδαὶ εἶχον γραφῆ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ πιστῶν¹⁷.

Καὶ ὕμνογράφοι τῆς ἐποχῆς ταύτης μνημονεύονται. Ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας, ὁ Ἰουστίνος¹⁸, ὁ Ἰππόλυτος, ὁ μάρτυς Ἀθηνογένης¹⁹, ὁ Νέπως ἐπίσκοπος Ἀρσινόης²⁰ καὶ ὁ Ἰέρακας²¹, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Αὐταὶ αἱ μαρτυρίαι ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἀνίχνευσιν ὕμνων εἰς τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, τῶν Ἀπολογητῶν, εἰς ἀπόκρυφα συγγράμματα, εἰς κανονικὰς συλλογὰς, εἰς σπαράγματα παπύρων καὶ εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία.

Κρίνομεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν σύντομον ἀνάλυσιν τῶν ἀρχαῖκῶν ὕμνων, ἐφ' ὅσον μάλιστα εἶναι καὶ εὐάριθμοι. Συμπεριελάβομεν μεταξὺ αὐτῶν τοὺς ὕμνους ὄχι μόνον τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν Γνωστικῶν, οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε εἶναι ἀξιόλογοι ἀπὸ πολλῶν ἀποφθεων. Θὰ λεχθῆ εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν ὅτι γίνεται πολὺ συχνὰ σύγχυσις μεταξὺ ὕμνων καὶ εὐχῶν ἢ καὶ ἄλλων ρυθμικῶν κειμένων. Προσεπαθήσαμεν νὰ τὴν ἀποφύγωμεν ἐδῶ. Ἀναλύομεν ὅσα κείμενα ἐψάλλοντο ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ ὄχι τὰς εὐχὰς αἱ ὁποῖαι ἀπηγγέλλοντο ἀπὸ τὸν προῖστάμενον τῆς συνάξεως ἢ τὰ τεμάχια τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν ἀπὸ ἐμπνευσμένους συγγραφεῖς εἰς κάποιου εἶδους ποιητικὸν ρυθμὸν. Παρὰ ταῦτα δὲν ἀπεκλείσαμεν τοὺς ὕμνους τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, οἱ ὁποῖοι ἐψάλησαν ἀπὸ μαθητὰς εἰς σχολεῖον ἢ κατ' οἶκον.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι

Εἰς τὸ Κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον συναντῶμεν τοὺς πρῶτους χριστιανικοὺς ὕμνους. "Ὅσον παράδοξον καὶ ἄν εἶναι τὸ ὅτι οἱ ὕμνοι

15. ΠΛΙΝΙΟΥ, *Epistola* 10, 96.

16. ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, *De spectaculis* 29. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Κατὰ Κέλσον* 8, 67.

17. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 5, 2. Βλ. ἐπίσης 7, 30. Διαταγαὶ Ἀποστόλων 2, 59 κ.ἄ.

18. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 18.

19. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 29, 73.

20. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 7, 24, 4.

21. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, *Πανάριον* 67, 3.

οὔτοι τῆς πρώτης ἰουδαιοχριστιανικῆς κοινότητος διετηρήθησαν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τῆς οἰκουμενικῆς ἀγάπης, ἔχει τὴν ἐξήγησιν του· προφανῶς ὁ Λουκᾶς τοὺς εὔρεν εἰς τὴν Παλαιστίνην κατὰ τὴν διετῆ περίοδον τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του, ἐνῶ ὁ διδάσκαλός του Παῦλος ἦτο ἔγκλειστος εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Καισαρείας. Πιθανῶς οὔτοι ἦσαν ἤδη μεταφρασμένοι ἐκ τῆς ἀραμαϊκῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἂν δὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς συντεθειμένοι εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Εἶναι συντεθειμένοι κατὰ τὴν τεχνικὴν τῆς ἑβραϊκῆς ποιήσεως μὲ κύριον στοιχεῖον τὸν παραλληλισμὸν μελῶν, ἐνῶ ἔχουν κάτι περισσότερον κοινὸν μὲ αὐτὴν, τὸν τρόπον ἀντικρύσματος τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἐκ μέρους τῶν πλασμάτων αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἡ φραστικὴ των εἶναι εἰλημμένη ἀπὸ τὸν Ψαλτῆρα καὶ ἀπὸ ἄλλα παλαιοδιαθηκικά βιβλία. Παρὰ ταῦτα διακρίνεται εἰς ὄλους εἷς τόνος τοῦ νέου ἡθους καὶ τοῦ νέου μηνύματος, τὸ ὁποῖον ἔφερον εἰς τὸν κόσμον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία.

Ἡ Ὠδὴ τῆς Ἐλισάβετ²² ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν δίστιχον ἀπαγγελθὲν ὑπ' αὐτῆς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πρὸς αὐτὴν ἐπισκέψεως τῆς Μαρίας καὶ ἐνσωματωθὲν εἰς τὸ γνωστὸν τροπάριον,

«εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί,

καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου».

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπλοῦν σπάραγμα ἐνὸς μεγαλύτερου ὕμνου, ἀλλὰ καὶ ὅπως εἶναι, ἀποδίδει πλήρως τὴν ἀξίαν τῆς προσφορᾶς τῆς Μαρίας εἰς τὸν κόσμον.

Εἰς ἀπάντησιν ἡ Μαρία ἀπήγγειλε τὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ὠδὴ τῆς Θεοτόκου²³ γνωστὸν ὕμνον, ἀποτελούμενον ἀπὸ 21 στίχους δυναμένους νὰ διαιρεθοῦν εἰς τρεῖς στροφάς, εἰς τὴν πρώτην τῶν ὁποίων ἡ εὐχαριστία τῆς ταπεινῆς κόρης δι' ὅσα μεγαλεῖα ἐνήργησεν ὁ Θεὸς μέσω αὐτῆς μετατρέπεται εἰς δοξολογίαν, εἰς τὴν δευτέραν γίνεται ἐπεξεργασία τοῦ θέματος τῆς ταπεινώσεως ἐν συνδυασμῶ μὲ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν τρίτην ἐξαγγέλλεται ἡ προσεχὴς σωτηρία ἡ ὁποία θὰ ἀποτελέσῃ ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πατέρας. Ὁ ὕμνος οὗτος, χρησιμοποιούμενος ἐπὶ πᾶσιν χρόνον μόνον ὡς ἀνάγνωσμα, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος εἰσήχθη εἰς γενικὴν χρῆσιν αὐτοτελῶς καὶ ἔπειτα ὡς τὸ πρῶτον μέρος τῆς στιχολογίας τῆς θ' ὡδῆς, ψαλλόμενον ἀκόμη μέχρι σήμερον εἰς τὸν

22. Λουκᾶ 1. 42.

23. Λουκᾶ 1. 46-55.

ὄρθρον καὶ προκαλοῦν βαθυτάτην κατάνυξιν εἰς τοὺς πιστοὺς. Τὸ σκηنيκὸν τῆς ὠδῆς ταύτης ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ τῆς προηγουμένης παρέχει τὴν ἐντύπωσιν δραματικοῦ ἐπεισοδίου ἐκτελουμένου χορικῶς, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ ἔναρξις τοῦ πολέμου Ἰουδαίων καὶ Ρωμαίων κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, διέκοψε τὴν ἐξέλιξιν τοῦ εἵδους τούτου.

Ἡ Ὡδὴ τοῦ Ζαχαρίου²⁴ ἀπηγγέλθη ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Βαπτιστοῦ κατὰ τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ἡμέραν, ὅποτε ἐδόθη εἰς αὐτὸν τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Εἰς τὴν πρώτην στροφήν αὐτῆς ἐκτίθεται ἡ αἰτιολογία τῆς εὐλογήσεως τοῦ Κυρίου διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπαγγελίας, εἰς δὲ τὴν δευτέραν διατυπώνεται ἡ πρόρρησις περὶ τῆς προδρομικῆς ἀποστολῆς τοῦ παιδίου εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ λαοῦ. Ὁ ὕμνος, τοῦ ὁποίου αἱ ἔννοιαι συνδέονται χαλαρῶς μεταξὺ των πιθανῶς λόγῳ κακῆς μεταφράσεως, εἰσήχθη εἰς γενικὴν χρῆσιν μετὰ τοῦ προηγουμένου καὶ ἀπετέλεσε τὸ δεύτερον μέρος τῆς στιχολογίας τῆς θ' ὠδῆς, ἀλλ' ἤδη ἔχει σχεδὸν τεθῆ εἰς ἀχρησίαν.

Ὁ Ὑμνος τῶν ἀγγέλων²⁵, ψαλεὶς ἀπὸ πλῆθος οὐρανοῦ στρατιᾶς, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τῆς γεννήσεως εἰς τοὺς ἀγραυλοῦντας ποιμένας, εἶναι μᾶλλον αἶνος τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεὸν. Εἰς τρεῖς συντόμους στίχους ἐκφράζεται κατὰ τρόπον ἐπιγραμματικὸν καὶ μεγαλειώδη ἡ μέλλουσα νὰ ἐπικρατήσῃ κατὰ τὸν ἀνατείλαντα αἰῶνα κατάστασις, εἰς τοὺς οὐρανοὺς δοξολογία πρὸς τὸν Θεὸν, εἰς τὴν γῆν εἰρήνην φέρουσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους εὐδοκίαν. Ὁ ὕμνος οὗτος ἀπετέλεσεν ἔκτοτε τὸ προοίμιον τῆς κατ' ἐξοχὴν δοξολογίας, ἡ ὁποία ψάλλεται εἰς τὸν ὄρθρον καὶ εἰς ἄλλας ἀκολουθίας.

Ἡ Ὡδὴ τοῦ Συμεὼν²⁶ ἐκφράζει τὸ προσωπικὸν βίωμα τὸ ὁποῖον ἐδοκίμασεν ὁ ἅγιος αὐτὸς ἄνθρωπος, ὅταν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς παρουσιάσεως τοῦ Παιδίου Ἰησοῦ εἰς τὸν ναόν, ἀντίκρυσεν ἐνώπιόν του τὴν σωτηρίαν τὴν ὁποίαν ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς δι' ὅλους τοὺς λαοὺς. Σήμερον χρησιμοποιεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ ἑσπερινοῦ ὀλίγον πρὸ τῆς ἀπολύσεως, ὅπου ἐτέθη ὄχι ἀπλῶς λόγῳ τῆς φράσεως «νῦν ἀπολύεις» μὲ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξαγγέλλει τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν νέαν, ἀπὸ τοῦ ἑσπερινοῦ εἰς τὸν ὄρθρον. Δὲν ψάλλεται ἀλλ' ἀπαγγέλλεται, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίικὴν ἐποχὴν.

Ὅταν μελετῶμεν τοὺς ὕμνους, οἱ ὁποῖοι περιέχονται ἀποσπασματι-

24. Λουκᾶ 1, 68-79.

25. Λουκᾶ 2, 14.

26. Λουκᾶ 2, 29-32.

κῶς εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, μεταφερόμεθα εἰς ἑντελῶς νέον περιβάλλον. Δυνατὸν νὰ διατηροῦν καὶ αὐτοὶ λέξεις ἢ φράσεις ἐβραϊκᾶς, ὡς εἶναι τὸ «ἀμήν» ἐπὶ παραδείγματι, ἀλλὰ σπανίως χρησιμοποιοῦν ὁμοίαν φρασεολογίαν. Στηρίζονται εἰς τὴν ρυθμικὴν τεχνικὴν, περικλείουσι ὅλην ἐκείνην τὴν νέαν πνοήν, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν προηγουμένως, καὶ ἔχουσι δομὴν μαρτυροῦσαν ὅτι ἀπετέλουν τὸ τέλος εὐχῶν, τὸ ὁποῖον ἀπηγγέλλετο ἐμμελῶς ἀπὸ ὀλόκληρον τὸ ἐκκλησίασμα. Δὲν ὑπάρχει φυσικωτέρα ὑπόθεσις ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδώσωμεν τοὺς ὕμνους τούτους, τουλάχιστον κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Παῦλον.

Τρεῖς ἐξ αὐτῶν εἶναι σύντομοι δοξολογίαι, ἀπευθύνουσαι πρὸς τὸν Θεὸν δόξαν ὡς δημιουργὸν καὶ βασιλέα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχονται καὶ εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἐπιστρέψουν τὰ πάντα²⁷. Εἰς τὴν *Πρὸς Ἐφεσίους* ἐπιστολὴν ἡ δόξα ἀπευθύνεται διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ὡς φορέως τῆς χάριτος, συμφώνως πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας τάσεις αὐτῆς.

Δύο τεμάχια τῆς *Α΄ Πρὸς Τιμόθεον* εἶναι ὁμολογιακοὶ ὕμνοι. Τὸ ἓν ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι

«ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων
καὶ ὁ κύριος τῶν κυριευόντων»

καὶ δὲν εἶναι προσιτὸς εἰς τὴν θεάν ἀνθρώπων²⁸. Ὡς εἶναι γνωστὸν, μέρος αὐτοῦ ἐνεσωματώθη εἰς τὸ *Χερουβικόν* τοῦ Μ. Σαββάτου. Τὸ δὲ ἄλλο τεμάχιον ἀναφέρεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς εὐσεβείας, δηλαδὴ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὸ ἐπίγειον ἔργον τοῦ Χριστοῦ²⁹.

Τεμάχιον τῆς *Πρὸς Φιλιπησίους* ἐπιστολῆς³⁰ περιγράφει ρυθμικῶς ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆς προϋπάρξεώς του ὡς Λόγου μέχρι τῆς κενώσεώς του διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ μέχρι τῆς νέας ἀνυψώσεώς του, καταλῆγον εἰς δοξολόγησιν τοῦ Θεοῦ.

Τέλος ἓν σύντομον κείμενον ἀναφέρεται εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Χριστὸν·

27. *Ρωμ.* 11, 36. *Α΄ Τιμ.* 77. *Ἐφ.* 3, 21.

28. *Α΄ Τιμ.* 6, 15.

29. *Α΄ Τιμ.* 3, 16.

30. *Φιλ.* 2, 6-11.

«ἔγειρε, ὁ καθεύδων,
καὶ ἀνάστα ἐκ νεκρῶν,
καὶ ἐπιφάσει σοι ὁ Χριστὸς»³¹.

Δὲν εἶναι γνωστόν, ποῖον ἔννοεῖ ὁ Παῦλος εἰσάγων τὸ κείμενον τοῦτο μὲ τὴν ἔνδειξιν «διὸ λέγει», ἴσως δὲ νὰ ἔννοῃ τὸν ἀνώνυμον ποιητὴν, προφανῶς μαθητὴν του, ἂν ὄχι τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνεπνεύσθη οὗτος ἢ αὐτὸ τοῦτο τὸ ποίημα.

Μεγαλυτέραν ποικιλίαν ρυθμῶν καὶ ἐννοιῶν παρουσιάζουν οἱ ὕμνοι τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου τῶν ὁποίων μερικοὶ μὲν εἶναι συντεταγμένοι κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Π. Διαθήκης, οἱ δὲ περισσότεροι ἀκολουθοῦν τὴν νέαν τεχνικὴν, εἶναι «καιναὶ ὠδαί». Ἐνίοτε καὶ οἱ τελευταῖοι περικλείουν ἀπηχῆσεις ἀπὸ βιβλικοὺς ψαλμοὺς ἢ προφητικὰ κείμενα, ὅπως βεβαίως καὶ οἱ προηγούμενοι ἔχουν ἔντονον χριστιανικὸν χρῶμα, ἀλλὰ γενικῶς δανεῖζονται ἐκεῖθεν ὀλιγωτέρας ἐννοίας καὶ φράσεις ἀπὸ ὅσας τὸ περὶ αὐτοὺς κείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐντεταγμένοι.

Ἡ ποιητικὴ τεχνικὴ των περιορίζεται εἰς τὴν κατὰ στίχους διαίρεσιν καὶ τὸν ρυθμόν, ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς μὲ κατάλληλον ἀπαγγελίαν ἢ μελωδίησιν, ἐνῶ ὁ ποιητικὸς χαρακτὴρ αὐτῶν τονίζεται περισσότερον μὲ τὰς ἐννοίας καὶ τὴν φραστικὴν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ ἐνταῦθα τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν οὗτοι πρωτοτύπως, ἀλλὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἐγράφησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Δοξολογικοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀρχίζουν συχνάκις μὲ τὴν φράσιν «ἄξιός εἰ». Ἀπὸ τοὺς ἕξ ὕμνους οἱ ὁποῖοι ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Θεὸν εἰς, ἀκολουθῶν τὰ ψαλμικὰ πρότυπα³², ἐκφράζει τὸ δέος τὸ ὁποῖον προκαλεῖται ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον τῶν ἔργων τοῦ Κυρίου καὶ ὁδηγεῖ εἰς δοξολογίαν.

«τίς οὐ μὴ φοβηθῇ, Κύριε,
καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου;»

Οἱ ἄλλοι εἶναι δοξολογίαι ἢ προσκλήσεις εἰς δοξολόγησιν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν δημιουργίαν, τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν σωτηρίαν³³. Τέλος εἰς ἄλλος ἀποτελεῖ διασκευὴν τοῦ τρισαγίου τοῦ

31. Ἐφ. 5, 14.

32. Ἀποκ. 15, 8 ἐέ.

33. Ἀποκ. 4, 11. 7, 12. 19, 1. 19, 5.

Ἡσαΐου διὰ τῆς προσθήκης συνήθους εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν στίχου·

«ἅγιος ἅγιος ἅγιος

Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ .

ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος»³⁴.

Πιθανῶς μέσω τοῦ χωρίου τούτου εἰσήχθη πολὺ ἐνωρὶς εἰς τὴν λειτουργίαν ὁ τρισάγιος ὕμνος.

Πέντε ἄλλοι ὕμνοι ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὸ Ἄρνιον, τὸ ὁποῖον, σφαγέν, ἠγόρασε διὰ τοῦ αἵματός του ἀνθρώπους ἀπὸ πᾶσαν φυλὴν καὶ πᾶν ἔθνος. Τὸ Ἄρνιον Χριστὸς δοξολογεῖται ἄλλοτε ὁμοῦ μὲ τὸν ἐπὶ θρόνου καθήμενον Θεόν³⁵, ἄλλοτε ἰδιαιτέρως³⁶. Εἰς τὸν τελευταῖον ψάλλεται χαρμὸσνον ἀλληλουῖα διὰ τοὺς γάμους τοῦ Ἄρνιου μὲ γυναῖκα ὠριμον, τὴν Ἐκκλησίαν³⁷.

«Καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἠτοίμασεν ἑαυτὴν

καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται

βύσσινον λαμπρὸν καθαρὸν».

Εἰς ἓνα ἀκόμη ὕμνον δοξολογεῖται ὁ Χριστὸς ὡς πρωτότοκος τῶν νεκρῶν καὶ ὡς μέλλων νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν νεφελῶν³⁸.

Οἱ ὕμνοι τῆς Ἀποκαλύψεως παρίστανται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀδόμητοι ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους, τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἄλλα πρόσωπα ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ. Πιθανώτατα ἐψάλλοντο εἰς τὰς κοινότητας τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὰς συνάξεις, ἰδίως κατὰ τὴν ἐπαναλαμβανομένην λειτουργικὴν θυσίαν τοῦ Ἄρνιου, ἀλλ' ἴσως καὶ εἰς ἀπλᾶς συναθροίσεις. Ὁ δραματικὸς καὶ χορικὸς χαρακτήρ των προοιμιάζει τὴν χορικὴν χριστιανικὴν ποίησιν ἢ ὁποῖα ἐμφανίζεται εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, χωρὶς νὰ ἔχη συνέχειαν.

Τὰ σωζόμενα ἀπὸ τὸν Β' αἰῶνα ὑμνογραφικὰ κείμενα εἶναι μειωμένα ἔναντι τοῦ προηγουμένου ἀντὶ νὰ εἶναι ηὔξημένα, παρ' ὅλον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μερικοὶ ἀπὸ τοὺς διασημοτέρους ἄνδρας τῆς Ἐκκλησίας ἀφιερῶνουν εἰς τὴν ποίησιν πολλὴν προσπάθειαν. Ἡ μαρτυρία τοῦ Πλινίου (113 μ.Χ.) εἰς τὴν γνωστὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Τραϊανόν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ συνερχόμενοι τὸ πρῶτ' ἀπηύθυνον ἄσμα

34. Ἀποκ. 4,8. Βλ. Ἡσ. 6,3.

35. Ἀποκ. 5, 13. 7,10.

36. Ἀποκ. 5,9. 5,12.

37. Ἀποκ. 12, 10-12.

38. Ἀποκ. 1, 4 ἐξ.

εἰς Χριστὸν «secum invicem», δηλαδή ἐναλλάξ ἀντιφωνικῶς³⁹, φανερώ-
νει ὅτι ἡ ποίησις αὐτὴ κατέστη πολὺ ἐνωρὶς ἀντιφωνικῆ.

Ὁ Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας ὁ ὁποῖος δεικνύει φανεράν προτίμησιν εἰς
τὴν χρῆσιν μουσικολογικῶν παραστάσεων πρὸς διευκρίνησιν τῆς θεολο-
γικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς διδασκαλίας του εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι
ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν διαρρύθμισιν τῆς λατρείας καὶ ὅτι ὑπῆρξεν
εἰσηγητὴς τῆς ἀντιφωνίας⁴⁰. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἄλλη μαρτυρία, ὅτι
τὴν ἀντιφωνίαν εἰσήγαγον τὸν Δ' αἰῶνα οἱ μοναχοὶ Φλαβιανὸς καὶ
Διόδωρος⁴¹, ἀλλὰ πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν πραγμάτων· ὁ
Ἰγνάτιος εἰσήγαγε τὸ σύστημα τῆς κατ' ἀντιφωνίαν ψαλμωδίας, ἐνῶ
βραδύτερον οἱ δύο μοναχοὶ εἰσήγαγον τὴν στιχολογίαν τῶν ψαλμῶν.

Ὁ Ἰουστῖνος συνέταξεν ἀπολεσθὲν σύγγραμμα μὲ τὸν τίτλον
Ψάλτης⁴², τὸ ὁποῖον ὀλίγη ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι περιεῖχεν ὕμνους. Ἐξ
ἄλλου ὁ Ἰππόλυτος συνέθεσεν Ὡδὰς εἰς ὅλας τὰς Γραφάς, αἱ ὁποῖαι
μνημονεύονται εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ ἀνδριάντος του λαξευμένον κατάλογον
ἔργων. Ἄλλοι ὕμνογράφοι μνημονεύονται ἐκ τοῦ ἐπομένου αἰῶνος, ὁ
Ἀθηνογένης συνθέσας ὕμνους κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον⁴³, ὁ ἐπίσκοπος
Ἀρσινόης Νέπως συνθέσας ψαλμούς⁴⁴, καὶ ὁ Ἱέρακας συνθέσας ἐπίσης
ψαλμούς⁴⁵. Δυστυχῶς κανὲν ποιητικὸν κείμενον τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν
διεσώθη ἐπωνύμως, ἐνῶ δὲν ἀποκλείεται μεταξύ τῶν ὀλίγων ἀνωνύμως
διασωζομένων τεμαχίων νὰ περιλαμβάνωνται καὶ ἰδικῆς των ἐμπνεύ-
σεως στίχοι.

Ὁ ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ, περιεχόμενος εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν κώ-
δικα καὶ ψαλλόμενος πάντοτε μέχρι σήμερον, προέρχεται ἀπὸ τὴν
παλαιοτάτην χριστιανικὴν ἐποχὴν, ἀλλ' ἐσφαλμένως ἀπεδόθη εἰς τὸν
Ἀθηνογένην ἐκ παρερμηνείας τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος χωρίου τοῦ
Μ. Βασιλείου. Φαίνεται ὅτι ἀπετελεῖτο ἀπὸ δύο στροφάς, εἰς τὰς
ὁποίας ὕμνεῖτο μὲ καταναυκτικούς λόγους ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ἔν
ἐφύμνιον πρὸς τὴν Τριάδα, τὸ ὁποῖον ἐψάλλετο εἰς τὸ τέλος ἐκάστης
στροφῆς. Εἶναι τὸ μόνον κείμενον τὸ ὁποῖον δίδει κάποιαν εἰκόνα τοῦ
τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐψάλλοντο οἱ ἀρχαῖκοι ὕμνοι.

39. *Epistola* 10, 96.

40. Βλ. ἐν προκειμένῳ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, Ἐκκλ. Ἱστορία 6,8. PG 67, 688 C.

41. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 2, 24, 9.

42. ΕΥΓΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 18.

43. *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 29, 73.

44. ΕΥΓΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 7, 24, 4.

45. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, Πανάριον 67, 3.

ψάλτης	Φῶς ἰλαρὸν ἀγίας δόξης ἀθανάτου Πατρός, οὐρανοῦ, ἀγίου, μάκαρος. Ἰησοῦ Χριστέ.
λαὸς	Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν, ιδόντες φῶς ἔσπερινόν, ὑμνοῦμεν Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἁγιον Πνεῦμα, Θεόν.
ψάλτης	Ἄξιόν σε ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς ὁσίοις, Υἱὲ Θεοῦ, ζωὴν ὁ διδούς.
λαὸς	Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν, ιδόντες φῶς ἔσπερινόν, ὑμνοῦμεν Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἁγιον Πνεῦμα, Θεόν.

Ἴσως εἰς τὸ ἐφύμνιον πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἐσκεμμένην ὁμοιοκαταληξίαν, ἰσοσυλλαβίαν καὶ ὁμοτονίαν. Εἶναι καθαρῶς χριστιανικῆς ἐμπνεύσεως.

Παρόμοιος λυρισμὸς ἀπαντᾶται εἰς πάπυρον τῆς Ὁξυρύγχου⁴⁶, ἀνεκτιμῆτου ἀξίας διὰ τὸν πρόσθετον λόγον ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀρχαῖος χριστιανικὸς ὕμνος τοῦ ὁποίου διεσώθη ἡ μελωδικὴ παρασημαντικὴ. Μόλις εἶναι δυνατόν νὰ διακριθοῦν εἰς μερικὰ σημεῖα αὐτοῦ ἀναπαιστικὰ μέτρα. Ὅχι μόνον ἡ τεχνικὴ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔμπνευσις εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἑβραϊκὴν ποίησιν καὶ οἰκεία πρὸς τὴν ἑλληνικὴν.

46. Ἰπ' ἀριθ. 1786. H. ALBERT. «Das älteste Denkmal der christliche Kirchenmusik», *Die Antike* 2 (1926), σ. 282 ἑ.

«...ἤω σιγάτω
 μηδ' ἄστρα φαεσφόρα λειπέτω
 ποταμῶν ροθίων πᾶσαι,
 ὑμνούντων δ' ἡμῶν
 Πατέρα χ' Υἱὸν χ' "Ἁγιον Πνεῦμα ...»

Εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων⁴⁷, αἱ ὁποῖαι εἶναι μὲν τοῦ Δ' αἰῶνος ἀλλ' ἔχουν διατηρήσει καὶ ὑλικὸν κατὰ πολὺ προγενέστερον, εὐρίσκομεν ὕμνον τῆς θείας εὐχαριστίας,

«εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός,
 εἷς δόξαν Θεοῦ πατρός,
 εὐλόγητός εἰ εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν»,

ψαλλόμενον ἐπίσης καὶ σήμερον.

Τρεῖς σύντομοι ὕμνοι τῶν Θεοφανείων, ἐκ τοῦ τέλους τοῦ Γ' αἰῶνος, διεσώθησαν εἰς πάπυρον τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' ⁴⁸. Ἐκ τούτων οἱ μὲν δύο πρῶτοι φαίνονται ἀπλᾶ ἐφύμνια, ὁ δεῦτερος μάλιστα εἶναι μονόστιχος,

«εἶδαμεν σημεῖον ἐξ οὐρανοῦ ἀστέρος φανέντος»,

ὁ δὲ τρίτος παρουσιάζει τοὺς ποιμένας νὰ δοξολογοῦν τὴν Τριάδα. Ἡ συνθετικὴ τεχνικὴ τῶν εἶναι ἀντιφωνικὴ καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν ἐν γένει ἀρχαϊκὴν παράδοσιν τῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας.

Ὑμνος τῆς τραπέζης, ἐνσωματωμένος εἰς τὴν ἐν ἰσχύει σήμερον ἀκολουθίαν τῆς τραπέζης διὰ τοῦ ὁποίου εὐλογεῖται ὁ Κύριος ὡς δίδων τροφήν εἰς πᾶσαν σάρκα καὶ παρακαλεῖται νὰ πληρώσῃ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, διατηρεῖται εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων⁴⁹.

Ἡ ἐν χρήσει σήμερον δοξολογία ἀπετελέσθη διὰ συγχωνεύσεως ὀλοκλήρου σειρᾶς βραχέων ὕμνων, μὲ πρῶτον τὸν ὕμνον τῶν ἀγγέλων τοῦ Κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου. Τρεῖς ἐξ αὐτῶν διατηροῦνται αὐτοτελῶς, ὁ μὲν πρῶτος εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων⁵⁰, οἱ δὲ ἄλλοι εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν κώδικα⁵¹.

47. Βιβλίον 8, 14.

48. G. BICKEL. «Das älteste liturgischen Schriftstück», *Mitteilungen aus der Sammlung des Erzherzogs Rainer II* (1887), 83 ἐέ.

49. Βιβλίον 7, 49.

50. Βιβλίον 7, 48.

51. Βλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ. Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου ὕμνογραφίας. Ἀθῆναι 1949, σ. 36.

Ὁ ὕμνος, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ εἰς τὸν πάπυρον Bodmer XIII, ἀκριβῶς μετὰ τὸ *Εἰς τὸ Πάσχα* ἔργον τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων, στρέφεται περὶ τὸ θέμα τῆς νύμφης καὶ τοῦ νυμφίου:

αὐμνήσατε τὸν Πατέρα, ἅγιοι,
ἄσατε τῇ Μητρὶ, παρθένοι·
ὕμνοῦμεν, ὑπερυψοῦμεν, ἅγιοι.
Ἵψώθητε, νύμφαι καὶ νυμφίοι,
ὅτι ἠύρατε τὸν νυμφίον ὑμῶν Χριστόν·
ἐξ οἴνου⁵² πίνετε, νύμφαι καὶ νυμφίοι».

Τὸ θέμα τοῦτο δὲν εἶναι καθόλου ξένον πρὸς τὸ μνημονευθὲν ἔργον τοῦ Μελίτωνος, τὸ ὁποῖον μάλιστα ὀλόκληρον εἶναι συντεθειμένον εἰς ρυθμικὴν μορφήν. Ἔχομεν ὑποστηρίξει ἀλλαχοῦ τὴν ἄποψιν ὅτι τοῦτο ἀπετέλει τὸν σκελετὸν τῆς πασχαλινῆς ἀκολουθίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Μελίτωνος⁵³, ἡ ὁποία συνέπιπτεν ἐκεῖ μὲ τὴν ἀκολουθίαν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς.

Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀποφανθῶμεν περὶ τοῦ χρόνου συνθέσεως μερικῶν ἄλλων ὕμνων, οἱ ὁποῖοι ὁπωσδήποτε εἶναι ἀρχαῖκοί, ὡς ὁ πασχαλινὸς «Πάσχα ἱερόν ὑμῖν σήμερον ἀναδέδεικται» καὶ μερικοὶ κοινωνικοί⁵⁴. Πιθανῶς προέρχονται ὅλοι ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος.

Οἱ ὕμνοι τῶν Γνωστικῶν

Εἶναι πολὺ εὐλόγον ὅτι, παρὰ τὴν προσπάθειαν τῶν Γνωστικῶν νὰ διαδώσουν εὐρέως τοὺς ὕμνους των διὰ τῆς καταγραφῆς των, μόνον σπαράγματα καὶ αὐτῶν ἔχουν διασωθῆ, ἐκτὸς μιᾶς ἀνεκτιμήτου ἀξίας συλλογῆς ὠδῶν. Ὅλα τὰ τεμάχια προέρχονται ἐκ τῆς περὶ τὸ 200 μ.Χ. ἐποχῆς καὶ πλὴν τῶν τῆς συλλογῆς καὶ τῶν εἰς ἀποκρύφους πράξεις, διετηρήθησαν διὰ δευτέρας χειρός.

Δύο ὕμνους τῶν Ὀφιτῶν ἢ Ναασηνῶν διέσωσεν ὁ Ἰππόλυτος. Εἰς τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν γίνεται λόγος περὶ τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ ἀρσενοθήλεος καὶ ἰσοδυνάμου μὲ τὰς πρώτας ἀρχάς, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προῆλθον οἱ αἰῶνες:

52. Διορθῶνομεν οὕτω τὸ τοῦ παπύρου «εἰς οἶνον».

53. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Τὸ ἔργον τοῦ Μελίτωνος περὶ Πάσχα καὶ ἡ ἀκολουθία τοῦ Πάσχα», *Κληρονομία* 1 (1969), 65-78.

54. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογή ὀρθοδόξου ἐλληνικῆς ὕμνογραφίας*, Ἀθῆναι 1949, σσ. 45-47.

ἀπὸ σοῦ Πατῆρ
καὶ διὰ σὲ μήτηρ...
πολίτα οὐρανοῦ,
μεγαλῶνυμε "Ἀνθρωπε»⁵⁵.

Εἰς τὸν δεῦτερον περιέχεται διήγησις περὶ τῆς τύχης τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ἔχει βυθισθῆ εἰς τὴν ὕλην. Ἄγωνιᾷ, καθὼς περιπλανᾶται εἰς τὸ χάος καὶ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸν θάνατον, ἀλλὰ τέλος σώζεται διὰ τῆς γνώσεως τὴν ὁποίαν φέρει ὁ Ἰησοῦς:

«Σφραγιδας ἔχων καταβήσομαι,
αἰῶνας ὅλους διοδοῦσω,
μυστήρια πάντα δ' ἀνοίξω,
μορφὰς δὲ θεῶν ἐπιδείξω·
τὰ κεκρυμμένα τῆς ἀγίας ὁδοῦ
γνώσιν καλέσας παραδώσω»⁵⁶.

Ὁ Ἰππόλυτος διέσωσεν ἕν ὀκτάστιχον ποίημα τοῦ Βαλεντίνου, τὸ ὁποῖον παριστᾷ τὰ πάντα νὰ κρέμονται καὶ ὀρχοῦνται εἰς διαδοχικὴν σειρὰν πρὸς τὰ ἄνω:

«αἰθέρος πάντα κρεμάμενα πνεύματι βλέπω,
πάντα δ' ὀχούμενα πνεύματι νοῶ»⁵⁷.

Βλέπει τὴν σάρκα κρεμαμένην ἀπὸ τὴν ψυχὴν, τὴν ψυχὴν ὀχουμένην διὰ τοῦ ἀέρος, τὸν ἀέρα κρεμάμενον ἀπὸ τὸν αἰθέρα, τοὺς καρπούς φερομένους ἀπὸ τὸν βυθόν, τὸ βρέφος ἀπὸ τὴν μήτραν. Τὸ ποίημα, τμῆμα προφανῶς εὐρυτέρας συνθέσεως γραμμένον εἰς ποσοτικὴν προσωδίαν, ἀναφέρεται εἰς τὴν αἰωνογονίαν καὶ τὴν προέλευσιν τῶν πάντων ἐκ τοῦ ἄρρενος Βυθοῦ καὶ τῆς θηλείας Μήτρας.

Τοῦ κατὰ τὴν κοινὴν πεποιθήσιν διασημοτέρου τῶν γνωστικῶν ποιητῶν Βαρδεσάνους μόνον μετὰ δισταγμοῦ δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰ ὀλίγα ἐπωνύμως διασωθέντα τεμάχια, κυρίως εἰς τὴν συριακὴν. Τὰ δύο πρῶτα ἐκ τῶν πέντε παρατιθεμένων ὑπὸ τοῦ Ἐφραίμ ἀποσπασμάτων⁵⁸ εἶναι μονόστιχα, τὰ δύο ἐπόμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν

55. Κατὰ αἰρέσεων 5, 6

56. Κατὰ αἰρέσεων 5, 10.

57. Κατὰ αἰρέσεων 6, 37.

58. ASSEMANI, *Ephremi Opera syriaca* II, 1740, σ. 554.

παράδεισον, λέγουν ὅτι τὸν ἐθεμελίωσαν τὰ θεῖα ὄντα, τὸν ἐφύτευσε ἡ ἔνωσις τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Μητρὸς καὶ τὸν ἐγονιμοποίησαν τὰ βήματά των, ἐνῶ αἱ πύλαι τοῦ ἀνοίγουν διὰ παρακλήσεως ἐνώπιον τῆς Μητρὸς. Τὸ δὲ τελευταῖον ἀπόσπασμα ἐξεικονίζει τὸν ἀνθρώπινον πόθον πρὸς θεώρησιν τοῦ θείου συμποσίου καὶ τῆς Σοφίας καθημένης εἰς τὰ γόνατα τοῦ Πατρὸς Θεοῦ.

«Πότε ὀψόμεθα τὴν θυγατέρα σου,
 πότε ὀψόμεθα τὴν κόρην, τὴν θυγατέρα,
 ἣν ἐπὶ τῶν γονάτων σου κρατεῖς
 καὶ καταβαυκαλᾷς»;

Τὰ ἐλάχιστα ταῦτα σπαράγματα δὲν ἀποδίδουν ὅλην τὴν λαμπρότητα τῆς ποιήσεως τοῦ Βαρδεσάνους καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρμονίου. Ἡ ἀδυναμία τῆς ἐμπνεύσεως ποιήματα, περισσότερο μάλιστα ὠλοκληρωμένα, ἐμφανίζουν πολλὴν συγγένειαν πρὸς ταῦτα, δύο δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνσωματωμένα εἰς τὰς *Πράξεις Θωμᾶ*, αἱ ὁποῖαι σώζονται τόσον εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὅσον καὶ εἰς μεταφράσεις. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ὠδὴ τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς τοῦ φωτὸς μὲ τὸν οὐράνιον νυμφίον⁵⁹, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει τοὺς στίχους τοῦ Βαρδεσάνους περὶ τῆς θυγατρὸς. Τὸ ἄλλο εἶναι ἡ ὠδὴ τοῦ μαργαρίτου, τὸ ἐκλεκτότερον ἐκτενὲς χριστιανικὸν ποίημα τῆς ἀρχαιότητος, μία παραμυθένια διήγησις περὶ τῆς περιπετείας ἡγεμονόπαιδος⁶⁰. Ὁ ποιητὴς διηγεῖται εἰς πρῶτον πρόσωπον ὅτι εἰς νεαράν ἡλικίαν ἐστάλη ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀνατολῆς, νὰ ἀρπάσῃ τὸν μαργαρίτην, τὸν ὁποῖον ἐφύλασσε εἰς τὴν Αἴγυπτον τρομερὸς δράκων καὶ τοῦ ὁποῖου λαμπρότερος δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν κόσμον. Ὁ νεανίας ὅμως, ἀντὶ νὰ ἀποκοιμίσῃ τὸν δράκοντα, παρεσύρθη ὁ ἴδιος εἰς τὰ δίκτυα τῶν κοσμικῶν τέρψεων καὶ ἀπεχαινώθη, ἕως ὅτου ἐπιστολὴ τῶν γονέων του, φθάσασα εἰς χεῖρας του κατὰ τρόπον θαυμαστόν, τὸν ἀφύπνισεν. Ἡρπασε τότε τὸν μαργαρίτην καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, καθὼς δὲ ἐπλησίαζεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως πατρὸς του, τὰ ἐνδύματά του ἔλαβον θείαν λάμψιν. Εἶναι ὁ ὕμνος τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ψυχῆς εἰς τὴν οὐράνιον πατρίδα, θέμα τὸ ὁποῖον ἐν μέρει ἀναπτύσσεται καὶ εἰς τὴν ὠδὴν 23 *Σολομώντος*.

59. *Πράξεις Θωμᾶ* 6-7.

60. *Πράξεις Θωμᾶ* 95 ἐέ.

Αἱ Ὠδαὶ Σολομῶντος εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν πολλῶν συλλογῶν ὕμνων τῆς περιόδου ταύτης, ἡ ὁποία διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Ὅταν ὁ Πομπήιος κατέκτησε τὰ Ἱεροσόλυμα (63 π.Χ.), εἰς ζηλωτῆς Ἰουδαῖος ἔγραψε τοὺς λεγομένους *Ψαλμοὺς Σολομῶντος*, 18 τὸν ἀριθμὸν, εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ἢ τὴν ἀραμαϊκὴν γλῶσσαν, σωζομένους πάντως τῶρα ἑλληνιστί καὶ συριστί. Μετὰ τῶν ψαλμῶν τούτων εὐρέθησαν εἰς συριακὸν χειρόγραφον αἱ Ὠδαὶ Σολομῶντος, αἱ ὁποῖαι πλὴν τοῦ ὀνόματος δὲν ἔχουν τίποτε τὸ κοινὸν οὔτε μὲ αὐτοὺς οὔτε μὲ τὸν ἀρχαῖον βασιλέα. Τὸ χειρόγραφον, κατεστραμμένον εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος, περιέχει τὰς ὠδὰς ἀπὸ τῆς 3 μέχρι τῆς 42, ἐνῶ δεύτερον συριακὸν χειρόγραφον περιέχει τὰς ὠδὰς ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς 17 μέχρι τοῦ τέλους τῆς 42. Προηγουμένως αὗται ἦσαν γνωσταὶ μόνον ἀπὸ ἓν παράθεμα τοῦ Λακταντίου⁶¹, ἐνῶ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ἐδείχθη ὅτι πέντε ἐξ αὐτῶν⁶² περιέχονται εἰς τὸ κοπιτιστὶ σωζόμενον γνωστικὸν σύγγραμμα Πίστις Σοφία καὶ ἡ 11 εὐρέθη ἑλληνιστί εἰς τὸν πάπυρον Bodmer XI. Σήμερον λοιπὸν ἐκ τοῦ συνόλου λείπει μόνον ἡ ὠδὴ 2.

Ἡ δομὴ τῶν ὠδῶν τούτων εἶναι ἰδιόζουσα, ἀλλ' αἱ περικλειόμεναι εἰς αὐτὰς ἔννοιαι προέρχονται ἀπὸ ποικίλας παραδόσεις, ἤτοι τὴν ἑλληνιστικὴν συγκρητιστικὴν, τὴν ἰουδαϊκὴν καὶ πρωτίστως τὴν χριστιανικὴν. Τὸ γνωστικὸν χρῶμα εἶναι ἐνίοτε τόσον ἀδιόρατον, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν αὗται νὰ θεωρηθοῦν ὀρθόδοξοι συνθέσεις μὲ παρεμβολὴν ὠρισμένων τολμηρῶν ποιητικῶν ἐκφράσεων. Ἡ παραστατικότης καὶ ὁ πνευματικὸς προγραμματισμὸς τῶν ὠδῶν, ἐνθυμίζουσι τὸ εὐαγγέλιον Κατὰ Ἰωάννην καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου Θεοφόρου.

Συχνάκις δι' αὐτῶν ἀπευθύνεται αἶνος ἢ εὐχαριστία ἢ παράκλησις πρὸς τὸν Θεόν, τὸ κύριον ὅμως γνώρισμα αὐτῶν εἶναι ἡ περιγραφή μιᾶς εὐφροσύνου πνευματικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία δημιουργεῖται διὰ τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν Θεόν καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευσεως τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν κόσμον.

Ἡ κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄμεσος καὶ ἀνταποκριτικὴ. Ὁ Θεὸς παραγγέλλει:

«Ἀνοίξατε τὰ ὦτα ὑμῶν,
 ἵνα λαλήσω ὑμῖν,
 δότε μοι τὰς ψυχὰς ὑμῶν,
 ἵνα καὶ γὰρ δώσω ὑμῖν τὴν ψυχὴν μου» (9).

61. *Institutiones divinae* IV 12, 3, ὠδὴ 19, 6 ἐ.

62. Αἱ 1, 5, 6, 22, 25.

Ὁ πιστὸς παρακαλεῖ:

«Δίδαξόν με τὰς ὁδὰς τῆς ἀληθείας σου,
ἵνα διὰ σοῦ φέρω καρπόν.

Ἄνοιξόν μοι τὴν κιθάραν τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος,
ἵνα ὑμνήσω σε, Κύριε, ἐν πάσῃ μελωδίᾳ (14).

Τὸ θεῖον γάλα προσφέρεται ὑπὸ τῶν τριαδικῶν προσώπων ὡς εἶδος κοινωνίας.

«Ποτήριον γάλακτος ἐδόθη μοι
καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ ἐν τῇ γλυκείᾳ τοῦ Κυρίου ἀγάπῃ.
Τὸ ποτήριον ὁ Υἱὸς ἐστίν,
ἀμελχθεὶς δὲ ὁ Πατήρ,
ἀμελκτῆς δὲ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα·
ὅτι πεπληρωμένοι ἦσαν οἱ μαστοὶ σου,
οὐκ ἐξῆν δὲ ἀνωφελῶς περιρρέειν τὸ γάλα» (19).

Τὸ ψευδοθανασιανὸν ἔργον τοῦ ΣΤ' αἰῶνος Σύνοψις Ἁγίων Γραφῶν παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι αἱ ὁδαὶ αὐταὶ ἔθεωροῦντο ἀναγιγνωσκόμενον σύγγραμμα εἰδικῶς διὰ τοὺς κατηγουμένους, δὲν δυνάμεθα ὅμως ἐξ αὐτοῦ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ τὸν Γ' αἰῶνα αὐταὶ κατεῖχον τοιαύτην περιωρισμένην μόνον θέσιν ἐντὸς τῆς ομάδος εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθησαν καὶ ἡ ὁποία προφανῶς ἐκυμαίνετο μεταξύ Ὁρθοδόξιας καὶ Γνωστικισμοῦ.

Ἐκ τῶν περὶ προελεύσεως τῆς συλλογῆς ὑποθέσεων πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ προτιμῶσα τὴν ἑβραϊκὴν⁶³, καθ' ὅσον ἄλλωστε ἡ ἀπόδοσις εἰς τὸν Σολομῶντα δὲν συνέβη ἐκ προθέσεως τοῦ συντάκτου ἀλλ' ἐκ λάθους ὀφειλομένου εἰς τὴν χειρόγραφον ἐκδοτικὴν σύνδεσιν τῆς μὲ τὸς *Ψαλμοὺς Σολομῶντος*. Τὰ ποιήματα εἶναι ἀναμφιβόλως χριστιανικῆς προελεύσεως, μόνον δὲ ὡς πρὸς τὸ ποῖον ἦτο τὸ περιβάλλον τῆς τοιαύτης προελεύσεως χωρεῖ συζήτησις.

Διεξάγεται ἀκόμη σκληρὸς ἀγὼν μεταξύ τῶν μελετητῶν ὡς πρὸς τὴν πρωτότυπον γλῶσσαν, ἄλλων διεκδικούντων αὐτὰς διὰ τὴν συριακὴν⁶⁴ καὶ ἄλλων διὰ τὴν ἑλληνικὴν⁶⁵, ὑπερισχύουν δὲ ἐλαφρῶς οἱ

63. H. Grimme, J. Garmignac κ.ά.

64. Mignana, Abbot, Vööbus, A. Adam, Emerton. Ὁ W. Baumgartner διὰ κάποιαν σημητικὴν ἀορίστως.

65. Connolly, W. Bauer, Testuz, Kljin, Philomenko.

δεχόμενοι τὴν τελευταίαν ταύτην ἄποψιν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας συνηγοροῦν καὶ συγκεκριμένα δεδομένα, ὡς εἶναι ἡ ἑλληνιστὶ διατήρησις τῆς 11 ὠδῆς εἰς πάπυρον τοῦ Γ' αἰῶνος καὶ ἡ χρῆσις πολλῶν ἑλληνικῶν λέξεων εἰς τὸ συριακὸν κείμενον. Ἡ ἄποψις ἡμῶν εἶναι ὅτι αἱ Ὠδαὶ Σολομῶντος, τῶν ὁποίων ἡ σύνταξις συνέπεσε μὲ τὸν χρόνον τῆς διγλωσσίας τοῦ συριακοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐγράφησαν ταυτοχρόνως εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν συριακὴν.

Παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω μίαν ὁμοιότητα μεταξύ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ ὕμνου τοῦ μαργαρίτου, σημειώνομεν δὲ ἐδῶ τὴν ἐν μέρει ταύτισιν τοῦ θέματος τῆς 23 ὠδῆς μὲ τὸν ὕμνον ἐκεῖνον, ἐνῶ ἐξ ἄλλου καὶ ἀνειδίκευτος ἀναγνώστης ἀντιλαμβάνεται μὲ τὸ πρῶτον βλέμμα ὅτι ὅλα τὰ ποιητικὰ ταῦτα κείμενα ἔχουν κοινὴν ἔμπνευσιν καὶ κοινὴν προέλευσιν. Ἐὰν δὲ ἀνήκουν εἰς ἓν πρόσωπον, ὅπερ δὲν εἶναι ἀδύνατον, εἶναι μάλιστα πολὺ πιθανόν, τὸ πρόσωπον τοῦτο εἶναι ἴσως ὁ Βαρδεσάνης, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπωνύμως ἀποδίδονται ἐκεῖνα τὰ ἀποσπάσματα, ἢ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρμόνιος, ἐκτὸς ἂν εἶναι προϊόντα ἀμφοτέρων. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον τῆς διγλωσσίας εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου· ὁ Τερτυλλιανὸς εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Ἀφρικὴν ἔγραψε τὰ πρῶτα συγγράμματά του ἑλληνιστὶ, τὰ ἐπόμενα ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ συγχρόνως, τὰ τελευταῖα λατινιστὶ, ὁ δὲ Τατιανὸς, ἐφαρμοζὼν τὴν ἰδίαν τακτικὴν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Συρίαν, συνέταξε τὸ Διατεσσάρων ἑλληνιστὶ καὶ συριστὶ. Κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν τῆς διγλωσσίας εἰσηῆλθεν εἰς τὸ συγγραφικὸν πεδῖον ὁ Βαρδεσάνης ὁμοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρμονίου, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σωζομενὸς παρέχει τὴν κατωτέρω σημειουμένην ἐξαιρετικῶς διαφωτιστικὴν μαρτυρίαν. Δὲν εἶναι καθόλου εὐλογον νὰ νομίσωμεν ὅτι ὁ Ἀρμόνιος, ἐνῶ ἐχρησιμοποίησεν, ὅπως βεβαιώνει ὁ Σωζομενὸς, τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ ποιητικὰ στοιχεῖα, ἦτοι τὰ μέτρα καὶ τὴν μελωδίαν, μόνον τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν ἄφησεν ἐκτὸς χρήσεως. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀρχικῶς συνέτασσε τὰς ὠδὰς τοῦ ἑλληνιστὶ καὶ εὐθὺς ἀμέσως τὰς μετέφερεν εἰς τὴν συριακὴν τῇ βοηθείᾳ τοῦ πατρός του. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἔπραξαν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν συλλογῆς.

Εἰς τὰς Πράξεις Ἰωάννου, γραφείσας περὶ τὸ 170, συναντῶμεν ἓνα διπλοῦν ὕμνον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐξέτασις δύναται νὰ διαφωτίσῃ πολλὰ σημεῖα τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ποιήσεως. Παρατηρεῖται εἰς τὸν ὕμνον ἡ παρουσία ἑνὸς κορυφαίου, τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται εἰς τὸ μέσον, ἐνὸς κυκλοειδοῦς χοροῦ μὲ κράτησιν τῶν χειρῶν, στροφῶν καὶ ἐφυμνίων, μελωδίας ἀντιφωνικῆς μεταξύ κορυφαίου καὶ χοροῦ, τοῦ ὄρου

«ὕπακούειν» τὸ ἐφύμνιον. "Ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι βασικά στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεταγενεστέρου χριστιανικοῦ κοντακίου, τοῦ ὁποίου ὁ παρῶν ὕμνος εἶναι ὁ μακρινώτερος πρόδρομος.

Εἰς τὸ ἀπόκρυφον τοῦτο ἔργον λέγεται. «Πρὶν δὲ συλληφθῆναι αὐτὸν (= τὸν Ἰησοῦν) ὑπὸ τῶν ἀνόμων καὶ ὑπὸ ἀνόμου ὄφους νομοθετουμένων Ἰουδαίων, συναγαγὼν πάντας ἡμᾶς, ἔφη, πρὶν με ἐκείνοις παραδοθῆναι ὑμνήσωμεν τὸν πατέρα καὶ οὕτως ἐξέλθωμεν εἰς τὸ προκείμενον. Κελεύσας οὖν ἡμᾶς ὡσπερ γῦρον ποιῆσαι, ἀποκρατούντων τὰς ἀλλήλων χεῖρας, ἐν μέσῳ δὲ αὐτὸς γενόμενος ἔλεγε, τὸ ἀμὴν ὑπακούετε μοι. "Ἦρξατο οὖν ὕμνον ὑμνεῖν καὶ λέγειν»⁶⁶.

Εἶναι πλήρως μεμαρτυρημένον ὅτι οἱ Γνωστικοὶ εἶχον ἰδιάζουσιν λατρείαν μὲ χορικά ἄσματα, ἐπωδὰς καὶ μαγικὰς τελετάς, μέρος τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ ὕμνοι ὡς ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν, ὁ ὁποῖος εἶναι διπλοῦς⁶⁷. Τὸ πρῶτον ποίημα ἀρχίζει μὲ μίαν προκαταρκτικὴν δοξολογίαν ἐκ τριῶν τριστίχων σαφῶς τριαδικοῦ χαρακτῆρος· δοξολογίαν πρὸς τὸν Πατέρα, τὸν Λόγον, τὴν Χάριν (Πνεῦμα). Οἱ στίχοι τοῦ α' τριστίχου εἶναι πεντασύλλαβοι, τοῦ β' ἐξασύλλαβοι, τοῦ γ' ἑπτασύλλαβοι. Ἀκολουθοῦν ὁ ὕμνος τοῦ Χριστοῦ εἰς 8 δίστιχα καὶ ὁ ὕμνος τῆς Χάριτος εἰς 16 δίστιχα, κυρίως πεντασύλλαβα, σπανίως δὲ τετρασύλλαβα, ἐξασύλλαβα καὶ ὀκτασύλλαβα· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ φθορὰ τοῦ κειμένου ἔχει συμβάλλει πολὺ εἰς τὴν ποικιλίαν ταύτην. Τὸ τελευταῖον τοῦτο τμῆμα εἰσάγεται μὲ τὴν σημειώσιν «ἡ Χάρις χορεύει». Ἐδῶ διὰ πρώτην φοράν χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν ἐλληνικὴν ποίησιν τὸ δίστιχον, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται πάλιν μετὰ 30 περίπου ἔτη εἰς τὸν ὕμνον τῆς ψυχῆς τῶν *Πράξεων Θωμᾶ*.

Ὁ ἐλληνικὸς οὗτος ὕμνος εἶναι ἡμιλόγιος καὶ στηρίζεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν στροφικὴν ἰσοσυλλαβίαν, προφανῶς δὲ ἐπηρέασε σοβαρῶς τὴν συριακὴν ποίησιν ὡς πρὸς τὴν δομὴν τῶν στίχων. Παραθέτομεν μερικὰ τρίστιχα καὶ δίστιχα.

Δοξολογία	α'	Δόξα σοι, Πάτερ,
		δόξα σοι, Λόγε,
		δόξα σοι, Χάρις.
		- Ἀμήν.

66. Κεφ. 94. M. BONNET. *Acta Apostolorum apocrypha*, 1959, σ. 197.

67. *Πράξεις Ἰωάννου* 94-97.

- β' Δόξα σοι, τὸ Πνεῦμα,
δόξα σοι, ἅγιε,
δόξα σου τῇ δόξῃ.
- Ἀμήν.
- γ' Αἰνοῦμέν σε, ὁ Πατήρ,
εὐχαριστοῦμέν σοι, φῶς,
ἐν ᾧ σκότος οὐκ οἰκεῖ.
- Ἀμήν.
- Ἕμνος Χριστοῦ α' Σωθῆναι θέλω
καὶ σῶσαι θέλω.
- Ἀμήν.
- β' Λυθῆναι θέλω
καὶ λῦσαι θέλω.
- Ἀμήν.
- Ἕμνος τῆς Χάριτος α' Αὐλῆσαι θέλω,
ὀρχήσασθε πάντες.
- Ἀμήν.
- β' Θρηνηῆσαι θέλω,
κόψασθε πάντες.
- Ἀμήν.
- γ' Ὅγδοᾶς μία
ἡμῖν συμψάλλει.
- Ἀμήν.

Λογία ποιήσις

Ἡ λειτουργικὴ ποιήσις εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν δοξολόγησιν καὶ εὐχαριστίαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ συλλογικῇ λατρείᾳ. Ἡ λογία θρησκευτικῆ ποιήσις δὲν προορίζεται διὰ τὴν συλλογικὴν λατρείαν· ἐκφράζει τὰ προσωπικὰ συναισθήματα τοῦ συνθέτου ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ ἐκτὸς τῆς δοξολογήσεως αὐτοῦ ἐπιδιώκει ἐπίσης τὴν τέρψιν καὶ διδασκαλίαν τοῦ ἀναγνώστου ἢ ἀκροατοῦ.

Ἐξ ὅλης τῆς λογίας χριστιανικῆς ποιήσεως τῆς περιόδου ταύτης σώζονται πέντε ἢ ἕξ μόνον τεμάχια. Τὸ πρῶτον δὲ τούτων εἶναι τὸ ἀποδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου εἰς ἄγνωστον «θεῖον πρεσβύτην» ὀκτάστιχον εἰς ἰαμβικὰ μέτρα, ὅχι πάντοτε καθαρὰ, κατὰ τοῦ γνωστικοῦ Μάρκου.

«εἰδωλοποιεῖ Μᾶρκε καὶ τερασκόπε,
ἀστρολογικῆς ἔμπειρε καὶ μαγικῆς τέχνης»⁶⁸.

Εἶναι τὸ πρῶτον μεμαρτυρημένον χριστιανικὸν κείμενον, εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ἡ ἀρχαία προσωδία.

Ὁ λόγος τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως λαμβάνει συχνάκις τόνον λυρικόν, εἰδικῶς δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ Παιδαγωγοῦ καθίσταται χορικός. Ὁ διδάσκαλος ὁδηγεῖ τοὺς μαθητάς του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τὰς τοὺς ἀναθέσει εἰς τὸν παιδαγωγὸν Λόγον, ἀκολουθεῖ δὲ τὴν σκηνὴν ταύτην ὕμνος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐψάλλετο εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Κλήμεντος ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν του. Οἱ στίχοι ἀπρωτελούμενοι κυρίως ἀπὸ ἀναπαίστους μὲ παρεμβολὰς σπονδείων καὶ δακτύλων, εἰς δίμετρα καταληκτικὰ καὶ μονόμετρα, συνενώνονται ἀντὶ στροφῶν εἰς συστήματα.

Ὁ ὕμνος εἶναι ἐπὶ κλήσις τῶν «χριστογόνων», τοῦ χοροῦ τῆς εἰρήνης, πλεκομένη μὲ ἀφθονα ἐπίθετα καὶ διανθιζομένη μὲ ἄλλεπαλλήλους εἰκόνας. Ὁ Χριστὸς παρίσταται κατὰ συσώρευσιν ὡς

«στόμιον πῶλων ἀδαῶν,
πτερόν ὀρνίθων ἀπλανῶν,
οἷαξ νηῶν ἀτρεκῆς,
ποιμὴν ἀμνῶν βασιλικῶν»,

καὶ τὰ παρόμοια. Οἱ δὲ παῖδες,

«ἀταλοῖς στόμασιν
ἀτιταλλόμενοι
θηλῆς λογικῆς
πνεύματι δροσερῶ
ἐμπιμπλάμενοι»,

μέλπουσιν αἴνους ἀφελεῖς εἰς τὸν βασιλέα Χριστόν.

Ὁ ἕτερος εἰς τὸ τέλος τοῦ Παιδαγωγοῦ ἀπαντῶν ὕμνος εἶναι μεταγενέστερον λαμβικὸν ποίημα, συντεθὲν ὑπ' ἀναγνώστου αὐτοῦ.

Ὁ Μεθόδιος Ὀλύμπου, μιμηθεὶς καθ' ὅλα τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, παρουσιάζει εἰς τὸ τέλος τοῦ Συμποσίου τῶν Δέκα Παρθένων τὰς κόρας εἰς τὸν κῆπον τῆς Ἀρετῆς νὰ ἀπευθύνουν ὕμνον εἰς

τὸν Χριστὸν κατὰ τὰ πρότυπα τῶν ἀρχαίων παρθενίων⁶⁹. Ἡ ὁρολογία τῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως δεικνύει τὴν προέλευσιν τοῦ εἶδους ἐκ τῆς κλασικῆς χορικῆς ποιήσεως. «Ταῦτα εἰποῦσαν ἔφη κελεῦσαι πάσας ἀναστῆναι τὴν Ἀρετὴν ἢ Θεοπάτρα καὶ στάσας ὑπὸ τὴν ἄγνον εὐχαριστήριον πρεπόντως ὕμνον ἀναπέμψαι τῷ Κυρίῳ, ἐξάρχειν δὲ τὴν Θέκλαν καὶ προῦφηγεῖσθαι. Ὡς οὖν ἀνέστησαν, τὴν Θέκλαν μέσση μὲν τῶν παρθένων ἔφη, ἐκ δεξιῶν δὲ τῆς Ἀρετῆς στᾶσαν κοσμίως ψάλλειν, τὰς δὲ λοιπὰς ἐν κύκλῳ καθάπερ ἐν χοροῦ σχήματι συστάσας ὑπακούειν αὐτῇ».

Αἱ στροφαὶ τοῦ ποιήματος εἶναι 24 κατ' ἀλφάβητον, ἐκάστη δὲ αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων στίχων, τριῶν μὲν μακρῶν ἐκ 14 κατὰ τὸ πλεῖστον συλλαβῶν εἰς τετράμετρα ὑπερκαταληκτικά, ἐνὸς δὲ βραχέος ἐξ 8 συνήθως συλλαβῶν εἰς δίμετρα. Ἐκ τῶν μέτρων ἐπικρατεῖ ὁ ἴαμβος. Τὸ δὲ ἐφύμιον,

«ἀγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασφόρους κρατοῦσα,
νυμφίε. ὑπαντάνω σοι»,

ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μακρὸν δεκαπεντασύλλαβον καὶ ἀπὸ ἓνα σύντομον ὀκτασύλλαβον στίχον. Ἀντὶ νὰ ζητοῦμεν ἀνωμαλίας εἰς τὴν στιχουργίαν τοῦ ποιήματος ἐκ πιθανῆς ἀδυναμίας τοῦ Μεθοδίου, καλύτερον εἶναι νὰ ἀντιμετωπίζωμεν τὰ ἀναφυόμενα προβλήματα ἐκ τῆς παρατηρουμένης τάσεως αὐτοῦ νὰ εἰσαγάγῃ νέα στοιχεῖα εἰς τὴν ποίησιν, τὴν ἰσοσυλλαβίαν καὶ τὸν τόνον.

Τὸ ποίημα κατὰ τὴν τεχνικὴν του ἀποτελεῖ πρόδρομον τῶν κοντακίων γενικῶς, καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, εἶναι δὲ ἀξιοσημεῖωτον ὅτι εἰς τὰ χειρόγραφα τὸ ἐφύμιον ἐπιγράφεται τοῦ ὄλου, μελωδούμενον ἐν ἀρχῇ, ὅπως συνέβαινε βραδύτερον μὲ τὸ προοίμιον τοῦ κοντακίου.

Ὁ ὕμνος οὗτος ἀπευθύνεται ἀπὸ τὰς παρθένας πρὸς τὸν Νυμφίον Χριστόν, τοῦ ὁποίου τὴν ἔλευσιν ἀναμένουν, ἀλλὰ κατὰ περιστάσεις καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Νύμφην τοῦ Χριστοῦ. Παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ προτύπου του, τοῦ πλατωνικοῦ Συμποσίου, εἰς τὸ ὅποιον ὁ Ἀγάθων ἀπευθύνει ὕμνον εἰς τὸν Ἐρωτα. Εἰς τὴν τελευταίαν στροφὴν, ὡς εἰς ἐπίλογον, αἱ παρθένοι ζητοῦν ἀπὸ τὸν Θεὸν νὰ τὰς δεχθῇ ὁμοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ του.

69. Λόγος Ἀρετῆς 11.

Ἄκροστιχίδα ἀκολουθεῖ ἐπίσης ἓν ἀλφαβητικὸν ποίημα διασωθὲν εἰς πάπυρον τῆς συλλογῆς τοῦ λόρδου Amherst, τοῦ Γ' αἰῶνος⁷⁰. Αἱ 24 στροφαὶ τοῦ εἶναι τρίστιχοι, ἐκάστου δὲ τριστίχου οἱ στίχοι ἀρχίζουσι μὲ τὸ ἴδιον γράμμα. Κάποια προτιμήσεις τονισμοῦ τῶν μακρῶν συλλαβῶν δεικνύει τάσιν μεταβάσεως ἀπὸ τὴν ποσοτικὴν προσωδιάν εἰς τὴν τονικὴν. Ὁ ὕμνος περιγράφει τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἐμπειρίαν τοῦ νέου χριστιανοῦ, δεῖγμα τῆς ὁποίας παρέχουσι τὰ δύο ταῦτα τρίστιχα.

«Ξένους εἶπεν ὁ Θεὸς διατρέφειν,
 Ξένους καὶ μὴ δυναμένους
 Ξένιζε, τὸ πῦρ ἵνα διαφύγῃς.
 Ὅν ἐπεμψεν ὁ Πατὴρ ἵνα πάθῃ,
 ὁ λαβῶν ζωὴν αἰωνίαν,
 ὁ λαβῶν κράτος ἀθανασίας».

Εἰς τὸν Βίον Ἀβερκίου, ἐπισκόπου Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας⁷¹, γραφέντα τὸν Δ' αἰῶνα καὶ διατηρούμενον πλὴν ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ Συμεῶν Μεταφραστοῦ, ἀναφέρεται ὅτι οὗτος συνέταξε δι' ἑαυτὸν ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα. Ἀκριβῶς δὲ τοῦτο εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Ramsey τὸ 1883 εἰς τάφον παρὰ τὰ Σύναδα. Τὸ ὄνομα Ἀβέρκιος, κελτογαλατικῆς προελεύσεως, ὁμοιάζει πρὸς τὸ ὄνομα ἄλλου γνωστοῦ προσώπου ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς, τοῦ Ἀουϊρκίου (Ἀβιρκίου) Μαρκέλλου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Εὐσέβιον⁷² παρεκίνησε τὸν ἀνώνυμον θεολόγον νὰ γράψῃ τὸ γνωστὸν ἀντιμοντανιστικὸν σύγγραμμα περὶ τὸ 190. Εἶναι ἀπολύτως εὐλογος ἡ ταύτισις τῶν δύο τούτων προσώπων.

Ὁ Ἀβέρκιος αὐτοβιογραφεῖται εἰς 22 ἐξάμετρα δακτυλικά μὲ μερικὰ στιχουργικὰ παρεκκλίσεις καὶ εἰς γλῶσσαν συμβολικὴν, πρὸς ἀποφυγὴν προκλήσεως τῆς προσοχῆς τῶν διωκτῶν, λέγων ὅτι ἐστάλη εἰς περιοδείαν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ποιμένος εἰς τὴν Ρώμην, διὰ νὰ ἴδῃ τὰ βασίλεια,

«καὶ βασίλισσαν ἰδεῖν χρυσοστόλον, χρυσοπέδιλον,
 λαὸν δ' εἶδον ἐκεῖ λαμπρὰν σφραγεῖδαν ἔχοντα»,

ὁμοίως δὲ εἰς Συρίαν καὶ πέραν τοῦ Εὐφράτου. Ὁδηγός του ἦτο ἡ

70. E. PREUSCHEN «Ein altchristlicher Hymn», *Zeitschrift f. Neutest. Wissenschaft* 2, 1 (1901), 73 ἐέ.

71. Διαφόρου τῆς Ἱεραπόλεως.

72. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 5, 16, 3.

πίστις, ἡ ὁποία τοῦ προσέφερε τὴν κατάλληλον τροφήν, τὸν Χριστόν·

καὶ παρέθηκε τροφήν πάντῃ ἰχθύν ἀπὸ πηγῆς
πανμεγέθη, καθαρὸν, οὐ ἐδράξατο παρθένος ἀγνή,
οἶνον χρηστὸν ἔχουσα, κέρασμα διδοῦσα μετ' ἄρτου».

Ἐπίγραμμα κάποιου Ἀλεξάνδρου Ἀντωνίου, εὑρεθὲν εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 216, εἶναι ἀπομίμησις τοῦ ἀβερκιανοῦ, ὡς καὶ τὸ ἐπίγραμμα Πεκτορίου, εὑρεθὲν εἰς τὴν Ν. Γαλλίαν ἐπὶ πλακὸς τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀλλὰ συνταχθὲν τὸν Γ' αἰῶνα.

3. Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΨΑΛΜΙΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ

Δύο Γεροντικά⁷³ ἀποδίδοντα τὴν ἐκκλησιαστικὴν λατρευτικὴν πρᾶξιν τοῦ Ε' αἰῶνος μᾶς πληροφοροῦν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶχεν ἐπιχειρηθῆ ἡ εἰσαγωγὴ τροπαρίων ψαλλομένων μεταξὺ τῶν στίχων τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν καὶ ὠδῶν. Ἐθεωρήθη ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ προῆλθε δι' ἀναπτύξεως τῶν μικρῶν ἐξωβιβλικῶν ἐφυμνίων τὰ ὁποῖα ἔψαλλεν ἡ χριστιανικὴ κοινότης εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν ψαλμικῶν στίχων, ὡς τὰ «ἀλληλουῖα», «ἀμήν», «Κύριε ἐλέησον», «σῶσον ἡμᾶς Κύριε», «οἰκτείρησόν με Κύριε»⁷⁴. Διὰ τοῦτο δὲ τὸ ἐφύμνιον ἀπεκλήθη καὶ μητρικὸν κύτταρον τῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας⁷⁵ καὶ οὕτω θὰ ἡδύνατο νὰ ἐξηγηθῆ τὸ γεγονός ὅτι τὸ μὲν κοντάκιον τὸ ὁποῖον εἶναι ἀρχαιότερον ἔχει πάντοτε ἐφύμνιον, ἐνῶ ὁ κανὼν ὁ ὁποῖος εἶναι νεώτερος σπανιώτατα ἔχει.

Ἐχει βεβαίως δημοσιευθῆ καὶ κανὼν ἀντιφώνων τῶν ψαλμῶν⁷⁶, ἀλλ' ὁ κῶδιξ ὁ περιέχων τὸν κανόνα αὐτὸν ἀνήκει εἰς τὸν Θ' αἰῶνα καὶ θετικὰς μαρτυρίας περὶ τῆς σχετικῆς πράξεως εἰς προγενεστέρους χρόνους δὲν ἔχομεν. Πάντως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι δυνατόν νὰ μεταφέρωμεν τὴν πρᾶξιν εἰς χρόνον προγενέστερον τοῦ Δ' αἰῶνος. Τὰ

73. Βλ. ἐν W. CHRIST - M. PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum christianorum*, Lipsiae 1871 σ. XXXIX ἐέ.

74. K. KRUMBACHER, *Ἱστορ. Βυζ. Λογοτεχνίας* (μετ. Σωτηριάδου) Ἀθῆναι 1900 τ. 2, σ. 612 ἐ. TH. KLAUSER, «Akklation», *Real. f. Antike und Christentum* 1, 225 ἐ. E. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, «Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις προκειμένων καὶ ἀλληλουαρίων», *Πρακτ. Χριστ. ἀρχ. Ἐταιρ.* 1933 σ. 24 ἐ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογή ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας*, σ. η'.

75. K. KRUMBACHER, *Ἱστορία Βυζ. Λογοτεχνίας*, 2, 512 ἐ.

76. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογή ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας*, σ. 39 ἐ.

μνημονευθέντα ἀνωτέρω Γεροντικά, ὀμιλοῦντα περὶ καινοφανοῦς συνηθείας ἀποκλείουν τοιαύτην ὑπόθεσιν. Ἐπομένως ἡ μετάθεσις τῆς στιχολογικῆς ψαλμωδίας ἀπὸ τὸν Δ' αἰῶνα εἰς τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν μόνον εἰς αὐθαιρέτους ὑποθέσεις εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ.

Τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν, ἢ τουλάχιστον μέχρι τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος, δὲν ἔχομεν καὶ καμμίαν ἀσφαλῆ μαρτυρίαν περὶ τοῦ ὅτι ἤδοντο καὶ βιβλικοὶ ψαλμοὶ καθ' ὅποιονδήποτε τρόπον, παραδόξως δὲ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ὑμνολογίαν δὲν ἔδωσαν προσοχὴν εἰς τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦτο φαινόμενον.

Ἐφ' ὅσον θεωρεῖται βέβαιον ὅτι αἱ Διαταγαὶ Ἀποστόλων ἀποδίδουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν πρᾶξιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος, τότε εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ ἀπαντᾷ ἡ πρώτη ἀναμφισβήτητος μαρτυρία περὶ χρήσεως ψαλμῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν. Ὅριζεται ἐκεῖ νὰ ψάλλωνται ὁ μὲν 62 ψαλμὸς εἰς τὸν ὄρθρον, ὁ δὲ 140 εἰς τὸν ἑσπερινόν⁷⁷. Ὅλαι αἱ προγενέστεραι μαρτυρίαι εἶναι ἢ ἀσαφεῖς ἢ ἐπισημαίνουσιν. Συμφώνως μὲ ὅσα εἴπομεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον δὲν ἀποδίδομεν πλέον σημασίαν εἰς τὰ χωρία τὰ ὅποια ἀναφέρουν ἀπλῶς τὰς λέξεις «ψαλμὸς» ἢ «ψαλμωδία», διότι πιθανώτατα ταῦτα ὀμιλοῦν πάντοτε περὶ χριστιανικῶν ὕμνων.

Ἐξ ὅσων ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας, ἀξίζουσιν νὰ προσεχθοῦν ἰδιαίτερος τρεῖς μόνον μαρτυρίαι, προερχόμεναι ὅλαι ἀπὸ τὴν περὶ τὸ 200 ἐποχὴν. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦ Τερτυλλιανοῦ, λέγοντος ὅτι κατὰ τὰς χριστιανικὰς συναθροίσεις προσεκαλεῖτο ὁ δυνάμενος νὰ ψάλλῃ εἰς τὸν Θεὸν εἴτε ἀπὸ τὰς ἀγίας Γραφὰς εἴτε ἀφ' ἑαυτοῦ: *post aquam, manuum et lumina utriusque de scripturis sanctis vel de proprio ingenio potest, provocatur in medio Deo canere*⁷⁸. Τὸ *de scripturis sanctis*, ἐφ' ὅσον λέγεται «νὰ ψάλλῃ», κρίνεται ὡς σημαῖνον «ἀπὸ τοῦς ψαλμοῦς τοῦ Δαβίδ». Ἄλλ' ἐδῶ πάλιν πρόκειται περὶ ἐρμηνείας λέξεων. Ἄν διὰ τὴν μελωδίαν αἱ πηγαὶ μας χρησιμοποιοῦν πολὺ συχνὰ τὸ ρῆμα *ρηθῆναι*, διατί θὰ ἀπεκλείετο νὰ χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν ρυθμικὴν ἀπαγγελίαν τὸ ρῆμα *ψάλλειν, canere*; Ἐπειτα δὲ καὶ ἂν ἐπρόκειτο περὶ βιβλικῶν ὕμνων, διατί οὗτοι θὰ ἦσαν κατ' ἀνάγκην ψαλμοὶ τοῦ Δαβίδ καὶ ὄχι ὡδαὶ τῆς Κ. Διαθήκης, ἢ ἀκόμη καὶ ὕμνοι γραπτοὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὑμνολογίου;

77. Διαταγαὶ Ἀποστόλων 2, 59. Πρβλ. καὶ 2, 57. 83 καὶ Ἰω. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς ψαλμ.* 140.

78. *Apolog.* 39, 18.

'Ασαφές είναι καὶ τὸ χωρίον τῆς 'Αποστολικῆς παραδόσεως τοῦ 'Ιποπολύτου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται· «εἶναι καθωρισμένον τὸ ἀλληλούϊα»⁷⁹. 'Ὡς «ἀλληλούϊα» ἐκλαμβάνονται οἱ γνωστοὶ ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τόσον βέβαιον. 'Εξ ἄλλου τὸ τεμάχιον αὐτὸ σώζεται μόνον εἰς τὴν αἰθιοπικὴν παραλλαγὴν τοῦ ἔργου τούτου, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἔχουν διασαφηνισθῆ πλήρως ὅλα τὰ περιστατικά. Δὲν ἔμπορεῖ ν' ἀποκλεισθῆ ὅτι πρόκειται περὶ προσθήκης μεταγενεστέρως.

Εἰς τὰς *Πράξεις Παύλου* κατ' ἀπόσπασμα παπύρου τοῦ 'Αμβούργου⁸⁰ διατηρεῖται ἡ φράσις «ὕπὸ αὐτῶν ψαλμῶν τε Δαβὶδ καὶ ὠδῶν», ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς θείας εὐχαριστίας. Εἶναι ἡ μόνη ρητὴ μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ θὰ ἦτο ἀξιόλογος, ἂν δὲν εἶχε καὶ αὐτὴ κάποιαν ἀσάφειαν. Καὶ κατὰ πρῶτον ἡ φράσις εἶναι ἀσύντακτος· «ὕπὸ αὐτῶν ψαλμῶν τε». 'Αντὶ τοῦ «αὐτῶν» πρέπει ἴσως ν' ἀναζητήσωμεν κάποιον οὐσιαστικόν, ἐκτὸς ἂν ἔχη ἐκπέσει ὀλόκληρος φράσις μετὰ τὴν λέξιν ταύτην, διὰ τῆς ὁποίας καὶ ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου θὰ ἦτο διάφορος. "Ἐπειτα ἀπολύτως βέβαιοι δὲν εἴμεθα περὶ τῆς χρονολογίας τῆς συντάξεως τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς τοῦ ἔργου.

"Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἀκόμη δηλαδὴ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι αἱ μαρτυρίαι αὗται, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν περὶ τὸ 200 ἐποχὴν, εἶναι ἀθθεντικαὶ καὶ καταφατικαί, μένει ἓν κενὸν 150 περίπου ἐτῶν, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν εἴμεθα βέβαιοι περὶ τοῦ ὅτι ἐψάλλοντο βιβλικοὶ ψαλμοὶ κατὰ τὰς χριστιανικὰς συναθροίσεις. 'Ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν εὐνοεῖ τὴν ἀρνητικὴν ἀποψιν τοῦ ζητήματος. Κυρίως δὲ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ σιωπὴ τοῦ 'Ιουστίνου. Περιγράφων οὗτος μὲ ἀρκετὰς λεπτομερείας τὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας εὐχαριστίας, δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ ψαλμῶν τοῦ Δαβίδ⁸¹. Θὰ ἴδωμεν εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς ἐργασίας ταύτης τί ἀναφέρει περὶ ὕμνων.

Γράφεται συχνότατα ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ παρέλαβον τοὺς βιβλικούς ψαλμούς ἀπὸ τὴν ἰουδαϊκὴν συναγωγὴν⁸². Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ δίδων πρέπει νὰ κατέχη τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δίδει, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ συναγωγὴ ἐχρησιμοποίει ψαλμούς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς

79. HENNECKE. *Neutestamentliche Apokryphen*, σ. 581.

80. 'Εν W. SCHUBERT καὶ C. SCHMIDT. Hamburg 1936 σ. 50 ἔ.

81. Α' 'Απολ. 65. 67.

82. Βλ. προχείρως E. WELLESZ. *A History of Byz. Music and Hymnography*, σ. 119.

ιδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ψαλμοὶ κατ' ἀρχὴν προωρίζοντο διὰ τὸν ναόν, ὅπου ἐψάλλοντο μὲ συνοδεῖαν ὀργάνων, ἰδίως ἐγχόρδων. Ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι ἐσύρθησαν εἰς τὴν Βαβυλῶνα αἰχμάλωτοι, δὲν ἠδύναντο οὔτε νὰ διανοηθοῦν ὅτι θὰ ἔψαλλον τὰ ἄσματα τοῦ Θεοῦ μακρὰν τοῦ ναοῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας.

Ἐκεῖ ἐπηρώτησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτεύσαντες ἡμᾶς
 λόγους ᾠδῶν
 καὶ οἱ ἀπαγαγόντες ἡμᾶς ὕμνον·
 ἄσατε ἡμῖν ἐκ τῶν ᾠδῶν Σιών!
 Πῶς ἄσωμεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας⁸³;

Ἀκόμη καὶ σήμερον οἱ Ἰουδαῖοι δὲν χρησιμοποιοῦν ἐνόργανον μουσικὴν εἰς τὰς ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης συναγωγὰς⁸⁴, ἀλλὰ βέβαια τῶρα μελωδοῦν εἰς αὐτὰς τοὺς ψαλμούς. Οὔτε τοῦτο δὲν συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ καλοὶ Ἰουδαῖοι ἐπανελάμβανον κατ' οἶκον τοὺς ψαλμούς 145 - 150 καθ' ἡμέραν⁸⁵. Ὁ Κύριος καὶ οἱ μαθηταὶ του, ἀφοῦ ἔφαγον τὸ Πάσχα, ὕμνησαν τὸν Θεὸν προφανῶς εἶπον τοὺς ψαλμούς 113 - 118⁸⁶. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν συναγωγὴν δὲν κατέχομεν καμμίαν ἀπολύτως μαρτυρίαν ὅτι ἐλέγοντο ἐκεῖ ψαλμοὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ Β' αἰῶνος μ.Χ.⁸⁷. Φαίνεται ὅτι κύριον στοιχεῖον τῆς λειτουργίας τῶν συναγωγῶν ἦτο ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν καὶ ἡ διδασχὴ.

Δὲν εἶναι γνωστὸν πότε εἰσῆχθησαν οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ εἰς τὴν συναγωγὴν, εἶναι πάντως πιθανὸν ὅτι τοῦτο συνέβη περὶ τὸ 150 μ.Χ. Ὅταν τὸ 70 μ.Χ. κατεστράφη ὁ ναός, ἤλπιζον ὅτι θὰ ἤρχετο ἡμέρα καθ' ἣν οὗτος θὰ ἐπανιδρύετο, ὥστε εἰς τὰς αὐλὰς του ν' ἀκουσθῇ πάλιν ὁ ὕμνος εἰς τὸν πατρῶον Θεόν· ἀλλὰ μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὸν τελευταῖον ρωμαιοιουδαϊκὸν πόλεμον (133 - 135 μ.Χ.) τοιαύτη ἐλπίς ἀπέβαινε ματαία. Φυσικὰ δὲν ἐπρόκειτο νὰ σιγήσουν διὰ παντὸς τὰ χεῖλη τῶν Ἰουδαίων· διὰ τοῦτο εἰσῆγαγον εἰς τὴν συναγωγὴν τοὺς ψαλμούς, χωρὶς ἐνόργανον συνοδεῖαν πάντως, ἴσως

83. *Ψαλμ.* 136, 3 ἐ.

84. Βλ. Α. Μ. ROTHMÜLLER, *Der Musik der Juden* σ. 57.

85. *Shabbat* 1186 (Jose ben Halaftha).

86. *Matth.* 26, 30.

87. J. F. MOORE, *Judaisme*, Cambridge 1946 τ. 1, 296. Πρβλ. καὶ W. BAUER, *Wort-gottesdiensts*, 21, 11. H. LIETZMANN, *The Beginnings of the Christian Church* (μετ. ἐκ τοῦ γερμ.), 1953 σ. 148.

διὰ τὰ μείνη κάποιον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὸν ναὸν τοῦ μέλλοντος ἢ ἴσως διὰ πρακτικωτέρους λόγους, διὰ τὰ μὴ προκαλοῦν δηλαδὴ τὴν προσοχὴν τῶν κατεχόντων καὶ τῶν ξένων οἱ ὁποῖοι τοὺς ὑπέβλεπον.

Εἶναι ἐπομένως ἄτοπον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἰσήγαγε τοὺς ψαλμοὺς κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς συναγωγῆς ἢ ὅποια δὲν εἶχεν ἀκόμη ψαλμοὺς. Εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν οἱ μὲν Ἰουδαιοχριστιανοὶ δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ μελωδῆσουν ψαλμοὺς ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, οἱ δὲ ἔθνικοχριστιανοὶ δὲν τοὺς ἐγνώριζον.

Οἱ ψαλμοὶ ὅμως μετ' ὀλίγους αἰῶνας ἀπετέλεσαν τὸν κύριον σκελετὸν τῆς νυχθημέρου ἀκολουθίας καὶ πρέπει ν' ἀναλύσωμεν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπῆλθεν ἡ μεταβολὴ αὐτή. Δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν μεταβολὴν εἰς τὴν συχνότητα τῶν εἰς τοὺς ψαλμοὺς παραπομπῶν τῶν συγγραφέων κατὰ τὴν διαδοχὴν τῶν περιόδων. Ἐνῶ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην τὸ Ψαλτήριον εἶναι τὸ συχνότερον χρησιμοποιούμενον βιβλίον τῆς Π. Διαθήκης καὶ αἱ εἰς αὐτὸ παραπομπαὶ πλησιάζουν τὸ ἥμισυ τοῦ συνόλου, εἰς τοὺς Ἀποστολικούς Πατέρας ἀλλάσσει ἡ εἰκὼν· ἐξαιρεῖται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος, ὁ ὁποῖος ἦτο πιθανώτατα Ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς. Ἐπειτα παρακολουθοῦμεν τὴν κίνησιν τῶν παραπομπῶν εἰς συγγράμματα ὁμοειδῆ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ὡς ἐξῆς: εἰς τὰς δύο Ἀπολογίας τοῦ Ἰουστίνου (περὶ τὸ 150) αἱ εἰς τοὺς ψαλμοὺς παραπομπαὶ εἶναι ὀλιγώτεροι τοῦ 20 τοῖς ἑκατὸν τοῦ συνόλου· εἰς τὸν *Προτρεπτικὸν* τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (περὶ τὸ 200) φθάνουν τὸ 25 τοῖς ἑκατὸν· εἰς τὴν *Εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν* τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας (περὶ τὸ 315) ἀνέρχονται εἰς 35 τοῖς ἑκατὸν. Εἰς μεταγενεστέρας ἐποχὰς οἱ ψαλμοὶ κυριαρχοῦν ἀπολύτως εἰς τὰ θεολογικὰ συγγράμματα. Ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ ἐξεικονίζει καλῶς τὴν αὔξησιν τῆς χρήσεως τοῦ Ψαλτηρίου εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν.

Ἀρχικῶς διὰ τοὺς Χριστιανούς οἱ ψαλμοὶ δὲν ἦσαν ὕμνοι, ἦσαν γραφὴ· ὁ ψαλμῶδὸς ὀνομάζεται προφήτης καὶ εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα⁸⁸. Οἱ παλαιοὶ Χριστιανοὶ εὗρισκον ὅτι εἰς πάντα ψαλμὸν ὁμιλεῖ ὁ Χριστὸς ἢ γίνεται λόγος περὶ τοῦ Χριστοῦ⁸⁹, ὁ δὲ Αὐγουστῖνος συνώψιζε τὴν παλαιότεραν χριστιανι-

88. Ἰν. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Περὶ ἀκαταλ.* 1, 4 κά.

89. ΒΛ. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Διάλ.* 37 ἐ. 85. 98. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Κατὰ Κέλσου* 2, 11. 19. Πρβλ. Β. FISCHER, *Die Psalmenfrömmigkeit der Märtyrerkirche*, Freiburg 1949 σ. 6.

κὴν συνείδησιν, ὅταν ἔλεγεν ἀργότερον *psalmus est vox totius Christi, capitis et corporis*⁹⁰. Διὰ τοῦτο πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ψαλμῶν ἐχρησιμοποίηθη εὐρύτατα ἡ τυπολογικὴ μέθοδος. Τὸ Ψαλτήριον ἀνεγιγνώσκειτο κατ' ἰδίαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ὡς γραφή, ὅπως ἡ Πεντάτευχος καὶ οἱ Προφῆται, καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο δι' ἀπολογητικούς σκοπούς, ἀλλὰ δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὰς κοινὰς συναθροίσεις. Ἀργότερον ὁμως, ὅταν ἡ ἐλευθερία τῆς χριστιανικῆς λατρείας περιωρίσθη, πλὴν δὲ τῶν ἀποστολικῶν ἔργων εἰσῆχθη καὶ τῶν προφητικῶν βιβλίων ἡ ἀνάγνωσις⁹¹, ἤρχισαν ν' ἀναγιγνώσκωνται κατὰ τὰς συναθροίσεις καὶ οἱ ψαλμοὶ ὡς προφητικὰ συγγράμματα. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ἀπηγγέλλοντο ἀκόμη ἀπλῶς καὶ δὲν ἐψάλλοντο. Ἐπομένως ἡ πρώτη χριστιανικὴ χρῆσις τῶν ψαλμῶν ὑπῆρξεν ἀπολογητικὴ καὶ διδακτικὴ.

Ἦδη καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ψαλμοὶ εἰσῆχθησαν εἰς τὴν λατρείαν ὡς ἀνάγνωσμα συνέβαινον σπουδαιόταται θρησκευτικαὶ ζυμώσεις ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Γνωστικοὶ διεμόρφωνον ἰδικὴν τῶν λατρείαν μὲ πλῆθος ὕμνων μελωδικῶς ψαλλομένων. Βεβαίως ἀπουσίαζον ἀπὸ τὸ ὑμολογιόν των οἱ βιβλικοὶ ψαλμοί, διότι ἀπερρίπτοντο ὑπὸ τῶν πλείστων Γνωστικῶν καὶ αὐτοὶ μαζί μὲ ὅλην τὴν Π. Διαθήκην ὡς ἔργα κατωτέρου θεοῦ. Ἐκ τῶν ὕμνων πάντως τῶν Γνωστικῶν ἐδημιουργεῖτο μέγας κίνδυνος διὰ τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὅποια εὐχαρίστως ἐμάνθανον τὰς μελωδίας των καὶ εὐκόλως παρεσύροντο ἀπὸ τὰς ἐντέχνως διατυπουμένας αἰρετικὰς διδασκαλίαις των. Ἡ Ἐκκλησία εἶχε τρόπον ἀντιδράσεως καὶ τὸν ἔθεσεν εἰς ἐφαρμογὴν πρὸς καταπολέμησιν τῶν Γνωστικῶν ὅπως ἐσταθεροποίησε καὶ ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς τὰ πράγματα διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως καὶ τῆς συντάξεως ἐπισκοπικῶν καταλόγων, ἀπεφάσισε νὰ τὰ σταθεροποιήσῃ καὶ ἀπὸ λατρευτικῆς πλευρᾶς. Οἱ Χριστιανοὶ ἔπρεπε ν' ἀποφεύγουν τὴν χρῆσιν νέων ὕμνων, διότι δυνατόν νὰ ἦσαν γνωστικῆς προελεύσεως· καλύτερον ἦτο νὰ μελωδοῦν τοὺς ψαλμοὺς τῆς Π. Διαθήκης οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀναμφισβητήτου θεολογικοῦ κύρους!

Ἦδη εἶχεν ἀρχίσει ἡ μελώδησις τῶν ψαλμῶν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ τὸ πρᾶγμα διηκούλυε τὴν μελωδικὴν χρῆσιν των καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς παρετηρήθη κάποια ἐλαφρὰ καὶ ἀκίνδυνος λατρευτικὴ ἐπίδρασις τῆς συναγωγῆς ἐπὶ

90. *Enarrationes in Psalmos.*

91. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Α' Ἀπολογία 65.

τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπίδρασις ἡ ὁποία συνεχίσθη ἐπὶ αἰῶνας ἀκόμη, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος⁹². Ὁ Παῦλος δὲν θὰ ἠνείχετο τοιαύτην ἐπίδρασιν, ἀλλὰ τώρα δὲν ὑφίστατο ἐκείνη ἡ ὀξεῖα ἀντίθεσις πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν. Ἡ ἀπολογητικὴ χρῆσις τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ ἡ τυπολογικὴ ἐρμηνεία τῆς εἶχον ἐξοικειώσει τοὺς Χριστιανοὺς μὲ τὸν Ἰουδαϊσμόν.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ πρώτη ἀναμφισβήτητος μαρτυρία περὶ τῆς μελωδικῆς χρήσεως τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν προέρχεται ἀπὸ τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων, τῶν ὁποίων αἱ κύριαί πηγαὶ κατὰ τὰ βιβλία 2 καὶ 8 εἶναι Ἰουδαῖζουσαι. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ὁ ὁποῖος ἀπήτησε νὰ μὴ ψάλλουν οἱ Χριστιανοὶ ὕμνους «εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς δὴ νεωτέρους καὶ τῶν νεωτέρων συγγράμματα»⁹³, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς καθυστερημένος Ἰουδαῖζων, ἀφοῦ ἠρνεῖτο τὴν θεῖαν προέλευσιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Βεβαίως, ἡ ἀμυντικὴ αὐτὴ τάσις περιώρισε κάπως τὴν σύνθεσιν χριστιανικῶν ὕμνων, ὅπως ἦτο φυσικόν, οὕτω δὲ αἱ γινῶμαι πλείστων ἐρευνητῶν περὶ τοῦ ὅτι ὤθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας ἔδωσεν ἡ γνωστικὴ ὕμνογραφικὴ δραστηριότης ἐλέγχονται ἐμφαλμένοι. Δὲν ἐπιτρέπεται πάντως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἐλευθερία συνθέσεως κατηργήθη ὀλοσχερῶς, καὶ μάλιστα εἰς περιοχάς, ὅπου ὁ κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Γνωστικῶν ἦτο ἀνύπαρκτος ἢ μικρός. Ἄλλ' ἤδη ἐτίθεντο δεσμευτικοὶ περιορισμοί. Συχνότατα πρὸς σύνθεσιν ὕμνου ἐλαμβάνετο ὡς βάσις ἐν ψαλμικόν θέμα· π.χ. ἡ ψαλμικὴ φράσις «ραντιεῖς με ὑσώπω»⁹⁴ διεσκευάσθη ὡς ἐξῆς· «ραντιεῖς με ὑσώπω ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ξύλου».

Συμπέρασμα τῆς ἀνωτέρω ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ὅτι οἱ ψαλμοὶ εἰσῆχθησαν εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος ὡς προφητικὸν ἀνάγνωσμα· ἔπειτα κατὰ τὰς ἀρχὰς ἢ πιθανῶς κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ἀντὶ ἀναγνώσεως ἐπεβλήθη ἡ ἐμμελὴς ἀπαγγελία τῶν ψαλμῶν, ἡ ὁποία μετ' ὀλίγον κατέληξεν εἰς τὴν μελωδισίαν των. Ὑμνοὶ χριστιανικοὶ συνετίθεντο ἀπ' αὐτῆς τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνεπῶς ἡ βιβλικὴ ψαλμωδία δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας. Κατὰ τὰ Γερροντικά τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω τροπάρια

92. Κατὰ Ἰουδαίων

93. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 7, 30.

94. Ψαλμ. 50, 7.

παρεμβληθέντα εἰς τοὺς ψαλμικοὺς στίχους ἐξένισαν μὲ τὴν περίτεχνον μελωδίαν των τοὺς αὐστηροὺς μοναχοὺς. Ἐθεωρήθησαν ὡς διαταράσσοντα τὴν «τάξιν τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας», κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ψαλμοὶ ἐλέγοντο χωρὶς τροπάρια· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῶν τροπαρίων εἶχεν ἐπιχειρηθῆ προσφάτως μόλις, δηλαδὴ τὸν Δ' αἰῶνα.

Ἐπομένως οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ ἤρχισαν νὰ ἐπηρεάζουν τὴν χριστιανικὴν ὕμνογραφίαν ἀπὸ τοῦ Δ' μόλις αἰῶνος· ἀπὸ τὸ ἐφύμιόν των ἀναπτυχθὲν κατ' ὀλίγον προῆλθεν ἡ πλοκὴ τῆς μεταγενεστέρας στιχολογικῆς ποιήσεως τῶν στιχηρῶν καὶ τῶν κανόνων. Ἀντιθέτως τὸ κοντάκιον, τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν του μορφήν τὸν Ε' αἰῶνα, ἀποτελεῖ συνέχειαν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ πρώτου χριστιανικοῦ ὕμνου ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη, ἀνεξαρτήτως ὁποιασδήποτε ξένης ἐπιρροῆς, ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν εὐχὴν. Τὰ ποιητικὰ δηλαδὴ εἶδη τοῦ κοντακίου καὶ τοῦ κανόνος μαρτυροῦν καὶ τὴν σειρὰν ἐμφανίσεως τοῦ αὐτοτελοῦς χριστιανικοῦ ὕμνου καὶ τῆς ψαλμωδίας. Τὸ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ποίησιν κοντάκιον προηγῆθη τοῦ κανόνος, διότι στηρίζεται εἰς τὸν ἀρχαιότερον σύντομον αὐτοτελῆ χριστιανικὸν ὕμνον· ὁ κανὼν ἀνεπτύχθη ἀργότερον, διότι ἀργότερον ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἡ στιχολογικὴ ψαλμωδία, ἀπὸ ἐξέλιξιν τῆς ὁποίας προῆλθεν.

4. Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΣΥΡΙΑΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ

Εἰς συγγράμματα πραγματευόμενα ὕμνολογικὰ προβλήματα εἶναι δυνατόν νὰ συναντήσωμεν καὶ τὰς δύο ταύτας ἀλληλοσυγκρουόμενας γνώμας περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας ἢ μόνον μίαν ἀπὸ αὐτὰς· ὅτι αὕτη προῆλθε καὶ ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ψαλμωδίαν καὶ ἀπὸ τὴν συριακὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν. Ἀλληλοσυγκρούονται αἱ γνώμαι αὗται, ὅταν δὲν τίθενται περιορισμοὶ εἰς τὰ εἶδη ὕμνογραφίας. "Ἄλλως θὰ εἶχον τὰ πράγματα, ἂν ἐλέγετο ὅτι τὰ μὲν τροπάρια καὶ οἱ κανόνες προέρχονται ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ψαλμωδίαν, τὰ δὲ κοντάκια ἀπὸ τὴν συριακὴν ὕμνογραφίαν. Εἰς τὴν ἀναζήτησιν ξένων προτύπων δι' ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως συντελεῖ βεβαίως τὸ γεγονός ὅτι ἡ μορφή τῆς ποιήσεως ταύτης εἶναι καθ' ὅλα νέα ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, ἀλλ' ἀναμφιβόλως συντελεῖ καὶ ἡ συνήθης τάσις τῶν ξένων ἐρευνητῶν ν' ἀρνοῦνται ἢ νὰ μειώνουν τὴν ἑλληνικότητα τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλωμάτων, ἰδίως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους,

τάσις ἡ ὁποία ὀφείλεται προφανῶς εἰς ὑποσυνειδήτους φυλετικὰς καὶ θρησκευτικὰς προκαταλήψεις⁹⁵.

Τὸ θέμα τοῦτο ἄπτεται τοῦ ζητήματος τῆς καταγωγῆς τῆς ρυθμικῆς τεχνικῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ λεχθοῦν τὰ δέοντα εἰς τὸ μεθεπόμενον κεφάλαιον. Ἡ σειρὰ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὴν σημιτικὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἐξῆς κατὰ τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν· τὸν Β' αἰῶνα μ.Χ. συνετέθησαν αἱ Ὠδαὶ Σολομῶντος βάσει ἐβραϊκῶν προτύπων⁹⁶. Εὐθεῖα γραμμὴ χαράσσεται ἀπὸ τὰς ὡδὰς αὐτὰς εἰς τὴν συριακὴν ποίησιν τοῦ γνωστικοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρμονίου, οἱ ὅποιοι συνέταξαν νέον *Ψαλτήριον* περιέχον 150 ψαλμούς. Τὸν Δ' αἰῶνα ὁ Ἐφραὶμ ἠναγκάσθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν τεχνικὴν καὶ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς ἐμπνεύσεως τῆς ποιήσεως αὐτῆς πρὸς ἐξάλειψιν τῆς ἐπιρροῆς τῆς εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Συρίας. Τέλος ἀπὸ τοῦ Ἐφραὶμ ἐδανείσθησαν τὸν ὕμνον οἱ Ἕλληνες ὕμνογράφοι. Ἡ φαντασία ὠρισμένων ἐρευνητῶν, ἐργασθεῖσα ἐντόνως, ἀνεῦρεν εἰς τοὺς συντόμους ἀπὸ ἀναπαίστους ὕμνους τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐπίδρασιν τῆς ἰουδαϊκῆς λιτανείας· ἀνεῦρεν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ ἑλληνιστοῦ Συνεσίου Πτολεμαῖδος ἰουδαϊκὴν ἐπίδρασιν⁹⁷. Οὕτω ὁ χριστιανικὸς ὕμνος ἐγεννήθη παραδόξως ἀπὸ τὴν πενιχρὰν συριακὴν παράδοσιν καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πλουσίαν ἑλληνιστικὴν⁹⁸.

Δὲν χρειάζεται νὰ δώσωμεν πολλὴν προσοχὴν εἰς τοὺς τελευταίους τούτους ἰσχυρισμούς, ἀλλ' αἱ προηγούμεναι ὑποθέσεις αἱ ὁποῖαι κατοχυρώνονται καὶ μὲ μερικὰς ἀξιολόγους μαρτυρίας πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐπ' ὀλίγον.

Πρῶτον αἱ Ὠδαὶ Σολομῶντος, σωζόμεναι μὲν εἰς τὴν συριακὴν γραφεῖσαι δὲ πρωτοτύπως εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἢ συγχρόνως καὶ εἰς τὰς δύο γλώσσας, δὲν συνετέθησαν ἀποκλειστικῶς βάσει ἐβραϊκῶν προτύπων. Προσεκτικὴ ἀνάλυσις αὐτῶν δεικνύει μορφολογικὴν καὶ ἄλλην συγγένειαν μὲ τοὺς σιβυλλικοὺς χρησμούς καὶ μὲ ἄλλα ἔθνικα

95. Πρβλ. περὶ τῆς χριστιανικῆς τέχνης J. STRYGOWSKY, *Ursprung der christlicher Kirchenkunst*, Leipzig 1920 σ. 18.

96. R. HARRIS καὶ A. MANGANO, *The Odes and Psalms of Solomon*, 1920.

97. Π.χ. E. WELLESZ, *A History of Byz. Music and Hymnography*, σ. 123 ἔ.

98. Βλ. σύνοψιν τῶν πορισμάτων εἰς P. MAAS, «Das Kontakion» *Byz. Zeit.* 19 (1910) σ. 289, ἐέ. E. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ, *Τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας*, 1931 σ. 20. E. WELLESZ ἔργ. μν. σ. 122.

ποιήματα καὶ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι εἶναι προϊόντα τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπωφεληθῆ τῆς ἰουδαϊκῆς πνευματικῆς παραδόσεως κατὰ μικρὰν μόνον ἀναλογίαν τοῦτο ὑποδεικνύεται καὶ ἀπὸ μόνον τὸ γεγονός ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὰς τάξεις τῶν Γνωστικῶν οἱ ὁποῖοι ἦσαν συνειδητοὶ ἀντιϊουδαῖοι. Δεύτερον τοῦ Βαρδεσάνους καὶ τοῦ Ἀρμονίου δὲν σώζονται ὁλόκληροι ὕμνοι, ὥστε νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς συγγενείας των μὲ τὰς ἀνωτέρω ᾠδὰς. Ἄν δὲ στηριχθῶμεν εἰς τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα καὶ εἰς τὴν ᾠδὴν τοῦ μαργαρίτου⁹⁹, βλέπομεν ὅτι ὁ Βαρδεσάνης, κάτοχος ὑψηλῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, ἐχρησιμοποιοῖ τεχνικὴν ἐντελῶς διάφορον τῆς ἐβραϊκῆς. Ἐξ ἄλλου καὶ στενωῶς ἄν συνδέωνται οἱ δύο οὗτοι ποιηταὶ μὲ τὴν ποίησιν τῶν ἀνωτέρω ᾠδῶν, ἢ ὑπόθεσις περὶ συριακῆς καταγωγῆς τῆς ἐλληνικῆς ὕμνογραφίας δὲν εὐοδοῦται.

Εὐτυχῶς πρὸς μορφολογικὴν ἀξιολόγησιν τῆς ποιήσεως τῶν δύο τούτων σύρων αἰρετικῶν ἔχομεν μερικὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας. Ὁ Σωζομενὸς σημειώνει ὅτι ὁ Ἀρμόνιος εἶχε λάβει ἐλληνικὴν παιδείαν, ἴσως μάλιστα εἰς τὰς Ἀθήνας· «Ἀρμόνιον φασι, διὰ τῶν παρ' Ἑλλησι λόγων ἀχθέντα, πρῶτον μέτροις καὶ νόμοις μουσικοῖς τὴν πάτριον φωνὴν ὑπαγαγεῖν καὶ χοροῖς παραδοῦναι»¹⁰⁰. Θεωρεῖται πιθανόν ὅτι ὁ υἱὸς συνειργάσθη μὲ τὸν πατέρα εἰς τὴν σύνταξιν τῶν ὕμνων οἱ ὁποῖοι ἔλαβον μορφήν ἐλληνικῶν ποιημάτων εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν. Ταύτην τὴν ποίησιν ἐμιμήθη εἰς τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος ὁ Ἐφραΐμ· «τὴν ἀρμονίαν τοῦ μέτρου ἐκεῖθεν λαβὼν, ἀνέμιξε τὴν εὐσέβειαν καὶ προσενήνοχε τοῖς ἀκούουσιν ἡδιστον ὁμοῦ καὶ ὄνησιφόρον φάρμακον»¹⁰¹. Ποιήματα τούτου μεταφρασθέντα εἰς τὴν ἐλληνικὴν, εἶχον ἀπολύτως ταίριασμένους τοὺς λόγους μὲ τὸ μέλος, διότι ἐπανῆλθον εἰς οἰκεῖον ἔδαφος.

Εἶναι φυσικώτερον νὰ ἔλαβον τὰ πράγματα τοιαύτην ἐξέλιξιν παρ' ὅσον εἶναι νὰ ἔλαβον τὴν προηγουμένως ἐκτεθεῖσαν ἀντίθετον. Εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐδέσποζεν ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς¹⁰² καὶ μάλιστα περισσότερον παρ' ὅσον εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὁ δὲ ἐλληνισμὸς τῆς Συρίας ἀντέσχεν εἰς τὸν ἀραβισμὸν μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐρρωμένως. Ἐξ ἄλλου πρὸ τοῦ Βαρδεσάνους δὲν ὑπῆρχε συριακὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις οὔτε κἀν ἄλλο συριακὸν λογοτεχνικὸν εἶδος·

99. Πράξεις Θωμᾶ 108. ἐέ.

100. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστ. 3, 16.

101. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστ. 4, 26. Πρβλ. καὶ ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ ἔνθα ἀνωτ.

102. Βλ. Α. ΦΥΤΡΑΚΗ, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις, σ. 41 ἐέ.

τὰ λαμπρὰ ποιήματα τούτου μόνον ἐξ ἐπιδράσεως ἦτο δυνατόν νὰ φιλοτεχνηθοῦν, ἡ δὲ ἐπίδρασις ἠδύνατο νὰ προέρχεται μόνον ἀπὸ τὸν ἐπικρατοῦντα πολιτισμόν. Τέλος θὰ ἦτο νοητὸν νὰ προέλθῃ ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία ἀπὸ τὴν συριακὴν, μόνον ἐὰν ἐνεφανίζετο μετὰ τὸν Δ' αἰῶνα, ἐνῶ, ὅπως ἐσημειώθη ἤδη, αὕτη εἶναι τόσον ἀρχαία ὅσον εἶναι καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς διασπορᾶς.

Ἐφ' ὅσον κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία δὲν προέρχεται ἐν συνόλῳ ἀπὸ τὴν συριακὴν, μένει νὰ ἐξετασθῇ μήπως τὸ κοντάκιον καὶ ἄλλα μεταγενέστερα ὕμνογραφικὰ εἶδη προέρχονται ἀπὸ αὐτὴν. Οἱ κυριώτεροι Ἑλληνες ὕμνογράφοι ἀπὸ τοῦ Στ' μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος κατάγονται πράγματι ἀπὸ τὴν Συρίαν ἢ ἀπὸ τὰς πέριξ αὐτῆς ἐπαρχίας. Θὰ ἦτο ὅμως ἄτοπον νὰ στηρίζωμεν εἰς τὴν διαπίστωσιν ταύτην τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οὗτοι ἀνεδείχθησαν διότι ἔζησαν εἰς συριακὸν ποιητικὸν περιβάλλον. Ἐζῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς μεγαλοπόλεις τῆς Συρίας, ἐνῶ οἱ Σῦροι συγγραφεῖς ἔζῶν εἰς τὰς μικροτέρας πόλεις τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν αἱ ὁποῖαι ἐπίσης διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Ἀντιθέτως λοιπὸν ἡ συριακὴ ποίησις ἀνεπτύχθη διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ποιητικοῦ περιβάλλοντος· ὁ Ἐφραίμ, παρ' ὅλον ὅτι δὲν φαίνεται νὰ ἐγνώριζε καλῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δὲν ἔμεινεν ἔξω τῆς ἐπιρροῆς ταύτης.

Ἐρχόμενοι τώρα εἰδικώτερον εἰς τὸ κοντάκιον, σημειώνομεν ὅτι τοῦτο πράγματι παρουσιάζει πολλὴν συγγένειαν μὲ τὰ ὑπὸ τὰ ὀνόματα σουγκίθα καὶ μαντράσιε ποιητικὰ εἶδη τοῦ Ἐφραίμ¹⁰³. Παρὰ ταῦτα ποιητικὸν εἶδος παρόμοιον μὲ τὸ τοῦ κοντακίου προὔπηρχεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματεῖαν. Ὁ ὕμνος τῶν παρθένων εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ μεταγενεστέρου κοντακίου. Ἡ ἐπίδρασις ἐπομένως τοῦ Ἐφραίμ πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ μόνον ὡς πρὸς τὸ παράδειγμα· πολλοὶ τὸν ἐθαύμαζον καὶ ἀνέπτυσσον θέματα παρόμοια μὲ τὰ ἰδικά του, ἀλλὰ τὰ ποιητικὰ εἶδη τὰ ὁποῖα ἐκαλλιέργησε προὔπηρχον αὐτοῦ. Πάντως ὑπερβάλλονται συνήθως αἱ ὁμοιότητες ἑλληνικῶν κοντακίων καὶ ποιημάτων τοῦ Ἐφραίμ· ὅταν ὑπάρχουν πρέπει ν' ἀναζητηθῇ ἴσως κοινὴ πηγὴ εἰς ἀπολεσθέντας παλαιούς ὕμνους¹⁰⁴.

Κατεβλήθη ἀνωτέρω προσπάθεια ἀποδείξεως τοῦ ὅτι ἡ καταγωγὴ

103. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογή ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας*, σ. πθ' ἐέ.

104. Ἐπιτυχῆ ἀνάρισιν τῆς θεωρίας περὶ συριακῆς καταγωγῆς τοῦ κοντακίου βλ. ἐν Α. ΦΥΤΡΑΚΗ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις*, σ. 33 ἐέ.

της ελληνικής ύμνογραφίας δὲν εἶναι οὔτε ἐβραϊκὴ οὔτε συριακὴ. Ἄν ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τοῦ 50 καὶ ἐξῆς ἤρχετο εἰς διαρκῶς στενωτέραν ἐπαφὴν μὲ τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἐξελληνίζετο κατὰ τὰ ἐξωτερικὰ της ἐκδηλώματα, δὲν ἐσημειώθη βεβαίως ἐξαίρεσις ὡς πρὸς τὴν ὑμνογραφίαν.

5. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΥΝΘΕΣΕΩΣ ὙΜΝΩΝ ΚΑΙ ΒΑΘΜΙΑΙΟΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ

Εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἐκκλησίαν ὅλα τὰ λατρευτικὰ στοιχεῖα ἦσαν ἐλεύθερα· δὲν ὑπῆρχε τίποτε καθωρισμένον¹⁰⁵. Ἡ λειτουργικὴ εὐχὴ συνετίθετο ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν ἀπευθύνοντα αὐτὴν ἐξ ὀνόματος τῆς συναθροίσεως, μόνον δὲ δι' ἀτομικὴν χρῆσιν ὑπῆρχεν ἡ κυριακὴ προσευχὴ. Περὶ τὸ 100 εἰς τὴν Διδαχὴν παρέχονται δεῖγματα εὐχῶν πρὸς χρῆσιν κατὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας¹⁰⁶, ἀλλὰ σημειώνεται ἐκεῖ ὅτι οἱ προφῆται ἠδύναντο ν' ἀπαγγείλουν εὐχὰς τῆς ἀρεσκείας των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔπραττον καὶ οἱ λοιποὶ προϊστάμενοι τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον ἠδύναντο.

Καὶ ἡ διδαχὴ ἦτο ἐλευθέρη. Ἐγένετο ἀπὸ ὁποιοῦνδήποτε χριστιανὸν ἀπευθύνοντα τὸ κήρυγμα εἴτε κατὰ πρόσκλησιν παρὰ τῶν προϊσταμένων εἴτε αὐτοκλήτως. Δὲν ἐστηρίζετο δὲ αὕτη οὔτε εἰς ἀνάγνωσμα ἀγιογραφικόν, ἐκτὸς μόνον τοῦ ὅτι ἐνίοτε ἀντικαθίστατο ἀπὸ ἀνάγνωσιν συγγράμματος ἀποστόλου ἢ ἄλλου ἱεροῦ ἀνδρός. Ἡ χριστιανικὴ λατρεία γενικῶς διεμορφώθη ἀνεξαρτήτως τῆς Ἰουδαϊκῆς λατρείας¹⁰⁷.

Ἐὰν λοιπὸν εἰς τὴν λατρείαν τῶν πρώτων χριστιανῶν ὅλα ἦσαν ἐλεύθερα, μόνον ἡ ὕμνωδία, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐλεύθερον καὶ αἰσθητικὸν στοιχεῖον τῆς λατρείας, θὰ ἦτο δεσμευμένη; Δὲν εἶναι φυσικὰ εὐκόλον νὰ φαντασθῶμεν τὸν Παῦλον, ὁ ὁποῖος ἐκήρυσσε τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τὸν νόμον, ἐπιβάλλοντα τὴν χρῆσιν ἐβραϊκῶν ἀσμάτων εἰς τὰς κοινότητάς του, ὡς ἐλέγη καὶ ἀνωτέρω. Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν καμμίαν ἔνδειξιν, ἐνῶ εἰς τὰς ἐπιστολάς του ἀπαντᾷ πλῆθος νέων χριστιανικῶν ὕμνων. Τὸ ὅτι δὲ εἰς τὰς κοινότητας αὐτάς ὁ ὕμνος ἦτο ἐλεύθερος, βλέπομεν εἰς ἐκεῖνο τὸ χωρίον, ὅπου ὁ Παῦλος συγκαταλέγει καὶ τὴν ψαλμωδίαν εἰς τὰ ἐλευθέρως ἐκδηλούμενα χαρίσματα τοῦ πνεύματος¹⁰⁸. Ἡ γλωσσολαλία, ἡ προφητεία, ἡ διδαχὴ, ὁ ὕμνος ἦσαν ἐκδηλώματα τῆς πλουσίας

105. Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία, Ἀθῆναι 1948 σ. 41.

106. Διδαχὴ 6 ἐέ.

107. Η. LIETZMANN, *The Beginnings of the Christian Church*, σ. 148.

108. Α' Κορ. 14, 15. Βλ. καὶ κεφ. 2 τῆς παρούσης μελέτης.

έσωτερικῆς ζωῆς τῶν πρώτων χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι θά ἔπρεπε νά ἦσαν πνευματικῶς στεῖροι, ἂν δὲν ὕμνουν τὸν Θεὸν μὲ ἰδικόν των τρόπον, ἐνῶ γνωρίζομεν ὅτι δὲν ἦσαν.

Εἶναι ἄλλο ζήτημα, ἂν, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους θά σημειώσωμεν ἀλλαχοῦ, δὲν διεσώθησαν ὅλοι οἱ ὕμνοι αὐτοί. Πάντως ἐπειδὴ δὲν διεσώθησαν ἀρκετοί, διεγράφη ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὀλόκληρος ἡ ὕμνογραφικὴ παραγωγὴ καὶ ὑπετέθη ὅτι ἡ χριστιανικὴ ὕμνογραφία ἐξεκίνησε μόλις ἀπὸ τὸν Γ' αἰῶνα καὶ φυσικὰ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς συνεδέθη μὲ τὴν ὠθησιν τὴν ὁποίαν ἔδωσεν ἡ πλουσία ὕμνογραφία τῶν Γνωστικῶν¹⁰⁹.

Ἀναφέρονται πολλοὶ αἵρεσιάρχαι ὡς ὕμνογράφοι: ὁ Βαλεντῖνος, ὁ Βασιλειδῆς καὶ ἄλλοι. Ἰδίως ὅμως διεκρίθησαν ὁ Βαρδεσάνης καὶ ὁ υἱὸς του Ἀρμόνιος, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος καὶ ἀνωτέρω. Συμφώνως πρὸς ποίημα τοῦ Ἐφραὶμ ὁ Βαρδεσάνης συνέθεσεν ὕμνους καὶ τοὺς ἐμελοποίησε· προσέφερε τὸ δηλητήριο εἰς τοὺς ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους ἀνάμικτον μὲ μέλι¹¹⁰.

Ἀπὸ τὴν αἵρετικὴν ἐν γένει ποιητικὴν φιλολογίαν διεσώθησαν ὠρισμένα τεμάχια τὰ ὁποῖα ἀνελύσαμεν ἤδη εἰς προηγούμενον κεφάλαιον. Ὁμιλοῦν περὶ θετικῆς ἐπιδράσεως τῆς γνωστικῆς γραμματείας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθοδόξου ὕμνογραφίας, ἀλλ' ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ ἐπίδρασις ὑπῆρξεν ἀρνητικὴ. Οἱ ὀρθόδοξοι καὶ γενικῶς οἱ ἀντιγνωστικοὶ ἠγέται ἀπεθάρρουν πλεόν τὴν σύνθεσιν αὐτοσχεδίων ὕμνων, διότι ἦτο ἐπικίνδυνον νὰ ἀκούωνται νέοι ὕμνοι εἰς τὰς συναθροίσεις. Ὁ Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ἀπαγορεύσας τοὺς χριστολογικοὺς ὕμνους, ἀπηγόρευσε κατ' οὐσίαν ὅλους τοὺς χριστιανικοὺς ὕμνους. Τότε ἐστράφησαν πρὸς τοὺς ψαλμοὺς τῆς Π. Διαθήκης, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον μὲν συνταχθῆ ἀπὸ Χριστιανούς, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ὠμίλουν περὶ Χριστοῦ καὶ ἦσαν ἀναμφισβητήτου αὐθεντικότητος.

Τὸν Δ' αἰῶνα ἡ σύνοδος Λαοδικείας ἀπηγόρευσε «ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ» καὶ ὠρισε νὰ μὴ ψάλλῃ ἄλλος πλὴν τῶν κανονικῶν ψαλτῶν «τῶν ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων»¹¹¹. Ἡ σύνθεσις ὕμνων βεβαίως δὲν ἐξέλιπεν ἔκτοτε, ἀλλ' ἡσκεῖτο ὑπὸ περιορισμὸν καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας, ἕως ὅτου

109. G. KRÜGER. *Realencycl.* 6, 406. W. CHRIST. *Geschichte der griechischen Literatur.* 4, 959. Α. ΦΥΤΡΑΚΗ. *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις*, σ. 12 ἐέ.

110. R. DUVAL. *La littérature syriaque*, Paris 1903 σ. 18 ἐ.

111. *Κανόνες* 15 καὶ 59.

παρῆλθεν ὁ κίνδυνος. Αἱ μεταγενέστεραι αἱρέσεις τοῦ Ἁρείου καὶ τοῦ Ἀπολιναρίου εἶχον ἀντιθέτως εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας, ἐφ' ὅσον πλέον ἢ ἐποπτεία προελάμβανε τὰς παραχαράξεις.

6. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ

Ἡ σύνθεσις χριστιανικῶν ὑμνων ἀνεπτύχθη ἐν στενωῷ συνδέσμῳ μετὰ τὰς εὐχὰς τῆς θείας εὐχαριστίας· εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι προῆλθον ἀπὸ αὐτὰς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποδίδουν τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν. Δὲν ἐπιτρέπεται καμμία ἀμφιβολία περὶ τούτου. Ὁ Ἰουστίνος, περιγράφων τὰ τελούμενα κατὰ τὴν θεϊαν λειτουργίαν¹¹², παραδόξως δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ ὑμνων, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀκατανόητον τὸ νὰ μὴ ἐψάλλοντο ὕμνοι εἰς τὰς συνάξεις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸ 150 μ.Χ., ἐνῶ ἐψάλλοντο προηγουμένως καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰουστίνος εἶχε συντάξει συλλογὴν ὑμνων. Εἰς ἓν σημεῖον ὅμως τῆς περιγραφῆς του ὁ ἀπολογητὴς λέγει τὰ ἐξῆς· «ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν». Πρόκειται περὶ εὐχῶν; Βεβαίως ὄχι, διὰ πολλοὺς μάλιστα λόγους· πρῶτον ὅτι αἱ εὐχαὶ ἐλέγοντο πάντοτε ἀπὸ τὸν προϊστάμενον τῆς συνάξεως, ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον, καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἐκκλησίασμα, δεύτερον ὅτι ἡ ἀνάπεμψις τῆς εὐχῆς ἀναφέρεται εὐθύς κατωτέρω, τρίτον ὅτι κατὰ τὴν ἐκφορὰν τῶν «εὐχῶν» ἐδῶ ἀνίστανται ὄλοι, ἐνῶ ἔπρεπε κατὰ τὴν συνήθειαν νὰ γονατίσουν, καὶ τοῦτο δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ὑμνων. Ἐνῶ δὲ ἐκεῖ ὁ Ἰουστίνος δὲν μνημονεύει ὕμνους, μνημονεύει εἰς ἄλλον χωρίον· «ἐκείνῳ ... διὰ λόγου πομπὰς καὶ ὕμνους πέμπειν»¹¹³. Τὴν εὐχὴν διακρίνει ἐδῶ εἰς δύο, εἰς πομπὰς (κατ' ἐξοχὴν εὐχὰς) καὶ εἰς ὕμνους.

Ἀπὸ τὸ πρῶτον χωρίον τοῦ Ἰουστίνου βλέπομεν πόσον στενωῶς συνεδέοντο τὰ δύο λατρευτικὰ εἶδη τῆς εὐχῆς καὶ τοῦ ὕμνου, παρατηροῦμεν δὲ τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν. Ὁ ὕμνος τοῦ παπύρου τῆς Ὁξυρρύγχου περιέχει καὶ τὴν τριαδικὴν ἐπίκλησιν ἢ ὁποῖα ἐλέγετο ἰδίως κατὰ τὸ βάπτισμα,

ὕμνούντων δ' ἡμῶν
 Πατέρα χ' Υἱὸν χ' Ἁγίον Πνεῦμα,

112. Α' Ἀπολ. 67.

113. Α' Ἀπολ. 13.

ὅπως καὶ ὁ ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ. Ὑλικὸν τῶν εὐχῶν περικλείου ἐν γένει ὅλοι οἱ παλαιοὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι. Διὰ τοῦτο ὡς πρὸς τὴν μορφήν ὠρισμένων τεμαχίων παρατηρεῖται σοβαρὰ διαφωνία μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν· ἄλλοι τὰ θεωροῦν ὕμνους καὶ ἄλλοι εὐχάς. Τοῦτο π.χ. συμβαίνει μὲ τὸ τεμάχιον τῆς Α' Κλήμεντος 59 ἐ.

Μία εὐχή τῆς Ἀποκαλύψεως¹¹⁴ δεικνύει τὴν μετάβασιν. Ἀρχίζει ὡς εὐχή·

εὐχαριστοῦμέν σοι,
Κύριε ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ,
ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος
ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην.

Ἡ συνέχεια δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ρυθμικοῦ ὕμνου. Εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων ἀναφέρεται «ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε». Θά ἐθεώρει κανεὶς τοῦτο ὡς ἀρχὴν ὕμνου, ἀλλ' ὀλίγον προηγουμένως σημειώνεται ὅτι πρόκειται περὶ λόγων ἐπισκόπου, ἄρα περὶ εὐχῆς· «καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰπάτω»¹¹⁵.

Πράγματι ἡ διάκρισις εἶναι δύσκολος καὶ μόνον ἂν ἔχωμεν εἰδήσεις περὶ ἑνὸς τεμαχίου ὅτι ἐψάλλετο, δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι πρόκειται περὶ ὕμνου· ἐπίσης ἡ ὑπαρξὶς δοξολογικῶν στοιχείων ἀποτελεῖ ἄλλην ἔνδειξιν. Οἱ ὕμνοι εἶναι κυρίως δοξολογίαι, αἱ εὐχαὶ περιέχουν κυρίως στοιχεῖα εὐχαριστίας καὶ παρακλήσεις, χωρὶς νὰ στεροῦνται ὀλοτελῶς τῆς δοξολογίας. Περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος μερικαὶ ἐπικλήσεις εἰς βοήθειαν ἔδωσαν ὑλικὸν εἰς διαμόρφωσιν ὕμνων παρακλητικῶν. Ἀργότερον ἐσημειώθη μεγαλυτέρα ἀνάμιξις.

Ἡ ἀρχαιοτέρα περὶ δέκτου τῶν ὕμνων μαρτυρία τὴν ὁποίαν διαθέτομεν, ἡ τοῦ Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου¹¹⁶, δεικνύει ὅτι οἱ ὕμνοι ἀπηυθύνοντο εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πράγματι ὅλοι οἱ ἀπὸ τὴν μέχρι αὐτοῦ ἐποχὴν σωζόμενοι ὕμνοι, πλὴν μερικῶν τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Χριστόν. Ἐκτοτε ἔχομεν ἄλλας δεικνυούσας ὅτι δέκτης τῶν ὕμνων ἦτο καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. «Ὑμνοὺς γὰρ εἰς μόνον τὸν ἐπὶ πᾶσι λέγομεν Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Θεὸν Λόγον καὶ ὑμνοῦμέν γε Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ, ὡς

114. Ἀποκ. 11, 17 ἐέ. Βλ. καὶ 12, 10 ἐέ.

115. Διατ. Ἀποστ. 8, 12.

116. Ἐφ. 4.

καὶ ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἄστρα καὶ πᾶσα οὐρανία στρατιά», λέγει ὁ Ὁριγένης¹¹⁷.

Παρατηροῦμεν λοιπὸν κάποιαν διαφορὰν ἀντικειμένου μεταξὺ ὕμνων καὶ εὐχῶν, καθ' ὅσον αἱ εὐχαὶ τότε ἀπηυθύνοντο εἰς μόνον τὸν Πατέρα διὰ τοῦ Υἱοῦ. Αἱ εὐχαὶ συνετάσσοντο κατὰ τὰ πρότυπα τὰ ὁποῖα ἔδωκεν ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος ἀπηύθυνε τὴν προσευχὴν του εἰς τὸν Πατέρα κατὰ τὴν νύκτα τῆς συλλήψεως καὶ ἔθεσε εἰς τὴν διάθεσιν τῶν πιστῶν τὸ «Πάτερ ἡμῶν». Ἡ ἔννοια τῆς μεσιτείας ἐπεκράτει ἀρχικῶς καὶ εἰς τοὺς ὕμνους πρᾶγμα δεικνύον ἐπίσης τὸν πρῶτον σύνδεσμον τῶν δύο εἰδῶν. Εἰς τὸν Παῦλον συναντῶμεν τὸ ἀπόσπασμα ὕμνου·

αὐτῷ (Θεῷ) ἡ δόξα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ
καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ¹¹⁸.

Ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸν μεσιτικὸν εἰς τὸν πρὸς Χριστὸν ὕμνον, ἡ ὁποία φαίνεται εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, μαρτυρεῖται καὶ εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Πλινίου. Καὶ τὰ δύο κείμενα συνετάχθησαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἡ περιοχὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἐστία τῶν μοναρχιανικῶν ιδεῶν καὶ ἕως αἱ ἰδέαι αὐταὶ νὰ ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐκ παρεξηγήσεως τοῦ χαρακτῆρος τῶν ὕμνων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀπηυθύνοντο, ὅπως ἀλλοῦ, διὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτὸν τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Χριστὸν μόνον. Οἱ ἰουδαῖζοντες τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων¹¹⁹ καὶ ὅπως μαρτυρεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ Παύλου Σαμοσατέως δὲν ἠγείχοντο τὴν ἐξίσωσιν.

Οὕτω δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἀρχαῖκός χριστιανικός ὕμνος διεμορφώθη ἐν συνδέσμῳ μὲ τὴν εὐχὴν καὶ τὴν μετ' αὐτῆς πάλιν συνδεδεμένην ὁμολογίαν πίστεως τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν εὐχὴν ἤντλει ἐκφραστικὰ μέσα καὶ ἔννοιαι, ἐνῶ οἱ νεώτεροι ὕμνοι ἤντλουν κυρίως ἀπὸ τὴν ρητορείαν τῶν πατέρων.

Ἀπὸ τοῦ 200 περίπου ἐνεφανίσθησαν καὶ ὕμνοι εἰς τοὺς μάρτυρας, ἂν πιστεύσωμεν εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τερτυλλιανοῦ¹²⁰. Ἐψάλλοντο κατὰ τὴν γενέθλιον ἡμέραν των, δηλαδὴ τὴν ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου. Ὅπως δὲ οἱ ὕμνοι τῶν μαρτύρων ἐψάλλοντο κατὰ τὴν ἑορτὴν των, οὕτω

117. Κατὰ Κέλσου 8, 67. Βλ. καὶ ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἰστ. 5, 28. Διατ. Ἀποστ. 2, 59

118. Ἐφ. 3, 11.

119. Διατ. Ἀποστ. 2, 59.

120. Scorpiace 7.

εἶχον ὀρισθῆ καὶ διὰ τὰς παλαιοτάτας δεσποτικὰς ἐορτὰς εἰδικοί ὕμνοι, ἐκ τῶν ὁποίων βραδύτερον προῆλθε τὸ κοντάκιον.

Πολυπλοκώτερα ἦσαν τὰ ἀντικείμενα τῶν ὕμνων τῶν Γνωστικῶν, οἱ ὅποιοι συχνάκις παρουσιάζουν ὀμιλοῦντα καὶ αὐτὸν τὸν Χριστόν. Δὲν λέγομεν δὲ τίποτε περὶ τῶν σιβυλλικῶν χρησμῶν, διότι οὗτοι μαζὶ μὲ μερικὰ ἄλλα κείμενα προῆλθον ἀπὸ διασκευασθέντα ἔθνικα ποιήματα.

Εἰς προηγούμενον κεφάλαιον ἐμνημονεύθησαν τὰ ὀνόματα μερικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν οἱ ὅποιοι διεκρίθησαν ὡς ὕμνογράφοι κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν περίοδον. Εἶναι ἀνάγκη τῶρα νὰ γίνῃ κάποια διευκρίνησις.

Οἱ ὕμνογράφοι αὐτοὶ δὲν συνέτασσαν ὕμνους δι' ὀλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν μερικῶν οἱ ὕμνοι ἴσως νὰ μὴ ἐχρησιμοποιήθησαν οὔτε εἰς τὴν ἰδικὴν τῶν τοπικῶν Ἐκκλησίαν μετὰ τὴν πρώτην ἀπαγγελίαν τῶν. Ἐξ ἄλλου πᾶσα τοπικὴ Ἐκκλησία εἶχε κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν τοὺς ἰδικούς της ὕμνους. Οἱ ὕμνοι αὐτοὶ συνετίθεντο ἀρχικῶς ἀπὸ ἓν ἄτομον, ἀλλ' ἀμέσως καθίσταντο κτῆμα τῆς κοινότητος. Δὲν ἀνῆκον εἰς πρόσωπα, ὅπως δὲν ἀνῆκον οὔτε αἱ εὐχαὶ οὔτε αἱ χριστιανικαὶ προφητεῖαι, οὔτε αἱ ἐπιστολαὶ αἱ ὁποῖαι ἐστέλλοντο ἐξ ὀνόματος τῆς κοινότητος.

Οἱ ὕμνοι ἀπηυθύνοντο πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὄχι πρὸς ἀναγνώστας ἀπετέλουν διάλογον μετὰ τοῦ προσευχομένου καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν προωρίζοντο δι' ἀνάγνωσιν. Συνέπεια τούτου ὑπῆρξεν ὅτι οἱ ὕμνοι δὲν κατεγράφοντο, ἀλλ' οἱ πιστοὶ τοὺς ἐμάνθανον δι' ἀκροάσεως εἰς τὰς συναθροίσεις. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξον ὅτι δὲν διεσώθησαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὕμνους τούτους αὐτούσιοι. Πλὴν τῆς μὴ καταγραφῆς τῶν συνετέλεσαν εἰς τοῦτο καὶ ἄλλοι λόγοι· ὅτι, ὡς ἐλέχθη, πᾶσα τοπικὴ Ἐκκλησία εἶχε τοὺς ἰδικούς της ὕμνους κατὰ τὴν παλαιότεραν ἔμφασιν ἐπὶ τῆς αὐτοτελείας τῶν χριστιανικῶν παροικιῶν, καὶ ὅτι οὗτοι δὲν εἶχον μόνιμον θέσιν εἰς τὴν λατρείαν, ἀλλ' ἀντικαθίσταντο ταχέως ἀπὸ ἄλλους κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἐλευθερίαν. Καὶ ὅσοι δὲ παρέμειναν περισσό-τερον, ἐξετοπίσθησαν ἀργότερον, ὅταν ἐνεφανίσθησαν ὕμνοι ἀξιολόγων ποιητῶν, ὅπως τοῦ Ρωμανοῦ, διότι ἐθεωρήθησαν ἄτεχνοι. Τὸ ἴδιον ἄλλωστε συνέβη μὲ τοὺς ὕμνους τοῦ Ρωμανοῦ τρεῖς αἰῶνας μετὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἐξετοπίσθησαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς κανόνας. Καὶ ὅμως ὁ Ρωμανὸς δὲν ἦτο τυχαῖος ποιητὴς καὶ ἐξ ἄλλου οἱ ὕμνοι του ἦσαν καταγεγραμμένοι. Ἀκριβῶς δέ, ἐπειδὴ οὗτος ἐν ἀντιθέσει μὲ τοὺς παλαιότερους ὕμνογράφους κατέγραφε τοὺς ὕμνους του, διὰ τοῦτο διεσώθησαν τούλάχιστον μερικοὶ ἀπὸ αὐτούς. Δὲν ἦτο δυνατόν τοῦτο νὰ συμβῆ καὶ μὲ τοὺς ἀρχαίκοις ὕμνους εἰς ἴσην κλίμακα.

Παρά ταῦτα διεσώθησαν ὀλίγοι ὕμνοι πλήρεις ἢ κατ' ἀποσπάσμα-
τα, περισσότεραι δὲ ἀπηχῆσεις των διατηρήθησαν εἰς ρυθμικὰ τεμάχια
διαφόρων συγγραμμάτων, ὅπως ἐσημειώθη εἰς ἄλλην θέσιν. Μέγα μέρος
τοῦ ὕλικου των ἐνεσωματώθη εἰς μεταγενέστερα ποιήματα, ὅπως
συνέβη καὶ μὲ τὸ ὕλικὸν παλαιότερων εὐχῶν τὸ ὁποῖον ἐνεσωματώθη εἰς
νεωτέρας, παραμένει ὅμως ἤδη ἀνεξιχνίαστον.

7. Η ΡΥΘΜΙΚΗ ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΚΗ

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ στιχουργικὴ ἐστηρίζετο εἰς τὴν καθ' ὠρισμένους
νόμους ἐκμετάλλευσιν τῆς συλλαβικῆς ποσότητος· μακραὶ καὶ βραχεῖαι
συλλαβαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ ποικίλους τρόπους, ὥστε νὰ σχηματί-
ζουσι εἰδικὰ στιχουργικὰ μέτρα. Ἡ ποσότης τῶν συλλαβῶν ἐλαμβάνετο
ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν στίχων, εἴτε ἐπρόκειτο περὶ ἀπαγγελιο-
μένων ποιημάτων συνοδείᾳ ὀργάνων μουσικῶν, ὅπως τὰ ἔπη, εἴτε
ἐπρόκειτο περὶ ἀδομένων ποιημάτων, ὅπως τὰ χορικά. Τὸ εἶδος αὐτὸ
τῆς στιχουργίας ὠνομάσθη προσῳδία. Τοιοῦτον δὲ εἶδος ἐκαλλιέργησαν
καὶ μερικοὶ χριστιανοὶ ποιηταὶ μέχρι καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων.
Περὶ τῶν ποιημάτων τῆς ἀρχαϊκῆς χριστιανικῆς περιόδου, τὰ ὁποῖα
συνετάχθησαν βάσει προσῳδιακῶν μέτρων, ἐλέχθησαν τὰ δέοντα εἰς τὸ
δεύτερον κεφάλαιον.

Τὸ μέγα πάντως πλῆθος τῶν χριστιανικῶν ποιημάτων, τὰ ὁποῖα
κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν εἶναι ἔργα λογίων, στερεῖται τῶν τεχνικῶν
γνωρισμάτων τῆς προσῳδίας. Τὸ εἶδος τῆς τεχνικῆς τὸ ὁποῖον ἀκολου-
θοῦν ἔχει ἄλλα στοιχεῖα, πρὸ πάντων δὲ ἔχει ρυθμὸν, διὸ καὶ ἡ ποίησις
αὐτὴ καλεῖται ρυθμικὴ. Εἶναι δύσκολον νὰ εὕρωμεν ἄλλα τεχνικὰ
γνωρίσματα εἰς ποιήματα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, ὡς ἡ ὁμοιοκαταληξία,
ἡ ἰσοσυλλαβία, ἡ ὁμοτονία, εὐρίσκομεν ὅμως ὅπως ὅπως στίχους
ἀποτελουμένους ἀπὸ συντόμους καὶ ἀποφθεγματικὰς φράσεις, αἱ ὁποῖαι
κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν λαμβάνουν ἔννοιαν ρυθμοῦ.

Τοιαύτη ἔννοια ρυθμοῦ ὑπῆρχεν εἰς τὴν ρητορείαν καὶ τῆς κλασικῆς
ἀκόμη ἐποχῆς, ἰδίως εἰς τοὺς λόγους τῶν σοφιστῶν, τοῦ Ἰσοκράτους
κ.ἄ. Ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς¹²¹ λέγει ὅτι καὶ ἡ πολιτικὴ ρητορεία
εἶναι μουσικὴ διαφέρουσα ἀπὸ τὴν μελωδίαν καὶ τὴν ἐνόργανον μουσικὴν
μόνον κατὰ ποσὸν καὶ ὄχι κατὰ ποιόν· διότι εἰς τὴν ρητορείαν αὐτὴν αἱ
λέξεις ἔχουσι καὶ μέλος καὶ ρυθμὸν καὶ μεταβολὴν καὶ ἀρμονίαν, ὥστε ἡ
ἀκοὴ νὰ τέρπεται ἀπὸ τὸ μέλος τῆς καὶ νὰ ἄγεται ἀπὸ τὸν ρυθμὸν τῆς.

Ρυθμὸν εἶναι δυνατὸν νὰ διίδωμεν καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ οἱ ὁποῖοι διετηρήθησαν εἰς τὰ Εὐαγγέλια, παρ' ὄλον ὅτι ἤδη σώζονται εἰς μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἀραμαϊκοῦ. Πολυάριθμα ἐξ ἄλλου τεμάχια τοῦ Παύλου ἔχουν ἔντονον ρυθμὸν, σημειώνομεν δὲ ἀπὸ αὐτὰ ὡς δεῖγμα ἓν, παρακολουθούμενον συγχρόνως ἀπὸ παρήχησιν, ἰσοσυλλαβίαν καὶ ὁμοτονίαν¹²².

Καὶ ἐγενόμην	UUU—U
τοῖς Ἰουδαίοις	UUU—U
ὡς Ἰουδαῖος,	UUU—U
ἵνα τοὺς Ἰουδαίους κερδήσω·	—UUUU—UU—U
τοῖς ὑπὸ νόμον	UUU—U
ὡς ὑπὸ νόμον,	UUU—U
ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω.	—UUUU—UU—U

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ ρυθμὸς αὐτῶν τῶν ρητορικῶν τεμαχίων εἶναι ἐντονώτερος ἀπὸ τῶν ὕμνων τοῦ Παύλου, γεγονός τὸ ὁποῖον ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι συνετίθεντο καθ' ὃν χρόνον ὁ ἀπόστολος ὑπηγόρευε τὰ κείμενα εἰς τὸν γραφέα, χρησιμοποιοῦν ἐνθουσιώδη ἀπαγγελίαν τῶν ὕμνων ὁ ρυθμὸς ἐτονίζετο εἰδικῶς ἀπὸ τὸ μέλος.

Πρὸς ἐντοπισμὸν ρυθμικῶν τεμαχίων εἰς τοὺς μετέπειτα συγγραφεῖς ἀρκεῖ ν' ἀνοίξη κανεὶς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου, τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, τὴν ὁμιλίαν *Εἰς τὸ Πάθος* τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων, τὴν *Πρὸς Διόγνητον Ἐπιστολὴν*. Πλούσιος ἐμφανίζεται ὁ ρυθμὸς τῶν εὐχῶν.

Οἱ νεώτεροι γραμματολόγοι φρονοῦν ὅτι πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὰς ρίζας τῆς τονικῆς ρυθμοποιίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως εἰς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν τῶν Σύρων¹²³. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ διαγράψωμεν ὅλην αὐτὴν τὴν παλαιὰν λογοτεχνίαν ἢ ὅποια παρουσιάζει τόσον ρυθμὸν καὶ νὰ ἀναζητήσωμεν νεώτερα συριακὰ πρότυπα τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ἤντησαν ἀπὸ ἐκεῖνα.

122. *A' Κορ.* 9, 20. Βλ. τὸν ὕμνον τῆς ἀγάπης ἐν *A' Κορ.* 13, 1 ἐέ., τὰ Ρωμ. 11, 33. *B' Τιμ.* 2, 11 - 13 καὶ πολυάριθμα τεμάχια τῆς *A' Ἰωάννου*.

123. W. MEYER. *Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rhythmischen Dichtung*, München 1855. P. MAAS. «Das Kontaktion», *Byz. Zeit.* 19 (1919) σ. 289 ἐέ. MERCATI. *S. Efraim Syri opera*, Romae 1915. C. EMEREAU. *S. Efraimi le syrien*, Paris 1918. Ε. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ. *Τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας*, σ. 20.

Φυσικά οὔτε εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ποίησιν εὐρίσκονται αἱ ἀρχαὶ τῆς τονικῆς ρυθμοποιίας. Ἐμπορεῖ νὰ ἀνιχνεύθησαν τονικά μετρα εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ποίησιν, τὰ ὅποια μερικοὶ δέχονται ὄχι χωρὶς δισταγμόν, ἀλλὰ πῶς ἠδύνατο ἡ χριστιανικὴ ποίησις νὰ μιμηθῆ πρότυπα τὰ ὅποια ἐγνώριζε μόνον κατὰ μετάφρασιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει διατηρηθῆ οὔτε ἴχνος τονικοῦ ρυθμοῦ;

Ἡ ρυθμοποιία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ὀνομάζεται συνήθως τονικὴ καὶ εἶναι συχνὰ τονικὴ, ἀλλ' ὄχι πάντοτε. Ὁ τονικὸς ρυθμὸς δημιουργεῖται διὰ τῆς κανονικῆς ἐναλλαγῆς τονιζομένων καὶ ἀτόνων συλλαβῶν, οὕτω δὲ ἔχομεν ἐδῶ ρυθμὸν ὕψους, ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχαίαν προσωδίαν μὲ τὴν ἐναλλαγὴν μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν ὑπῆρχε ρυθμὸς πλάτους.

Πραγματικὸς τονικὸς ρυθμὸς ὑπάρχει ὁσάκις ἡ ἐναλλαγὴ γίνεται καθ' ὠρισμένους κανόνας. Τοῦτο συμβαίνει πρὸ πάντων εἰς τὰ μεταγενέστερα εἶδη χριστιανικῆς ποιήσεως, τὰ κοντάκια, τὰ προσόμοια, τοὺς κανόνας, εἰς τὰ ὅποια συνιστᾶται ἰσοσυλλαβία καὶ ὁμοτονία ὄχι βεβαίως κατὰ στίχους, ἀλλὰ κατὰ στροφάς. Εἰς τὰ παλαιότερα ποιήματα ὁ ρυθμὸς ὑποβοηθεῖται μὲ ἄλλα μέσα, τὴν ἀπαγγελίαν καὶ τὴν μελωδίαν, ἐνῶ σπανίως ἐμφανίζονται παρήχησις, ὁμοτονία καὶ ὁμοιοτέλευτον.

Εἶναι εὐκόλον νὰ ἐπισημάνωμεν τὰ περιστατικὰ τῆς διαμορφώσεως τοῦ νέου αὐτοῦ εἶδους ποιητικῆς τέχνης. Κατὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, ὅποτε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐφέρετο εἰς τὸ στόμα περισσοτέρων ξένων παρὰ Ἑλλήνων, μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα εἶχε χαθῆ καὶ ἡ ποσοτικὴ ἀξία τῶν συλλαβῶν ἦτο πλέον δύσκολος ἡ διάκρισις μακροῦ καὶ βραχείος. Δὲν εἶχε λοιπὸν παρὰ ἱστορικὴν ἔννοιαν τὸ νὰ ἐπιμένουν οἱ ποιηταὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς συλλαβικῆς προσωδίας, οἱ δὲ χριστιανοὶ ὕμνογράφοι ἐνδιεφέροντο κυρίως διὰ τὴν ζωὴν καὶ ὄχι διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἀχρήστευσις αὕτη ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀνάγκην ἀνευρέσεως νέας ποιητικῆς τεχνικῆς. Τότε οἱ ὕμνογράφοι διεμόρφωσαν τὴν ρυθμικὴν τεχνικὴν διὰ τῆς χρήσεως παρηχίσεων καὶ τῆς ἐπαναλήψεως ὁμοιομόρφων συμπλεγμάτων¹²⁴, ἀφοῦ μερικοὶ πρὶν φθάσουν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἐχρησιμοποίησαν ἀνάμικτον ὕψος.

Ἐπειτα ὁ χριστιανικὸς ὕμνος ἦτο προσκολλημένος εἰς πεζὰ γραφικὰ κείμενα ἢ εἰς εὐχάς. Ὁ ποιητὴς λαμβάνει τὰ θέματά του ἀπὸ τοιαῦτα

124. Κ. ΚΡΥΜΒΑΧΕΡ. Ἱστορία Βυζ. Λογοτεχνίας, τ. 2, σ. 612 ἐ. Α. ΦΥΤΡΑΚΗ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἠμῶν ποίησις, σ. 43 ἐε.

κείμενα καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπομακρυνθῆ πολὺ ἀπὸ αὐτά, ἐνίοτε μάλιστα εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ περιλάβῃ εἰς τοὺς ὕμνους τοῦ φράσεις ὀλοκλήρους, καὶ τότε τοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ τηρήσῃ τοὺς νόμους τῆς ποσοτικῆς συλλαβικῆς προσωδίας. Τὸ τυποποιημένον ὕλικὸν δὲν εἶναι εὐκόλον οὔτε ἐπιτρεπτόν νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς στιχουργικῆς. Βλέπομεν τὸ πρᾶγμα τοῦτο εἰς τὸν ὕμνον τῆς Ὁξυρρύγχου, ὅπου ὁ ποιητὴς ἀρχίζει μὲ ἀναπαίστους, μέχρις ὅτου προσθέσῃ τὴν τριαδικὴν δοξολογίαν, γνωστὴν καὶ τυποποιημένην, ὅποτε κατέρχεται εἰς πεζὸν ρυθμόν.

8. Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΩΝ ὙΜΝΩΝ

Ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς ὕμνογραφίας, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ διαλάβωμεν καὶ περὶ τῆς μουσικῆς τῶν ὕμνων, διότι τὴν παλαιὰν ἐποχὴν ποίησις καὶ μελωδία ἦσαν πράγματα ἀχώριστα. Ὅπως τὰ κλασικὰ ποιήματα καὶ οἱ ἑβραϊκοὶ ψαλμοὶ, οὕτω καὶ οἱ χριστιανικοὶ ὕμνοι συνετίθεντο καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ κατὰ τὸ μέλος ἀπὸ ἓν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ἀδιαφόρως ποιητῆς, μελωδός, ὕμνωδός. Αἱ ὀνομασίαι βεβαίως ἐδόθησαν εἰς κάπως μεταγενεστέρους χρόνους, διότι κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν δὲν εἶχε διακριθῆ ἰδιαιτέρα τάξις ὕμνογράφων.

Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ μουσικὴ τῶν ἀρχαϊκῶν ὕμνων εἶναι τὸ τελευταῖον θέμα διὰ τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν. Τοῦτο εἶναι εὐνόητον, ὅταν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἤδη συνητησαμεν ἀρκετὰς δυσκολίας δι' ἄλλα πράγματα σταθερώτερα καὶ μονιμώτερα ἀπὸ τὸν ἦχον.

Ἡ σημερινὴ μουσικὴ τὴν ὁποῖαν χρησιμοποιοῦμεν εἰς τοὺς ναοὺς μας λέγεται «βυζαντινὴ μουσικὴ», ἀλλ' εἶναι ἴσως ὀλιγώτερον βυζαντινὴ ἀπὸ ὅτιδῆποτε ἄλλο. Κατὰ τὴν τελευταίαν τεσσαρακονταετίαν ἐγέναν καρποφόροι ἐργασίαι ἀπὸ διαφόρους ξένους μουσικολόγους, ὥστε τῶρα πλέον νὰ εὕρισκώμεθα ἐπὶ τὰ ἔχνη τῆς γνησίας βυζαντινῆς μουσικῆς. Εἰς ἀπὸ τοὺς μουσικολόγους αὐτούς, ὁ E. Wellesz, ἠθέλησε, προχωρῶν πολὺ πρὸς τὰ ὀπίσω, νὰ καθορίσῃ καὶ τὴν ἀπωτέραν προέλευσιν αὐτῆς. Καὶ εὔρεν ὅτι αὕτη εἶναι ἑβραϊκῆς προελεύσεως. Τὴν ἑβραϊκὴν μουσικὴν παρέλαβον δῆθεν πρῶτοι οἱ σῦροι καὶ ἔπειτα οἱ Ἕλληνες Χριστιανοί. Ἀργότερον προσετέθησαν καὶ ἄλλα μελωδικὰ στοιχεῖα, ἀνατολικά καὶ εὐρωπαϊκά, ἀλλ' εἰς τὴν βάσιν τῆς παρέμεινεν ἑβραϊκὴ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἦτο ἀνάμικτος ἀπὸ διάφορα στοιχεῖα, κυρίως

ἀνατολικά, ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἀφωμοιώθη ἐνωρίς¹²⁵. Ἐκείνη καὶ ἡ σερβικὴ μουσικὴ εἶναι σημιτικῆς καταγωγῆς¹²⁶.

Ὡς ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης φέρονται τὰ ἑξῆς: Τοὺς ὀκτὼ ἤχους εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν εἰσήγαγεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΣΤ' αἰῶνος ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας τῆς Συρίας¹²⁷. Αἱ μελωδίαί τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὰς μουσικὰς φράσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπαναλαμβάνονται κατὰ διαστήματα, ὅπως καὶ αἱ τῆς σημιτικῆς μουσικῆς. Αἱ μελωδίαί αὐταί, ὅσον παλαιαὶ καὶ ἂν εἶναι, ἔχουν συχνάκις διανθίσματα, ἐνῶ τὰ σωζόμενα τεμάχια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς δὲν ἔχουν διανθίσματα, τὰ δὲ νεώτερα ἐβραϊκὰ μέλη ἔχουν. Αἱ συγγένειαι αὐταὶ ἀπεδείχθησαν διὰ συγκρίσεως τῶν βυζαντινῶν μελωδιῶν μὲ τὴν μουσικὴν τῶν σημερινῶν συναγωγῶν τοῦ Μαρόκου, τῆς Ἀραβίας, τῆς Περσίας¹²⁸.

Θὰ ἦτο δυνατόν χωρὶς πολὺν κόπον νὰ ἀποδειχθῇ μὲ τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα καὶ τὸ ἀντίθετον· ὅτι δηλαδὴ ἡ σημιτικὴ μουσικὴ τῆς ὑπ' ὄψιν ἐποχῆς ἦτο ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Εἶναι πράγματι πολὺ ἀσθενῆ, ὅπως δεικνύει σύντομος ἀνάκρισις των. Καὶ πρῶτον οἱ συριακοὶ ἤχοι παλαιότερον δὲν ἀνήρχοντο εἰς ὀκτὼ μόνον, ἀλλ' εἰς ἑκατοντάδας· ἐπομένως ὁ Σεβῆρος εἰσάγων τὸ σύστημα τῶν ὀκτὼ ἤχων ἐδανείσθη τοῦτο ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἐλληνικὴν μουσικὴν ἢ ὁποῖα εἶχεν ὀκτὼ ἤχους, ὅχι δὲ ἀπὸ τὴν συριακὴν ἢ ὁποῖα εἶχε περισσοτέρους. "Ἄλλωστε ὁ Σεβῆρος δὲν ἦτο σῦρος, ἀλλ' Ἕλληνας." Ἐπειτα πάσης μουσικῆς παραδόσεως αἱ μελωδίαί ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὰς μουσικὰς φράσεις αἱ ὁποῖαι ἐπαναλαμβάνονται καθ' ὠρισμένα διαστήματα καὶ ὅχι μόνον τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς σημιτικῆς. Τὰ διανθίσματα δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν συγγένειαν, καθ' ὅσον εἰς μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα διασωθέντα ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἄσματα παρατηροῦνται, ἔστω καὶ ἀραιά, διανθίσματα¹²⁹, ἐνῶ λείψανα τῆς ἀρχαίας ἐβραϊκῆς μουσικῆς δὲν ἔχομεν. Συνεπῶς τὸ νὰ συγκρίνωμεν τὴν ἐβραϊκὴν μουσικὴν, ὡς γνησίαν ἀπόγο-

125. E. WELLESZ, *A History of the Byz. Music and Hymnography*, σ. 35.

126. Αὐτόθι, σ. 268.

127. J. JEANNIN and J. PUYADE. «L' octoechos syrien», *Oriens Christianus* 1913, σ. 82 - 104. 277-298.

128. A. Z. IDELSOHN. «Parallelen zwischen gregorianischen und hebräisch-orientalischen Gesangsweisen», *Zeitschrift f. Muskrwissenschaft* 4 (1921—1922).

129. Βλ. C. JANUS. *Musici Scriptores Graeci* (Teubner), Λειψία 1899, ἄσματα ἐν σελ. 7, 13 ἐέ. 23 ἐέ. 39 κᾶ.

νον τῆς ἀρχαίας, μὲ τὴν βυζαντινὴν καὶ νὰ λέγωμεν ὅτι αἱ ὁμοιότητες δεικνύουν ἐξάρτησιν τῆς βυζαντινῆς ἀπὸ τὴν κατ' ἀρχὴν ἄγνωστον ἀρχαίαν ἐβραϊκὴν ἢ σημιτικὴν εἶναι κάπως ἀσπεῖον. Οἱ Ἑβραῖοι, λαὸς ἀπομονωμένος καὶ μισητός, δὲν προσέφεραν εἰς τὸν κόσμον ἄλλο στοιχεῖον πολιτισμοῦ πλὴν τῆς Π. Διαθήκης καὶ αὐτῆς δὲ μόνον ἐφ' ὅσον κατέστη πρῶτον βίβλος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀντιθέτως αὐτοὶ παρέλαβον ἀπὸ τοὺς γύρω λαοὺς καὶ γλῶσσαν καὶ τρόπον ζωῆς, ἀφοῦ ἐγκατέλειψαν τὰ ἰδικά των. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐγκατέλειψαν αὐτὰ, πράγματα μονιμώτερα, θὰ διετήρουν τὴν μουσικὴν ἢ ὁποῖα ἀλλάσσει ἀπὸ ἔτος εἰς ἔτος καὶ ἐπηρεάζεται εὐκολώτερον ἀπὸ πᾶν ἄλλον πολιτιστικὸν στοιχεῖον; Εἶναι κατὰ ταῦτα προβληματικὸν, ἂν ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ιδρύθη ἡ Ἐκκλησία γνησίᾳ ἐβραϊκῇ μουσικῇ. Οἱ Ἑβραῖοι ἀφωμοίωσαν καὶ ἄλλα καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα· εἶχον παραλάβει ἀκόμη καὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, παρὰ τὰς γραφικὰς ἀπαγορεύσεις καὶ τοὺς παλαιοὺς δισταγμοὺς, καὶ ἐκάλυψαν συναγωγὰς των, ὅπως εἰς Εὐρωπὸν τῆς Μεσοποταμίας, μὲ τοιχογραφίας· ἀσφαλῶς δὲ θὰ εἶχον παραλάβει καὶ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν, τὸ εὐληπτότερον καλλιτεχνικὸν εἶδος, καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ Σῦροι. Θεωροῦμεν ἀξιοπρόσεκτα ὅσα λέγει ὁ Πλούταρχος περὶ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς μαζὶ μὲ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ἐν γένει κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους καὶ τὰ σημειώνομεν. « Ὑρκανοὺς γαμεῖν ἐπαίδευσε καὶ γεωργεῖν ἐδίδαξε, Ἀραχωσίους καὶ Σογδιανοὺς ἔπεισε πατέρα τρέφειν καὶ μὴ φονεῦειν, καὶ Πέρσας σέβεσθαι μητέρας, ἀλλὰ μὴ γαμεῖν... Ἀλεξάνδρου τὴν Ἀσίαν ἐξημεροῦντος, Ὅμηρος ἦν ἀνάγνωσμα καὶ Γεδρωσίων παῖδες τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγωδίας ἤδον»¹³⁰.

Δια τὸ εἶδος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους δὲν γνωρίζομεν τίποτε οὔτε ἠμποροῦμεν νὰ κρίνωμεν ἀπὸ τὸν μόνον ὕμνον ὁ ὁποῖος διεσώθη εἰς μουσικὴν παρασημαντικὴν. Παλαιότερα εἰς τὸ ἔπος ἐκυριάρχει ὁ λόγος καὶ συνώδευεν ἡ μουσικὴ ἀλλ' ἔπειτα ἡ μουσικὴ κατέλαβε σημαντικωτέραν θέσιν καὶ εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν σχεδὸν ἐκυριάρχει τοῦ λόγου. Κατὰ τὸν Διονύσιον Ἀλικαρνασσεῖα ἡ μουσικὴ «τὰς λέξεις τοῖς μέλεσιν ὑποτάττειν ἀξιοῖ καὶ οὐ τὰ μέλη ταῖς λέξεσιν»¹³¹.

Φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ὕμνογραφίαν ἡ

130. Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς ('Ηθ. 328).

131. Περὶ συνθέσ. ὄνομ. 11, 64.

μουσική ἀπλῶς συνώδευεν. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ὁμιλεῖ περὶ ἐμμελοῦς ἀναγνώσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς ἀταραξίας τῶν λογισμῶν τῶν Χριστιανῶν¹³². Ἴσως εἰς τὴν προτίμησιν τῆς ἀπλῆς αὐτῆς μελωδίας συνετέλεσαν καὶ λόγοι προφυλάξεως· οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ δὲν θὰ ἦσαν βεβαίως διατεθειμένοι νὰ προκαλέσουν μὲ τὰς λαμπρὰς μελωδίας τῶν τὴν προσοχὴν καὶ τὴν μῆνιν τῶν διωκτῶν τῶν. Διὰ τοὺς ἰδίους λόγους αἱ χριστιανικαὶ μελωδίαὶ αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ τὰς συναθροίσεις δὲν συνωδεύοντο ὑπὸ ὀργάνων. Τὸν Δ' ὅμως αἰῶνα ἡ μουσικὴ τῶν ὕμνων κατέστη τόσον πλουσία, ὥστε ἡ Ἐκκλησία νὰ ὑπερβαίῃ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τὰς λατρείας τῶν ἄλλων θρησκευμάτων. Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔμειναν εἰς τοῦτο ἀδιάφοροι καὶ προσεπάθησαν νὰ καταπολεμήσουν τὴν ἐκκοσμίκευσιν τῆς μουσικῆς¹³³ δὲν ἐπέτυχον πλήρως, ἀλλὰ πάντως κατάρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος εἰς τὰ ὅρια τῆς σεμνότητος καὶ τῆς κατανύξεως.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετελοῦντο οἱ ἀρχαῖοι χριστιανικαὶ ὕμνοι μᾶς εἶναι πάλιν ἄγνωστος. Γνωρίζομεν ἀπὸ θετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοδώρητου¹³⁴ ὅτι οἱ ἀντιοχεῖς μοναχοὶ Φλαβιανός, ἔπειτα ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, καὶ Διόδωρος, ἔπειτα ἐπίσκοπος Ταρσοῦ, διαιρέσαντες πρῶτοι τοὺς χοροὺς τῶν ψαλτῶν καθώρισαν εἰς αὐτοὺς νὰ ψάλλουν ἐκ διαδοχῆς τὴν δαβιδικὴν ψαλμωδίαν. Ἡ πρᾶξις αὐτή, ἐπεκταθεῖσα ταχέως ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν, θεωρεῖται ὡς εἰσαγαγοῦσα διὰ πρώτην φορὰν τὴν ἀντιφωνίαν. Δὲν φαίνεται ὡς ἀπολύτως δικαιολογημένη ἡ ὑπόθεσις αὐτή. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐγένετο πολλὴ ἐργασία ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ οἱ δύο μοναχοὶ, καλῶς γνωρίζοντες περὶ τῆς παλαιᾶς ἀντιφωνικῆς πράξεως τῶν Ἑβραίων¹³⁵, ἠθέλησαν νὰ τὴν ἐφαρμόσουν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγη τὸ ὅτι τὸ κείμενον ὁμιλεῖ μόνον περὶ διαβιδικῆς μελωδίας καὶ ὄχι περὶ πάσης μελωδίας.

Δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν προηγουμένην ἐποχὴν ἡ ὁποία μᾶς ἐνδιαφέρει ἀμέσως. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πλινίου ἀπαντᾷ ἡ λέξις *in vicem*, ἐξ ὑπαμοιβῆς, ἡ δὲ παράδοσις ἀπέδωκε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἀντιφωνίας εἰς τὸν Ἰγνάτιον τὸν Θεοφόρον¹³⁶. Πιθανῶς

132. Ἐπιστ. εἰς Μάρκελλον PG 27, 40 ἐξ.

133. Βλ. ἰδίως Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὁμιλ. εἰς Ἦσ. PG 56, 99.

134. Ἐκκλ. Ἰστ. 2, 19.

135. Β. ΒΕΛΛΑ, Ἐκλεκτοὶ ψαλμοί, Ἀθῆναι 1954 σ. 16.

136. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, Ἐκκλ. Ἰστ. 3, 20.

ὕπ' αὐτοῦ ἐρρυθμίσθησαν τὰ τῆς ἀντιφωνίας ὑπὸ τὴν ἀπλουστέραν ἔννοιαν. Καθὼς προσετίθεντο εἰς τὸ ὕμνολόγιον ὕμνοι νέοι καὶ ἄγνωστοι εἰς τοὺς πολλούς, ἦτο ἀδύνατος ἡ συμμετοχὴ ὅλου τοῦ πληρώματος, εἰς τὴν ἐκτέλεσίν των· τότε οἱ γνωρίζοντες αὐτοὺς καλῶς, οἱ ἀργότερον ὀνομασθέντες ψάλται, ἤρχιζον τὸ μέλος, οἱ δὲ λοιποὶ ὑπέφαλλον, ὑπεψιθυρίζον μαζύ των, εἰς τὸ τέλος δὲ ἔφαλλον αὐτοὶ τὰ ἀκροτελεύτια καὶ τὰ ἐφύμνια¹³⁷.

Τοὺς ὕμνους ἔφαλλον ἀρχικῶς ὀλόκληρον τὸ πλήρωμα, ἀλλ' ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω, καθὼς ἀνευοῦντο, ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ καθίσταντο ποικιλώτεροι, ὁ λαὸς ἦτο ἀδύνατον νὰ τοὺς γνωρίζῃ καλῶς ὅλους. Οὕτω κατ' ὀλίγον διεμορφώθη ἡ τάξις τῶν ψαλτῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὀρίζουν τὰ δέοντα αἱ Διαταγαὶ Ἀποστόλων¹³⁸. Μνεΐαν περὶ αὐτῶν ἔχομεν καὶ προηγουμένως εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν ἤδη ἐπιγραφὴν ἐκ Βιθυνίας ἐπὶ τοῦ τάφου νεαροῦ ψάλτου ὁ ὁποῖος ἐπαινεῖται ὡς συνηθίσας τοὺς πάντας μὲ τοὺς ἀγίους ψαλμοὺς καὶ τὰ ἀναγνώσματα. Ἡ σύνοδος τῆς Λαοδικείας ἐξῆψωσε τὴν θέσιν τῶν ψαλτῶν.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν, καθ' ὃν χρόνον ἐφάλλοντο οἱ ὕμνοι, οἱ πιστοὶ ἦσαν ὄρθιοι, ὅταν ἐλέγοντο τὰ ἀναγνώσματα ἐκάθηντο καὶ ὅταν ἀνεπέμποντο αἱ εὐχαὶ ἦσαν γονατιστοί.

9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Συνοψίζομεν ἤδη δι' ὀλίγων τὰ πορίσματα τῆς παρουσίας ἐργασίας. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐχρησιμοποιεῖ ἀπὸ τῆς ιδρύσεώς της ἰδίου ὕμνους. Καὶ εἰς μὲν τὸ ἰουδαϊκὸν τμῆμα της συνετάσσοντο ὕμνοι κατὰ τὰ ἑβραϊκὰ πρότυπα, ὡς οἱ διατηρούμενοι εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ, τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων καὶ τὸν Ἀλεξανδρινὸν κώδικα. Εἰς δὲ τὸ ἑλληνικὸν τμῆμά της συνετάσσοντο ὕμνοι, αἱ λεγόμεναι πνευματικαὶ ὠδαί, κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῶν ἐνθουσιῶντων χριστιανῶν ποιητῶν χωρὶς καμμίαν δέσμευσιν, ὡς οἱ διατηρούμενοι εἰς τὰς Ἐπιστολάς Παύλου καὶ Πέτρου, τὴν Ἀποκάλυψιν, τὰς Ἐπιστολάς Ἰγνατίου Ἀντιοχείας καὶ ἄλλοι. Ὅλοι οἱ ὕμνοι αὐτοὶ ἦσαν ἀπλοῖ καὶ ἐφάλλοντο μὲ ἀπλῆν μελωδίαν, σχεδὸν ἀπηγγέλλοντο ἐμμελῶς, ἀκόμη καὶ διὰ λόγους προφυλάξεως ἀπὸ τοὺς διώκτας.

137. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστ. 5, 19. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιστ. 207. Βλ. καὶ ΕΤΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστ. 2, 17.

138. 2,28 3, 11. Ἐλέγοντο καὶ ᾠδοὶ καὶ ψαλτῶδοι.

Οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ εἰσήχθησαν εἰς τὴν λατρείαν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Β' αἰῶνος ὄχι ὡς ὕμνοι, ἀλλ' ὡς προφητικὰ ἀναγνώσματα, πιθανῶς δὲ ἤρχισαν νὰ ψάλλωνται μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος.

Ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἐνεφανίσθησαν καὶ ὕμνοι τῶν Γνωστικῶν, καλλιεργησάντων μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον τὸ φιλολογικὸν τοῦτο εἶδος· οὗτοι ἐπρόσεξαν τὰ μέτρα καὶ ἐποίκιλαν τὴν μελωδίαν. Κατ' ἀρνητικὴν ἐπίδρασιν παρ' αὐτῶν οἱ ὀρθόδοξοι περιώρισαν κάπως τὴν ἐλευθερίαν συνθέσεως ὕμνων, εἰς μερικὰς δὲ περιοχὰς τὴν ἀπηγόρευσαν τελείως· οὕτως ἐδόθη εἰς τοὺς βιβλικοὺς ψαλμοὺς μεγαλύτερα θέσις εἰς τὴν λατρείαν. Παραλλήλως κατὰ θετικὴν ἐπίδρασιν παρὰ τῶν Γνωστικῶν ἐκαλλιέργησαν καὶ αὐτοὶ τὴν μουσικὴν ἐπιμελέστερον.

Ἐνῶ δὲ κατ' ἀρχὰς οἱ ὕμνοι συνετίθεντο ἄνευ προσοχῆς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν των μορφήν, βραδύτερον ἐδόθη σημασία καὶ εἰς αὐτήν. Μάλιστα δὲ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Μεθόδιος Ὁλύμπου συνέταξαν ὕμνους μὲ μέτρα ποσοτικῆς προσωδίας καὶ μὲ περιεχόμενον ὑψηλότερον καὶ ποικιλώτερον.

Οἱ πρῶτοι ὕμνοι ἀνεφέροντο εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα· κατ' ὀλίγον συνετάχθησαν ὕμνοι ἀπευθυνόμενοι εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὰ πρόσωπα τῆς Τριάδος. Ἦσαν στενῶς συνδεδεμένοι μὲ τὰς εὐχὰς καὶ τὴν ὁμολογίαν, ἀπὸ ὅπου ἤντλουν τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα. Ὁ ὕμνος εἶναι ρυθμικὴ καὶ μελωδικὴ εὐχή. Τοῦτο διέφυγε τελείως τῆς προσοχῆς τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν ὕμνογραφίαν.

Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' αἰῶνος συνετάχθησαν καὶ ὕμνοι εἰς τοὺς μάρτυρας ψαλλόμενοι κατὰ τὴν ἑορτὴν των. Οὕτω καὶ διὰ τὰς παλαιότερας δεσποτικὰς ἑορτὰς ὠρίσθησαν εἰδικοὶ ὕμνοι εἰς τοὺς μάρτυρας ψαλλόμενοι κατὰ τὴν ἑορτὴν των, ἐκ τῶν ὁποίων βραδύτερον προῆλθε τὸ κοντάκιον.

Ἐκ τῆς ἐν γένει διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία δὲν εἶναι προῖόν οὔτε τῆς ψαλμικῆς στιχολογίας, ἡ ὁποία διεμορφώθη εἰς ὕμνολογικὸν εἶδος μόλις τὸν Δ' αἰῶνα, οὔτε τῆς συριακῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία ἐνεφανίσθη μεταγενεστέρως αὐτῆς.

Ἡ τεχνικὴ τῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας ὀνομάζεται ρυθμικὴ. Τὰ μέτρα τῆς ποιήσεως αὐτῆς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ κατὰ τοὺς ἐπομένους, δὲν ἦσαν καθωρισμένα, ὁ δὲ ρυθμὸς προσεδίδετο κυρίως διὰ τῆς μελωδίας καὶ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως ὁμοιομόρφων φραστικῶν συμπλεγμάτων. Ἡ ρυθμικὴ αὐτῆ τεχνικὴ ὑπῆρξε προῖόν δύο παραγόντων· πρῶτον τοῦ ὅτι κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους ἔπαυσε νὰ ἔχη ἀξίαν ἡ ποσότης τῶν συλλαβῶν καὶ

δεύτερον τοῦ ὅτι τὸ ὑλικὸν τῶν χριστιανικῶν ὕμνων ἦτο συχνάκις τυποποιημένον καὶ δὲν ἦτο ἐπιτρεπτόν νά μεταβληθῆ διὰ νά δαμασθῆ καὶ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς στιχουργικῆς.

Ἐπεδείχθη ἐπίσης διὰ τῆς διαπραγματεύσεως ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νά θεωρηθῆ ὡς ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, καθ' ὅσον τὸν Α' μ.Χ. αἰῶνα δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι διεσώζοντο ἔστω καὶ ἴχνη γνησίας ἐβραϊκῆς μουσικῆς.

Ἐλάχιστοι μόνον ὕμνοι πλήρεις ἢ κατ' ἀποσπάσματα διεσώθησαν, τοῦτο δὲ συνέβη λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ ἀρχαῖκοι ὕμνοι δὲν κατεγράφοντο καὶ ἀντικαθίσταντο ταχέως ὑπὸ νεωτέρων κατὰ τὴν τότε ἐπικρατοῦσαν ἐλευθερίαν συνθέσεως. Στοιχεῖα αὐτῶν ἐνεσωματώθησαν εἰς μεταγενεστέρους ὕμνους.

ON THE ORIGIN OF ANCIENT CHRISTIAN HYMNOGRAPHY

ON THE ORIGIN OF ANCIENT CHRISTIAN HYMNOGRAPHY

1. BIBLICAL PSALMS AS A HYMNAL OF THE EARLY CHURCH

The apparent scarcity of Christian hymns during the first Christian centuries gave rise to the theory that the hymns of the early Church were the psalms of the Old Testament, which theory is generally accepted today. This goes to show how easily scholars will embrace certain views, despite the absence of sufficient evidence to support them. There is in fact but one testimony which expressly mentions the use of biblical psalms in holy services in that period, but even that is doubtful. It derives from a passage in *The Acts of Paul*, found in a papyrus of Hamburg: «ὄπ' αὐτῶν ψαλμῶν τε Δαβιδ καὶ ᾠδῶν»¹. The phrase is incongruously worded and one should perhaps seek some substantive to replace the word «αὐτῶν», unless a whole phrase following this word has been deleted, the presence of which was giving the passage a different meaning. Besides, no one is certain of the date of the redaction of this variation of the writing, the original of which dates back to the end of the 2nd century.

Two more testimonies, dating from the period subsequent to the year 200, are vaguer still. Tertullian assures us that, in Christian gatherings, those who could were invited to chant in praise of God, either from the Holy Scriptures or in their own accord: «post aquam, manulem et lumina, ut quisque de scripturis sanctis vel de proprio ingenio potest, provocatur in medio Deo canere»². The phrase «de scripturis sanctis» is supposed to signify «from David's Psalter», but some unsupported guesses are necessary before we reach that conclusion. So, if Scripture is implied, why should it be the psalms of David and not the odes in the Gospel of St. Luke? Otherwise it is much more likely that the phrase alludes to the liturgical books of the Church which by that time already included certain hymns. Tertullian therefore attests to the fact that in the gatherings, those who could were invited to sing either an official hymn of the Church or one of their own inspiration. Finally, in a passage of Hip-

* Unpublished lecture.

1. W. SCHUBERT and C. SCHMIDT. Hamburg 1936, p. 50 f.
2. *Apologeticus* 39,18.

potyt's *Apostolic Tradition*, it is mentioned that at a certain point in the divine service «halleluias» were generally sung³. It is again doubtful whether the word «halleluias» refers to the well-known psalms of the Old Testament, though it may well be so; but the fact that the passage is preserved only in the Ethiopæan version of this work, the origin of which is still not very clear, renders its genuineness rather questionable. Since there is no reliable evidence then, one cannot be certain of the use of biblical psalms sung as hymns in the Christian gatherings during the first two centuries.

It is, moreover, strange that certain scholars should contend that the early Christians inherited the biblical psalms from the Jewish synagogue⁴, since there is no definite evidence that the synagogue itself sang psalms before the mid-second century A.D.⁵. Psalms belonged to the Temple worship, while the main elements of worship in the synagogue were reading and preaching. And it is only natural that, after the destruction of the Temple and the city of Jerusalem (135 A.D.), the Jews introduced the psalms into the synagogue, certainly without instrumental accompaniment, perhaps intending to preserve an element to be used in the Temple of the future, or perhaps for more practical reasons, i.e. to avoid attracting the attention of the rulers and the aliens who distrusted them.

The Jewish-Christians of the early Church and up to the year 70 A.D. were reluctant to sing scriptural psalms outside the Temple or their homes, while the Greek-Christians did not know them. But the fact that after a few centuries, the psalms formed the basic framework of day and night services is quite remarkable. We can trace this change through the centuries in the frequency with which these psalms are quoted by different authors. While in the New Testament the *Psalter* is the most frequently quoted text of the Old Testament, its quotations amounting to almost half of the total, in the Apostolic Fathers the picture changes completely with the sole exception of *I Clement*, the author of which was probably of Jewish descent. We can witness this change of the frequency

3. HENCKE. *Neutestamentliche Apokryphen*². Tübingen 1924, p. 581.

4. Cf. E. WEISS Z. *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1949, p. 119 f.

5. J. F. MOORE *Judaism*, Cambridge 1946, v.1, p. 296. H. LIEZMANN. *The Beginnings of the Christian Church*, 1953, p. 148.

of quotations used in writings of similar nature and at different periods as follows: In the two *Apologies* of Justin (circa 150 A.D.) quotations from the psalms are less than 20 percent of the total; in the *Protrepticus* of Clement of Alexandria (circa 200 A.D.) they amount to 25 percent; in the *Demonstratio Evangelica* of Eusebius of Caesarea (circa 315) they rise to 35 percent. Psalms prevail completely in theological writings of subsequent dates. This development well illustrates the increasing use of the Psalter in the Christian Church.

Originally these psalms were to the Christians not hymns but «writings». The psalmist is called a prophet, not only in the very early Christian era but also as late as in the 4th century⁶, and even to this day David is called «prophetanax». The early Christians believed that Christ either speaks or is mentioned in each and every psalm⁷. The *Psalter* was read by the Christians in private as a scripture, just as the *Pentateuch* and the *Prophets*, and was used for apologetic purposes, but it was not used in public gatherings. Later though, when it became necessary to limit the freedom of Christian worship, and also when the reading of prophetic books was introduced into the gatherings⁸, the psalms, too, started being read as prophetic writings. At this stage they were still simply recited, not sung. The first Christian use of the psalms was, therefore, apologetic und instructive.

While the biblical psalms were being introduced into the worship as a reading, extremely important religious changes were brewing within as well as outside the Church. The Gnostics formed a new type of worship of their own with a great number fo hymns melodiously sung. They excluded, however, the biblical psalms, rejecting them as a work of the evil Creator, as also did for the whole of the Old Testament. The hymns of the Gnostics created a great danger for the Church, the members of which might gladly learn their melodies and could easily be led astray by their heretic doctrines which were skilfully expressed therein. The Church then reacted with definite measures; the issue was settled from every aspect by determining the rule of the New Testament, supplementing the creed with anti-gnostic phrases, and editing episcopal lists. She also decided to settle everything from the aspect of worship. Christians would have to avoid the

6. JOHN CHRYSOSTOM. *On the incomprehensibility of God* 1,4 etc.

7. Cf. JUSTIN. *Dialogue* 37 f., 85,98. ORIGEN. *Contra Celsum* 2,11,19.

8. JUSTIN. *I Apology* 65.

use of new hymns as these might be of gnostic origin. Instead they were advised to sing the psalms of the Old Testament which were harmless from the point of theological content.

The fact that psalms were already being sung in the synagogue perhaps facilitated their similar use in Church. It is not strange that during this period a slight and harmless influence of Judaism became apparent in the hellenistic Church worship, and this, as attested by John Chrysostom, continued for centuries⁹. St. Paul certainly would not have tolerated such an influence, but the old, fierce opposition to Judaism did not exist any more. The apologetic use of the Old Testament in the fight against the heretics as well as its typological interpretation had greatly familiarized the Christians with Judaism.

It is remarkable that the first indisputable evidence of the melodious use of biblical psalms in Christian worship comes from a text of Judaizing tendencies, at least as far as book 2 is concerned, and yet composed as a whole by the end of 4th Century, the *Apostolic Orders*¹⁰. Besides, Paul of Samosata, who demanded that no hymns should be sung in praise of «our Lord Jesus Christ as they are modern and the writings of moderns»¹¹ can well be considered a belated judaizer, since he rejected the divine origin of Jesus Christ.

Of course this defensive tendency naturally restricted the composition of Christian hymns instead of promoting Christian hymnography, as most scholars believe, though this should not lead to the conclusion that the freedom to compose hymns was entirely suppressed, particularly so in regions where the danger of the Gnostics was practically non-existent or very small. The fact is that certain restrictions were now imposed.

In the light of the above arguments it may be concluded that the psalms were introduced into Christian worship about the middle of the 2nd century as prophetic readings; only in the middle of the 3d did tuneful reciting replace reading of the psalms, which before long were set to music. Christian hymns on the other hand, were being composed ever since the founding of the Church. Consequently, biblical psalms could have had no strong influence on Christian hymnography during its early

9. *Contra judaeos*.

10. Cf. 2,59 and 2,57. 2,83.

11. EUSEBIUS. *Church History* 7,30.

stages. Two *Gerontica* of the 5th century¹² inform us that hymns which were included among the verses of biblical psalms and odes shocked the conservative and austere monks with their exquisite melody. They were considered to disturb «the order of the catholic and apostolic Church» which ruled that psalms should be recited, not sung. This proves that the introduction of singing psalms had only recently been attempted, i.e. in the 4th century.

Therefore biblical psalms could and did in fact influence Christian hymnography only since the 4th century. From their ephymnion, which developed gradually, derived the different kinds of subsequent ecclesiastical poetry, the «stichera» and the «canons». On the contrary the «Kontakion» which appeared in its final form in the 5th century, is a sequel and an evolution of the first Christian hymn, born independently of any foreign influence from the Christian prayer and homily.

2. THE LOSS OF THE EARLY CHRISTIAN HYMNS

The scarcity of archaic Christian hymns mentioned at the beginning of the study derives rather from subjective impressions of modern observer than from the actual truth. Undoubtedly there existed numerous hymns at that time, of which only a few fragments were preserved. The reason why this happened is explained below.

In the early Church hymns were intended as pieces of worship, not as literature. They constituted a dialogue between the supplicant and God, and were not intended to be read privately. Consequently they usually were not put in writing, but the faithful memorized them by listening to them at gatherings. Each local Church had its own hymns, characteristic of the old tradition of the independence of Christian communities from each other and these hymns had no permanent place in worship, but were soon replaced by others, in keeping with the early freedom of the Churches in such matters. Those which happened to remain in use longer were later replaced, when hymns composed by notable poets appeared such as Romanos, whereupon the old ones were considered rather artless. The hymns of Romanos suffered the same fate two centuries later when they were replaced in worship by the canons; yet Romanos had been the

12. Cf. W. CHRIST · M. PARANIKAS, *Anthologia graeca carminum christianorum*, Lipsiae, 1871, p. XXXIX ff.

most prominent Christian poet and his hymns had been put in writing. Finally, archaic hymns were anonymous. They did not belong to individuals, but were the common property of the community, elaborated and used according to its devotional needs. A great part of their contents was incorporated into later poems and for the most part remains inscrutable. As an instance of this we may cite the composition of the Doxology with three short hymns of the third century¹³ and the construction of the antiphona of Good Friday from earlier material including elements of the writing of Meliton *On the Passover*¹⁴.

3. SOME HYMNOGRAPHICAL TERMS

In our days by listening the word «psalm», the mind is transferred to some poem of David or of another holy man included in the *Psalter* of Old Testament. It is, however, mistaken to think that also ancient Christians meant exclusively a poem of David. Ignorance of this fact leads to tracing inexact picture of the archaic hymnography.

Many scholars in order to support their opinion that biblical psalms served to ancient Church as her first hymnal, quote a few convenient passages which though refer to psalms vaguely, without indicating that the question is of Old Testament poems. We shall examine two of them, of which the one occurs in an epigram to a young psalter found in Bithynia and the other in a writing of Tertullian:

ψαλμοῖς τε ἀγείοις καὶ ἀναγνώσμασι πάντας ἐθίζων¹⁵
scripturae leguntur aut psalmi canuntur¹⁶.

The two passages are identical from the aspect of semantics, with only a slight variation which though is what is needed to elucidate the meaning of psalms in question. In Tertullian's passage the word used instead of ἀναγνώσματα is «scripturae», scriptures, γραφαί. Now, since the psalms of David are anyway included in the scriptures, obviously something

13. One in the *Apostolic Orders* 7,48, the other two in the *Codex Alexandrinus*.

14. Cf. ΠΑΝ. C. CHRISTOU. «Τὸ ἔργον τοῦ Μελίτωνος Περὶ Πάσχα καὶ ἡ ἀκολουθία τοῦ Πάθους», *Kleronomia* (1969), pp. 65-78.

15. *Dictionnaire d' Arch. Chrétienne et de Liturgie*, v. 2, p. 919.

16. TERTULLIAN. *De anima* 3.

different is meant by the phrase which follows «*Psalmi canuntur*» as well as by the verse of the epigram.

There is a passage in which Saint Paul speaks clearly of psalm in a sense differing to that of the biblical chant. «Ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ψαλμὸν ἔχει, διδασχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω»¹⁷. Obviously here the question is of a hymn sang in congregations of Christian communities as a free element of the whole enthusiastic worship, combined to instruction and tongue-speaking. A fragment of an unknown author of early 3d century, probably Hippoly, preserved by Eusebius, points to the same sense: «ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ὕμνοῦσι θεολογοῦντες»¹⁸. The meaning of «psalms», therefore, in those days included other poems besides David's as well.

It is thus easy now to interpret Paul's famous passage about the various types of Christian songs. «Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ»¹⁹.

The word psalm primarily signifies, a piece sung to the accompaniment of a stringed instrument²⁰. Basil the Great defines psalm as a musical speech melodiously sung and accompanied²¹. Consequently the word does not even purport a hymn to God in every instance; and in fact there is a passage of the Old Testament where it simply means a cithara²². Gradually though, the word took on the special meaning of hymn of worship and eventually it dropped the element denoting the musical instrument. In either case in the days of Christ the word did not always necessarily signify a psalm of David, and if such were intended, they were distinguished by the qualification «of David», or some similar phrase. It is again remarkable that John Chrysostom so much later mentions «David» as a prophet four times in a relatively short passage²³. Thus settling to

17. *I Cor.* 14,26.

18. *Church History* 5,28. From the *Small Labyrinth* attributed to Gaius.

19. *Col.* 3,16. Cf. *Eph.* 5,19.

20. ARISTOPHANES. *Ornithes* 218.

21. *In 29 Psalm* 3.

22. *I Sam.* 16,18.

23. *On Repentance.* PG 49, 282.

music of hymns in general was called ψαλμωδία and the one who sang them ψάλτης.

The word hymn generally denoted a song in praise of God or a hero while the word ode denoted any kind of song, particularly a lyric one. What then is the meaning of the three terms mentioned in Paul's passage under examination? Interpreters disagree very strongly. Some believe that they differ solely in the type of poetry, others consider the terms as referring to different kinds of songs of the Old Testament, still others think that psalms denote songs of the *Psalter*, while the other two terms, Christian poems etc.

Unless we bear in mind Paul's mentality and the whole climate of the worship of the Christian communities which he founded within the hellenistic world we might be led astray by words and fail to reach the right meaning. Could one assume that Paul, this indefatigable herald of liberty and preacher of the gifts of the spirit, would recommend his disciples to worship God by singing the ancient hymns, which would constantly remind them of the law? Certainly not. Paul introduced new songs.

We would soon establish what Paul meant here if we referred to his *I Corinthians*, chapter 14, where too much is said about the gifts of the Spirit which led the faithful to so many enthusiastic phenomena, such as the speaking in tongues, prophecy, interpretation, prayer. Among these phenomena Paul includes that of «singing in the Spirit». He praises all these manifestations, but also demands an element of sobriety in worship by saying:

«Προσεύξομαι τῷ πνεύματι,
προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ.
Ψαλῶ τῷ πνεύματι,
ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοῖ»²⁴.

Ψάλλειν τῷ νοῖ means the singing of intelligible songs, i.e. the psalms and hymns of the above-mentioned passage of the *Epistle to the Colossians*. Ψάλλειν τῷ πνεύματι denotes the singing of unintelligible songs i.e. the spiritual songs. It is this «ψάλλειν τῷ πνεύματι» that Paul in his further arguments calls a psalm²⁵, according to the term in use then; but because

24. *I Cor.* 14,15.

25. *I Cor.* 14,26.

and *To the Ephesians*, he had coined a special name for it calling it a «spiritual song». We have thus arrived at the meaning, according to Paul, of the last of these three terms, which, denotes the songs recited during the gatherings by those Christians who were inspired by the Spirit and which, from the aspect of a rational consequence, were for the most part unintelligible to those hearing them. Those songs did not long survive the apostolic age.

The other terms, psalms and hymns, are practically synonymous; they denote the Christian songs «τῶ νοῦ», which have a consistent meaning. The members of Paul's communities, according to their origin, used different names for these songs. Thus Jewish-Christians called them «psalms», while Greek-Christians called them «hymns». That is the reason why these two terms were used jointly; and they thus remained almost synonymous for some time. Later, when the term «psalm» came to be used exclusively to describe a psalm of David, the term «hymn» came to mean a Christian song of worship par excellence.

Speaking of the two terms above, we said only «almost synonymous», because there was inevitably a difference between them, due to the diverse origin of the two Christian groups. Jewish-Christians had their own Christian hymns, probably in the Aramaic language. Five of these are to be found in the *Cospel of St. Luke*²⁶ and a few others in the *Apocalypse of St. John*. They are composed in the Hebrew style of poetry, their chief elements being parallelism and antithesis.

«Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων
καὶ ὕψωσε ταπεινούς·
πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν
καὶ πλουτοῦντας ἐξἀπέστειλε κενούς».

We can find in them nearly every outward characteristic of Hebrew poetry, but they have something more in common with it; they manifest the same way of confronting the power of God on the part of his creatures. These songs were the «psalm» that found their way into Paul's communities translated into Greek. But their technique was soon abandoned.

26. *Luke* 1,42. 1,46-55. 1,68-79. 2,14. 2, 29-32.

When we study the hymns in Pauline epistles, we find ourselves on an entire new ground. They, too, may have preserved a few Hebrew elements, phrases or words such as «Amen » or «εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων», but they do not employ a phraseology similar to that of the poetry of the Old Testament. They do not retain the parallelism of verses but follow a new technique of rhythm. They consist of short verses, containing a more or less even number of syllables where possible. But they also contain something novel which is more essential, something missing from Hebrew hymns: a new faith and a new spirit. Their structure indicates that they formed the end of the prayers, which were recited by the whole congregation in unison²⁷.

The hymns of the *Apocalypse* present a wider variety of rhythms and ideas, most of these following the new technique. We may observe the same trend in the hymns of the Orthodox Church during the 2nd and 3rd centuries, some of which will be quoted below.

4. DERIVATION OF HYMNS FROM PRAYERS

On reading Justin's description of the holy Eucharist²⁸, one is surprised at finding no mention of the use of hymns, while forty years earlier Pliny the Younger, governor of Bithynia, describing the behaviour of the Christians in his letter to emperor Trajan (circa 112 A.D.), mentions that they assemble in the morning and sing hymns to Christ in antiphony: «ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem»²⁹. We have to suggest the following as an explanation of Justin's silence. At a certain point in his description the author writes: «Ἐπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν». Did he mean prayers? Certainly not, for these reasons: Firstly, because prayers were always recited by the superior of the congregation, a bishop or an elder, and not by the whole congregation. Secondly, because the offering up of prayers is mentioned immediately below. Thirdly, because during the «prayers» here everybody rise, while, according to the custom, they should have knelt, which shows that the word in question means hymns.

27. *Rom.* 11,36. *Eph.* 3,21. 5,14. *Phil.* 2,6-11. *1 Tim.* 1,17. 3,16. 6,15. *Cf. 1 Peter* 3,18-22.

28. *1 Apology* 67.

29. *Epist.* 10,96.

And while here Justin mentions no hymns, in another passage he writes «ἐκείνῳ ... διὰ λόγου πομπὰς καὶ ὕμνους πέμπειν»³⁰. There he distinguishes between πομπὰς and ὕμνους, i.e. real prayers and hymns. On the other hand we should not forget that he edited a collection of hymns, *Psaltes*.

This last of Justin's passages shows how closely the two kinds of worship, namely prayer and hymn, were related. The same thing is noted in the content of the hymns. The hymn on the papyrus of Oxyrhynchus (3rd century)³¹ also contains the invocation of the Trinity which was especially recited during baptism.

«..... Ἡὼ σιγάτω
μηδ' ἄστρα φαεσφόρα λείπε
ποταμῶν ροθίων πᾶσαι,
ὕμνούντων δ' ἡμῶν
Πατέρα χ' Υἱὸν χ' Ἄγιον Πνεῦμα ..».

We meet a similar mention in the Vesper Hymn, the famous Φῶς ἰ-
λαρόν, between the two stanzas of which there is interposed the interlude

«Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν,
ιδόντες φῶς ἑσπερινόν,
ὕμνοῦμεν Πατέρα, Υἱὸν
καὶ Ἄγιον Πνεῦμα, Θεόν».

Practically all ancient Christian hymns include material from the prayers. That is why scholars' opinions disagree so greatly as to the form of certain pieces, which some consider as hymns, others as prayers.

A certain text of the *Apocalypse*³² shows the transition. It starts off as a prayer:

«Εὐχαριστοῦμέν σοι,
Κύριε ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ,
ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος ...»

30. *I Apology* 13.

31. Nr. 1786. H. ALBERT. «Das älteste Denkmal der christlichen Kirchenmusik», *Die Antike* 2 (1926), p. 282 ff.

32. 11,17 ff. and 12,10 ff.

but its sequence indicates that it is a rhythmic poem. In the *Apostolic Orders* there is the text «ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε». One could consider this as the opening of a hymn, but a little above it there is a note saying that it is the word of a bishop, therefore a prayer: «καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἶπάτω»³³. Discerning most of them is impossible, and unless there is some information that a particular piece was sung, no one can be certain that it was a hymn. Other evidence for the hymnological character of a text can be the presence of the element of praise. Hymns chiefly offer praise, while prayers mainly contain the element of thanksgiving and supplication, though they are not entirely devoid of praise. About the 3rd century some entreaties for help provide material for the composition of hymns of prayer. Further mingling occurred later on.

One of the earliest testimonies about hymns, that of Ignatius of Antioch³⁴, indicates that hymns were addressed to God our Father through Jesus Christ. Indeed, all the hymns of that period handed down to us, excepting a few of the *Apocalypse*³⁵, are addressed to God the Father. But now even in the same passage of Ignatius it is mentioned that «Ἰησοῦς Χριστὸς ἄδεται». The next testimony, about contemporary with that of Ignatius (113), is the letter of Pliny where it is clearly stated that hymns were addressed to Christ. Other later texts prove that both the Father and Son were the object of the hymns. «Ὑμνους γὰρ εἰς μόνον τὸν ἐπὶ πᾶσιν λέγομεν Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Θεὸν Λόγον καὶ ὑμνοῦμέν γε Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἄστρα καὶ πᾶσα οὐρανία στρατιά», says Origen³⁶.

We notice, then, some difference between hymns and prayers as to their addressee, inasmuch as these latter were at that time only addressed to the Father alone through the Son. Prayers were composed in accordance with the models conferred by Christ, who naturally addressed this to the Father on the night of the arrest and presented the faithful with the «our Father». But it is true that hymns, too, were originally addressed only to the Father, also mentioning Christ as mediator, a fact which also shows the original connection between the two forms. «Ἰνα

33. 8,12.

34. *To Ephesians* 4.

35. 5,9. 5,12. 5,13. 7,10. 12,10-12 and some others.

36. *Contra Celsum* 8,67.

ἄδητε ἐν φωνῇ μιᾷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Πατρὶ», is the phrase of Ignatius in the above mentioned passage.

The transition from this kind of mediating hymn to one addressed to Christ, such as those in the *Apocalypse*, is clearly seen, as already mentioned, in Pliny's letter. Both texts originated in Asia Minor. As this region was the cradle of monarchianist doctrines, one could suppose that hymns composed there and addressed not only to the Father or through the Son to the Father, but even directly to the Son himself, helped in the growth of such doctrines, or perhaps vice-versa. In any case, this equalization of Father and Son in worship met in Asia Minor seems in accordance with the spirit of the *Cospel of St. John* and the *Apocalypse of John*. The Judaizers of the East, as can be seen in the *Apostolic Orders* (2,59) and as indicated in the instance of Paul of Samosata, insisted on distinguishing between the divine persons in worship and would not tolerate any equalization.

We can thus accept as almost certain that the ancient Christian hymn took its shape in conjunction with the prayer, and, closely connected to it, with the creed of the Churches of the Greek-Roman world. The prayer, the hymn, the sermon, the creed, all formed an almost unbroken unity in the worship of the early Church. And it was from the prayer that the early hymns borrowed means of expression and ideas, while later hymns drew upon the rhetoric of the Fathers.

5. THE TECHNIQUE OF EARLY HYMNS

The great multitude of early Christian poems, most of which are not the work of literary men, lack the technical characteristics of prosody, which is based on the use of long and short syllables, according to certain rules, so as to form specific metres. The kind of technique applied in Christian hymns comprises other elements and particularly rhythm, for which reason the type of poetry to which they belong is called rhythmic. It is not easy to find among the hymns of that early period features of later hymns, such as rhyme, equality in number of syllables and homotony, but we certainly find verses consisting of short sententious phrases which, as they are recited, take on an intense kind of rhythm.

Modern scholars endeavour to place the roots of the tonic cadence of

ecclesiastical poetry in the religious poetry of the Syrians³⁷. We have elsewhere explained the reasons why we do not believe that a poetical literature which had already flourished as early as the 1st century A.D. follows the technique of another which for the first time appears 150 years later³⁸. There are scores of hymns still preserved from the time before the appearance of Harmonius, the first Syrian poet worth mentioning, who, together with his father Bardesanes, composed the Syrian Psalter. Let it be noted that Harmonius merely applied the Greek technique in Syrian language, «διὰ τῶν παρ' Ἑλλησι λόγων ἀχθέντα πρῶτον μέτροις καὶ νόμοις μουσικοῖς τὴν πάτριον φωνὴν ὑπαγαγεῖν καὶ χοροῖς παραδοῦναι»³⁹. This poetry was imitated by Ephraim in the 4th century.

The rhythmic structure of ecclesiastical poetry is usually called tonic and often is such, though not always. Tonic rhythm is created through the regular alternation of stressed and unstressed syllables, producing a rhythm of height, while in ancient prosody with its alternation of long and short syllables there was a rhythm of breadth. A real tonic rhythm occurs only when the alternation complies with certain rules. This is particularly true in the later types of Christian poetry, the *kontakia*, the *prosoimoia*, and the canons, in which we find isosyllaby and homotony, i.e. an equal number of syllables and a similarity in the tone of their stanzas. In poems earlier than these the rhythm is created by other means, such as recitation, melody, and short phrasing, and we only occasionally see there alliteration, homotony and rhythm.

It is rather easy to mark how this new type of poetic art came into being. During the Hellenistic era, when the Greek language was spoken by more foreigners than Greeks, the quantitative value of syllables, among many other things, vanished. Distinguishing long and short vowels was now difficult, and this became only a point of grammar exercise for students. There was nothing but merely historic significance in the use of syllabic intonation by poets, and Christian hymn-writers were chiefly interested in life, not history. Its disuse led to the search for a new poetic

37. Cf. P. MAAS. «Das Kontakion», *Byz. Zeit.* 19 (1910), p. 289 ff. E. WELLESZ. *A History of Byzantine Music and Hymnography*, p. 122.

38. PAN. C. CHRISTOU. *Ἡ ὕμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη, 1959, pp. 35-38.

39. SOZOMENUS. *Church History* 3,16.

technique. It was then that the hymn-writers formed their rhythmic technique by using alliteration and the repetition of similar groups of words as well as the alternation of tones.

This is common ground for philologists. One thing which has not been studied is one special reason for which the Christian hymns followed this technique. Due to its subject matter, it closely adheres to biblical prose writings or prayers. The poet has to choose his theme from among these texts and does not wish to depart from them. Indeed, he occasionally has to include in his hymns whole phrases, and it is then impossible for him to observe the rules of quantitative syllabic intonation. It is not easily or permitted to fashion this stereotyped material according to the demands of poetic art. We can witness this phenomenon in the hymns of Oxyrhynchus quoted here earlier, in which the poet starts off with anapaests, until he interposes the doxology of the Trinity, which is stereotyped. He then has to revert to merely prosaic rhythm, despite the slight variation of the text that he contrives.

The music of these hymns is almost entirely unknown to us, for we cannot yet be certain that the musical notes of the papyrus of Oxyrhynchus have been successfully deciphered. It must have been simple, in accordance with the simplicity of the technique of their text. After all, there was a particular reason for this simplicity. The early Christians did not in the least wish to attract the attention and wrath of their persecutors with splendid melodies. So they probably just recited them melodiously.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΜΕΛΙΤΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΠΑΣΧ
ΚΑΙ Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΜΕΛΙΤΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΠΑΣΧΑ
ΚΑΙ Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ
1969

Τὸ πρὸ εἰκοσιπενταετίας ἐκδοθὲν διὰ πρώτην φοράν ἔργον τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων *Περὶ Πάσχα* δὲν ικανοποίησε τὴν περιέργειαν τῶν ἱστορικῶν ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα κατὰ τὸν Β' αἰῶνα. Δὲν ἔρριψε φῶς εἰς τὰ περιστατικά τῆς ἔριδος μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μικρασίας καὶ τῆς Ρώμης περὶ τηρήσεως ἢ μὴ τηρήσεως τοῦ Πάσχα οὔτε εἰς τὸ ἀκριβὲς ἀντικείμενον τῆς συζητήσεως ἐντὸς αὐτῶν τούτων τῶν μικρασιατικῶν Ἐκκλησιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀνemieχθησαν κυρίως ὁ Μελίτων καὶ ὁ Ἀπολινάριος Ἱεραπόλεως.

Οἱ ἐρευνηταὶ ἀνέμενον διάφορον περιεχόμενον καὶ ἀπὸ τινος ἐπόψεως ἀπεγοητεύθησαν ἐξ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ P. Nautin¹ ἀπέρριψε τὴν ἀπὸ τοῦ Μελίτωνος προέλευσιν τοῦ ἔργου. Ἄλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ ἔπεσεν εἰς τὸ κενόν· διότι πλὴν τοῦ ὕφους, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναμφισβητήτως μελιτώνειον, ὑπάρχουν ἀδιάσειστοι μαρτυρίαι ἐκ τῆς χειρογράφου καὶ τῆς ἄλλης παραδόσεως ὑπὲρ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ· αἰνεῖται τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ τίτλου «Μελίτωνος Περὶ Πάσχα» ἐν ἀρχῇ καὶ τέλει τοῦ παπύρου Bodmer XII (Γ' ἢ Δ' αἰ.) καὶ τοῦ ὀνόματος «Μελίτων» ἐν τῷ παπύρῳ Chester Beatty—Michigan (Δ' αἰ.), ὡς καὶ ἐν τῷ Ὁδηγῷ τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου, παραθέτοντος καὶ χωρίον τοῦ ἔργου², δὲν ἐπιτρέπουν ἀμφισβήτησιν τῆς γνησιότητος.

Κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἐνταχθῇ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὰ πλαίσια τοῦ γνωστοῦ καταλόγου τοῦ Εὐσεβίου. Ὁ Εὐσέβιος μνημονεῖ ἐκεῖ «Περὶ Πάσχα βιβλία δύο»³, ἐνῶ ἐν συνεχείᾳ ὁμιλεῖ ὡς περὶ ἐνιαίου ἔργου⁴, ὅπερ προφανῶς σημαίνει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δύο κεφαλαίων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πραγματείας. Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔργον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

* Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν *Κληρονομίαν* 1 (1969).

1. «L'Homélie de Méliton sur la passion», *Rev. Hist. Eccles* 44 (1949) 429-438. *Le dossier d'Hippolyte et de Meliton*, Paris 1953, 53-56. Βλ. καὶ P. KAHLÉ. «Was Melito's Homily on the Passion Originally Written in Syriac? *Journ. Theol. Stud.*, 44 (1943) 52-56.

2. Ὁδηγός 12, PG 89, 197 A.

3. Ἐκκλ. Ἱστ. 4, 26, 2.

4. Αὐτόθι 4, 26, 3.

ταυτισθῆ μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου μνημονευόμενον *Περὶ Πάσχα* διὰ δύο λόγους· ἦτοι πρῶτον μὲν διότι ἀπουσιάζει ἀπ' αὐτοῦ ὁ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου παρατιθέμενος πρόλογος⁵, δεύτερον δὲ διότι τὸ ἔργον δὲν ἀποτελεῖ «ζήτησιν» ἦτοι συζήτησιν περὶ τοῦ Πάσχα, ὡς ἀπαιτεῖ ὁ πρόλογος ἐκεῖνος. Τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου μνημονευόμενον καὶ ἀπολεσθὲν ἔργον προφανῶς διεπραγματεύετο περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα κατὰ τὴν 14 Νισάν καὶ περὶ τοῦ νοήματος τῆς ἑορτῆς.

Ἡ ὑπόθεσις περὶ τοῦ ὅτι τὸ μὲν δημοσιευθὲν κείμενον ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ *Περὶ Πάσχα* διμεροῦς ἔργου, ἐνῶ τὸ δεύτερον βιβλίον ἀπωλέσθη⁶, δὲν ἔχει σοβαρὰ ἐρείσματα.

Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔργον ἀνήκει κατ' ἀρχὴν εἰς τὸν Μελίτων καὶ εἶναι διάφορον τοῦ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου μνημονευομένου. Ἀλλὰ τότε, διατὶ δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου, ὅστις ἐφρόντισε νὰ παραθέσῃ κατάλογον δύο περίπου δεκάδων συγγραμμάτων τοῦ Μελίτωνος; Ἡ παράλειψις ὀφείλεται εἰς τὴν μορφήν καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔργου τούτου ὑπάρχει ποικιλία γνώμων. Ὁ πρῶτος ἐκδότης αὐτοῦ Campbell Bonner ἐχαρακτήρισεν αὐτὸ ὡς ὁμιλίαν ἐρμηνεύουσαν τυπολογικῶς τὸ 12ον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τῆς Ἑξόδου. Ὁ F. L. Cross⁷ ἐκλαμβάνει αὐτὸ ὡς ὑποκατάστατον τῆς ἑβραϊκῆς haggada, ἦτοι τῆς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ οἰκογενείας διηγήσεως περὶ τῆς ἐξόδου τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ ἐκ τῆς Αἰγύπτου πρὸς τοὺς μετέχοντας τοῦ πασχαλικοῦ δείπνου, παραβλέπων τὴν διαφορὰν καὶ εἰς τὰ περιστατικὰ ἐκφορᾶς καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλοκὴν μεταξὺ τῆς haggada καὶ τοῦ παρόντος κειμένου. Ὁ O. Perler⁸ χαρακτηρίζει αὐτὸ ὡς ἐγκωμιαστικὴν ὁμιλίαν, ὁ δὲ E. J. Wellesz⁹ ὡς ποιητικὸν κήρυγμα, καὶ δὴ ὡς πρόδρομον τοῦ κοντακίου. Ἡ ἄποψις τοῦ τελευταίου τούτου ἀνδρὸς ἐπλησίασε περισσότερον πρὸς τὰ πράγματα, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἴδιος ἐφάνη ἀσυνεπῆς πρὸς αὐτήν, ἐπιμένων ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης ὑποθέσεως περὶ συριακῆς καταγωγῆς τοῦ ποιητικοῦ εἶδους τῶν κοντακίων¹⁰.

5. Αὐτόθι 6, 13, 9, «ἐπὶ Σερουιλίου Παύλου ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας, ᾧ Σάγαρις καιρῶ ἑμαρτύρησεν, ἐγένετο ζήτησις πολλὴ ἐν Λαοδικεῖα περὶ τοῦ Πάσχα, ἐμπεσόντος κατὰ καιρὸν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις καὶ ἔγγραφη ταῦτα».

6. O. PERLER. *Méliton de Sardew sur le Pâque*. Sources Chrét. 123, εἰσαγ. σελ. 18 ἔ.

7. *The Early Fathers of the Church*. I, London 1960, σελ. 107-109.

8. *Méliton de Sardes sur la Pâque*, σελ. 24-29.

9. «Melito's Homily on the Passa», *Journ. Theol. Stud.* 44 (1943), 41-52.

10. *A History of Byzantine Music and Hymnography*. Oxford 1949, σελ. 157 ἔ.

Δὲν ἀνήκει εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς παρούσης μελέτης ἢ ἐν ὄλῳ ἐξέτασις τοῦ χαώδους προβλήματος τῆς ἀρχαϊκῆς ὑμνογραφίας, ἀλλ' εἶναι πιθανῶς χρήσιμον νὰ ἀφιερωθοῦν εἰς αὐτὸ ὀλίγαι γραμμαί¹¹.

Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐχρησιμοποιοῖ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἴδια ἄσματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὀνομάζει «ψαλμοὺς καὶ ὕμνους καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς»¹². Κατὰ τὴν ἐν τῇ Α' Πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ (14, 16) διάκρισιν «ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοῦ», τὰς μὲν 'πνευματικὰς ᾠδὰς' χαρακτηρίζομεν ὡς ἄσματα, τὰ ὁποῖα ἀπήγγελλον αὐτοσχεδίως οἱ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐμπνεόμενοι χριστιανοὶ καὶ τὰ ὁποῖα ἀπὸ ἀπόψεως λογικοῦ εἰρμού ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκατανόητα, τοὺς δὲ ὄρους 'ψαλμοὶ' καὶ 'ὕμνοι' θεωροῦμεν ὡς ταυτοσήμους, δηλοῦντας τὰ νηφάλια καὶ ἔχοντα λογικὸν εἰρμὸν ἄσματα, τὰ ὁποῖα τὰ μέλη τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἐκάλουν ἀναλόγως πρὸς τὴν προέλευσιν αὐτῶν, ἤτοι οἱ μὲν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοὶ ψαλμούς, οἱ δὲ ἐξ Ἑθνικῶν Χριστιανοὶ ὕμνους. Ἐψάλλοντο δὲ τὰ ἄσματα ταῦτα μὲ ἀπλῆν μελωδίαν, σχεδὸν ἀπηγγέλλοντο, καὶ λόγῳ τοῦ ἐν γένει ἀπεριτέχνου τῆς ἀρχαϊκῆς λατρείας καὶ πρὸς ἀποφυγὴν προκλήσεως τῶν διωκτῶν.

Περὶ καταγωγῆς τῶν χριστιανικῶν ὕμνων ἀπὸ τῶν βιβλικῶν ψαλμῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, διότι οἱ ψαλμοὶ οὗτοι εἰσῆχθησαν εἰς τὴν λατρείαν μόλις κατὰ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος ὡς προφητικὰ ἀναγνώσματα καὶ ἤρχισαν νὰ ψάλλωνται μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος, οἱ δὲ χριστιανικοὶ ὕμνοι προϋπῆρχον τῆς ἐποχῆς ταύτης. Μόνον εἰς τὸ Ἰουδαϊκὸν τμήμα τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ἐνωρὶς ἀπεσύρθη εἰς τὸ περιθώριον τοῦ Χριστιανισμοῦ, συνετάσσοντο ὕμνοι κατὰ τὰ ἑβραϊκὰ ποιητικὰ πρότυπα¹³.

Δὲν δύναται ἐπίσης νὰ γίνῃ λόγος περὶ συριακῆς καταγωγῆς τῆς ἐλληνικῆς ὑμνογραφίας, καθ' ὅσον αὕτη εἶχεν ἤδη βίον ἑκατὸν πενήκοντα ἐτῶν, ὅτε ἐνεφανίσθησαν τὰ πρῶτα συριακὰ χριστιανικὰ ποιήματα τοῦ Βαρδεδάνου. Ἡ θεωρία δὲ περὶ τοῦ ὅτι τὸ ἐλληνικὸν κοντάκιον ἀνεπτύχθη κατὰ τὰ πρότυπα τῶν 'σουγκίθα' καὶ 'μαδράσα' τοῦ Ἐφραΐμ¹⁴ εἶναι ἐπίσης παρακεκινδυνευμένη, καθ' ὅσον μάλιστα οὔτε

11. Βλ. πραγματεῖαν ἡμῶν, *Ἡ ὑμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1959 καὶ ἐνταῦθα.

12. Κολ. 3, 16.

13. Π. Χρηστοῦ, *Ἡ ὑμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 28-34.

14. Ἀναίρεσιν αὐτῆς βλ. ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 35-38, καὶ Α. Φιττακι, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν Ποίησις*, Ἀθῆναι 1957, σελ. 33 ἔ.

τοῦ Ἐφραΐμ ἡ ποιητικὴ παραγωγή ἔχει ἐπαρκῶς ἐρευνηθῆ οὔτε αἱ πηγαὶ αὐτῆς ἀνεκαλύφθησαν, ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ἑλληνικὰ κοντάκια συνταχθέντα πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἐφραΐμ, ὡς τὸ ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου παρατιθέμενον.

Ἡ ἀρχαϊκὴ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ ποίησις εἶναι κάτι τὸ νέον καὶ ἔχει ἰδικόν της χαρακτῆρα. Ἐτέλει ἐν στενῇ συνδέσει μετὰ τῆς εὐχῆς καὶ τῆς ὁμολογίας πίστεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐπὶ μέρους ὕμνοι ἦσαν ἀνώνυμοι, ὅπως καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ ὁμολογίαι. Τὸν σύνδεσμον τοῦτον συναντῶμεν εἰς τὸν ὕμνον τοῦ λυχνικοῦ, εἰς τὸν ὕμνον τοῦ παπύρου τῆς Ὁξυρύχου καὶ ἀλλαχοῦ¹⁵.

Βραδύτερον ὁ ὕμνος συνεδέθη καὶ μετὰ τὴν ὁμιλίαν, ὡς βλέπομεν εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Μεθοδίου, ὁ ὁποῖος παρατίθεται εἰς τὸ τέλος σειρᾶς ὁμιλιῶν τῶν παρθένων. Οὕτω προῆλθε τὸ κοντάκιον, τὸ ὁποῖον εἶναι συγχρόνως εὐχὴ καὶ ὁμολογία καὶ ὁμιλία, ὑπεράνω δὲ ὄλων ὕμνος.

Εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν προτύπων τοῦ κοντακίου ὁ τελευταῖος πρὸς τὰ ὄπισθεν σταθμὸς ἦτο ἄλλοτε ὁ ὕμνος τοῦ Μεθοδίου (περὶ τὸ 300). Τὸ κείμενον τοῦ Μελίτωνος ἐπιτρέπει τῶρα νὰ φθάσωμεν ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη περαιτέρω· διότι πράγματι καὶ ἡ μορφή του, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ ἐπιβίωσις του εἰς τὴν μεταγενεστέραν λειτουργικὴν ποίησιν κατὰ τρόπον ἐντυπωσιακὸν ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ ὡς στοιχεῖον ἱερᾶς ἀκολουθίας¹⁶.

Δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ν' ἀναζητήσωμεν τὰς ἀπηχῆσεις αὐτοῦ εἰς τὴν ὄλην μεταγενεστέραν ποίησιν. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν σύγκρισιν μετὰ δύο συγγενῆ ποιήματα, ψαλλόμενα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς. Τὸ πρῶτον εἶναι κοντάκιον εἰς τὸ Πάθος, πιθανῶς τοῦ Ε' αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἐψάλλετο διηρημένον εἰς τρία τμήματα, παρεμβαλλόμενα εἰς τὸν «Ἄμωμον». Τὸ δεύτερον εἶναι τὰ Ἀντίφωνα τῆς Μ. Παρασκευῆς, πιθανῶς ἐπίσης τοῦ Ε' αἰῶνος, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὸν πυρῆνα τῆς ἀκολουθίας τῆς ἡμέρας ταύτης. Ἡ σύγκρισις δὲν ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ποιηταὶ τῶν ἀσμάτων τούτων ἔχουν ἀντιγράψει τὸ κείμενον τοῦ Μελίτωνος, ἀλλὰ καθιστᾷ προφανές ὅτι εἶχον αὐτὸ ὑπ' ὄψιν, διότι πᾶσα σχεδὸν ἔννοια καὶ φράσις αὐτῶν ἔχει τὴν ἀντίστοιχον αὐτῆς εἰς ἐκεῖνο·

15. «Ἵμνουῦμεν Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἄγιον Πνεῦμα, Θεόν». «Ἵμνούντων δ' ἡμῶν Πατέρα χ' Υἱὸν χ' Ἄγιον Πνεῦμα».

16. Τὴν θέσιν ταύτην ὑπεστηρίξαμεν εἰς τὸ ἄρθρον «Μελίτων» ἐν τῇ *Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*.

φαίνεται ὡς ἐὰν οὗτοι συνέταξαν τὰ ἔργα των ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐντύπωσιν ἀκροάσεως τοῦ κειμένου τοῦ Μελίτωνος ἐν τῷ ναῶ.

<i>Κοντάκιον εἰς τὸ Πάθος</i> ¹⁷	<i>Μελίτωνος, Εἰς τὸ Πάσχα</i> ¹⁸	
Ἄρχοντες Ἑβραίων, Φαρισαῖοι παράνομοι, κατὰ τοῦ Σωτῆρος πονηρὰ ἐβουλευσάντο. Βαραββᾶν ἤτήσαντο οἱ φονεῖς τὸν ὀμόφρονα, πρὸς δὲ εὐεργέτην, σταυρωθήτω, ἐκραύγαζον. Γέγονας κατάρρα ἐκουσίως, μακρόθυμε. Ἰν' ἐξαγοράσῃς τῆς κατάρρας τὸν ἄνθρωπον. Δῆμος τῶν Ἑβραίων, σταυρωθήτω, ἐκραύγαζον· σοῦ δὲ ὑψωθέντος οἱ πεσόντες ἀνέστησαν.	Ἄρχοντες συνήχθησαν Ἰσραὴλ παράνομοι ἐλογίσαντο κακὰ τίς δὲ ὁ φονεὺς;	62, 451 81, 596 63, 455 94, 718
Ἐν μέσῳ ἀνόμων τὸν νόμον φυλάξαντα ξύλῳ προσήλωσαν Ἰουδαῖοι παράνομοι. Ζῆλον ἀνεδήσατο Καϊάφας ὁ ἄνομος, βουλῆ συμβουλευσάμενος ἀνελεῖν σε, ἀθάνατε. Ἥλοις προσηλώθης, ἀνεξίκακε Κύριε, ὁ ταῖς σαῖς παλάμαις πλαστουργήσας τὸν ἄνθρωπον Θανάτου ἐγεύσω θανατώσας τὸν θάνατον	ὁ ρυσάμενος ἡμᾶς ἐκ δουλείας εἰς ἐλευθερίαν ὁ ἐπὶ ξύλου μὴ συντριβείς... καὶ ἀναστήσας τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς κάτω ταφῆς	68, 489-490 71, 518-521
	ὑποῦται ἐπὶ ξύλου Ἰσραὴλ παράνομοι πικρὸς σοι Καϊάφας	95, 727 81, 596 93, 705
	Πικροὶ σοι ἧλοι οὓς ὤξυνας	93, 698
	ἀναπλασάμενος ἄνθρωπον ὁ εἰς γῆν ταφεῖς καταλύσας τὸν θάνατον	83, 621 70, 508 102, 780

17. PITRA. *Analecta Sacra* I, Παρίσιοι 1876, σελ. 482.

18. Κατὰ τὴν ἀριθμῆσιν εἰς τὴν ἔκδοσιν O. PERLER.

καὶ τοὺς τεθνεῶτας ὡς ἐξ ὕπνου ἀνέστησας.	τὸν τεθαμμένον ἀνίστημι	101, 777
Ἰούδας ἠρνήσατο ὁ ληστής ὠμολόγησε,	Πικρὸς σοι Ἰούδας ἀπηνήσω τὸν ὁμολογήσαντά σε	93, 705 73, 537
γυμνὸν θεασάμενος τὸν τὴν κτίσιν κοσμήσαντα.	γυμνῷ τῷ σώματι ὁ κοσμήσας τὸν κόσμον	97, 739 82, 616
Κτίσις ἐδονεῖτο καὶ τὰς πέτρας διέρρηξε, μὴ φέρουσα βλέπειν τὸν δεσπότην σταυρούμενον.	ἔτρεμεν ἡ γῆ κρεμαμένου Κυρίου	98, 745 99, 758
Λόγῃ τὴν πλευράν σου οἱ παράνομοι ἔνυξαν, αὐτὸς δὲ τὰς πύλας παραδείσου ἀνέφξας.		
Μεσοῦσης ἡμέρας συνεσχότασεν ἥλιος, μὴ φέρων ὄραν σε μετ' ἀνόμων σταυρούμενον.	ἡμέρα συνεσχότασεν	97, 741
Ναοῦ διερράγη τὸ φαιδρὸν καταπέτασμα τὴν τόλμαν ἐλέγχον τῶν σταυρούντων σε, Κύριε.		
Ξύλῳ προσηλώθης, ἀνεξίκακε Κύριε, ὁ ταῖς σαῖς παλάμαις πλαστουργήσας τὸν ἄνθρωπον.	ἐπὶ ξύλῳ κρεμασθεῖς ἀναπλασάμενος ἄνθρωπον	104, 805 83, 621
Ὁξος ἐν τῷ σπόγγῳ καὶ χολήν σε ἐπότισαν, τὸν ἐν γῆ ἀνύδρω ποταμοὺς ἀναβλύσαντα.	ἐκεῖνος δὲ ὄξος καὶ χολήν τὴν ἐκ πέτρας ὑδροδοσίαν	80, 583 88, 662
Πιλάτῳ ἔδωσαν τὸν Σωτῆρα οἱ ἄνομοι, τὸν διδόντα νόμον μὴ φονεῦειν τὸν δίκαιον.	Πιλάτος δικαίου ἄδικος φόνος	92, 693 94, 726
Ράπισμα ἐδέξω ἐκουσίως, μακρόθυμε,		

- ἔν' ἐξογοράσῃς
 τῆς δουλείας τὸν ἄνθρωπον.
 Σταυρῶ σε προσήλωσεν
 ὁ λαὸς ὁ παράνομος,
 αὐτὸς δὲ τὰ κλειῖθρα
 τοῦ θανάτου συνέτριψας.
 Ταφὴν κατεδέξω
 ἐκουσίως, μακρόθυμε,
 ἵνα ἐκ τοῦ τάφου,
 ἀφαρπάσῃς τὸν ἄνθρωπον.
 Ὑψωθείς ἐπὶ ξύλου
 ἐν Κρανίῳ, ἀθάνατε,
 ἐπόρθησας τὸν θάνατον
 τῷ θανάτῳ σου, Κύριε.
 Φῶς καὶ ἀφθαρσίαν
 ὁ σταυρὸς σου ἐβλάστησεν,
 φωτίζων τὰ ἔθνη
 ἀνυμνεῖν σε, ἀθάνατε.
 Χολὴν ἐπότισεν
 ὁ λαὸς ὁ παράνομος
 τὸν αὐτοῖς τὸ μάννα
 ἐν ἐρήμῳ ὀμβρίσαντα.
 Ὑεῦδονται Ἑβραῖοι
 τὴν ἐκ τάφου σου ἔγερσιν,
 ἦν πάντα τὰ ἔθνη
 ἀσιγήτως δοξάζουσιν.
 Ὡς Θεὸς οἰκτιρῶν
 καὶ φιλόανθρωπος, Κύριε,
 σῶσον τοὺς ἐν πίστει,
 ἀνυμνοῦντας τὰ πάθη σου.
- ὁ ρυσάμενος ἡμᾶς ἐκ δουλείας εἰς
 ἐλευθερίαν 68, 489-490
 προσηλούσθω 76, 556
 Ἰσραὴλ παράνομε 81, 596
 ὁ καταλύσας τὸν θάνατον 102, 780
 ἀναστήσας τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς
 κάτω ταφῆς 71, 521
 ὑψοῦται ἐπὶ ξύλου 95, 727
 τῷ δὲ θανεῖν μὴ δυναμένῳ σώματι
 ἀπέκτεινε τὸν ἀνθρωποκτόνον θά-
 νατον 66, 471-472
 ρυσάμενος ἐκ σκότους εἰς φῶς
 68, 491
 ἐκεῖνος δὲ ὄξος καὶ χολὴν 80, 583
 Ἰσραὴλ παράνομε 81, 596
 ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοτήσας 85, 636
 ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν 105, 820
 ἀλλόφυλοι ἐδόξαζον 92, 692

- A' 1. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν Καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν
ἐπὶ τὸ αὐτὸ
κατὰ τοῦ Κυρίου κατὰ τοῦ Κυρίου
καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ
62, 451-452
- Στ' 2. Σήμερον τῷ σταυρωῖ προσή- ὄραθ' ἐν δὲ σήμερον 58, 420
λωσαν Ἰουδαῖοι τὸν Κύριον, ἐκεῖνος προσηλοῦτο 80, 591
τὸν διατεμόντα τὴν θάλασσαν ὁ τεμὼν Ἐρυθρὰν θάλασσαν
ράβδῳ ὁ τεμὼν Ἐρυθρὰν θάλασσαν
καὶ διαγαγόντα αὐτοὺς ἐν καὶ διαγαγὼν σε 84, 633-634
ἐρήμῳ.
Σήμερον τῇ λόγῃ
τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἐκέντησαν,
τοῦ πληγᾶς μαστίξαντος τὰς δέκα πληγᾶς 88, 657
ὕπερ αὐτῶν τὴν Αἴγυπτον,
καὶ χολὴν ἐπότισαν ἐκεῖνος χολὴν 80, 583
τὸν μάννα τροφήν αὐτοῖς ὁμ- τὴν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοσίαν
βρίσαντα. 88, 661
- IB' 1. Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἄχαριστε Ἰσραήλ,
Ἰουδαίοις·
λαὸς μου, τί ἐποίησά σοι δεῦρο καὶ κρίθητι πρὸς με
ἢ τί σοι παρηνώχλησα; περὶ τῆς ἀχαριστίας σου·
87, 651-652
τοὺς τυφλοὺς σου ἐφώτισα, τοὺς τυφλοὺς αὐτοῦ ἐφωταγώ-
γησα 72, 527
τοὺς λεπροὺς σου ἐκαθάρισα, τοὺς λεπροὺς αὐτοῦ ἀκαθάρισα
72, 526
ἄνδρα ὄντα ἐπὶ κλίνης ἡνωρ- τοὺς χωλοὺς αὐτοῦ ἐθεράπευ-
θωσάμην. σα 72, 525
Λαὸς μου, τί ἐποίησά σοι τί ἐποίησα, ὦ Ἰσραήλ, τί και-
νὸν ἀδίκημα; 73, 534
καὶ τί μοι ἀνταπέδωκας; ἀνταπέδωκας εἰς αὐτὸν τὰς ἀ-
χαριστίας 90, 675
Ἄντι τοῦ μάννα χολὴν, τὴν ἐξ οὐρανοῦ μαννοδοσίαν
88, 661
ἀντι τοῦ ὕδατος ὄξος, καὶ ἐκ πέτρας ὕδροδοσίαν
88, 662

ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με σταυρωθῶ με προσηλώσατε. Οὐκέτι στέγω λοιπόν, καλέσω μου τὰ ἔθνη, κάκεινά με δοξάσουσι	κακὰ ἀντὶ καλῶν ὑψοῦται ἐπὶ ξύλου ὄν τὰ ἔθνη προσεκύνει καὶ ἀλλόφυλοι ἐδόξαζον	90, 676 95, 727 92, 690-692
σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύ- ματι.		
ΙΕ' 1. Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας· στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτί- θεται	ὁ κρεμάσας τὴν γῆν κρεμάται ἐπὶ ξύλου ἄκανθον τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ	96, 732-733 79, 576
ὁ τῶν ἀγγέλων βασιλεύς· ψευδῆ πορφύραν περιβάλλεται	ὁ βασιλεύς τοῦ Ἰσραὴλ	96, 739
ὁ περιβάλλων τοὺς οὐρανοὺς ἐν νεφέλαις· ράπισμα κατεδέξατο ὁ ἐν Ἰορδάνῃ ἐλευθερώσας τὸν Ἀδάμ· ἤλοις προσηλώθη ὁ νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας· λόγχῃ ἐκεντήθη ὁ υἱὸς τῆς παρθένου.	ἡτοίμασας αὐτῷ ἦλους ὀξεῖς	78, 572
Προσκυνοῦμέν σου τὰ πάθη, Χριστέ· δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἔνδοξόν σου ἀνάστασιν.	ὁ ἐν παρθένῳ σαρκωθεῖς	104, 804
	ἐκεῖνος δὲ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν καὶ ἀνέβη εἰς τὰ ὑψηλὰ τῶν οὐρανῶν.	100, 765-766

Ἐκ τῆς συγκρίσεως μετὰ τὸ πρῶτον κείμενον καθίσταται βέβαιος ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔργον τοῦ Μελίτωνος ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καταβολὴν τοῦ ποιητικοῦ εἴδους τῶν κοντακίων. Καὶ ἡ ὑπόθεσις κατοχυρώνεται ἰσχυρῶς διὰ περαιτέρω παρατηρήσεων.

Ἡ σύνθεσις αὕτη ἀπηγγέλλετο ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἀγιογραφικοῦ κειμένου κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἀγρυπνίας τῆς 14 πρὸς τὴν 15 Νισάν. Τὰ κοντάκια ἀπηγγέλλοντο ἐπίσης μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἀγιογραφικοῦ κειμένου κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου, διετήρησαν δὲ τὴν θέσιν ταύτην μέχρι σήμερον μετὰ παρεμβολὴν τῶν πρώτων ᾠδῶν

τοῦ μετὰ ταῦτα εἰσαχθέντος κανόνος μεταξὺ τοῦ εὐαγγελίου καὶ αὐτῶν. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικαὶ αἱ ταυτόσημοι ἐκφράσεις τῶν εἰσαγωγικῶν στίχων τῆς συνθέσεως τοῦ Μελίτωνος καὶ μερικῶν κανόνων τοῦ Ρωμανοῦ.

Μελίτωνος, Περί Πάσχα 1, 3-6

Ἡ μὲν γραφή τῆς ἐβραϊκῆς
Ἐξόδου ἀνέγνωσται
καὶ τὰ ρήματα τοῦ μυστηρίου
διασεσάφηται,
πῶς τὸ πρόβατον θύεται
καὶ πῶς ὁ λαὸς σῶζεται.

*Ρωμανοῦ, Εἰς τοὺς Δαιμονιζομέ-
νους¹⁹*

Ἐπειδὴ οὖν Δαβιδ ἐμελώδησε
καὶ ἀναγνώσει εὐτάκτῳ γραφῶν
ἐπευφράνθημεν,
αὐθις Χριστὸν ἀνυμνήσωμεν.

*Ρωμανοῦ, Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ
Κυρίου²⁰*

Τῆς τοῦ Χριστοῦ παραβολῆς
τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις
ἦν Λουκᾶς διηγεῖται
ἀκούοντες, μὴ πάρεργον
σχῶμεν ταύτην
ἀλλὰ πίστει ζητήσωμεν.

*Ρωμανοῦ, Εἰς τὰς Δέκα παρθέ-
νους²¹*

Τῆς ἱερᾶς παραβολῆς
τῆς ἐν εὐαγγελίοις
ἀκούσας τῶν παρθένων
ἐξέστην, ἐνθυμήσεις
καὶ λογισμοὺς ἀνακινῶν,
πῶς τὴν τῆς ἀχράντου
παρθενίας ἀρετὴν
αἱ δέκα μὲν ἐκτήσαντο.

Ἡ ἀπαγγελία ἀμφοτέρων τῶν κειμένων ἐνηργεῖτο ἀπὸ τοῦ ἄμβω-
νος ἧ τοῦ ἀνυψωμένου βήματος· καὶ ἡ μὲν τοῦ κοντακίου ἦτο, ὡς γνω-

19. P. MANS-C.A. THOMAS, *Sancti Romani Melodi Cantica I*, Oxford 1963, σελ. 81.

20. Αὐτόθι, σ. 201.

21. Αὐτόθι, σ. 396.

στόν, ἐμμελής, μέχρις οὗτοῦ ἔφθασεν εἰς πλήρη μελωδίαν· ὡς πρὸς δὲ τὴν τῆς συνθέσεως τοῦ Μελίτωνος δὲν ἔχομεν μαρτυρίαν, ἀλλὰ δυνάμεθα ἐκ τοῦ ἐπιφωνηματικοῦ καὶ ρυθμικοῦ αὐτῆς ὕφους νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ αὕτη ἦτο ἐμμελής.

Τὰ ἀρχαιότερα κοντάκια ἀπετέλουν ἐλευθέρας ποιητικὰς ἀποδόσεις τῶν προηγηθέντων ἀγιογραφικῶν ἀναγνωσμάτων. Τοιαύτη ἀπόδοσις εἶναι καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ Μελίτωνος. Μετὰ τὴν ἐν ἀρχῇ αὐτῆς δήλωσιν ὅτι ἀνεγνώσθη τὸ κείμενον τῆς ἐβραϊκῆς 'Εξόδου²², ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἑλληνικὴν, προστίθεται ὅτι «καὶ τὰ ῥήματα τοῦ μυστηρίου διασεσάφηται». Κρίνεται ὑπὸ πάντων ὡς πιθανὸν ὅτι τὸ ἀνάγνωσμα ἠκολουθεῖτο ὑπὸ ἐπεξηγηματικῆς ὁμιλίας, ἡ ὁποία ἐπέμενεν ἐπὶ τῆς τυπολογικῆς αὐτοῦ ἐννοίας. Μετὰ τὴν ὁμιλίαν ἐκείνην ἦτο βεβαίως περιττὴ πᾶσα ἄλλη ἀνάπτυξις καὶ προφανῶς ἡ σύνθεσις τοῦ Μελίτωνος εἶναι τι διάφορον· εἶναι δηλαδὴ ποιητικὴ ἀπόδοσις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀναγνωσθέντος κειμένου καὶ ἔξαρσις τῆς ἐπαληθεύσεως τοῦ τύπου.

Ἡ σύνθεσις τοῦ Μελίτωνος στερεῖται μὲν τῆς εἰς κανονικὰς στροφὰς διαιρέσεως καὶ τοῦ κανονικοῦ κατὰ κῶλὰ τονισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τῶν ἰσοκῶλων, τῶν ὁμοιοτελεῦτων καὶ ἄλλων στοιχείων προσλαμβάνει τὴν ρυθμικὴν ἐμφάνισιν κοντακίου. Ἡ δοξολογία, «ὦ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν», ἀπαντῶσα τετράκις (10, 45, 65, 105), δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑποτυπῶδες ἐφύμνιον καὶ διαιρεῖ τὸ ὅλον ἔργον εἰς τέσσαρα σαφῶς διακρινόμενα καὶ κατὰ περιεχόμενον τμήματα. Ὡς γνωστὸν δὲ εἰς τέσσαρα τμήματα, ἐπίσης σαφῶς διακρινόμενα κατὰ περιεχόμενον, διαιρεῖται καὶ τὸ μόνον πλήρες ψαλλόμενον σήμερον κοντάκιον, ὁ 'Ακάθιστος Ὑμνος.

Τὸ κείμενον ὅμως τοῦτο εἶναι συνθετώτερον τῶν κοντακίων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς περιωρισμένον θέμα. Ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς τυπολογήσεως τοῦ Πάσχα, καθορίζει ὅτι τὸ μυστήριον αὐτοῦ εἶναι κατὰ μὲν τὸν νόμον παλαιὸν κατὰ δὲ τὸν λόγον καινόν, κατὰ μὲν τὸν τύπον πρόσκαιρον κατὰ δὲ τὴν χάριν ἀίδιον, προχωρεῖ διὰ ζωηροτάτης περιγραφῆς τῶν συμβάντων εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἀμνοῦ, τύπου τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, ἀναλαμβάνει δὲ ἔπειτα ἔκθεσιν τῶν προϋποθέσεων τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας διὰ μιᾶς δυνατῆς περιγραφῆς τῆς πτώσεως καὶ τῆς μεταπτωτικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἔρχεται εἰς αὐτὸ τοῦτο

τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἔξαρσιν τοῦ θριάμβου αὐτοῦ. Οὕτω καλύπτει ὅλον τὸ νόημα τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα τοῦ Κυρίου ἢ ἄλλως τοῦ Πάσχα τῶν Τεσσαρεσκαίδεκατιτῶν.

Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ θεωρήσωμεν τὸ κείμενον τοῦτο ὡς ἀπλὴν ὁμιλίαν, ἢ ὅποια ἀπηγγέλη ἀπαξ, διότι, πλὴν τῶν ὄσων ἐλέχθησαν ἀνωτέρω, μένει ἀδικαιολόγητον καὶ τὸ θέμα τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων ποιημάτων· οὐδεμία ὁμιλία οὐδενὸς μεγάλου πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶχε ποτε τοιαύτην ἐπίδρασιν εἰς τὴν συγκρότησιν τοσοῦτων ὑμνογραφικῶν συνθέσεων, ὅσῃν εἶχε τὸ κείμενον τοῦ Μελίτωνος. Τὰ Ἀντίφωνα τῆς Μ. Παρασκευῆς βοηθοῦν ἡμᾶς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔργου τούτου. Ταῦτα, δεκαπέντε τὸν ἀριθμὸν καὶ διηρημένα ἀνὰ τρία εἰς πέντε τμήματα, ἀποτελοῦν ἀκόμη καὶ σήμερον τὸν πυρῆνα τῆς ἀκολουθίας τῶν παθῶν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουν προστεθῆ ποικίλα ὑμνογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἀναγνώσματα. Ἡ σύγκρισις καταδεικνύει ὅτι προῆλθον ἐξ ἐπεξεργασίας τῆς συνθέσεως τοῦ Μελίτωνος, ἢ ὅποια κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἀνήκει εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἀγρυπνίας τῆς 14 Νισάν, ὡς αὕτη ἐτελεῖτο εἰς τὰς Σάρδεις τῆς Μικρασίας. Διηρημένη εἰς τέσσαρα τμήματα, ἀπετέλει τὸ πλαίσιον τῆς ἀκολουθίας ταύτης καὶ ἐπέτρεπε νὰ παρεμβάλλωνται εἰς τὰ ἐνδιάμεσα τῶν τμημάτων ἄλλοι ὕμνοι, ὡς εἶναι ὁ εἰς τὸ ὄπισθεν τοῦ παπύρου τοῦ Bodmer καταγραφόμενος, «ὕμνήσατε τὸν Πατέρα, ἄγιοι», καὶ πιθανῶς ν' ἀναγιγνώσκωνται ἄλλαι ἀγιογραφικαὶ περικοπαί.

Λόγῳ τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀξίας εἶναι πιθανὸν ὅτι αὕτη διεδόθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας μικρασιατικὰς Ἐκκλησίας. Ὅταν ἐπῆλθε συμφωνία μεταξὺ ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν ὡς πρὸς τὸν χρόνον ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, μέρος αὐτῆς διτηρήθη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς Μ. Παρασκευῆς, τὸ μέρος δὲ τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον τμήμα αὐτῆς, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀκριβῶς ἀντλοῦν οἱ ἀνωτέρω ἐπισημανθέντες ὕμνοι, καὶ δὴ τὰ Ἀντίφωνα. Βεβαίως τὸ μέρος τοῦτο δὲν παρέμεινε διαπαντὸς ἀναλλοίωτον. Οἱ ἀρχαῖοι ὕμνοι συνετίθεντο μὲν ὑπὸ ὠρισμένων προσώπων, ἀλλὰ ἀμέσως καθίσταντο κτῆμα τῆς κοινότητος, ὑφιστάμενοι οὕτω ἐλευθέρως διασκευὰς ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν. Διὰ τοῦτο οἱ παλαιοὶ ἐκείνοι ὕμνοι φαίνεται ὡς νὰ ἀπωλέσθησαν ἤδη, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα ὑποκατεστάθησαν κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας νέας ἀπαιτήσεις ὑπ' ἄλλων ὕμνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐνσωματώσει κατὰ μέγα μέρος τὸ περιεχόμενον αὐτῶν²³. Κάτι παρόμοιον συνέβη καὶ μὲ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν

23. Τοῦτο παρετήρησεν ἡδὴ ὁ Π. Ρομποτής, *Λειτουργική*, Ἀθήναι 1869, σελ. 165.

κείμενον, τὸ ὁποῖον θὰ ἤρμοζε νὰ ἀποκαλῆται «Ὑμνος εἰς τὸ Πάθος»²⁴

Ἐκ τοῦ ὅτι ἡ σύνθεσις αὕτη ἐγράφη μὲν ὑπὸ τοῦ Μελίτωνος, ἀλλ' ὡς ὕμνος ἀνῆκεν εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινότητα, ἐξηγεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου παράλειψις αὐτοῦ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μελίτωνος. Ἐκ τοῦ ὅτι δὲ διεσκευάσθη καὶ ἐνεσωματώθη εἰς μεταγενέστερα ὕμνογραφικὰ κείμενα ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι διετηρήθη ἀκέραιος μόνον εἰς παπύρους τῆς πρὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἐποχῆς καὶ εἰς ἀρχαίας μεταφράσεις.

24. Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ. Ὁδηγὸς 12, ΡC 89, 197 Α, «Μελίτωνος Σάρδεων, ἐκ τοῦ Λόγου εἰς τὸ Πάθος».

ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟ ΚΑΙΝΟΝ ΚΑΤΑ ΚΛΗΜΕΝΤΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΑ
1977

ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟ ΚΑΙΝΟΝ
ΚΑΤΑ ΚΛΗΜΕΝΤΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΑ
1977

Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς ἐδείκνυεν ἐξαιρετικὸν καὶ πολλαπλῶς μαρτυρούμενον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν. Δὲν συμβαίνει μόνον νὰ εἶναι διάσπαρτα ἀπὸ ἀναφορὰς καὶ πολύτιμα παραθέματα ἀρχαίων ποιητῶν τὰ συγγράμματά του, ἀλλὰ συνέταξε καὶ ὁ ἴδιος ἐν τουλάχιστον χορικὸν ἄσμα καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν πεζὸν λόγον ἔντονον ρυθμικότητα, χωρὶς νὰ ἐξαιρῆται κατὰ τοῦτο τελείως οὔτε τὸ κείμενον τῶν ἡμιτελῶν *Στρωματέων*. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐνασμενίζεται ζωηρῶς εἰς τὴν χρῆσιν μουσικολογικῶν ἐκφράσεων· ἀφιερώνει εἰς τὴν μουσικὴν ἐν κεφάλαιον τοῦ *Παιδαγωγοῦ* καὶ ἐν τῶν *Στρωματέων* καὶ ἔχει διαποτίσει ὀλόκληρον τὸν *Προτρεπτικὸν* μὲ μουσικολογικὰς καὶ ἄλλας συγγενεῖς ἐννοίας.

Ἡ ποίησις τοῦ ὁδηγεῖ τὴν σκέψιν ἡμῶν εἰς τὸ μάθημα τῆς «γραμματικῆς», τῆς γραμματολογίας ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἢ ρυθμικότης εἰς τὸ μάθημα τῆς ρητορικῆς καὶ ἢ μουσικολογικὴ ἔκφρασις εἰς τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς. Κατὰ τὸ δεύτερον καὶ τρίτον στάδιον τῆς μαθητεύσεώς του ὁ Κλήμης εἶχε διδασθῆ τὰ μὲν δύο πρῶτα ἀπὸ τὰ μαθήματα αὐτὰ μαζὶ μὲ τὴν διαλεκτικὴν, συνιστῶντα τὴν τρίοδον (*trivium*), τὸ δὲ τρίτον μαζὶ μὲ τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν, συνιστῶντα τὴν τετράοδον (*quadrivium*). Ἡ τρίοδος καὶ ἡ τετράοδος μαζὶ μὲ τὴν φιλοσοφίαν ἀπετέλουν τὸ θεμέλιον τῆς μέσης καὶ τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Εἶναι προφανές ὅτι ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν διδασκαλικὴν του σταδιοδρομίαν, πρὶν ἀνοίξῃ θεολογικὴν σχολὴν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὰ ἐδίδαξε πρὸς τοὺς μαθητάς του.

Τὸ ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι ὅτι τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα συγγράμματα αὐτοῦ προέρχονται ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς διδασκαλίας του εἰς αὐτὴν τὴν χριστιανικὴν θεολογικὴν σχολὴν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ὄχι μόνον δὲν παρεμέρισε τότε τὰ ἐνδιαφέροντά του διὰ τὴν μουσικὴν, ἀλλὰ τὰ διετήρησε, προσηρμοσμένα καὶ τοποθετημένα εἰς νέαν προοπτικὴν, καὶ συμπεριέλαβε ταύτην εἰς τὸ νέον πρόγραμμά του.

* Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν *Κληρονομίαν* 9 (1977).

Τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν Πυθαγορείων, ἔπειτα δὲ γενικῶς εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἑλληνιστικῶν σχολείων, ἦτο κατ' ἀρχὴν θεωρητικόν, περιλαμβάνον εἰς μὲν τὸ πρῶτόν του μέρος ἐξέτασιν τῶν διαστημάτων, τῶν κλιμάκων καὶ τῶν τρόπων, εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἐξέτασιν τῶν ποικίλων εἰδῶν τῆς μελωδίας, τῶν ὀργάνων καὶ τοῦ χοροῦ. Αὐτὴν τὴν ἐξέτασιν ἐνέταξεν ὁ Κλήμης κατὰ ἓνα ὅλως ἰδιότυπον τρόπον εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς θεολογικῆς του διδασκαλίας καὶ κατὰ τὰς παρεχομένας ἀπὸ τὰ κείμενά του ἐνδείξεις τὴν συνεδύασε μὲ τὴν ἀλληγορικὴν μέθοδον ἐρμηνείας τῶν πραγμάτων, ἀναγόμενος μὲ αὐτὴν τὴν προσαρμογὴν ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς ἐμπραγμάτου μουσικῆς εἰς τὸν χῶρον τῆς οἰκουμενικῆς ἀρμονίας.

Περὶ τοῦ ὅτι πράγματι ἐδίδασκε μουσικὴν δὲν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν ἀλλ' ἐνδείξεις ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν ἐκτενῆ ἀναφορὰν του εἰς τὰς ἐφαρμογὰς τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς μουσικῆς ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου¹. Παραθέτει ἐκεῖ μίαν παρατήρησίν του, ὅτι οἱ πλεῖστοι «τῶν τὸ ὄνομα ἐπιγεγραμμένων», ἦτοι τῶν φερόντων τὸ χριστιανικὸν ὄνομα, τηροῦν ἀρνητικὴν στάσιν ἔναντι τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, κλείοντες τὰ ὠτά των, διὰ νὰ ἀποφύγουν ὄχι τὰς Σειρήνας, ἀλλὰ τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ μέλος, ὡς οἱ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσεῶς. "Ὅτι δὲ ἡ παρατήρησις αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν μουσικὴν, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἀκολουθοῦσαν παραγγελίαν, «ἀπτέον ἄρα καὶ μουσικῆς εἰς κατακόσμησιν ἤθους καὶ καταστολήν»². Θὰ ἴδωμεν μάλιστα κατωτέρω ὅτι δὲν ἐστάθη μόνον ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου, ἀλλ' ἐχρησιμοποίησε τὴν μουσικὴν καὶ ἐκτελεστικῶς.

Δυνάμεθα νὰ ὑποπτευθῶμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μουσικῆς, ὅπως καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, οὗτος ἀφορμᾶται ἀπὸ πυθαγορικὰς προϋποθέσεις καὶ ἄρα ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ του καταβολαὶ ἦσαν πρωτίστως πυθαγορικαί. Τοποθετῶν τὰς ἀρχὰς τῆς μουσικῆς εἰς τὸ ὕψος τῆς παγκοσμίου ἀρμονίας καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχικῆς ἀρμονίας, τὴν ἐξυψώνει εἰς κατηγορίαν τοῦ σύμπαντος. Ἄλλ' ὅπωςδήποτε ὡς χριστιανός, ἀφ' ἐνὸς μὲν διακρίνει ὀξέως τὸ νέον ἄσμα ἀπὸ τὸ παλαιόν, ἐννοῶν αὐτὸ θρησκευτικῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ δίδει ἰδιαίτεράν ἔμφασιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μελωδοῦ, εἰς τὸν ᾠδὸν ἀντὶ τῆς ᾠδῆς.

1. Εἰδικῶς περὶ τῆς μουσικῆς *Στρωματεῖς* 6, 88-90.

2. *Στρωματεῖς* 6, 89,4.

Παλαιόν ἄσμα εἶναι τὸ ἐν χρήσει εἰς τὸν εἰδωλολατρικὸν κόσμον, τὸ ἄσμα τῆς πλάνης, πρὸς ἀξιολόγησίν του δὲ ἀρύεται ἀποδεικτικὸν ὑλικὸν κυρίως ἀπὸ τρεῖς χώρους: τοὺς μυθικοὺς μελωδοὺς, τὸν "Ὀμηρον, τὴν τραγωδίαν.

Ἀρχίζει τὴν ἔκθεσίν του εἰς τὸν Προτρεπτικὸν μὲ τὴν ἐπίκλησιν τῶν μύθων περὶ τῶν μουσικῶν ἐκεῖνων οἱ ὅποιοι τοποθετοῦνται πρὸ τῆς αὐγῆς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ Ἀμφίων μὲ τὴν μουσικὴν τέχνην ἔκτισε τὰς Θήβας καὶ ὁ Ἀρίων ἐδελέασε τὸν δελφίνα, ὁ δὲ Θράκιος Ὀρφεὺς μὲ μόνην τὴν μελωδίαν του ἐτιθάσεν τὰ θηρία καὶ μετεφύτευε τὰ δένδρα. Ὁ Κλήμης νομίζει ὅτι οἱ εἰδωλολάτραι "Ἕλληνες, ἐφ' ὅσον ἐχρησιμοποιοῦν ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἄσματα πρὸς τιμῆν των, ἐπίστευον εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν μύθων τούτων, καὶ ἀπορεῖ διὰ τοῦτο³. Κατ' ἀρχὴν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κατηγορήσῃ τὸ ἄσμα τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ἐὰν δὲν ὑπωπτεύετο ὅτι οὗτοι ἐχρησιμοποιοῦν τὴν μουσικὴν ὡς πρόσχημα πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ πλήθους, ἐπιδιώκοντες νὰ τὸ ὀδηγήσουν εἰς τὴν διαφθοράν καὶ νὰ τὸ χειραγωγήσουν εἰς τὰ εἰδωλα⁴. Τὸ πράττει δὲ μετὰ πολὺν δισταγμὸν.

Καταφεύγει ἐπίσης εἰς τὸν "Ὀμηρον, ὅπου εὐρίσκει νὰ εἴπῃ κάτι χειρότερον ἀπὸ τὴν προηγουμένην περίπτωσιν. Ὁ "Ὀμηρος ἦτο ὁ παιδαγωγὸς τῆς ἀρχαιότητος καί, μὲ κάποιαν χρῆσιν ἀλληγορίας εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ραψωδιῶν του, διετήρει τὴν θέσιν του ἐπίσης κατὰ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν ἐποχὴν παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ὠρισμένων φιλοσόφων. Ἐκκινῶν ἀπὸ αὐτὸ τὸ δεδομένον ὁ Κλήμης προσκαλεῖ τὸν ποιητὴν εἰρωνικῶς, «ἄσον ἡμῖν, "Ὀμηρε, τὴν ὥδην τὴν καλὴν». Εἰς ἀνταπόκρισιν δὲ ὁ "Ὀμηρος ψάλλει τοὺς στίχους περὶ τῆς πρώτης ἐρωτικῆς συνενρέσεως τοῦ Ἄρεως μὲ τὴν Ἀφροδίτην εἰς τὸν οἶκον τοῦ συζύγου ταύτης Ἡφαίστου⁵. Καὶ ἀμέσως ὁ Κλήμης κραυγάζει: «κατάπαυσον, "Ὀμηρε, τὴν ὥδην: οὐκ ἔστι καλὴ, μοιχείαν διδάσκει». Καὶ φυσικὰ οἱ Χριστιανοὶ δὲν θέλουν νὰ ἀκούσουν περὶ αὐτῆς, αὐτοὶ οἱ ὅποιοι περιφέρουν μέσα των τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ⁶. Τὸ ἀληθὲς δὲ εἶναι ὅτι δὲν

3. Προτρεπτικός 1, 1, 1-1, 2, 1.

4. Αὐτόθι 1,3,1.

5. Ὀδός. Θ 266-270.

6. Προτρεπτικός 4, 59, 1.

ἐπεθύμουν νὰ ἀκούσουν τοιαύτας περιγραφὰς καὶ πολλοὶ ἠθικολόγοι τῆς ἀρχαιότητος.

Ἐκεῖνο πάντως τὸ ὁποῖο, προσελκύει περισσότερο τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἶναι τὸ διονυσιακὸν δρᾶμα. Ἐπικαλεῖται πρὸς τοῦτο τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν τραγωδίαν περιγράφονται αἱ ἀνθρώπινα ματαιότητες καὶ ἐγκληματικαὶ πράξεις, ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι ὁ κύριος λόγος τῆς προσοχῆς του εἶναι ὅτι τὸ δρᾶμα ἔχει ἐντονωτέραν θρησκευτικὴν χροιάν ἀπὸ τὴν ἄλλην ποίησιν. Ὁ Κλήμης πονεῖ διότι βλέπει τοὺς Ἐθνικοὺς νὰ ἔχουν καταστήσει θεατρικὴν σκηνὴν τὸν οὐρανὸν καὶ δραματικὸν ἔργον τὸ θεῖον, νὰ ἔχουν διακωμωδήσει τὸ ἅγιον μὲ προσωπεῖα δαιμόνων καὶ νὰ ἔχουν σατυρίσει τὴν ἀληθινὴν θεοσέβειαν μὲ δεισιδαιμονίαν⁷. Ἀναφέρεται ἐδῶ εἰς τὰ τρία εἶδη τοῦ ἀρχαίου δράματος, τὴν τραγωδίαν, τὴν κωμωδίαν καὶ τὸ σατυρικὸν δρᾶμα. Ἐλεεινολογεῖ τὰς μαινάδας, τὴν μέθην, τὴν ἀνθρωποφαγίαν, τὰ ὄργια, τὰ ἐγκλήματα, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶνται εἰς τὰς τραγωδίας. Ὀλόκληρον τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ Προτρεπτικοῦ εἶναι ἐπαναγραφὴ τοῦ θέματος τῶν Βακχῶν τοῦ Εὐριπίδου ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως⁸. Ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρ τοῦ δράματος εἶναι αἷτιον τὸ ὁποῖον ἐκίνησε τὸν Κλήμεντα νὰ τὸ συμπεριλάβῃ εἰς τὴν πολεμικὴν του.

Αὐτὸ γενικῶς εἶναι τὸ παλαιὸν ἄσμα, ἐν πολιτιστικὸν οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται κατὰ τὸν Κλήμεντα ἀπὸ ἀρνητικὰ στοιχεῖα λόγου, ἤθους, λατρείας, πρακτικῆς. Τὸ ἀπατηλὸν τοῦτο ἄσμα εἶναι τρομερὸν ἀκρωτήριον, ἀπειλητικὴ Χάρυβδις, θελκτικὴ Σειρήν, βάραθρον, παγίς· εἶναι νῆσος πονηρὰ γεμάτη ὄστα καὶ νεκρὰ σώματα, ὅπου ἄδει πορνίδιον, ἢ ἡδονή, διασκεδάζουσα μὲ λαϊκὴν μουσικὴν·

«δεῦρ' ἄγ' ἰών, πολῦαιν' Ὀδυσσεῦ, μέγα κῦδος Ἀχαιῶν,
νῆα κατάστησον, ἵνα θειοτέρην ὄπ' ἀκούσας»⁹.

Τὸ πορνίδιον θέλει νὰ ἐλκύσῃ τὸν Ὀδυσσεῦ, ὅπως καὶ πάντα ναύτην καὶ πάντα ἄνθρωπον, μὲ τὰς κολακείας. Καὶ ὁ συγγραφεὺς ἡμῶν βοᾷ· «Παράπλει τὴν ᾠδὴν, θάνατον ἐργάζεται»¹⁰.

Τὸ ἄσμα τοῦ Κλήμεντος δὲν εἶναι τοιοῦτον καὶ ὁ μελωδὸς του δὲν

7. Προτρεπτικός 4, 58, 4.

8. Αὐτόθι 12. Βλ. ἐπίσης 1, 2, 2, 2, 12, 2.

9. Ὀδύσ. Μ 219 ε.

10. Προτρεπτικός 12, 118.

εἶναι τῆς αὐτῆς κατηγορίας. Εἶναι τὸ ἄσμα τὸ καινόν, ἡ νέα ἄρμονία¹¹. Εἶναι τὸ ἄσμα τῆς ἀληθείας καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶναι ἔναντι τῆς πλάνης νέον. «Παλαιὸν μὲν ἡ πλάνη, καινὸν δὲ ἡ ἀλήθεια φαίνεται»¹². Κατὰ τὰ ἄλλα τὸ ἄσμα τοῦτο εἶναι ἐπίσης παλαιόν, διότι ὑπῆρχε «πρὸ ἐωσφόρου», ὡς ὁ Λόγος ὁ ὁποῖος «ἦν ἐν ἀρχῇ»¹³. Εἶναι παλαιὸν καὶ προαιώνιον τὸ ἄσμα, ὅπως παλαιὸς καὶ προαιώνιος εἶναι ὁ ὠδός, ὁ παρὰ ταῦτα νέος.

Διακρίνει βεβαίως ὁ Κλήμης μίαν τάσιν ἀναγνωρίσεως τῆς ἀληθείας μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν ποιητῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἰδίων ἐκείνων τοὺς ὁποῖους κατηγορεῖ διὰ πλανερὰς ὠδὰς. Τὴν ὀνομάζει παλινωδίαν. «Ὅπως εἶναι γνωστόν, ὁ Στῆσιχορος συνθέσας ὠδὴν ἐπικριτικὴν διὰ τὴν Ἑλένην ἐτυφλώθη, κατόπιν δὲ τούτου ἐπεδόθη εἰς τὴν σύνθεσιν ἄλλης ὠδῆς ἐγκωμιστικῆς, ἀναιρούσης τὸ περιεχόμενον τῆς πρώτης, ὅποτε ἐπανεκτήσε τὸ φῶς, κατὰ τὴν γραμματολογικὴν μυθιστορίαν. Ἡ ἀναίρεσις τοῦ περιεχομένου μιᾶς ὠδῆς δι' ἄλλης νεωτέρας τοῦ ἰδίου συγγραφέως καλεῖται παλινωδία, ὅπως πρώτη ἐκλήθη ἡ δευτέρα ἐκείνη ὠδὴ τοῦ Στῆσιχορου.

Οὕτως ὁ Ὀρφεὺς μετὰ τὴν ἱεροφαντίαν τῶν ὀργίων καὶ τὴν θεολογίαν τῶν εἰδώλων, εἰσάγει παλινωδίαν τῆς ἀληθείας, ἄδων ἔστω καὶ καθυστερημένως τὸν ἱερὸν λόγον·

«εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τούτῳ προσέδρευε,

εἷς ἔστ' αὐτογενής, ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται»¹⁴.

Φυσικὰ ὁ ὕμνος οὗτος δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Ὀρφέα, οὔτε καὶ συνετάχθη ὅπως οἱ πρῶτοι Ὀρφικοὶ ὕμνοι, τὸν στ' ἢ ε' αἰῶνα π.Χ., ἀλλ' ὁ Κλήμης δὲν τὸ ἐγνώριζε, καίτοι ἀντιλαμβάνεται ὅτι εἶναι μεταγενέστερος προηγουμένων ποιητικῶν συνθέσεων τοῦ αὐτοῦ κύκλου, ἐξ οὗ καὶ τὸν τοποθετεῖ εἰς ἓν στάδιον μεταμελείας τοῦ ποιητοῦ¹⁵. Εἰς τὴν ἰδίαν συνάφειαν μνημονεύει οὗτος ποιήματα τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὸν Σοφοκλῆν καὶ τὸν Εὐριπίδην, σημειώνει ὅτι «ἤδη καὶ ἐπὶ σκηνῆς παραγυμνοῦσι τὴν ἀλήθειαν», ὅτι παρουσιάζουν δηλαδὴ καὶ οἱ δραματικοὶ ποιηταὶ ἀκόμη γυμνῆν τὴν ἀλήθειαν εἰς τινὰς περιστάσεις, ἐνῶ βεβαίως δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ τὰς μονοθεϊστικὰς

11. Αὐτόθι 1, 2, 3.

12. Αὐτόθι 1, 6, 4.

13. Αὐτόθι 1, 6, 3.

14. Ὀρφικὸν ἀπόσπασμα 246, Ο. ΚΕΡΝ. *Orphicorum Fragmenta*, Berlin 1922.

15. Προτρεπτικὸς 7, 74.

αναφοράς τῶν φιλοσόφων¹⁶. Ἐξ ἄλλου πρώτην εἰς τὴν σειράν τῶν προφητῶν τοποθετεῖ τὴν ἐθνικὴν προφήτιδα Σίβυλλαν, «ἄδουσαν τὸ ἄσμα τὸ σωτήριο»¹⁷. Ἐδῶ ὁ Κλήμης ἀσκεῖ πλήρως τὸ ἀπολογητικὸν τοῦ ἔργου, κατὰ πρῶτον μὲν κλονίζων τὴν ἀξίαν τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως διὰ τὴν κλονίση οὕτω καὶ τὰ εἰδωλολατρικὰ φρονήματα τῶν ἀναγνωστῶν του, ἔπειτα δὲ ἐπισημαίνων τὴν σύμφωνον μὲ τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν μερικὴν μαρτυρίαν τῶν ποιητῶν τούτων διὰ τὴν κατοχυρώση τὴν πρώτην.

Ὁ νέος μελωδὸς δὲν εἶναι ὡσάν τοὺς ἀνωτέρω· «οὐ τοιόσδε ὁ ᾠδὸς ὁ ἔμός»¹⁸. Ποῖος εἶναι; Εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ προαιωνίως ὑπάρχων, ὁ γνήσιος ἀγωνιστής, ὁ στεφανούμενος «ἐπὶ τῷ παντὸς κόσμου θεάτρῳ»¹⁹. Ἐνίοτε λέγεται ὄργανον τοῦ Θεοῦ, μουσικὸν ὄργανον ἐμμελές²⁰, ἀλλὰ συνήθως παρουσιάζεται ὡς ὁ καθ' αὐτὸ μελωδός. Εἶναι πολύφωνος μελωδός ὁ Σωτὴρ καὶ ἐμελώδησε τόσον κατὰ τὸν χρόνον τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἐν συνεχείᾳ πορείαν ὅλης τῆς ἱστορίας, ἰδίως δὲ κατὰ τὴν πρόσφατον ἐπιφάνειάν του²¹. Ὁργανόν του εἶναι ὁ κόσμος κατὰ τὰς δύο μορφάς του, ὁ μέγας κόσμος καὶ ὁ μικρόκοσμος, ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸν πυθαγορικὸν καὶ στωϊκὸν συγχρόνως χαρακτηρισμόν του. Ἐναρμόσας τὰ δύο ὄργανα διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, ψάλλει συνοδείᾳ αὐτῶν εἰς τὸν Θεόν. «Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος κόσμον τόνδε καὶ δὴ καὶ τὸν μικρὸν κόσμον, τὸν ἄνθρωπον, ψυχὴν τε καὶ σῶμα αὐτοῦ, ἁγίῳ Πνεύματι ἀρμολογούμενος ψάλλει τῷ Θεῷ διὰ τοῦ πολυφώνου ὄργανου καὶ προσάδει τῷ ὄργανῳ τῷ ἀνθρώπῳ»²².

Ἐκόσμησε τὸ σύμπαν ἐμμελῶς καὶ ἔφερον εἰς τάξιν τὰ ἀσύμφωνα στοιχεῖα του, «ἵνα δὴ ὅλος ὁ κόσμος αὐτῷ ἀρμονία γένηται», ὅπως θὰ ἔλεγε καὶ πᾶς πυθαγόρειος. Ἐπὶ παραδείγματι ἄφησεν ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν ἀλλὰ τὴν ἠμπόδισε νὰ ἐκβαίνη τῆς ξηρᾶς, τὴν δὲ ξηρὰν πάλιν ἐσταθεροποίησεν εἰς τὰς προεκτάσεις τῆς τὰς ὁποίας κατέστησεν ὄριον τῆς θαλάσσης. Τὴν ὄρμην τοῦ πυρός ἐμετρίασε διὰ τοῦ ἀέρος, ἀναμίξας οὕτως εἰπεῖν τὸν δῶριον μὲ τὸν λύδιον, τὴν δὲ ἀπηνῆ ψυχρότητα τοῦ

16. Αὐτόθι 4, 6 καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ Στρωματέως.

17. Αὐτόθι 8, 77.

18. Αὐτόθι 1,3,2.

19. Αὐτόθι 1,2,3.

20. Αὐτόθι 1,5,4.1,6,1 ἔ.

21. Αὐτόθι 1,7,3.

22. Αὐτόθι 1,5,3.

ἀέρος ἐτιθάσεν με τὴν παραπλοκὴν τοῦ πυρός²³. «Τὸ ἄσμα τὸ ἀκήρατον, ἔρεισμα τῶν ὄλων καὶ ἁρμονία τῶν πάντων»²⁴. Ὁ Ἀθηναγόρας²⁵ ἔγραψε κάτι ἐντελῶς παρόμοιον, «ἐμμελὲς ὁ κόσμος ὄργανον», ἔχομεν δὲ ἄλλοῦ ἐκφράσει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἀθηναγόρας ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Κλήμεντος, εἴτε εἰς τὰς Ἀθήνας, γενέτειραν ἀμφοτέρων, εἴτε εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τόπον διδασκαλίας ἀμφοτέρων.

Ἐπειτα ὁ Λόγος, ὄργανον καὶ ὁ ἴδιος τοῦ Θεοῦ παναρμόνιον καὶ ἐμμελὲς, κατεσκεύασε τὸν ἄνθρωπον ὄργανον ἔμπνου κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ²⁶. Καλεῖ τὸν ἄνθρωπον κιθάραν καὶ κατοχυρῶνει τὴν εἰκόνα διὰ παραθέσεως χωρίου ἀγνώστου συγγραφέως, «σὺ γὰρ εἶ κιθάρα καὶ αὐλὸς καὶ ναὸς ἐμοί»²⁷. Τοιαύτας ἐκφράσεις συναντῶμεν ἐπίσης εἰς τὸν Μοντανόν, ὁ ὁποῖος διεκήρυσσεν, «Ἴδου ἄνθρωπος ὡσεὶ λύρα καὶ γὰρ ἴσταμαι ὡσεὶ πληκτρον», ἐννοῶν τὸ πνεῦμα ὡς πληκτρον²⁸, καὶ ἀκόμη πλησιέστερον εἰς ψευδιουστίνειον κείμενον τοῦ τέλους τοῦ β' ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ γ' αἰῶνος²⁹, «ἐν' αὐτὸ τὸ θεῖον (Πνεῦμα), ἐξ οὐρανοῦ κατιὸν πληκτρον, ὡσπερ ὄργανῳ κιθάρας τινὸς ἢ λύρας τοῖς δικαίοις ἀνδράσι χρώμενον τὴν πᾶσαν θείων ἡμῖν καὶ οὐρανίων ἀποκαλύψῃ γνῶσιν». Κιθάρα λοιπὸν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον τῆς σωζομένης ἀνθρωπότητος³⁰.

Μὲ αὐτὰ τὰ ὄργανα ὁ Λόγος ψάλλει τὴν ψῆδὴν ἢ ὁποῖα ἐλεεῖ, παιδεύει, προτρέπει, νουθετεῖ, σώζει³¹ καὶ μὲ αὐτὰ μεταμορφῶνει τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ἀργαλεώτατα θηρία³².

Ἐκτὸς αὐτῆς τῆς παραβολικῆς παρουσιάσεως τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος ὡς νέου ἄσματος τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἀντικαταστήσῃ ὅπως δὴποτε τὸ παλαιόν, παρουσιάσεως ἀναμίκτου ἀπὸ ἀλληγορίαν, τυπολογίαν καὶ πραγματικὴν περιγραφὴν γεγονότων, ἐξόχως δὲ ἀρεστῆς εἰς τὸν Κλήμεντα, οὗτος ἀντιμετωπίζει τὴν μουσικὴν καὶ ὡς ἐφηρμο-

23. Προτρεπτικός 1,5,1.

24. Αὐτόθι 1,5,2.

25. Πρεσβεία 16.

26. Προτρεπτικός 1,5,4.

27. Αὐτόθι 1,5,3.

28. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ. Πανάριον 48,4.

29. Λόγος Παραινετικός 8. Βλ. καὶ Ὁδὴ Σολομώντος 6,1.

30. Στρωματεῖς 6, 88, 3.

31. Προτρεπτικός 1, 6, 1 ἐέ.

32. Αὐτόθι 1, 4, 1 ἐέ.

σμένην καλήν τέχνην, δίδει ὁδηγίας εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῆς καὶ πιθανῶς τὴν ἐκαλλιέργησεν ὁ ἴδιος. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀναμένωμεν τίποτε ὀλιγώτερον ἀπὸ ἓνα λόγιον, ὁ ὁποῖος δὲν ἄφησεν ἀνεξερεύνητον κανένα τομέα τῆς ἀρχαίας σκέψεως, ἀλλὰ καὶ ἔδωσεν ὁδηγίας δι' ὅλας τὰς λεπτομερείας τοῦ πρακτικοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἀπὸ ἓνα διδάσκαλον ἔχοντα εἰς τὸ πρόγραμμά του ἐντεταγμένην καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς.

Λαμβάνει εἰδικὴν φροντίδα νὰ ἀπαγορεύσῃ ὠρισμένα εἶδη μουσικῆς διασκεδάσεως διευκολύνοντα τὴν διαφθοράν. Δὲν ἀνέχεται τὸν κῶμον, δηλαδὴ τὴν μετὰ εὐθυμον καὶ διασκεδαστικὸν συμπόσιον ἄσματικὴν περιόδουσιν ἐν χορῶ, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν θορυβώδη ὀλονύκτιον διασκέδασι, διότι ὁ μὲν πρῶτος εἶναι σχεδιαστῆς ἐρωτικῆς ἀδημονίας, ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ὑπερβολικὰ μεθυστικὴ καὶ ἐξευτελιστικὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπροπέας. Ἐπιτρέπει ὅμως τὴν συμμετοχὴν εἰς νηφάλια συμπόσια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ ἀπουσιάζῃ ἡ ἄμετρος χρῆσις οἴνου καὶ τὰ ἐκκωφαντικὰ μουσικὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἀρμολοῦν μᾶλλον εἰς θηρία παρὰ εἰς ἀνθρώπους. Τὰ χριστιανικὰ συμπόσια πρέπει νὰ κυριαρχοῦνται ἀπὸ αἰσθήματα φιλοφροσύνης, πρῶτον μὲν πρὸς τὸν Θεόν, ἔπειτα δὲ πρὸς τοὺς συνανθρώπους. Προηγεῖται ἡ φιλοφροσύνη πρὸς τὸν Θεὸν δι' εὐχαριστίας καὶ ψαλμωδίας, ἀκολουθεῖ δὲ ἡ φιλοφροσύνη πρὸς τοὺς συνδαιτυμόνας διὰ τῆς εὐχαρίστου ὁμιλίας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ χριστιανικὸς λόγος δὲν εἶναι τυποποιημένος, εἶναι ἐλεύθερος καὶ προσαρμόζεται εἰς καιρούς, πρόσωπα, τόπους· οὕτως εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν θὰ εἶναι συμποτικός, λαμβάνων κατὰ περιστάσεις τὴν μορφήν ἁσμάτων, διὰ νὰ ἐφαρμόζεται ἡ παραγγελία τοῦ Παύλου, «ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νοουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς, ὕμνοις, ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι, ἄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Θεῷ»³³. Ἄν βεβαίως ὑπάρχη κανεὶς πρόθυμος νὰ ψάλλῃ μὲ συνοδείαν κιθάρας ἢ λύρας, ἃς μὴ ἐμποδισθῇ νὰ τὸ πράξῃ, δὲν πρέπει νὰ κατακριθῇ διὰ τοῦτο. Τὰ ἄλλα ὅμως ὄργανα, ὅπως θὰ σημειώσωμεν κατωτέρω, δὲν θὰ χρησιμοποιοῦσιν. Γενικῶς πάντως γίνονται δεκταὶ αἱ σώφρονες καὶ νηφάλιοι ἀρμονίαι, ἀποφεύγονται δὲ αἱ ὑγρά, αἱ ὁποῖαι μὲ τὰς καμπὰς τῶν φθόγγων προκαλοῦν εἰς αἰσθησιασμὸν καὶ βωμολοχίαν. Αἱ χρωματικαὶ ἀρμονίαι καλὸν εἶναι νὰ ἐγκαταλειφθοῦν εἰς τὰ ἄχρωμα μεθοκόπια καὶ εἰς τὰς διασκεδάσεις τῶν ἑταίρων³⁴.

33. Κολ. 3, 16.

34. Προτρεπτικός 2, 4, 40-2,4,44.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον κιθάραν, πρέπει δὲ νὰ προσθέσωμεν ἐδῶ ὅτι ἀλληγορεῖ συστηματικῶς τὰ βιβλικὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ μουσικοῦ ὄργανου³⁵. "Ἄν ἡ Γραφή ἄλλα ἐννοῇ ὁμιλοῦσα περὶ μουσικῶν ὀργάνων, ἤτοι ψυχικὴν ἁρμονίαν, ἀρετὴν, ἀνθρωπίνην φωνὴν καὶ τὰ παρόματα, τότε δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιοῦμεν μουσικὰ ὄργανα καὶ ἡμεῖς, μιμούμενοι τὰ ἐκεῖ λεγόμενα καὶ περιγραφόμενα. Οὕτως ἀπαγορεύει ρητῶς τὴν σάλπιγγα, τὸ ψαλτήριον, τὸ τύμπανον, τὸν αὐλὸν καὶ ἄλλα, ἐνῶ τονίζει «ἐνὶ ὀργάνῳ τῷ λόγῳ μόνῳ τῷ εἰρηνικῷ ἡμεῖς κεχρήμεθα». 'Ἄλλ' εἶδομεν πάντως ὅτι κατὰ συγκατάβασιν ἐπιτρέπει τὴν χρῆσιν κιθάρας καὶ λύρας κατὰ τὰς κοινωνικὰς συναθροίσεις.

"Ἐχει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα ἡ ἀποψὶς αὐτῆ τοῦ Κλήμεντος περὶ ἀποκλειστικῆς ἢ σχεδὸν ἀποκλειστικῆς χρήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς. Ἐπιμένει εἰς μίαν παρατήρησιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰρηνικὸν ὄργανον ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰ τεχνικὰ ὄργανα. «Εἰρηνικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἄνθρωπός ἐστι, τὰ δὲ ἄλλα ἦν πολυπραγμονῆ τις ὄργανα εὐρήσει πολεμικὰ ἢ τὰς ἐπιθυμίας ἐκφλέγοντα ἢ τοὺς ἔρωτας ἐκκαίοντα ἢ ἐξαγριαίνοντα τοὺς θυμούς»³⁶. Εἰς τὸ τέλος δὲ τοῦ ὕμνου τῶν παιδῶν χαρακτηρίζει τοὺς ψάλλοντας «χορὸν εἰρήνης». Δὲν νομίζομεν ὅτι μόνον οἱ ὡς ἄνω ἀναφερόμενοι λόγοι ὠδήγησαν τὸν Κλήμεντα εἰς αὐτὴν τὴν στάσιν, διότι δὲν πιστεύομεν ὅτι τὸ τύμπανον ἐπὶ παραδείγματι ἐκφλέγει τοὺς ἔρωτας περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην φωνὴν. Πρέπει νὰ εἶχεν ἄλλους σοβαρωτέρους λόγους προτιμήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς εἰς τὰς μουσικὰς ἐκτελέσεις, τοὺς ὁποίους ἐκράτησε δι' ἑαυτὸν. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι ὅτι ἀποδίδει τόσον μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα, ὥστε νὰ μὴ εὐρίσκη τίποτε ἄξιον εἰς ὑποκατάστασιν αὐτῆς, ἐπομένως δὲ νὰ μὴ εὐρίσκη τίποτε καλύτερον ἢ ἰσάξιον μὲ τὴν φωνὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ δεῦτερος εἶναι ὅτι βάσει τοῦ γενικοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπέρριπτε γενικῶς τὰ ἐξεζητημένα ἀντικείμενα τῆς τεχνικῆς, διότι ἀπετέλουν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πνεῦμα λιτότητος, εἰλικρινείας, φυσικότητος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρρῦθμιζον οἱ χριστιανοὶ τὸν βίον των. Ὁ τρίτος ἦτο ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φωνὴ δύναται νὰ περιορισθῇ εἰς ὄγκον κατὰ βούλησιν, ὥστε νὰ μὴ προκαλῆται θόρυβος. Εἶναι οὕτω πράγματι εἰρηνικὸν ὄργανον, τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις δὲν θά προεκάλει τὴν προσοχὴν ἢ τὸν φθόνον τῶν

35. *Στρωματεῖς* 6, 88, 3.

36. *Παιδαγωγός* 24,42, 1. Βλ. καὶ 2,2, 32,1.

ἐξωχριστιανικῶν παραγόντων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ ἐνδιαφέρον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῶν τρομερῶν διωγμῶν.

Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπιμεινῶμεν περισσότερον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἀρκοῦμενοι νὰ σημειώσωμεν ὅτι αὐταὶ ἀκριβῶς αἱ συνθῆκαι καὶ αὐτὴ ἡ νοοτροπία ἀπέτρεψαν τὴν εἰσαγωγὴν ἐνοργάνου μουσικῆς εἰς τὸν χριστιανικὸν ναὸν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐνῶ τὸ εἰσαχθὲν εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὸν μεσαίωνα ὄργανον ἐπέτυχε τοῦτο ἐκ πλαγίας ὁδοῦ·

Ὁ Παιδαγωγὸς τοῦ Κλήμεντος κατακλείεται μὲ ἓνα θαυμάσιον ὕμνον εὐχαριστίας πρὸς τὸν Κύριον διὰ στόματος τῶν παιδῶν. Ἐπειδὴ ἤδη πρὸ τοῦ εἰσαγωγικοῦ σημειώματος περὶ τοῦ ὕμνου παρατίθεται μία δοξολογία³⁷, πολλοὶ θεωροῦν τελικὴν διὰ τὸ ἔργον ταύτην καὶ φρονοῦν ὅτι εἰς αὐτὴν κατεκλείετο τὸ βιβλίον καὶ ἐπομένως ὁ ὕμνος εἶναι παρέμβλητος. Ἐν πρώτοις, ἂν πράγματι τὸ ἔργον κατεκλείετο ἐκεῖ, δὲν εἶναι ἀναγκαῖον διὰ μόνον τὸν λόγον τοῦτον νὰ θεωρήσωμεν παρέμβλητον τὸν ὕμνον, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ προσετέθη οὗτος ὑπὸ τοῦ ἰδίου συγγραφέως εἰς νέαν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου. Ἄλλ' ἔπειτα δὲν χρειάζεται καὶ οὔτε αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις, διότι τὸ σκηλικὸν τοῦ συγγράμματος ἀπαιτεῖ καὶ εὐχὴν καὶ ὕμνον, ἂν δὲ παρελείπετο ὁ ὕμνος τὸ ἔργον θὰ ἦτο κολοβόν. Ἡ δὲ προηγουμένη δοξολογία δὲν κατακλείει τὸ σύνολον τοῦ ἔργου, ἀλλὰ τὴν εὐχὴν τῆς παραγράφου ἐκείνης, ὅπως συνέβαινε διὰ πᾶσαν εὐχὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Τὸ ἔργον λοιπὸν κατακλείεται διὰ τοῦ ὕμνου.

Εἶναι γνησίως κλημέντειος ὁ ὕμνος, εἰς γλῶσσαν, ὕφος, ἔκφρασιν, νοοτροπίαν, καὶ ἡ ἔνταξις του εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Παιδαγωγοῦ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἀναμένεται. Οὗτος καταλήγει διὰ τῶν στίχων.

«Χορὸς εἰρήνης
οἱ χριστογόνοι,
λαὸς σώφρων,
ψάλλωμεν ὁμοῦ
Θεὸν εἰρήνης».

Εἶναι εὐκόλον νὰ ἀνεύρωμεν τὰς ἐκφράσεις αὐτὰς ἢ ἄλλας παρομοίας εἰς τὰ κείμενα τοῦ Κλήμεντος. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Μεθόδιος Ὁλύμπου εἶχεν ὑπ' ὄψιν πλὴν πολλῶν ἄλλων κειμένων τοῦ Κλήμεντος καὶ τὸν ὕμνον τοῦτον. Καὶ ἐκεῖνος κατακλείει τὸ *Συμπόσιον*

του μὲ ἕνα ὕμνον, τὸ παρθένιον, τὸ ὁποῖον χορὸς νεανίδων ψάλλει ὡς καινὸν ᾄσμα,

«ψάλλων τὸ καινὸν ᾄσμα νῦν χορὸς σε παρθένων»³⁸,

χορὸς ὅμοιος μὲ ἐκείνον τὸν ὁποῖον παρουσιάζει ὁ Κλήμης εἰς τὸν *Προτρεπτικὸν* λέγων ὅτι «εἰς τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ βακχεύουσιν αἱ τοῦ Θεοῦ θυγατέρες αἱ ἀμνάδες»³⁹ αἱ καλαί, τὰ σεμνὰ τοῦ λόγου θεσπίζουσαι ὄργια, χορὸν ἀγείρουσαι σώφρονα»⁴⁰.

Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο ὕμνοι εἰσάγονται κατὰ παρόμοιον τρόπον. Ὁ Κλήμης θεωρεῖ ἀναγκαῖον «μισθὸν εὐχαριστίας δικαίας κατάλληλον αἶνον ἀναπέμψαι τῷ Κυρίῳ»⁴¹ καὶ ὁ Μεθόδιος ἐμφανίζει τὴν Θέκλαν νὰ ὀρίζῃ «εὐχαριστήριον πρεπόντως ὕμνον ἀναπέμψαι τῷ Κυρίῳ»⁴². Καὶ τὸ σκηρικὸν καὶ τὸ λεκτικὸν εἶναι ὅμοιον. Εὐρισκόμεθα λοιπὸν ἐδῶ εἰς τὰ ἔχνη μιᾶς ἀρχαιοχριστιανικῆς χορικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου τοῦ Κλήμεντος ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὰς *Πράξεις Ἰωάννου*, ὅπως ἐλάβομεν ἀλλοῦ εὐκαιρίαν νὰ σημειώσωμεν. Αὕτη ὑπὸ τοῦ Ἀρμονίου εἰσήχθη εἰς τὴν συριακὴν χριστιανικὴν ποίησιν, ἡ ὁποία ἐγκαινιάζεται ἀκριβῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' αἰῶνος καὶ ἔγινε δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Ἐφραίμ, ἀλλὰ δὲν ἠὺδοκίμησεν οὔτε εἰς τὸν ἑλληνικὸν οὔτε εἰς τὸν συριακὸν χῶρον, προφανῶς διότι ἐθεωρήθη ἐπικινδύνως ἐκκοσμιευμένη ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀναπτυχθέντος εἰς μεγάλην δύναμιν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας μοναχισμοῦ. Ὑπῆρξεν ὁμως μήτηρ τοῦ Κοντακίου⁴³.

38. *Συμπόσιον* 292. Βλ. καὶ 286.

39. Παρήγησις κατὰ τὸ «μαινάδες».

40. *Προτρεπτικὸς* 12,119,1.

41. Αὐτόθι 3,12,3.

42. *Συμπόσιον* 284.

43. Βλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου», *Κληρονομία* 6 (1974) 273-350.

Ο ΧΟΡΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ
1976

Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ὕμνος ἐκαλεῖτο ποίημα τὸ ὁποῖον ᾄδετο πρὸς τιμὴν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ χορὸν μὲ συνοδείαν κιθάρας. Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ χοροῦ ὑφίσταται διαφωνία μεταξὺ τῶν ἀρχαίων λαογράφων, ἐφ' ὅσον ὁ μὲν Πρόκλος¹ βεβαιώνει ὅτι ὁ χορὸς ἴστατο ἀκίνητος, ὁ δὲ Ἀθηναῖος λέγει ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος δὲν ὑπῆρχεν ἐνιαία πρακτικὴ, ἤτοι ὅτι ἔψαλλον ἄλλοι μὲν χορεύοντες, ἄλλοι δὲ ἀκίνητοι², δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀρχικὸς ρόλος τοῦ χοροῦ ἦτο ἀσματικὸς καὶ μόνον, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ὠρισμένους κύκλους καὶ καθ' ὠρισμένας περιστάσεις εἰσῆχθη ἐλαφρὰ κινήσις του. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως ἡ χορικὴ ποίησις ἀνεπτύχθη τόσον εὐρέως, ὥστε εἰς τὸν λατρευτικὸν ὕμνον προσετέθη ὀλόκληρος σειρά ποιητικῶν εἰδῶν, τὸ προσόδιον, τὸ παρθένιον, ὁ παιάν, ὁ διθύραμβος, τὰ χορικὰ τῆς τραγωδίας. Θρησκευτικοῦ βεβαίως χαρακτήρος εἰς τὴν ἀρχὴν ὅλα αὐτὰ τὰ εἶδη, ἔχασαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ θρησκευτικὸν των χρῶμα καὶ ἐξεκοσμικεύθησαν, ἂν καὶ ὄχι πλήρως.

Εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν παρατηροῦμεν ἐν ἀρχῇ, παρομοίαν ἐξέλιξιν, ἡ ὁποία ὅμως ἀνεκόπη μᾶλλον ἐνωρὶς ἐκ τῶν συνθηκῶν τοῦ βίου αὐτῆς. Οὕτω εὐρίσκομεν καὶ ἐδῶ ἀρχικῶς μὲν χορικοὺς ὕμνους ἀπευθυνομένους εἰς τὸν Θεὸν κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας, ἔπειτα δὲ χορικοὺς ὕμνους, θρησκευτικοῦ πάντοτε περιεχομένου, ἐκτελουμένους ἐκτὸς λατρείας. Οἱ τελευταῖοι εἶναι συνήθως προτρεπτικοὶ εἰς δοξολογίαν καὶ ὄχι δοξολογικοί.

Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἐπαρκῆ στοιχεῖα, διὰ νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἐν προκειμένῳ πρακτικὴν τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' αἱ σχετικαὶ παραστάσεις τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι τόσον σημαντικά, ὥστε, ἐν συνδυασμῷ μὲ πληροφορίας : ροερχομένας ἀπὸ τὴν ἀμέσως μεταποστολικὴν περίοδον, νὰ δίδουν κάποιαν ἰδέαν περὶ αὐτῆς, ἂν καὶ ἡ λειτουργία εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται εἶναι ἡ οὐράνιος.

* Διάλεξις γενομένη εἰς τὸ Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Ἀνέκδοτος.

1. Χρηστομάθεια 9, WESTPHAL σ. 244.

2. Δειπνοσοφισταὶ 14, σ. 631 D.

«Καὶ εἶδον καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κύκλω τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων, λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ,
 ἄξιόν ἐστι τὸ ἄρνιον τὸ ἐσφαγμένον λαβεῖν
 τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχύον
 καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν».

Ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἐξύμνησιν μετέχει πᾶν κτίσμα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς³.

«Καὶ εἶδον καὶ ἰδοὺ τὸ ἄρνιον ἐστὸς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης, καὶ ἡ φωνὴ ἦν ἤκουσα ὡς κιθαρωδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν. Καὶ ἄδουσιν ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων. Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδὴν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες»⁴.

Πρόκειται περὶ τυπικῶν περιπτώσεων χορικοῦ ὕμνου, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποίου ὁ χορὸς παρατάσσεται κυκλικῶς περὶ τὸν ἐξάρχοντα, τὸν κορυφαῖον ἢ περὶ τὸν βωμὸν καὶ τὸν θρόνον. Καὶ εἰς τὴν πρώτην καὶ εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν οἱ ψάλλοντες χοροὶ εἶναι ἀγγελικοί, ἀλλ' εἰς τὴν δευτέραν τὸ ἄσμα μανθάνουν καὶ αἱ χιλιάδες τῶν ἀηγορασμένων ἀπὸ τῆς γῆς», τῶν παρθένων.

Εἰς μίαν ἄλλης μορφῆς παραστατικὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἰγνατίου Θεοφόρου, ἀναφερομένην εἰς τὴν ἐπίγειον πλέον Ἐκκλησίαν, προστίθεται καὶ ἡ κιθάρα ὡς στοιχεῖον τοῦ ὕμνου, ὅπως καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἐπισημανθεισῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων τῆς Ἀποκαλύψεως. Τὸ ἄξιον πρεσβυτέριον τῆς Ἐκκλησίας φέρεται συνηρμοσμένον μὲ τὸν ἐπίσκοπον ὡσὰν αἱ χορδαὶ εἰς τὴν κιθάραν, ὥστε νὰ ἄδεται μὲ σύμφωνον ἀγάπην ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Προστίθεται δὲ ἡ προτροπὴ, «καὶ οἱ κατ' ἄνδρα δὲ χορὸς γίνεσθε, ἵνα σύμφωνοι ὄντες ἐν ὁμονοίᾳ, χρωμα Θεοῦ λαβόντες ἐν ἐνότητι, ἄδητε ἐν φωνῇ μιᾷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Πατρὶ»⁵.

3. Ἀποκ. 5, 11-14.

4. Ἀποκ. 14, 1-4. Τὸ χωρίον τοῦτο παραθέτει καὶ ὁ ΜΕΘΟΔΙΟΣ. Συμπόσιον 1, 5.

5. Πρὸς Ἐφρεσίους 4, 1-2.

Τὰ ὡς ἄνω χωρία τόσον τῆς Ἀποκαλύψεως ὅσον καὶ τοῦ Ἰγνατίου εἶναι ἀπλῶς συμβολικαὶ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀναφέρονται εἰς συγκεκριμένας πραγματικὰς ἀλλ' ἰδεατὰς καταστάσεις, ὅπωςδῆποτε ὁμως προϋποθέτουν τοιαύτας καταστάσεις. Ὡς πρὸς τὸν Ἰγνατίον μάλιστα ὑπάρχει ἡ πολὺ γνωστὴ μαρτυρία τοῦ Σωκράτους περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀντιφωνικῆς ψαλμωδίας, συνδυαζομένη δὲ μὲ ὀπτασίαν ἀγγέλων, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὸ ἀνωτέρω συμβολικὸν χωρίον. Ὁ Σωκράτης ἱστορεῖ ὅτι οὗτος «ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφώνων τὴν Ἀγίαν Τριάδα ὑμνούντων καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῆ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν» καὶ ἀπὸ αὐτὴν διεδόθη ἡ τοιαύτη παράδοσις εἰς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας⁶.

Ἐπειδὴ ἡ μαρτυρία αὐτὴ εἶναι βεβαίως μεταγενεστέρα, δὲν δίδεται ἐπαρκῆς ἐμπιστοσύνη εἰς αὐτὴν καὶ οἱ γραμματολόγοι προτιμοῦν τὴν ἄλλην μαρτυρίαν περὶ εἰσαγωγῆς τῆς ἀντιφωνίας ὑπὸ τῶν Ἀντιοχέων μοναχῶν καὶ βραδύτερον ἐπισκόπων, Φλαβιανοῦ καὶ Διοδώρου, τὸν δ' αἰῶνα, ἀλλ' ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐκεῖ πρόκειται περὶ τῆς στιχολογικῆς ἀντιφωνίας τῶν δαυιδικῶν ψαλμῶν, ἐνῶ ἐδῶ πρόκειται περὶ τῆς καθαρᾶς χριστιανικῆς ὑμνολογικῆς ἀντιφωνίας.

Ὅτι ἡ γνώμη μας αὐτὴ εἶναι ὀρθή, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ πλῆθος μαρτυριῶν κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀντιφωνία προϋπῆρχε τοῦ δ' αἰῶνος, καὶ δὴ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰγνατίου. Διὰ τὸν χρόνον τοῦ διωγμοῦ κατὰ τὸν ὁποῖον συνελήφθη οὗτος ὑφίσταται ἀξιόπιστος μαρτυρία τοῦ Πλινίου τοῦ Νεωτέρου, περιγράφοντος συγκεκριμένην πρακτικὴν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Πλίνιος, ἑπαρχὸς Βιθυνίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, εἰς τὴν ἀναφορὰν του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανὸν περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν Χριστιανῶν τὸν πληροφορεῖ μεταξὺ ἄλλων ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῆς ἐπαρχίας Βιθυνίας συνερχόμενοι τὴν πρῶταν πρὸ τῆς αὐγῆς ἀπηύθυνον κατ' ἀντιφωνίαν ἄσμα εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Θεόν.

«Ante lucem convenire carmenque Christo quasi Deo dicere
secum invicem»⁷.

Ὁ Πλίνιος, ὡς εἶναι εὐλόγον, δὲν διευκρινίζει πῶς ἀκριβῶς ἐξετελεῖτο ὁ ὕμνος οὗτος εἰς Χριστὸν, καθ' ὅσον ἄλλωστε εἶναι ἀπίθανον ὅτι τὸ ἐγνώριζε πλήρως. Ἐξ ἴσου ἀσαφῆς εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ συνοδικοῦ

6. Ἐκκλ. Ἱστορία 6, 8.

7. Epistola 10, 96.

κειμένου περι τοῦ Παύλου Σαμοσατέως, τὸ ὁποῖον διατηρεῖ ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας⁸. Κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο ὁ Παῦλος εἶχεν ἐκπαιδεύσει χορὸν γυναικῶν αἱ ὁποῖαι ἐψαλμῶδου εἰς τὸ μέσον τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα.

Ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως τῶν μαρτυριῶν τούτων ἀνάλυσις τοῦ μοναδικοῦ ὕμνου ὁ ὁποῖος σώζεται ἀπὸ τὸ ὑμνολόγιον τῆς γνησίας Ἐκκλησίας τοῦ β' αἰῶνος, τοῦ ὕμνου τοῦ λυχνικοῦ, ρίπτει πολὺ φῶς εἰς τὸ πρόβλημα. Ἡ παράδοσις καὶ σημερινὴ χρῆσις του παρουσιάζει κάποιαν ἀνωμαλίαν, διότι, ἐνῶ ἀρχίζει ἀπὸ ἐξύμνησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, συνεχίζει μὲ τριαδικὴν δοξολόγησιν, καὶ τέλος ἐπανερχεται εἰς τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ὁμαλότης ἀποκαθίσταται διὰ τῆς ἀπλουστάτης μεταφορᾶς τῆς δοξολογίας τοῦ ἐνδιαμέσου τεμαχίου εἰς τὸ τέλος ὡς ἐπωδοῦ, ὅποτε ἔχομεν μίαν ποιητικὴν τριάδα τοῦ τύπου τῶν χορικῶν τοῦ Στρησιχόρου, στροφὴν, ἀντιστροφὴν, ἐπωδόν.

φῶς ἱλαρὸν
 ἀγίας δόξης,
 ἀθανάτου Πατρός,
 οὐρανίου,
 ἀγίου, μάκαρος
 Ἰησοῦ Χριστέ

Ἄξιόν σε
 ἐν πᾶσι καιροῖς
 ὑμνεῖσθαι
 φωναῖς ὁσίοις,
 Υἱὲ Θεοῦ,
 ζωὴν ὁ διδούς.

Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν,
 ἰδόντες φῶς ἐσπερινόν,
 ὑμνοῦμεν Πατέρα, Υἱὸν
 καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, Θεόν.

8. Ἐκκλ. Ἱστορία 7, 30.

Τὸ ἐφύμνιον βεβαίως ἐψάλλετο εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς, ὡς ἐξῆς:

Φῶς ἰλαρὸν

.

Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν

.

Ἄξιόν σε

.

Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν

.

καὶ ἐγράφετο μόνον ἅπαξ, ἤτοι κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὸ τέλος, βραδύτερον δὲ μετὰ τὴν πρώτην, καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐθεωρήθη ὅτι ἡ παρέμβλητος μέση θέσις τῆς ἤτο ἀρχικῆς. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐψάλλοντο ἡ μὲν στροφή καὶ ἀντιστροφή ἀπὸ τὸν ψάλλον, τὸ δὲ ἐφύμνιον ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦ ἐκκλησιάσματος.

Τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν σήμερον ἄλλα ἄσματα παρομοίας δομῆς ἀπὸ τὴν περίοδον ἐκείνην, δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἐπιλύχνιος ὕμνος εἶναι τὸ μοναδικὸν προῖον αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἀλλὰ δηλώνει ἀπλῶς ὅτι τὰ ἄλλα ἄσματα μετασχηματισθέντα ἀπερροφήθησαν ἀπὸ κείμενα τῆς μεταγενεστέρως ὕμνογραφίας. Πρέπει ὅμως νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν ἔθετον φραγμοὺς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χορικοῦ ὕμνου, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ ἀναγκαίως ἐξωτερικὴν ἔκφρασιν δυναμένην νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἀπὸ τοὺς διώκτας καὶ νὰ προκαλέσῃ τὴν μῆνιν των.

Ἄν καὶ κάπως παράδοξον, εἶναι ἀληθές ὅτι ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως ἔχομεν καλύτερας πληροφορίας διὰ τὴν ἐκτὸς τοῦ ναοῦ χορικὴν ποίησιν τῆς περιόδου ἐκείνης. Καὶ ναὶ μὲν αἱ πληροφορίες φαίνονται νὰ εἶναι καὶ ἐδῶ ἐπίσης περισσότερον παραστατικαὶ παρά ἱστορικαί, ἀλλ' ὅπωςδήποτε αἱ παραστάσεις ἀνταποκρίνονται εἰς κάποιαν πραγματικότητα, ἡ ὁποία ἐν μέρει ὑφίσταται καὶ ἐν μέρει προσδοκᾶται.

Πρώτη χρονολογικῶς ἔρχεται ἡ σχετικὴ ἔκθεσις τῶν *Πράξεων Ἰωάννου*, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, πρὶν συλληφθῆ, ἐκάλεσε τοὺς μαθητάς του νὰ ὕμνουν τὸν Πατέρα.

«Κελεύσας οὖν ἡμᾶς ὡσπερ γῦρον ποιῆσαι, ἀποκρατούντων τὰς ἀλλήλων χεῖρας, ἐν μέσῳ δὲ αὐτὸς γενόμενος ἔλεγε, 'τὸ ἀμὴν ὑπακούετε μου'. Ἦρξατο οὖν ὕμνεῖν καὶ λέγειν».

Ἄκολουθεῖ δὲ ὁ περίφημος διπλοῦς ὕμνος, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ χορικοῦ ὕμνου, ὅπως εἶχον καθιερωθῆ ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ἀκόμη. Εἰς τὸ μέσον εἶναι ὁ προϊστάμενος, ὁ ἐξάρχων ἢ κορυφαῖος, χωρὶς νὰ ἔχη ἐδῶ κιθάραν, τὰ δὲ μέλη τοῦ χοροῦ ἴστανται κυκλικῶς γύρω του, κρατοῦντα τὰς χειράς των. Ὁ ἐξάρχων, ἂν καὶ δὲν παίζει κιθάραν. ὅπωςδήποτε ψάλλει καὶ οἱ τοῦ χοροῦ ἀντιφωνοῦν τὸ ἀμὴν εἰς ἐκάστην σύντομον στροφὴν⁹.

Παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι μετὰ τινὰς δεκαετίας, περὶ τὸ 200, ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς ἐπιτρέπει τὴν χρῆσιν τῆς κιθάρας εἰς τὰ συμπόσια, ὅτι αἱ Ὡδαὶ Σολομῶντος ὁμιλοῦν συχνάκις περὶ αὐτῆς μεταφορικῶς καὶ ὅτι ἀκόμη βραδύτερον ὁ Ἐφραίμ τὴν ἐχρησιμοποῖει κανονικῶς.

Ὁ Κλήμης καλεῖ τοὺς μαθητὰς νὰ ἀναπέμψουν ὕμνον, «εὐχαριστίας δικαίως κατάλληλον αἶνον ἀναπέμψαι τῷ Κυρίῳ», εὐθύς μόλις ὁ παιδαγωγὸς τοὺς εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς παρακατέθεσεν εἰς τὸν διδασκαλικὸν Λόγον¹⁰. Ὅταν δὲ λέγη Ἐκκλησίαν ἐδῶ, δὲν ἔννοεῖ τὸν τόπον τῆς λατρείας, τὸν ναόν, ἀλλὰ τὸ καθίδρυμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ δὲ παρατιθέμενος ἐν συνεχείᾳ ὕμνος εἶναι ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ἐμελωδοῦντο ἢ ἐξεφωνοῦντο μᾶλλον εἰς τὴν αἴθουσαν διδασκαλίας ἢ εἰς τὴν αὐλὴν παρὰ εἰς τὸν ναόν. Οἱ χριστογόνοι ἀποτελοῦν ἐδῶ χορὸν εἰρήνης, οἱ ὁποῖοι ψάλλουν ὁμοῦ εἰς τὸν Θεὸν τῆς εἰρήνης¹¹.

«Χορὸς εἰρήνης,
οἱ χριστογόνοι,
λαὸς σώφρων,
ψάλλωμεν ὁμοῦ
Θεὸν εἰρήνης».

Ὁ ὕμνος δὲν δύναται εὐκόλως νὰ διαιρεθῆ εἰς στροφὰς καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν κατὰ πόσον ὁ χορὸς ἦτο ἢ δὲν ἦτο διηρημένος εἰς ἡμιχόρια, παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι δὲν εἶχεν ἐφύμιον, ἐκτὸς ἂν ὑπάρχον ἐξέπεσεν. Εἰς ἄλλο σύγγραμμα ὁ Κλήμης ὁμιλεῖ περὶ

9. Λεπτομερέστερον περὶ τούτου βλ. εἰς τὴν μελέτην «Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου», δημοσιευομένην εἰς τὸν παρόντα τόμον, 6, 1, α.

10. Παιδαγωγὸς 3, 12, 101.

11. Παιδαγωγὸς, ὕμνος 61 ε.

χοροῦ ἀμνάδων ὡς ἀντιστοίχου τοῦ ἀπαραδέκτου χοροῦ μαινάδων τῆς τραγωδίας. Καλεῖ τοὺς ἀναγνώστας, ἢ ἀκροατὰς τοῦ νὰ προσέλθουν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ τὸ ἡγαπημένον —τὴν Ἑκκλησίαν— τὸ ὁποῖον δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν τραγωδίαν ὅπως ὁ Κιθαιρῶν, ἀλλ' εἰς τὸ ἀληθινὸν δράμα, ὅπου ἀντὶ τῶν μαινάδων βακχεύουν αἱ θυγατέρες τοῦ θεοῦ, αἱ ἀμνάδες αἱ καλαί. Ἐκεῖ συγκροτοῦν χορὸν οἱ δίκαιοι, «ψάλλουσιν αἱ κόραι, δοξάζουσιν ἄγγελοι, προφῆται λαλοῦσιν, ἤχος στέλλεται μουσικῆς»¹².

Αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἀπλῶς διαφαίνεται εἰς τὰ κείμενα τοῦ Κλήμεντος γίνεται ἀπολύτως σαφές εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Μεθοδίου Ὁλύμπου. Ὁ Μεθόδιος χρησιμοποιεῖ εἰς ὠρισμένα σημεῖα τὴν γλῶσσαν τοῦ Κλήμεντος, ὁμιλῶν περὶ μυστηριακῶν ὀργίων, συγχορεύσεως περὶ τὸν ἄναρχον βασιλέα, λαμπαδηφορίας, καινοῦ ἄσματος, ἀλλὰ τοποθετεῖ ὅλα αὐτὰ εἰς τὰ ἰδικὰ του πλαίσια. «Ταῦτα τῶν ἡμετέρων, ὧ καλλιπάρθενοι, τὰ ὄργια μυστηρίων ... Συγχορεύω βραβεύοντι τῷ Χριστῷ κατ' οὐρανὸν ἀμφὶ τὸν ἄναρχον καὶ ἀνώλεθρον βασιλέα· ἀδύτων γέγονα λαμπαδηφόρος φώτων καὶ ἐφυμνῶ τὸ καινὸν μετὰ τῆς ὀμηγύρεως ἄσμα τῶν ἀρχαγγέλων, τὴν καινὴν χάριν ἐξαγγέλλουσα τῆς Ἑκκλησίας»¹³. Ἐδῶ ὅμως δὲν γίνεται ἀπλῶς λόγος περὶ χοροῦ παρθένων, ἀλλὰ καὶ παρατίθεται ὀλόκληρον παρθένιον, χωρισμένον εἰς εἰκοσιτέσσαρας ἀλφαβητικὰς στροφὰς μετὰ ἐφυμνίου. Ὁ ὕμνος εἰσάγεται μὲ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς φραστικὴν πρὸς τὴν τοῦ Κλήμεντος· «εὐχαριστήριον πρεπόντως ὕμνον ἀναπέμψαι τῷ Κυρίῳ», ὅπερ σημαίνει ὅτι ἐπεκράτει ἤδη κάποια τυποποιημένη ὀρολογία εἰς τοιαύτας περιστάσεις. Ἐχει δὲ καὶ ἔκτυπα τὰ γνωρίσματα τῆς χορικῆς ποιήσεως. Πρῶτον, τοῦτο εἶναι παρθένιον ψαλλόμενον ἀπὸ νεανίδας, τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι καὶ εἰς τὰ ἄλλα σχετικὰ κείμενα ἡμῶν γίνεται συχνὸς λόγος περὶ νεανίδων μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς χορικῆς ποιήσεως, εἰς τὰ παρθένια τοῦ Ἀλκμαῖνος δηλαδὴ. Ἐπειτα εὐρίσκομεν ἐδῶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐξάρχοντος, ὅπως ἐλέγετο ὁ κορυφαῖος εἰς τὴν χορικὴν ποίησιν,¹⁴ τῆς κυκλικῆς τοποθετήσεως καὶ τῆς ὑπακοῆς ἤτοι ἀντιφωνίας.

12. *Προτρεπτικός* 12, 119, 1-2. Περισσότερα βλ. εἰς τὴν μελέτην «τὸ ἄσμα τὸ καινὸν κατὰ Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα», δημοσιευομένην εἰς τὸν παρόντα τόμον.

13. *Συμπόσιον* 6, 5. Ἐν συνεχείᾳ παραθέτει τὸ χωρίον Ἀποκ. 14, 1-4.

14. Βλ. π.χ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περὶ ποιητικῆς* 4, 1449α.

«Ταῦτα εἰποῦσαν κέλευσαι¹⁵ ἔφη παῖδας ἀναστῆναι τὴν Ἀρετὴν ἢ Θεοπάτρα καὶ στάσας, ὑπὸ τὴν ἄγνον εὐχαριστήριον πρεπόντως ὕμνον ἀναπέμψαι τῷ Κυρίῳ, ἐξάρχειν δὲ τὴν Θέκλαν καὶ προῦφηγεῖσθαι. Ὡς οὖν ἀπέστησαν, τὴν Θέκλαν μέσση μὲν τῶν παρθένων ἔφη, ἐκ δεξιῶν δὲ τῆς Ἀρετῆς σταῖσαν κοσμίως ψάλλειν, τὰς δὲ λοιπὰς ἐν κύκλῳ καθάπερ ἐν χοροῦ σχήματι συστάσας, ὑπακούειν αὐτῇ»¹⁶.

Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δεκίου, ἡ ὁποία ἐχαρκτηρίζετο διὰ τοῦ ἀπηνουῦς διωγμοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν, μέχρι τέλους τῆς διοκλητιανείου ἐποχῆς, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ὕμνου ὄχι μόνον δὲν προωθήθη, ἀλλὰ καὶ ἐξέλιπε, ἂν καὶ ἐμεσολάβησεν τεσσαρακονταετῆς περίπου εἰρηνικὴ περίοδος. Διὰ τοῦτο τὸν δ' αἰῶνα ἡ ἀντιφωνία εἰς πολλοὺς ἐφαίνετο ὡς κάτι νέον. Ἄλλ' ὅπως ἴσθιτε ὄχι εἰς ὄλους. Ἄν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν παρετηρεῖτο κάποια σύγχυσις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, εὐλόγως σήμερον παρατηρεῖται μεγαλυτέρα. Πολλοὶ ὑπεστήριζαν ὅτι ἡ ἀντιφωνία διὰ πρώτην φοράν εἰσήχθη τὸν δ' αἰῶνα βάσει τῆς μαρτυρίας τοῦ Θεοδωρήτου. Κατόπιν ὅσων ἐλέχθησαν προηγουμένως εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ δεκτὴ τοιαύτη ἄποψις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοδωρήτου ἀποσαφηνίζει ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου πράγματος, διότι οὗτος λέγει ὅτι ὁ Φλαβιανὸς καὶ ὁ Διόδωρος, διαιρέσαντες τοὺς χοροὺς τῶν ψαλλόντων εἰς δύο, τὸ ἔπραξαν διὰ νὰ ἄδουν τὴν δαυιδικὴν ψαλμωδίαν, «ἐκ διαδοχῆς ἄδειν τὴν δαυιδικὴν ἐδίδαξαν μελωδίαν»¹⁷. Τὸν δ' αἰῶνα λοιπὸν εἰσήχθη ἡ στιχολογικὴ κατ' ἀντιφωνίαν χρῆσις τῶν δαυιδικῶν ψαλμῶν εἰς εὐρεῖαν ἔκτασιν. Τοῦτο βεβαίως προεκάλεσεν ἔντονον ἀντίδρασιν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἦσαν συνηθισμένοι ἀπλῶς νὰ ἀναγινώσκουν τοὺς ψαλμοὺς, καὶ ἰδίως τῶν μοναχῶν. Περὶ τῆς στιχολογίας, τῶν δαυιδικῶν ψαλμῶν συναντῶμεν ἐπίσης εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων, αἱ ὁποῖαι κατὰ πρόθεσιν μὲν ἀνήκουν εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα, πράγματι δὲ συνετάχθησαν εἰς τὴν τελικὴν τῶν μορφήν κατὰ τὸ τέλος τοῦ δ' αἰῶνος, ἐνῶ διαφυλάσσουν ὑλικὸν κάπως παλαιότερον. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ πρακτικὴ, τὴν ὁποίαν ἀντανακλᾷ τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος, ὁπότε

15. Ἡ λέξις αὕτη ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν κείμενον τῶν Πράξεων τοῦ Ἰωάννου.

16. Συμπόσιον, λόγος Ἀρετῆς 11.

17. Ἐκκλ. Ἱστορία 2, 19.

εἰσῆχθη τὸ εἶδος τοῦτο τῆς στιχολογίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν¹⁸.

Ὁ Μέγας Βασιλείος, ἀποδίδων τὴν νέαν πρακτικὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν του, δηλώνει ὅτι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του εἶχεν εἰσαγάγει κάτι τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη γίνεαι δεκτὸν καὶ εἰς ἄλλας Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, τὴν ψαλμωδίαν καθ' ἡμιχόρια.

«Ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ καὶ θλίψει καὶ συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ Θεῷ, τελευταῖον ἐξαναστάντες τῶν προσευχῶν εἰς τὴν ψαλμωδίαν καθίστανται. Καὶ νῦν μὲν διχῆ διανεμηθέντες ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύναντες, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν διοικούμενοι. Ἐπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμωδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης πάντες κοινῇ, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, τὸν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ Κυρίῳ, ἴδια ἑαυτῶν τὰ ρήματα τῆς μετανοίας πιστούμενοι»¹⁹.

Καθίσταται ἐκ τούτων σαφὲς ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βασιλείου ὑπῆρχον τρία εἶδη ψαλμωδίας, α) ἡ συμφωνία, κατὰ τὴν ὁποίαν ψάλλει ὀλόκληρον τὸ ἐκκλησίασμα κοινῶς ὡς ἐξ ἑνὸς σώματος, β) ἡ ὑποφωνία, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἐπιτετραμμένοι, δηλαδὴ οἱ ψάλται, ψάλλουν τὸ κύριον μέλος καὶ τὸ ἐκκλησίασμα ὑπηχεῖ, ἤτοι ψάλλει τὰ ἀκροτελεύτια, τὰ ἐφύμνια, καὶ γ) ἡ ἀντιφωνία, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐκκλησίασμα ψάλλει διηρημένον εἰς δύο ἡμιχόρια ἐναλλάξ. Εἰς τὴν συνέχειαν ὁ Βασιλείος βεβαιώνει ὅτι αὐτὸ τὸ εἶδος ἐπεκράτει εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Αἰγύπτου, τῆς Λιβύης, τῶν Θηβῶν, τῆς Παλαιστίνης, τῆς Ἀραβίας, τῆς Φοινίκης, τῆς Συρίας, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν, ὅσοι δὲ ἀπορρίπτουν αὐτὸν τὸν τρόπον ψαλμωδίας ἀποχωρίζονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἀνωτέρω Ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο πρόσφατος νεωτερισμὸς, ἀλλὰ εἶχεν εἰσαχθεῖ ἀπὸ παλαιότερας ἐποχῆς, ὥστε νὰ ἔχη ἐπαρκῆ χρόνον πρὸς γενικὴν ἐπικράτησιν. Τὸ ὅτι δὲ ὑπὸ

18. Διαταγαὶ Ἀποστόλων 2, 59. Πρβ. καὶ 2, 57. 2, 83.

19. Ἐπιστολὴ 207. πρὸς τοὺς κατὰ Νεοκαισάρειαν Κληρικούς. Βλέπε παρόμοια καὶ διὰ τὴν Ἀντιόχειαν, ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 8, 6.

πολλῶν τοῦτο θεωρεῖται νεωτερισμὸς ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι λόγῳ τῶν διωγμῶν ἢ παλαιὰ πρακτικὴ εἶχε διακοπὴ καὶ ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη ἐκ νέου μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς εἰρήνης.

Πέραν τούτου ὅμως εὐρίσκομεν τώρα στοιχεῖα περὶ πραγματικῆς καλλιεργείας τῆς χορικῆς ποιήσεως. Οὕτω εἰς τὸν *Βίον τοῦ Ἐφραιμ* σημειώνεται ὅτι οὗτος, ἰδὼν τὴν ἀγάπην τῶν Ἐδессηνῶν εἰς τὰ ἄσματα, καθιέρωσεν ὑποκατάστατα τῶν παιγνιδίων καὶ τῶν χορῶν τῶν νεαρῶν. «Συνεκρότησε λοιπὸν χορούς εὐσεβῶν εἰς τοὺς ὁποίους ἐδίδαξεν ὕμνους διηρημένους εἰς στροφάς καὶ ἐφύμνια ... Αἱ παρθένοι συνηθροίζοντο κατὰ Κυριακάς, μεγάλας ἑορτάς καὶ μνήμας μαρτύρων, αὐτὸς δὲ ὡς πατὴρ ἐτοποθετεῖτο εἰς τὸ μέσον αὐτῶν συνοδεύων αὐτάς μετὰ τὴν ἄρπαν. Τὰς διεχώριζεν εἰς χορούς δι' ἀντιφωνικά ἄσματα καὶ ἐδίδαξεν εἰς αὐτάς τοὺς ποικίλους μουσικοὺς ἤχους»²⁰. Εἶναι βεβαίως εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ τοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀρμονίου οἱ ὕμνοι, τοὺς ὁποίους ὁ Ἐφραιμ ἐμίμειτο, ἠκολούθουν ὁμοίαν τεχνικὴν καὶ ἐξετελοῦντο μετ' ὁμοίον σκηνικόν.

Δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ἀβιάστως τὴν ὑπαρξιν μιᾶς κοινῆς ὕμνωδιακῆς πρακτικῆς, ἢ ὁποία ἐπεκράτει, καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἀσιατικὴν περιοχὴν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν Βιθυνίαν, τὴν Ἐφεσον, τὴν Λυκίαν, τὴν Καππαδοκίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου μέχρι τοῦ δ' αἰῶνος. Εἰς τρεῖς περιπτώσεις συναντῶμεν ἓνα ἐξάρχοντα ἢ κορυφαῖον τοποθετούμενον εἰς τὸ μέσον, ἓνα κυκλοειδῆ χορόν, στροφάς καὶ ἐφύμνια, ἀντιφωνικὴν μελώδησιν μεταξὺ δύο ἡμιχορίων. Τὸ ἴδιον δὲ ἴσχυε προφανῶς καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις.

Δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἀποδώσωμεν τὴν διαμόρφωσιν τῆς πρακτικῆς ταύτης εἰς ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν κλασικῶν προτύπων, δεδομένου μάλιστα ὅτι παρόμοιον φαινόμενον διαφαίνεται καὶ εἰς τὴν ποίησιν τῆς Π. Διαθήκης, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων δὲν ἐδείκνυον κανένα ζῆλον εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν, καὶ ἐπομένως ἀπ' αὐτῆς τῆς πλευρᾶς οἱ Χριστιανοὶ δὲν εὕρισκον ζωντανὰ πρότυπα. Ἡ ἐξέλιξις ἐκείνη τοῦ χριστιανικοῦ ὕμνου διηκολύνητο ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος, τὸ ὁποῖον ἐζήτηι ἓνα τρόπον ψυχαγωγίας διὰ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ἐζημίωνον τὴν σεμνότητα τοῦ βίου

20. DUAL. *La littérature syriaque*. Paris 1907, σ. 14 ἑ.

των. Ἄλλ' εἶναι παρὰ ταῦτα ἔκδηλος ἡ παρουσία στοιχείων τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, τὰ ὅποια ἔγιναν δεκτὰ χωρὶς δισταγμὸν ἢ συζήτησιν κατ' ἀρχάς.

Ἔτι ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τοιαύτης πρακτικῆς προέκυψε κατὰ τὸν ε' αἰῶνα τὸ κοντάκιον, ἔχομεν ἐκθέσει διὰ μακρῶν εἰς ἄλλην ἐργασίαν²¹. Δὲν χρειάζεται ἐν προκειμένῳ νὰ μεταφερθῶμεν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἀκμῆς τοῦ κοντακίου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κορυφαῖος ἀνήρχετο ἐπὶ τοῦ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ εὐρισκομένου ἄμβωνος τότε, καὶ ἐμελώδει τὸν ὕμνον περιβαλλόμενος ὑπὸ δύο ἡμιχοριῶν, τὰ ὅποια ἐπανελάμβανον τὰ ἐφύμνια, διότι καὶ σήμερον ὁμοία τακτικὴ ἀκολουθεῖται εἰς τὴν τελετὴν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου.

Ἡ χρησιμοποίησις τῆς κιθάρας φαίνεται ἀνεκτὴ εἰς τὸν Κλήμεντα, ἀλλ' ὄχι ἀπαραίτητος, ἐνῶ προϋποτίθεται σαφῶς εἰς τὰς Ὠδὰς Σολομῶντος καὶ ἐφαρμόζεται ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὸν Ἐφραίμ. Δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐξαιρέσεων τοπικῶν, ἐφ' ὅσον ἡ χρῆσις διαφόρων μουσικῶν ὀργάνων εἰς ἐξωλατρευτικὰ παραθρησκευτικὰ ἄσματα εἶναι μεμαρτυμένη καὶ ἐπέζησε μέχρι σήμερον. Κατὰ τὴν μελωδίαν τῶν καλάνδων μετὰ συνοδείας ὀργάνων οἱ χοροὶ παιδῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι περιέρχονται ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν διὰ νὰ ψάλουν κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτάς, δυνατὸν νὰ ἀποβλέπουν συνήθως εἰς τὴν αἴτησιν οικονομικῆς βοήθειας, ἀλλ' ἔχουν τὴν συνείδησιν ὅτι ἐκτελοῦν θρησκευτικὸν χρέος καὶ ἡ πρακτικὴ των διατηρεῖ ὁπωσδήποτε θρησκευτικὸν χρωματισμόν. Οἱ χοροὶ αὗτοί πρέπει νὰ θεωρηθῶν ἐν συνδέσει μὲ τὴν χορικὴν ποιήσιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

Εἰς τὰς προηγουμένας περιπτώσεις ὁ χορὸς ἢ ἔμμενον ἀκίνητος ἢ ἐκινεῖτο ἐλαφρῶς, ὅπως συνέβαινε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὕμνων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Περὶ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεως τῶν ποικιλομόρφων ἀσμάτων τὰ ὅποια συνέθεσεν ὁ Ἄρειος χάριν τῶν ὀπαδῶν του²² δὲν γνωρίζομεν πολλὰ πράγματα, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μετὰξὺ αὐτῶν ὑπῆρχαν ἄσματα ναυτικά, ἐπιθαλάμια, ἐπιμύλια, ὁδοιπορικά, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ταῦτα ἦσαν χορικά καὶ ὅτι ὠρισμένα ἀπὸ αὐτὰ εἶχον κίνησιν χοροῦ. Ἄν ὅμως δὲν ἔχωμεν περὶ

21. «Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου», *Κληρονομία* 7 (1974), 273-350, καὶ ἐνταῦθα.

22. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν* 1,4. *Περὶ συνόδου Νικαίας* 16. ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 2, 9.

αὐτῶν ἀκριβεστέρας πληροφορίας, ἔχομεν περὶ τῆς πρακτικῆς τῶν ὀπαδῶν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς μίαν μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἐπὶ ἀρχιερατείας Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ὅταν εἶχον ἀφαιρεθῆ οἱ ναοὶ των ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον. Ὑποχρεούμενοι τότε νὰ τελοῦν τὴν λατρείαν των ἔξω τῆς πόλεως, συνηθροίζοντο τὴν νύκτα ἐντὸς τῶν πυλῶν καὶ ἔψαλλον ὕμνους ἀντιφωνικῶς, τὸν ὄρθρον δὲ ἐξήρχοντο τῶν πυλῶν καὶ ἔφθανον εἰς τοὺς καθωρισμένους τόπους λατρείας, ψάλλοντες μεταξὺ ἄλλων καὶ ὕμνον τοῦ ὁποίου τὸ ἐφύμνιον ἦτο, «ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες τὰ τρία μίαν δύναμιν».

«Αὐτοὶ ἐντὸς τῶν τῆς πόλεως πυλῶν περὶ τὰς στοὰς ἀθροιζόμενοι, καὶ ὠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν Ἀρειανὴν δόξαν συντιθέντες ἤδον· καὶ τοῦτο ἐποίουν κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς νυκτός. Ὑπὸ δὲ ὄρθρον, τὰ τοιαῦτα ἀντίφωνα λέγοντες, διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐξήεσαν τῶν πυλῶν, καὶ τοὺς τόπους ἔνθα συνῆγον κατελάμβανον. Ἐπεὶ δὲ ἐρεθισμοὺς κατὰ τῶν τὸ ὁμοούσιον φρονούντων λέγοντες οὐκ ἐπαύοντο· πολλάκις γὰρ καὶ τοιαύτην ὠδὴν ἔλεγον· «ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες τὰ τρία μίαν δύναμιν;»

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν πραγμάτων ὁ Ἰωάννης ἐφήρμοσε παρομοίαν πρακτικὴν.²³

Μεμαρτυρημένην ἐπίσης χορευτικὴν κίνησιν συναντῶμεν εἰς τοὺς χοροὺς τῶν Μασσαλιανῶν, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε ἐκαλοῦντο καὶ χορευταί. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ αὐτούς, διότι εὐρίσκοντο εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ θὰ μνημονεύσωμεν ἕν ἐπεισόδιον τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν εἰς τὴν Καππαδοκίαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπισκοπείας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ὁ Βασίλειος, ὅπως εἶδομεν, δὲν ἦτο ἐχθρὸς τῆς μελωδικῆς ψαλμωδίας καὶ δὴ τῆς χορωδιακῆς, παρατηροῦμεν δὲ τὸ ἴδιον καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀδελφόν του Γρηγόριον Νύσσης.²⁴

Ὁ Βασίλειος, γράφων πρὸς τὸν φίλον του Γρηγόριον Θεολόγον, ζητεῖ τὴν ἐπέμβασίν του, ὥστε νὰ τεθῆ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ περιέργου διακόνου Γλυκερίου, ὑπηρετοῦντος εἰς τὴν Βήνεσσαν, πολίχνην πλησίον τῆς Ναζιανζοῦ. Κατὰ τὴν ἐπιστολὴν ὁ διάκονος συνήθροιζε παρθένους καὶ νέους τοὺς ὁποίους ἐγύμναζεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν μουσικὴν καὶ

23. ΣΟΚΡΑΤΟΥΣ, Ἐκκλ. Ἱστορία 6, 8.

24. Εἰς τὸν Βίον τῆς Ὀσίας Μακρίνης, PG 46, 993.

τὸν χορὸν. Εἰς ἐποχὴν δὲ πανηγύρεως τῆς πόλεως, ἐνῶ πλήθη συνέρρουσιν εἰς αὐτὴν ἀπὸ ἔξω, αὐτὸς «ἀντεπεξῆγε τὸν ἑαυτοῦ χορὸν νέοις ἐπόμενον καὶ περιχορεύοντα». ²⁵ Ὁ Γλυκέριος λοιπὸν εἶχε καταρτίσει μικτοὺς χοροὺς κάλῳς ἐκπαιδευμένους, οἱ ὅποιοι πλὴν τῆς ψαλμωδίας ἐχρησιμοποιοῦν καὶ χορευτικὴν κίνησιν, καὶ μάλιστα ὅπως φαίνεται εἰς ἔντονον ρυθμὸν, ἀλλὰ πάντως κατὰ τὴν διάρκειαν θρησκευτικῶν πανηγύρεων, ὅπερ σημαίνει ὅτι οἱ ἐκτελούμενοι ὕμνοι ἦσαν θρησκευτικῶς χρωματισμένοι. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Βασιλείου ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπέτρεψε τὴν συνέχισιν τοῦ φαινομένου τούτου, ὅπως φαίνεται, ἐκτὸς ἐὰν ὁ χορὸς ὁ ὁποῖος στήνεται κατὰ τὰ πανηγύρια τῶν νεωτέρων χρόνων εἰς τὰ προαύλια τῶν πανηγυριζόντων ναῶν τῆς ὑπαίθρου ἔχη ἀδιάκοπον συνέχειαν ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἐκείνην ἐποχὴν. Ὅ,τι καὶ ἂν συμβαίη πάντως, οὗτος ἔχασε πλέον πλήρως τὸ θρησκευτικὸν του χρῶμα εἰς τὸν τομέα τοῦτον, μολοντί εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ὁ χορὸς διεξάγεται μὲ ὑπόκρουσιν θρησκευτικῶν ἀσμάτων.

Ἡ χορική ποίησις ἐπολεμήθη ἔκτοτε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡγεσίαν ὡς κατ' ἐξοχὴν κοσμικὸν στοιχεῖον, ἀλλὰ μέχρις ἐνός σημείου καὶ ἡ ἀντιφωνία, ἰδίως ἀπὸ ὠρισμένους μοναχικοὺς κύκλους. Ἄν καὶ μεταξύ τῶν μοναχικῶν ἡγετῶν ὑπῆρχον καὶ φίλοι τῆς ἀντιφωνίας, ἄλλοι ἦσαν ἄσπονδοὶ ἐχθροὶ τῆς, ὡς ὁ ἀββᾶς Παμβῶ. Ἐθεωρεῖτο ἀφ' ἐνός μὲν κατ' ὑπερβολὴν παγανιστικοῦ χαρακτῆρος, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀπολύτως ἐξωστρεφὲς στοιχεῖον λατρείας, παρεμποδίζον τὴν κατάνυξιν.

Ἐπάρχει ὅμως εἰς ἄλλος χῶρος εἰς τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ διαβλέψωμεν ἐπιβίωσιν ἐκείνων τῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ χορικοῦ ἄσματος. Εἶναι τὰ λεγόμενα κάλανδα, κατὰ τὰ ὁποῖα χοροὶ παιδῶν περιέρχονται κατ' ὄρθρον τὰς οἰκίας ἄδοντες λαϊκὰ ἄσματα. Τὸ γεγονὸς ὅτι ταῦτα φέρουν τὸ ὄνομα κάλανδα, δηλαδὴ πρωτομήνια, φανερώνει τὴν παγανιστικὴν των προέλευσιν, τὸ ἄλλο δὲ γεγονὸς ὅτι οἱ χοροὶ κινοῦνται κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν μεγάλων χριστιανικῶν ἑορτῶν τῶν Χριστουγέννων, τῆς Πρώτης τοῦ ἔτους, τῶν Θεοφανείων καὶ τῶν Βαΐων, δεικνύει ὅτι τὸ περιεχόμενόν των ἔχει ἐχριστιανισθῆ. Τὰ ἄσματα εἶναι εὐχετικά ἐπὶ ταῖς ἑορταῖς καὶ ἐπιδιώξεις τῶν μελῶν τῶν ὁμίλων εἶναι ἡ συγκέντρωσις χρημάτων. Ταῦτα πάντως δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὰ μιμικὰ παγανικῆς προελεύσεως λατρευτικὰ ἄσματα, τὰ ὁποῖα ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ ἄσματος καὶ τῶν μιμικῶν κινή-

25. Ἐπιστολὴ 169. Βλ. καὶ 170, 171.

σεων ἐπίδρασιν πρὸς ἐπίτευξιν εὐεργετήματος, ὡς εἶναι ἡ βροχόπτωσις ἐπὶ παραδείγματι. Ταῦτα ἐξέλιπον ἀπὸ καιροῦ, ἐνῶ τὰ κάλανδα διατηροῦνται.

Βλέπομεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ χορικὴ ποίησις ἐνεφανίσθη μὲν κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναπτυχθῆ εὐρέως, τότε μὲν λόγῳ τῶν ἐκ τῶν διωκτῶν κινδύνων, βραδύτερον δὲ λόγῳ τῆς ἐπικρατήσεως ἀσκητικῶν τάσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἠνείχοντο τοιαῦτα φαινόμενα. Παρὰ ταῦτα κατώρθωσε νὰ καταφύγῃ εἰς ἔθιμα προχριστιανικά, τὰ ὁποῖα μετέβαλεν εἰς χριστιανικά καὶ μὲ τὸν τρόπον τοῦτον ἐπέζησεν ὑποτυπωδῶς.

Ἐπολείμματα ὅμως αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνιχνευθοῦν εἰς ὠρισμένα στοιχεῖα τῆς λατρείας, ὡς εἶναι ἡ πομπή, ἡ λιτάνευσις, αἱ λειτουργικαὶ εἴσοδοι καὶ τὰ παρόμοια.

Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ
1974

Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ 1974

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἐποιαδήποτε ἐκτενὴς διαπραγματεύσεις τοῦ προβλήματος περὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν ἐπὶ μέρους εἰδῶν τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ὕμνογραφίας εὑρίσκεται ἐκτὸς τῶν πλαισίων τῆς παρούσης μελέτης, εἶναι ὅμως χρήσιμον καὶ ἀπαραίτητον νὰ προταχθῇ σύντομος ἔκθεσις περὶ τῶν εἰδῶν τούτων κατὰ τὰς κυρίας μορφὰς αὐτῶν, ὅπως τὰς ἀντιλαμβανόμεθα ἡμεῖς, διὰ νὰ καταστῆ ἐξ ἀρχῆς σαφές, ποῦ ἀκριβῶς ἐντάσσομεν τὸ κοντάκιον. Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι θὰ περιορισθῶμεν εἰς μόνην τὴν λειτουργικὴν ποίησιν.

Ἡ πρώτη βασικὴ κατηγορία ὕμνων τὴν ὁποίαν συναντῶμεν μετὰ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσιν τῶν εἰδῶν εἶναι ἡ τῶν μονοστρόφων, περιλαμβανούσα σύντομα ποιήματα, ὡς εἶναι τὰ ἀπολυτίκια, ὀλίγοι μικροὶ αὐτοτελεῖς ὕμνοι τῆς λειτουργίας καὶ τῶν λοιπῶν ἀκολουθιῶν, καὶ οἱ κατὰ στίχον λεγόμενοι ὕμνοι. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὕμνοι ἐκτελοῦνται ἀντιφωνικῶς, οἱ μὲν τῶν δύο πρώτων ὁμάδων δι' ἐπαναλήψεως τῶν διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν δύο χορῶν¹, οἱ δὲ τῆς τρίτης κατὰ στίχον ἐναλλάξ.

Ἡ ἄλλη κατηγορία εἶναι ἡ τῆς στροφικῆς ποιήσεως περιλαμβανούσης δύο μεγάλας ὁμάδας ποιημάτων, τὴν στιχολογικὴν καὶ τὴν ἀποκριτικὴν. Καλοῦμεν τὴν πρώτην ὁμάδα στιχολογικὴν διότι οἱ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντες ὕμνοι συνοδεύονται ἀπὸ στιχολογίαν ἐκ τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν βιβλικῶν ᾠδῶν. Τὰ ἀντίφωνα, τὰ ὁποῖα, παρενεβάλλοντο μετὰ τῶν βιβλικῶν στίχων, σύντομα ἀρχικῶς καὶ συνιστάμενα εἰς μίαν λέξιν ἢ ἐν φρασίδιον—ἀμήν, ἀλληλούϊα, Κύριε ἐλέησον, βοήθησόν μοι Κύριε κ.ο.κ.—κατόπιν βαθμιαίας διογκώσεως ἀπέληξαν εἰς τροπάρια καὶ ἀπετέλεσαν ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν στιχηρῶν καὶ τῶν κανόνων. Ὡς παράδειγμα τοιαύτης διογκώσεως δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ ἐκ τοῦ συντόμου ἀντιφώνου «σῶσον ἡμᾶς Κύριε» προέλευσις τοῦ ὕμνου «σῶσον ἡμᾶς, υἱὲ Θεοῦ, ὁ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν, ψάλλοντάς σοι ἀλληλούϊα».

Εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀποκριτικῶν ποιημάτων, χαρακτηριζομένην ἀπὸ

* Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν *Κληρονομίαν* 6(1974).

1. Ἐπὶ παραδείγματι οἱ ὕμνοι «ἅγιος ὁ Θεός», «εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημενον», τὰ ἀπολυτίκια.

τὸ στροφικὸν ἐφύμνιον, ἀνήκουν τὸ κοντάκιον καὶ αἱ προδρομικαὶ μορφαὶ αὐτοῦ. Προφανῶς παρατηρήθη καὶ κάποια ἀνάμιξις τῶν δύο τύπων τῆς πολυστροφίου ὑμνογραφίας, καθ' ὅσον ὠρισμένα ἀντίφωνα, ὡς τὰ τῆς ἀκολουθίας τοῦ πάθους, ἐνῶ ἀρχικῶς ἐμφανίζονται χωρὶς στίχους, βραδύτερον καθίστανται ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει στιχηρά.

Τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας τὸ ὁποῖον ἐπέτρεψε τὴν χρῆσιν ὅλης τῆς ποιητικῆς δυνάμεως διὰ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας εἶναι σήμερον γνωστὸν μὲ τὸ ὑστερογενὲς ὄνομα «κοντάκιον». Οἱ ἴδιοι ὅμως οἱ ποιηταί, ὅσον χρόνον τοῦτο ἐθεραπεύετο ὑπὸ τὴν ὠλοκληρωμένην μορφήν του, δὲν ὠνόμασαν ποτὲ οὕτω τὰ προϊόντα των, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦν δι' αὐτὰ μεγάλην ποικιλίαν ὀνομάτων—ὕμνοι, αἶνοι, ᾠδαί, ψαλμοὶ καὶ ἄλλα παρόμοια—ὅπερ δεικνύει ὅτι ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν εἶχε σταθεροποιηθῆ καμμία ὀνομασία αὐτῶν.

Κοντάκια ἤρχισαν νὰ ὀνομάζονται οἱ ὕμνοι οὗτοι ἀπὸ τοῦ ἰ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, ὁπότε πλεόν εἶχον παύσει νὰ συντάσσωνται καὶ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς πλήρεις συνθέσεις, εἶχον ἐνταχθῆ εἰς τὴν παράδοσιν καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον κατὰ τὸ προοίμιον καὶ τὴν πρώτην στροφήν. Παλαιότερον ὑπετίθετο ὅτι τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ κυλινδρικὸν τεμάχιον ξύλου, τὸ καλούμενον «κοντὸς» ἢ «κοντάκιον», εἰς τὸ ὁποῖον περιετυλίσσοντο διάφορα κείμενα, ἀλλὰ φυσικὰ ἢ ἄποψις αὕτη δὲν εἶναι καθόλου πειστικὴ, διότι οἱ κοντοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ πλῆθος κειμένων, λατρευτικῶν καὶ μὴ, δὲν ὑπῆρχε δὲ ἰδιαιτέρος λόγος νὰ περιορισθῆ ἢ λέξις εἰς δῆλωσιν μόνον αὐτοῦ τοῦ λειτουργικοῦ εἶδους, ἀφοῦ μάλιστα ἐν ἀντιθέσει μὲ ἄλλα κείμενα τὰ ὁποῖα σώζονται ἐν ἀφθονίᾳ εἰς εἰλητάρια, τὰ κοντάκια διατηροῦνται εἰς κώδικας.

Πιθανοφανῆς παρουσιάζεται ἡ ἄποψις κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὀνομασία μετεφέρθη ἀπὸ τὰ συνοπτικὰ βιβλία εἰς τὰ ὁποῖα κατεγράφοντο ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ δημοσίου ἢ ὀργανισμῶν καὶ ἀπὸ τὰ κατάστιχα, λεγόμενα κοντάκια². Εἰς τὸν Κωδινὸν Κουροπαλάτην ἀπαντᾷ τὸ χωρίον «κρατῶν τὸν ἐνθρονισμὸν καὶ τὸ κοντάκιον τῆς χειροτονίας» ἥτοι τὸ βιβλίον τὸ περιέχον τὴν ἀκολουθίαν τῆς χειροτονίας³, εἰς δὲ τὴν *Διάταξιν* τοῦ πτωχοτροφείου καὶ μοναστηρίου τὸ ὁποῖον ἴδρυσεν ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης λέγεται, «πλὴν ἵνα ἀπογραφῶσι πάντα τὰ δικαιώματα ἐν

2. Τὰ σχετικὰ χωρία βλ. συγκεντρωμένα εἰς Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Βυζαντινὴ Ὁρολογία», Ἀθῆνᾶ 61 (1957) 4-8.

3. *Περὶ Ὀφφικίων ἐκκλησιαστικῶν*, ἔκδ. BEKKER, Bonn, 5, 2.

κονδακίω ὡς ἂν συνοπτικῶς διαγιγνώσκηται πόσα καὶ ποῖα δικαιώματα ἔχει ἐκάστη κτίσις»⁴. Καὶ αὕτη βεβαίως ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ἀφήνει χῶρον πρὸς ἐξήγησιν τοῦ λόγου διὰ τὸν ὅποιον μολονότι πάσης φύσεως κείμενα περιείχοντο εἰς τὰ βιβλία «κοντάκια», αὐτὸ εἰδικῶς τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος ἐξεχωρίσθη ἀπὸ ὅλα διὰ τὸ νὰ ὀνομασθῆ κοντάκιον, καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ὕμνογραφικὸν τοῦτο εἶδος δὲν ἦτο τόσο πολὺ διαδεδομένον ὅσον ἦτο ὀλίγους αἰῶνας ἐνωρίτερον, ὅτε ὅμως δὲν ὠνομάζετο οὕτω.

Ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου τοῦ Ἀτταλειάτου καὶ ἐξ ἄλλων κειμένων καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ λέξις κοντάκιον ἐσήμαινε σύνοψιν, ἐπιτομὴν, βράχυσιν (κοντόν)⁵, ἐφ' ὅσον δὲ αὕτη μετεφέρθη εἰς τὴν ὀρολογίαν τῶν ὕμνων εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ νέαι λειτουργικαὶ ἀνάγκαι εἶχον ὀδηγήσει εἰς τὴν περικοπὴν τῶν κοντακίων, διὰ τὸ ἀφήσουν ταῦτα χῶρον εἰς νεώτερα ὕμνογραφικὰ στοιχεῖα, καὶ εἰς τὴν διατήρησιν μόνον τοῦ προοίμιου καὶ τοῦ α' οἴκου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι κοντάκια ὠνομάσθησαν οἱ ὕμνοι οὗτοι ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν βραχειᾶν των μορφήν. Πράγματι δὲ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετήρουν τὰ παλαιὰ των ὀνόματα καὶ μόνον βραδύτερον ἐπεξετάθη καὶ εἰς αὐτοὺς τὸ ὄνομα «κοντάκια». Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος ποτὲ δὲν ὠνομάσθη κοντάκιον, ἐνῶ τὰ δύο προοίμια αὐτοῦ, χρησιμοποιοῦμενα χωριστὰ εἰς τὰς ἀκολουθίας, καλοῦνται κοντάκια.

Ὅταν συνετελέσθη ἡ ἐπίτμησις, πᾶς ὕμνος τοῦ εἶδους τούτου περιωρίσθη εἰς τὸ προοίμιον καὶ τὸν α' οἶκον, ὡς ἐλέχθη. Οὕτως ἐπὶ παραδειγματι τὸ προοίμιον «Ἡ παρθένος σήμερον» καὶ ὁ α' οἶκος «Τὴν Ἐδέμ Βηθλεέμ» τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὰ Χριστούγεννα ὠνομάσθησαν «κοντάκιον» τοῦ ὕμνου εἰς τὰ Χριστούγεννα ἦτοι ἐπίτομος μορφή αὐτοῦ καὶ ἔπειτα ἀπλῶς «κοντάκιον» τῶν Χριστουγέννων. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ κατὰ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἡ ἐπιγραφὴ «κοντάκιον» ἐξετόπισε τὸν ὑπότιτλον «προοίμιον» καὶ οὕτω σήμερον κοντάκιον κατήντησε νὰ λέγεται μόνον τὸ προοίμιον καὶ δίδεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ μετ' αὐτὸν ἀκολουθῶν «οἶκος» εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου εἶναι ἀνεξάρτητος ὕμνος, μολονότι συνδέεται μετ' αὐτοῦ διὰ τοῦ ἐφυμνίου.

Τὸ κοντάκιον ἔχει προῖστορίαν καὶ ἱστορίαν, ἀλλ' ἔχει ἐπίσης καὶ ἐπίλογον. Ἱστορία του εἶναι ἡ καλλιέργειά του ἀπὸ τοὺς μεγάλους ποιητὰς τοῦ στ', ζ' καὶ η' αἰῶνος, Ρωμανόν, Κυριακόν, Ἀναστάσιον,

4. Κ. ΣΛΘΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη* I, σ. 40.

5. Ἦτοι κοντάκιον ἐσήμαινε «συνοπτικὸν βιβλίον».

Γεώργιον, Δομίτιον, Ἡλίαν κ.ἀ., ὅποτε ὄχι μόνον θεραπεύεται ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν μορφήν του, ἀλλὰ καὶ χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν λατρείαν ὑπὸ τὴν ὠλοκληρωμένην μορφήν του.

Ὁ ἐπίλογος εἰς τὸν βίον τοῦ κοντακίου εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἐπιβίωσις του κατὰ δύο τρόπους. Πράγματι ἐπιβιώνει ὡς λατρευτικὴ χρῆσις τῶν παλαιῶν κειμένων κατὰ τὴν ἐπίτομον μορφήν των καὶ ὡς νέα δημιουργία ἀκριβῶς μὲ παρομοίαν μορφήν εἰς τὰ δύο τεμάχια τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύσαμεν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἐν ἄνωμάζετο καθ' αὐτὸ κοντάκιον, τὸ δὲ ἄλλο οἶκος— ὄχι δὲ α' οἶκος—. Ἐκτοτε οἱ νέοι ποιηταὶ μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, ὅταν συνθέτουν τοιαῦτα κείμενα, ὡς προσόμοια, ἤτοι βάσει τῆς μελωδίας καὶ τῆς μετρικῆς γνωστῶν καὶ καθιερωμένων παλαιότερων κειμένων, δὲν ἔχουν πάντοτε γνῶσιν τοῦ ὅτι συνθέτουν ἡμιτελὲς ποίημα. Διότι αὐτὴ ἡ ἐπίτομος μορφή ἀποτελεῖ πλέον οὕτως εἰπεῖν νέον εἶδος καὶ οἱ ποιηταὶ καλλιεργοῦν τοῦτο ὡς νέον εἶδος διὰ νὰ καλύψουν κενὰ εἰς ὑπαρχούσας ἢ εἰς νέας ἀκολουθίας. Τοῦτο δὲν πρόκειται νὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην.

Προϊστορία δὲ τοῦ κοντακίου εἶναι ὅλαι ἐκεῖναι αἱ διαδοχικαὶ μορφαὶ τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ β' αἰῶνος, μέχρις ὅτου καταλήξῃ εἰς τὴν ὀριστικὴν του μορφήν. Κατὰ τὴν παροῦσαν ἐξέτασιν θὰ δώσωμεν μίαν εἰκόνα κατὰ τὸ δυνατόν σαφῆ περὶ τῶν στοιχείων τοῦ κοντακίου ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν του μορφήν, τελευταίαν δέ, διὰ λόγους μεθοδικούς, θὰ ἴδωμεν τὴν προϊστορίαν αὐτοῦ.

2. ΜΕΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΚΗ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ

Οἱ δυτικοὶ ἐρευνηταί, μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιθ' αἰῶνος, βλέποντες ὅτι οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἦσαν καταγεγραμμένοι ἐν συνεχείᾳ καὶ ὄχι κατὰ ποιητικούς στίχους, ὅπως ἄλλωστε ἔλεγον οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοὶ «καταλογάδην, πεζῶ λόγῳ»⁶, δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ποιημάτων, ἐχρειάσθη δὲ ἡ ἐπισταμένη μελέτη τοῦ Pitra⁷ διὰ νὰ πεισθοῦν περὶ τούτου. Ὅταν δὲ ἐπέισθησαν παρετηρήθη κάποια τάσις πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ἀνεύρεσιν προσωδιακῶν μέτρων εἰς αὐτούς. Ὡς εἶναι εὐλογον, ἡ τελευταία αὐτὴ τάσις, ἂν καὶ εἶχεν ἐγκαινισθῆ ἑνωρὶς ὑπὸ θεολόγων

6. Σούδα ἐν λ.

7. *Hymnographie de l'Église Greque*, Rome 1867, σ. 18-21.

τῆς Δύσεως⁸, ἐπεκράτησε μετὰ τὰ μέσα τοῦ ἰθ' αἰῶνος εἰς ὠρισμένους κύκλους κλασικῶν φιλολόγων, ὅπως εἶναι ὁ Christ καὶ ὁ συνεργάτης του Παρανίκας. Πλὴν ἄλλων ὁ Γ. Παπαδόπουλος κατόπιν πολλοῦ μόχθου παρουσίασεν ἄρκετὰ τεμάχια εἰς τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἔχουν ἐφαρμοσθῆ ἄρχαϊα στιχουργία⁹, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἐντυπωσιακὴν συγγένειαν πολλῶν ἐξ αὐτῶν εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ὅτι οἰοσδήποτε βυζαντινὸς ὕμνογράφος ἐμιμήθη ποτὲ ἐνσυνειδήτως προσωδιακὰ ποιήματα εἰς τὰ τονικά του τροπάρια.

“Ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον τὴν συνειδήσιν ὅτι οἱ ὕμνογραφοῦντες συνέτασσαν ποιήματα καὶ ὄχι πεζά, εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, καθ’ ὅσον μάλιστα οἱ ἀσχολούμενοι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἐκαλοῦντο χαρακτηριστικῶς ποιηταί, μελωδοί, ὕμνωδοὶ καὶ τὰ ὅμοια, τὰ δὲ προϊόντα τῶν ἐλέγοντο ᾠδαί, ὕμνοι, ποιήματα, αἶνοι. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἀπολύτως σαφῆ ὅσα λέγονται εἰς τὸ ὑπὸ ὄλων σχεδὸν τῶν ἐρευνητῶν παρατιθέμενον χωρίον τοῦ Θεοδοσίου Γραμματικοῦ¹⁰, «ἐάν τις θέλῃ ποιῆσαι κανόνα, πρῶτον δεῖ μελίσαι τὸν εἰρμόν, εἶτα ἐπαγαγεῖν τὰ τροπάρια, ἰσοσυλλαβοῦντα καὶ ὁμοτονοῦντα τῷ εἰρμῷ καὶ τὸν σκοπὸν ἀποσῶζοντα», καθὼς καὶ ἕτερον τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ¹¹, «ὁ μὲν οὖν εἰρμὸς ἀρμονία τίς ἐστι μέλους ἐν συνδέσει φωνῆς ἐνάρθρου τε καὶ σημαντικῆς ὠρισμένῃ τινὶ μέτρῳ καὶ ποσῷ μεγέθους περιγραφόμενῃ, ἥτις ἀρμονία προωρισμένη καὶ προεγνωσμένη προϋπόκειται πρὸς ἣν τὰ λεγόμενα τροπάρια ἀναφέρεται»¹².

Εἶναι βεβαίως ἄλλο θέμα τὸ διατί δὲν ἔγραφον εἰς στίχους. Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι εἶναι σφάλμα νὰ λέγωμεν ὅτι ἔγραφον, ἦτοι συνέθετον, εἰς πεζὸν λόγον, ἀφοῦ εἰς τὴν πραγματικότητα ἀπλῶς «κατέγραφον» εἰς πεζὸν τὰ λειτουργικὰ ποιήματα, πλὴν τῶν ἱαμβικῶν τὰ ὁποῖα κατέγραφον στιχηδόν. Ἡ ἐξήγησις τοῦ σφάλματος εἶναι μᾶλλον ἀπλῆ· ἡ κοσμικὴ καὶ ἡ λογία ἐκκλησιαστικῆ ποιήσις δὲν συνωδεύοντο συνήθως ἀπὸ μουσικῆν, καὶ ὁσάκις συνωδεύοντο, δὲν διετήρουν ταύτην διαπαντός· ἦτο λοιπὸν ἀπαραίτητον νὰ καταγρά-

8. Ἐπὶ τῶν Dom Toustain καὶ Dom Tassin, τὸ 1744, βλ. ΡΙΓΓΑ. *Hymnographie*. σ. 6 ἔ.

9. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ’ ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 187-195.

10. Τοῦ ἠ'-θ' αἰῶνος, ΡΙΓΓΑ. *Hymnographie*, σ. 3 ἔ.

11. Τοῦ ιβ' αἰῶνος.

12. Ἐξήγησις τῶν ἀναστασίμων κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ, Α. ΜΑΙ. *Spicilegium Romanum*. V, Roma 1843, σ. 383.

φωνται εἰς στίχους, ὥστε ἐξ ἀναγνώσεως νὰ φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ποιητικοῦ εἶδους. Ἀντιθέτως πρὸς αὐτάς ἡ λειτουργικὴ ποίησις ἦτο πάντοτε μελωδικὴ καὶ οἱ χρησιμοποιοῦντες αὐτὴν ἐγνώριζον τὴν μουσικὴν τῶν καθ' ἕκαστον κειμένων, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπερίττειεν ἡ κατὰ στίχους καταγραφή των, πολὺ περισσότερον μάλιστα, καθ' ὅσον τοιαύτῃ καταγραφῇ θὰ ἐδιπλασίαζε τοῦλάχιστον τὸν καταλαμβανόμενον εἰς τὰ βιβλία χῶρον, ἐπαυξάνουσα τὴν δαπάνην καὶ καθιστῶσα τὰ κείμενα δύσχρηστα. Ὅσακις δὲ οἱ Βυζαντινοὶ σημειώνουν ὅτι οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι γράφονται εἰς πεζὸν λόγον καὶ δίχως μέτρα, θέλουν ἀπλῶς νὰ τονίσουν τὴν διαφορὰν των ἀπὸ τὴν λογίαν ποίησιν ἢ ὅποια ἐγράφετο μὲ τὰ ἀρχαῖα προσωδιακὰ μέτρα.

Καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἀντελαμβάνοντο τὸ μυστικὸν τοῦτο περὶ τῆς ἰδιορρύθμου ποιητικῆς μορφῆς, ὅταν δὲ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, χωρὶς ἰδιαιτέραν ἔρευναν καὶ ἐντελῶς παρεμπιπτόντως, σημειῶνῃ εἰς τὸ μνημειῶδες *Περὶ Προφορᾶς* ἔργον του¹³, ὅτι «τῶν τόνων τὴν προσωδιαν οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ μετεχειρίσθησαν ἐν ταυτῷ καὶ ὄχημα καὶ βάσιν τῆς στιχοποιίας, ποδίζοντες τὰ μέτρα τῶν στίχων ὄχι πλέον κατὰ τὸν χρόνον τῶν μακρῶν καὶ τῶν βραχέων, τὸν ὅποιον ὁ ἀπαίδευτος καὶ ἄμουσος ὄχλος δὲν εἶχεν αὐτία νὰ διακρίνῃ, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν τόνον καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν», τὸ πράττει τόσον ἀνεπιτηδεύτως ὥστε καθιστᾷ σαφές ὅτι ὁμιλεῖ περὶ αὐτονοήτου πράγματος. Εἶναι δὲ ἀναμφίβολον ὅτι ὁ Ρίτγα, γράφας περίπου τεσσαράκοντα ἔτη βραδύτερον, ἐγνώριζε τὸ ἔργον τοῦ Οἰκονόμου, ἀφοῦ τοῦτο εἶχε κυκλοφορηθῆ εὐρύτατα ἐκ Πετροπόλεως.

Σήμερον δὲν παρατηρεῖται ἀντιγνωμία περὶ τοῦ ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι ἀποτελοῦν ποιήματα, τὸ δὲ ζητούμενον εἶναι τὸ εἶδος τοῦ μέτρου τὸ ὁποῖον ἀκολουθοῦν. Κατὰ τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα ἡ στιχοποιία ἐστηρίζετο εἰς τὴν καθ' ὠρισμένους νόμους ἐκμετάλλευσιν τῆς συλλαβικῆς ποσότητος· μακραὶ καὶ βραχεῖαι συλλαβαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ ποικίλους τρόπους, ὥστε νὰ σχηματίζωνται εἰδικὰ στιχοιργικὰ μέτρα καὶ νὰ δίδεται εἰς τὰ ποιήματα ρυθμὸς πλάτους. Ἡ ποσότης τῶν συλλαβῶν ἐρρυθμιζε τὴν σύνθεσιν τῶν στίχων, εἴτε περὶ ἀδομένων ποιημάτων ἐπρόκειτο, εἴτε περὶ ἀπαγγελλομένων συνοδίᾳ μουσικῶν ὀργάνων, ὅπως τὰ ἔπη. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς στιχοποιίας ὠνομάσθη προσωδία.

Τοιαύτῃ στιχοιργικῇ ἐκαλλιεργήθη καὶ ἀπὸ μερικοῦς χριστιανούς

13. *Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, Πετροῦπολις 1830, σ. 662.

ποιητὰς μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων, ἀλλὰ τὰ προϊόντα τῶν ἀποτελοῦν μικρὸν μόνον ποσοστὸν τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν κειμένων τῆς ὅλης χριστιανικῆς ὑμνογραφίας καὶ ἀνήκουν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν λογίαν ποίησιν, ἢ ὅποια δὲν ἔγινε δεκτὴ εἰς τὴν λατρείαν¹⁴.

Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν χρησιμοποιεῖται ὁ τονικὸς ρυθμὸς διὰ τῆς κανονικῆς ἐναλλαγῆς τονιζομένων καὶ ἀτόνων συλλαβῶν, οὕτως ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ρυθμὸς ὕψους. Ἡ ρυθμοποιία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως ὀνομάζεται συνήθως τονική, καὶ συχνάκις εἶναι τονική, ἀλλ' ὄχι πάντοτε. Χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε εἰς αὐτὴν ἡ κανονικὴ τονικὴ ρυθμοποιία, ἢ διήκουσα δι' ὄλων τῶν στίχων, ὀλίγα ὅμως ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς ἔχουν γίνεαι δεκτὰ εἰς τὴν λατρείαν, ὡς τὰ δεκαπεντασύλλαβα ἑξαποστειλάρια τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου.

Εἰς τὰ ὑπόλοιπα ποιήματα ἡ ρυθμοποιία εἶναι τονική μόνον ἀπὸ στροφῆς εἰς στροφὴν, σπανιώτατα δὲ ἀπὸ στίχου εἰς στίχον ἐκάστης στροφῆς, καὶ τοῦτο ὄχι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτῆς. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ ρυθμὸς ὑποβοηθεῖται μὲ ἄλλα μέσα, μὲ τὴν ἀπαγγελίαν καὶ τὴν μελωδίαν, κατὰ περιστάσεις δὲ μὲ τὴν παρήχησιν, τὸ ὁμοιοτέλευτον καὶ τὰ παρόμοια.

Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς στιχοποιίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως ματαίως ταλαιπωροῦνται πολλοὶ ἐρευνηταὶ σήμερον μὲ τὴν ἀναζήτησιν τῆς εἰς ξένα ἐδάφη. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ποίησιν τῆς Π. Διαθήκης, ὄχι μόνον διότι ἡ ἔρευνα διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τονικῶν μέτρων εἰς αὐτὴν δὲν κατέληξεν εἰς συμπεράσματα καὶ αἱ περὶ τούτου γνῶμαι διχάζονται, ἀλλὰ καὶ διότι, ἀκόμη καὶ ἂν ὑπῆρχον, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὰ μιμηθοῦν ποιηταὶ ἀγνοοῦντες τὰ πρωτότυπα τῆς ἐβραϊκῆς ποιήσεως καὶ γνωρίζοντες ταύτην μόνον ἐξ ἑλληνικῆς μεταφράσεως, τῆς τῶν Ἑβδομήκοντα, εἰς τὴν ὅποιαν δὲν ὑφίστανται τοιαῦτα μέτρα. Ἄλλωστε, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἡ μεσαιωνικὴ ἐβραϊκὴ ποίησις δὲν στηρίζεται εἰς τὴν παλαιοδιαθηκικὴν ποίησιν ἀπὸ ἀπόψεως στιχοποιίας, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν ὑμνογραφίαν.

Ἀντιλαμβάνόμενοι καλῶς τὸ πρᾶγμα τοῦτο οἱ ἐρευνηταὶ σήμερον, προσανατολίζονται πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, ἀναζητοῦντες τὰ πρότυπα τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας εἰς τὴν συριακὴν ποίησιν, καὶ δὴ εἰς τὴν τοῦ Ἑφραίμ. Ἡ ἄποψις ὅμως αὕτη εἶναι ἐξ ἴσου ἀπορριπτέα μὲ

14. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ εἰσαχθέντα εἰς τὴν λατρείαν λόγια προσωδιακὰ ποιήματα, ὡς οἱ ἱαμβικοὶ κανόνες τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.

τὴν προηγουμένην, καθ' ὅσον ἡ στιχοποιία τοῦ κοντακίου καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν ρυθμικῶν ποιημάτων δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα μετὰ τὴν στιχοποιίαν τῆς συριακῆς ποιήσεως, ἣ ὅποια εἶναι ἀποκλειστικῶς ἰσοσυλλαβικὴ κατὰ στίχον.

Ἄν ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς ἓνα ἑλληνικὸν ὕμνον τοῦ Ἐφραΐμ, ἀμφιβόλου γνησιότητος φυσικά¹⁵,

«Ἐννέα μῆνας αὐτὸν
ἐβάστασα ἐν σαρκί»,

παρατηροῦμεν ὅτι χρησιμοποιεῖ ἀνακρεόντειον καταληκτικὸν στίχον· ἀλλὰ τὸ ἴδιον πράττει ὁ Ἐφραΐμ καὶ εἰς τὸ συριακὸν πρωτότυπον.

Ἄν δὲ τῶρα στραφῶμεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὕμνογραφίαν, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν λατινικὴν, θὰ συναντήσωμεν, πλῆθος ποιημάτων μετὰ ἀνακρεόντειον στιχουργικὴν, εἴτε ἀκατάληκτον εἴτε καταληκτικὴν. Θὰ περιορισθῶμεν δὲ νὰ παραθέσωμεν ὀλίγα τεμάχια ἀπὸ ποιήματα τῆς πρὸ τοῦ Ἐφραΐμ καὶ τῆς συγχρόνου μετὰ τὸν Ἐφραΐμ ἐποχῆς¹⁶.

Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, 200.

«Στόμιον πῶλων ἀδαῶν
πτερόν ὀρνίθων ἀπλανῶν».

Παπύρου Amherst, 250 περίπου.

«Ζῆτει ζῆσαι μεθ' ἀγίων,
Ζῆτει ζωὴν ἵνα λάβῃς».

Γρηγορίου Θεολόγου, 370.

«Σὲ τὸν ἄφθιτον μονάρχην
δὸς ἀνυμεῖν, δὸς αἰδεῖν».
«Ζῆτει μόνον τι λαμπρὸν
καὶ δώσωμεν προθύμως».

Συνεσίου, 400.

«Ἄγε μοι, λίγεια φόρμιγξ,
μετὰ τῆταν αἰοιδάν».

Ἀμβροσίου Μεδιολάνων, 380.

«Aeternae rerum conditor
noctem diemque qui regis».

Ἐξ ἀντιπαραβολῆς τῶν κειμένων τούτων διαπιστώνομεν τὴν παρουσίαν ἐνὸς ρεύματος λογίας χριστιανικῆς ποιήσεως, ἐπωνύμου

15. J. S. ASSEMANI, V. σ. 351.

16. Εἰς ὅλα τὰ ποιήματα αὐτὰ μάλιστα παρατηροῦμεν συνεχῶς μειουμένην τὴν ποσοτικὴν προσωδίαν καὶ ἀνερχομένην τὴν τονικὴν προσωδίαν.

σχεδόν πάντοτε, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸ 200 μ.Χ. καὶ συνεχίζεται μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἐφραιμ καὶ μετ' αὐτήν, διὰ τὰ καλλιεργηθῆ ἔντονώτατα τὸν ζ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. Διαπιστώνομεν ὅμως ἐπίσης καὶ τοῦτο τὸ σπουδαῖον, ὅτι ὁ Ἐφραιμ εἰς τὴν ποίησίν του ἀκολουθεῖ ἀκριβῶς τὸ ρεῦμα τοῦτο, ἔστω καὶ ἂν δὲν χρησιμοποιοῖ πάντοτε ἀνακρεόντεια μέτρα, ὅπως ἄλλωστε πράττουν καὶ οἱ Ἕλληνες ποιηταί. Συνεπῶς ὁ Ἐφραιμ, ἀκολουθῶν τὴν λογίαν ἑλληνικὴν ποίησιν τῆς ἐποχῆς του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς ἄλλο σημεῖον τῆς παρουσίας μελέτης εἶναι κατωχυρωμένον καὶ δι' ἰσχυρῶν ἐξωτερικῶν μαρτυριῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν λειτουργικὴν ἑλληνικὴν ποίησιν, ἢ ὁποῖα, ἂν ἦτο ἀνάγκη ἀπὸ κάπου νὰ ἐπηρεασθῆ, θὰ ἐπηρεάζετο ἀπὸ τὴν ἀφθονωτέραν καὶ ἀρχαιοτέραν λογίαν ἑλληνικὴν.

Ἡ λειτουργικὴ ὅμως ποίησις εἶναι ἄλλο πρᾶγμα, δὲν δανεῖζεται τὴν ἀνακρεόντειον ἢ ὁποιανδήποτε ἄλλην κλασικὴν στιχουργικὴν, ἀλλ' εἰσάγει τὴν ρυθμικὴν στιχουργικὴν. Πρὸς τοὺς στίχους τοῦ ἀνωτέρω εἶδους, εἴτε τῆς λογίας ἑλληνικῆς εἴτε τῆς ἐφραιμείου ποιήσεως, δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν ἢ στιχουργικὴ τοῦ κοντακίου τοῦ Ρωμανοῦ¹⁷. Τὸ βλέπομεν μὲ μίαν πρόχειρον σύγκρισιν. Ὁ οἶκος τοῦ κοντακίου προχωρεῖ κατὰ ἓνα τρόπον ὡς ὁ κατωτέρω¹⁸.

«Σύ, Σωτήρ, ἐκ γαστρὸς ἤλθες ἄνευ σπορᾶς
τῇ παρθένῳ τὰ τῆς παρθενίας λιπῶν,
ὡς νῦν τὰ τῆς ταφῆς
ἀνεῖλες τῇ ταφῇ,
ὡς σινδὸνα Ἰωσήφ καταλείψας ἀφῆ,
ἔλαβες δὲ τῆς ταφῆς τὸν γεννήσαντα τὸν Ἰωσήφ...»

Ἄλλὰ καθ' ὅμοιον τρόπον προχωρεῖ ἡ στιχουργία τοῦ ἐπιλυχνίου ὕμνου, ὁ ὁποῖος ψάλλεται ἀπὸ τοῦ β' αἰῶνος ἀνελλιπῶς μέχρι σήμερον.

«Φῶς ἰλαρὸν
ἀγίας δόξης ἀθανάτου πατρός,
οὐρανίου, ἀγίου, μάκαρος,
Ἰησοῦ Χριστέ...»

Ἐξ ἄλλου εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Ἐφραιμ συναντῶμεν πάντοτε

17. Παρατηρεῖται κατὰ τὸν ε' αἰῶνα, πρὸ τοῦ Ρωμανοῦ, προσπάθεια χρήσεως τοῦ ἑνδεκασυλλάβου καὶ τοῦ ἀνακρεοντείου εἰς τὰ κοντάκια, ἐγκαταλειφθεῖσα ταχέως. Θὰ ἴδωμεν δύο κοντάκια κατωτέρω.

18. Ἐκ τοῦ ὕμνου *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ τοῦ ΡΩΜΑΝΟΥ*, οἶκος κ'.

ισοσυλλαβίαν κατὰ στίχον, διὸ καὶ τὰ ποιήματα αὐτοῦ ἐγράφοντο στιχηδόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ὑμνογραφίαν. Ἴσως καὶ ἐνωρίτερον ὁ Ἀρμόνιος καὶ ὁ πατήρ του Βαρδασάνης νὰ ἐχρησιμοποιοῦν ἰσοσυλλαβίαν, συνήθως μάλιστα μετὰ ὁμοτονίας.

Εἰς τὴν βυζαντινὴν ὅμως ὑμνογραφίαν τὰ πράγματα δὲν παρουσιάζουν ὁμοιομορφίαν. Διότι διακρίνομεν πρῶτον τὰ ἀνακρεόντεια, τὰ ἐνδεκασύλλαβα, τὰ δεκαπεντασύλλαβα ρυθμικὰ ποιήματα, ὅπου ὑπάρχει ἰσοσυλλαβία κατὰ στίχον καὶ ἐνίοτε ὁμοτονία, ἀλλὰ ταῦτα παρέμειναν ἐκτὸς λατρείας, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων αἱ ὅποιαι κατ' οὐδὲν μεταβάλλουν τὴν κατάστασιν. Δεύτερον διακρίνομεν τὰ λειτουργικὰ ποιήματα, ἰδίως τὰ κοντάκια, τὰ στιχηρά, τοὺς κανόνας, ὅπου οὐσιωδῶς δὲν ὑφίσταται ἰσοσυλλαβία—καθὼς δεικνύουν καὶ τὰ δύο ὡς ἄνω παραδείγματα—οὔτε ὁμοτονία κατὰ στίχον, ὑπάρχει ὅμως ὁμοσυλλαβία¹⁹ καὶ ὁμοτονία κατὰ στροφάς· δηλαδή ὁ πρῶτος στίχος τοῦ πρώτου οἴκου παντὸς κοντακίου ἔχει τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν συλλαβῶν καὶ τοὺς αὐτοὺς τόνους μετὰ τοῦ πρώτου στίχου τοῦ δευτέρου οἴκου καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς. Τοῦτο ὅμως, τὸ βασικώτερον ἴσως χαρακτηριστικὸν τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας, δὲν παρατηρεῖται εἰς τὴν συριακὴν ποίησιν.

Ἡ ἀρχικὴ στροφή τοῦ κοντακίου, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων λειτουργικῶν ποιημάτων, ἄρα καὶ ὁ ἀρχικὸς στίχος, δὲν συντίθενται βάσει μετρικῶν κανόνων, ἀλλὰ κατ' ἐλευθέραν ἔμπνευσιν, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν μελωδίαν· ἐπομένως ἐδῶ δὲν ἔχομεν ποιητικὴν μετρικὴν ἀλλὰ μελωδικὴν μετρικὴν.

Εἰς τὴν βυζαντινὴν ὑμνογραφίαν πᾶς πολύστροφος ὕμνος, ἄρα καὶ πᾶν κοντάκιον, ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰν στροφῶν συντεθειμένων βάσει μουσικοῦ καὶ μετρικοῦ ὑποδείγματος κοινοῦ δι' ὅλους, τοῦ καλουμένου εἰρμού. Οὕτως ὅλαι αἱ στροφαὶ ἔχουν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν στίχων, τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν συλλαβῶν κατ' ἀντίστοιχον στίχον καὶ τοὺς αὐτοὺς μετρικοὺς τόνους κατ' ἀντίστοιχον στίχον.

Νεώτεροι κριτικοί, ὡς ὁ P. Maas²⁰, διακρίνουν εἰς ἐκάστην στροφήν τριῶν εἰδῶν παύσεις·

19. Καταχρηστικῶς λεγομένη ἰσοσυλλαβία. Δὲν ὑπάρχει ἰσοσυλλαβία καὶ ὁμοτονία ἐντὸς ἐκάστης στροφῆς, ὑπάρχει ὅμως ἀπὸ στροφῆς εἰς στροφήν. Διὰ τοῦτο διὰ τὰ ἀπολυτικά, τὰ ὅποια εἶναι μονόστροφα, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἰσοσυλλαβίας καὶ ὁμοτονίας.

20. Τὰς ἀπόψεις του ἐφήρμοσεν εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ ὁ ἴδιος μετὰ τοῦ Grypanis. Ἐκθεσιν περὶ αὐτοῦ βλ. ἐν Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, *Βυζαντινὴ Ἵμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 284-287.

- α) ἀσθενῆ, ἰσοδυναμοῦσαν μὲ κῶλον ἐντὸς τοῦ στίχου,
 β) μέσην, τερματίζουσιν τὸν στίχον μὲ κόμμα ἢ ἄνω τελείαν,
 γ) ἰσχυράν, τερματίζουσιν μίαν περίοδον μὲ τελείαν, ἄνω ἢ κάτω, ἢ μὲ ἐρωτηματικόν.

Αὕτῃ ἡ διάκρισις ἀνταποκρίνεται συχνάκις εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' εἶναι κάπως ἐξεζητημένη. Δὲν νομίζομεν ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ βυζαντινὸς ὕμνογράφος ὁ ὁποῖος συνέταξε ποιήματά του μὲ τόσον σχολαστικὴν προσοχὴν, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὴν σύνταξιν κατηύθυνε περισσότερον ἢ μελωδία ἀπὸ τὸ μέτρον.

Ἐκ τὴν ἰσοσυλλαβίαν καὶ τὴν ὁμοτονίαν τῶν ἀντιστοίχων στίχων τῶν στροφῶν παρατηροῦνται βεβαίως ἐνίοτε ἀποκλίσεις, αἱ ὁποῖαι διορθώνονται κατὰ τὴν μελωδίαν· δηλαδὴ τὰ ἐλαττώματα τοῦ μέτρου, ἢ ἔλλειψις καὶ ἢ ὑπέρβασις συλλαβῆς, ἐρρυθμίζοντο μὲ τὴν ἐπιβράδυνσιν ἢ ἐπιτάχυνσιν τοῦ μελωδικοῦ χρόνου. Κατ' ἀκρίβειαν μάλιστα δὲν γνωρίζομεν τί ἐκ τῶν δύο ἐπαιζε σπουδαιότερον ρόλον εἰς τὴν ποιητικὴν σύνθεσιν, ἢ μελωδία ἢ ἢ στιχουργία· καὶ διὰ τὸ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἄλλην διατύπωσιν, δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ὁ ποιητὴς ἔγραφεν ἄδων ἢ μετρῶν συλλαβάς. Ἡ φύσις τῆς βυζαντινῆς στιχοποιίας καθιστᾷ πιθανωτέραν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἔγραφεν ἄδων, εἴτε ἐκφώνως εἴτε κατὰ νοῦν, ὁπότε προτεραιότητα εἶχεν ἢ μελωδία.

Ὁ Νικόλαος Τωμαδάκης, τονίζων τὴν σημασίαν τῆς μουσικῆς εἰς τὴν σύνταξιν τῶν ὕμνων, εἶπεν ὅτι διὰ τῆς ἰσοχρονίας «μηκύνεται ἢ συντομεύεται στίχος ἔχων ὀλιγωτέρας ἢ περισσοτέρας συλλαβάς»²¹. Ὁ Wellesz ὁμοίως²² ὑποθέτει ὅτι ἡ παλαιότερα βυζαντινὴ μουσικὴ ἦτο συλλαβική, ἔχουσα πάντοτε ἀντίστοιχον ἕνα φθόγγον πρὸς μίαν συλλαβὴν, καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιμηκυνθῇ ὁ χρόνος, κατὰ τὸ ὅποιον δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα γενικῶς. Δυναμέμεθα νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τοῦτο ὅτι ἀκόμη καὶ ἂν ἦτο συλλαβικὴ ἢ ἀρχαία βυζαντινὴ μελωδία, τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ἰσχὺν τῆς γνώμης τοῦ Ν. Τωμαδάκη, καὶ ἄλλων παλαιότερων ἐρευνητῶν, καθ' ὅσον εἰς συλλαβικὸς φθόγγος δύναται νὰ ἔχη οἰομένηποτε χρόνον τοῦ δώσωμεν. Ἐξ ἄλλου εἰς σωζόμενα τεμάχια χριστιανικῆς μελωδίας, τοῦ γ' ἀκόμη αἰῶνος, ἢ μουσικὴ δὲν εἶναι τοῦ συλλαβικοῦ τύπου.

21. «Ρωμανὸς καὶ ἅγιος Δημήτριος, ἀγιολογικαὶ καὶ ὕμνογραφικαὶ ἐπιστασίαι» Ἀθηνᾶ 59 (1955), 86-130.

22. *History of Byzantine Music and Hymnography*. 1961, σ. 202. Ὁμοίως φρονεῖ καὶ ὁ Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 294.

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἔλλειψις μιᾶς συλλαβῆς εἰς τὸν κατωτέρω ἐξασύλλαβον στίχον ἀντὶ τοῦ κανονικοῦ ἑπτασυλλάβου ἀναπληρώνεται διὰ τῆς ἰσοχρονίας.

— — — — —
 ὁ πρὸς ἐ σπέ ραν πε σῶν
 ὡς ἐ δι δά - χθη μεν

Ἐξ ἄλλου ἡ παρέκκλισις εἰς τὸν τονισμόν—ἀναπόφευκτος εἰς πᾶσαν τονικὴν ποίησιν—δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγῇ εἰς ὑπὸθεσιν περὶ πραγματικῆς μεταβολῆς τοῦ τονισμοῦ τῶν λέξεων. Ἄν ἡ ὁμοτονία ἀπαιτῇ νὰ τονίσωμεν «ἐκκλησιᾶς» ἀντὶ «ἐκκλησίας», αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ προφέρεται οὕτως ἡ λέξις αὐτὴ εἰς ἓν προδρομικὸν στάδιον τῆς νεοελληνικῆς δημοτικῆς γλώσσης²³, διότι τότε πῶς θὰ ἐξηγήσωμεν τὸ ἀντίθετον παράδειγμα, καθ' ὃ ἡ λέξις «καρδιῶν» τονίζεται «καρδιῶν»²⁴.

Ἐκτὸς τῶν ὡς ἄνω στοιχείων μετρικῆς ἢ βυζαντινῆ ὑμνογραφία περικλείει κατὰ περιστάσεις καὶ ἄλλα, ὡς εἶναι τὸ ὁμοιοτέλετον, ὁ πρόδρομος τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Ἦδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος παραπέμπουν εἰς τὴν συριακὴν ποίησιν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν προτύπων τοῦ ὁμοιοτελεύτου, ἀλλ' ἡ προσπάθεια αὕτη εἶναι ἀδικαιολόγητος, διότι τὸ ὁμοιοτέλετον ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ρητορείαν, τόσον τὴν κλασικὴν ὅσον καὶ τὴν χριστιανικὴν. Θὰ παραθέσωμεν ἐδῶ δύο παραδείγματα ἀπὸ κείμενα τοῦ β' αἰῶνος, εἰς τὸ πρῶτον τῶν ὁποίων μάλιστα ἀπαντᾷ καὶ ὁμοιόαρκτον.

Μελίτωνος, *Εἰς τὸ Πάσχα*, 73.

« Ἠτίμασας τὸν τιμήσαντά σε,
 ἠδόξησας τὸν δοξάσαντά σε,
 ἀπηνήσω τὸν ὁμολογήσαντά σε,
 ἀπεκήρυξας τὸν κηρύξαντά σε,
 ἀπέκτεινας τὸν ζωοποιήσαντά σε».

Ἄομιλία 6 τῶν Σαλπιγγίων 3,3²⁵.

« Ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων αἰδῖος ἑορτῆ,
 τοῦ παντὸς κόσμου ἡ ἀθάνατος ζωή,
 θανάτου θανατηφόρος πληγῆ,

23. Βλ. Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 301, ὅπου καὶ ἄλλα παραδείγματα.

24. Καὶ οὕτω γράφεται ὑπὸ τῶν ΜΑΛΣ - ΤΗΥΡΑΝΙΣ. Ἦγμος Ρωμανοῦ 48, οἶκος 18'.

25. Β. ΨΕΥΤΟΓΚΑ. *Μελίτωνος Σάρδεων τὰ περὶ Πάσχα δύο*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 139.

ἀνθρώπου ἢ ἀφθορος τροφή,
καὶ τῶν ὄλων ἢ οὐράνιος ψυχή,
οὐρανοῦ καὶ γῆς ἱερά τελετή».

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ὁ στίχος τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας, ἀπομακρυνθεὶς τῆς ποσοτικῆς προσωδίας ἦτο ἐλεύθερος καὶ ὄχι καθαρῶς τονικός καθ' ἑαυτόν. Τὰ περιστατικά τῆς ἀπομακρύνσεως ταύτης εἶναι γενικῶς παραδεκτά. Κατὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, ὁπότε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐφέρετο εἰς τὸ στόμα περισσοτέρων ξένων παρὰ Ἑλλήνων, μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα εἶχε χαθῆ καὶ ἡ ποσοτικὴ ἀξία τῶν συλλαβῶν. Ἦτο λοιπὸν ἕκτοτε δύσκολος ἡ διάκρισις μακροῦ καὶ βραχέος, ἡ ὁποία παρέμεινε μόνον εἰς τὰς ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν τῆς γραμματικῆς, τὸ νὰ ἐπιμένουν δὲ οἱ ποιηταὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ποσοτικῆς προσωδίας εἶχεν ἀπλῶς ἱστορικὴν σημασίαν, ἐνῶ οἱ Χριστιανοὶ ἐνδιεφέροντο κυρίως διὰ τὴν ζωὴν καὶ ὄχι διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἀχρήστευσις αὕτη, ὁδηγήσασα εἰς τὴν ἀναζήτησιν νέας ποιητικῆς τεχνικῆς, ὠθησε τοὺς ὑμνογράφους εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ρυθμικῆς στιχοποιίας διὰ τῆς χρήσεως παρηγήσεων καὶ ὁμοιοτελεύτων, τῆς ἐπαναλήψεως ὁμοιομόρφων φραστικῶν συμπλεγμάτων, τῆς ἐναλλαγῆς τῶν τόνων. Οὕτως ὁ Χριστιανισμὸς ἀνενέωσε τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν μὲ τὴν ὑπέρβασιν τοῦ φράγματος τῆς ποσοτικῆς προσωδίας.

Ἐπί τινα χρόνον ἡ ποσοτικὴ καὶ ἡ τονικὴ προσωδία ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ποιητῶν ἐν συνδυασμῶ, καὶ θὰ ἀνέμενε κανεὶς νὰ καταστῆ τελικῶς καθ' ὀλοκληρίαν τονικὴ ἢ στιχουργικὴ τῆς χριστιανικῆς γραμματείας· τὸ ὅτι δὲν κατέστη, ὀφείλεται εἰς ἄλλους παράγοντας. Πράγματι τὴν ὡς ἄνω σύνδεσιν συλλαβικῆς ποσότητος καὶ τονικότητος παρουσιάζουν μόνον οἱ λόγιοι χριστιανικοὶ ὕμνοι, ἐνῶ οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι εἶναι ἐλεύθεροι. Οἱ τελευταῖοι ἐχρησιμοποίησαν τὸν ἐλεύθερον ἀντὶ τοῦ τονικοῦ στίχου προφανῶς διὰ τρεῖς λόγους.

α) Ὁ ὕμνος τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἦτο στενῶς συνδεδεμένος μὲ τὴν εὐχὴν καὶ ἐνηλλάσσετο μὲ αὐτὴν, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ εὐχὴ ἦτο συντεταγμένη εἰς πεζὸν—ἐνίοτε ρυθμικὸν—εἰς πεζὸν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι συντεταγμένος καὶ ὁ ὕμνος, ἀλλὰ πάντως ρυθμικώτερον, διὰ νὰ ἐπιτρέπη τὴν μελώδησιν.

Ὁ ἀναγινώσκων τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου περιγραφὴν τῆς θείας εὐχαριστίας²⁶ ἐκπλήσσειται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν συναντᾷ μνεῖαν περὶ χρήσεως ὕμνων κατ' αὐτὴν, ἐνῶ ἤδη 40 ἔτη ἐνωρίτερον ὁ ἑπαρχος Βιθυνίας

Πλίσιος ὁ Νεώτερος, περιγράφων τὰ τῆς διαγωγῆς τῶν Χριστιανῶν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανόν, ἀναφέρει ὅτι οὗτοι συνήρχοντο τὴν πρωτὰν καὶ ἔψαλλον ὕμνους εἰς Χριστὸν ἀντιφωνικῶς²⁷. Δὲν ὑπάρχει προφανῶς ἄλλη ἐρμηνεῖα τῆς σιωπῆς τοῦ Ἰουστίνου, ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε συνθέσει καὶ συλλογὴν ὕμνων ὑπὸ τῶν τίτλων *Ψάλτης*, ἀπὸ τὴν κάτωθι. Ὁ ἀπολογητὴς εἰς ἓν σημεῖον τῆς περιγραφῆς τοῦ λέγει· «ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν». Πρόκειται περὶ εὐχῶν; Βεβαίως ὄχι, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν αἱ εὐχαὶ ἀπηγγέλλοντο πάντοτε ἀπὸ τὸν προϊστάμενον τῆς συνάξεως, ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον, καὶ ὄχι ἀπὸ ὀλόκληρον τὸ ἐκκλησίασμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνάπεμφις εὐχῶν ἀναφέρεται εὐθὺς κατωτέρω εἰς τὴν περιγραφὴν, καὶ τέλος κατὰ τὴν ἐκφορὰν τῶν «εὐχῶν» τούτων ἀνίστανται ὅλοι ἐνῶ κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς εἰς τὰς πραγματικὰς εὐχὰς ἐγονάτιζον. Ἐνῶ δὲ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ἰουστίνος δὲν μνημονεύει ὕμνους, εἰς ἄλλο χωρίον μνημονεύει· «ἐκείνω...διὰ λόγου πομπὰς καὶ ὕμνους πέμπειν»²⁸. Δηλαδὴ ὅ,τι εἰς τὸ προηγούμενον χωρίον καλεῖ «εὐχὰς», διακρίνει ἐδῶ εἰς δύο, εἰς πομπὰς διὰ λόγου ἤτοι εὐχὰς κατ' ἐξοχὴν, καὶ εἰς ὕμνους. Ἀπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο χωρίον τοῦ Ἰουστίνου βλέπομεν πόσον στενῶς συνεδέοντο τὰ δύο λειτουργικὰ εἶδη, τῆς εὐχῆς καὶ τοῦ ὕμνου, ἀλλαχοῦ δὲ παρατηροῦμεν τὴν στενὴν σύνδεσιν καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Ὁ ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ, τὸ πασίγνωστον «Φῶς Ἰλαρόν», περιέχει στροφὴν (ἢ ἐφῦμνιον), εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνεται ἡ τριαδικὴ ἐπίκλησις, ἡ ἀπαγγελλομένη ὡς εὐχὴ ἰδίως εἰς τὸ βάπτισμα.

« Ἐλθόντες ἐπὶ τὴν ἡλίου δύσιν,
ιδόντες φῶς ἐσπερινόν,
ὑμνοῦμεν Πατέρα, Υἱόν,
καὶ ἅγιον Πνεῦμα Θεόν».

Ἦλικὰ ἐκ τῶν εὐχῶν περικλείουσι ὅλοι ἐν γένει οἱ παλαιοὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι, διὸ ὡς πρὸς τὴν μορφήν ὠρισμένων κειμένων παρατηρεῖται σοβαρὰ διχογνωμία μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν, θεωρούντων ταῦτα ἄλλων μὲν ὕμνους, ἄλλων δὲ εὐχὰς. Τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν εὐχὴν εἰς τὸν ὕμνον μαρτυροῦν κείμενα ὡς τὰ διατηρούμενα εἰς τὴν *Διδαχὴν Ἀποστόλων*, ὅπου αἱ εὐχαὶ τῆς εὐχαριστίας κατακλείονται μὲ δοξολογίαν χρησιμεύουσαν ὡς ἐφῦμνιον.

27. «Ante lucem convenire carmenque Christo quasi Deo dicere secum invicem», *Epist.* 10, 96.

28. *Α' Ἀπολογία*, 13.

«Εὐχαριστοῦμέν σοι, πάτερ ἡμῶν,
 ὑπὲρ τῆς ἀγίας ἀμπέλου Δαυτδ τοῦ παιδός σου,
 ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου
 σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, πάτερ ἡμῶν,
 ὑπὲρ τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως,
 ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου
 σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας».

Εἰς τὰς Διαταγὰς Ἀποστόλων ἐπίσης παρατίθεται κείμενον τὸ ὁποῖον φαίνεται ὡς ἀρχὴ ὕμνου, «ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον πρὸ πάντων ἀνυμνεῖν σε», ἐνῶ ὀλίγον προηγουμένως σημειώνεται ὅτι πρόκειται περὶ «λόγου» ἐπισκόπου—«καὶ ὁ ἐπίσκοπος εἰπάτω»—ἄρα περὶ εὐχῆς.

Πράγματι ἡ διάκρισις εἶναι δυσχερὴς καὶ μόνον ἐὰν ἔχωμεν εἰδήσεις περὶ ἑνὸς τεμαχίου ὅτι ἐψάλλετο δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι πρόκειται περὶ ὕμνου.

Οὕτω δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν σχεδὸν βέβαιον ὅτι ὁ ἀρχαῖκός χριστιανικός ὕμνος διεμορφώθη ἐν συνδέσμῳ μὲ τὴν εὐχὴν καὶ μὲ τὴν πρὸς αὐτὴν συνδεδεμένην ὁμολογίαν πίστεως τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Εὐχὴ, ὕμνος, ὁμολογία, ἀπετέλουν μίαν ἀδιάσπαστον σχεδὸν ἐνότητα εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὴν εὐχὴν δὲ ἦντλει ὁ ὕμνος ἐπίσης ἐκφραστικὰ μέσα καὶ ἐννοίας, ἐνῶ μετέπειτα ἦντλει κυρίως ἀπὸ τὴν ρητορείαν τῶν Πατέρων. Ἀφοῦ δὲ ἦτο τόσον συνδεδεμένος μὲ αὐτὴν, δὲν ἠδύνατο νὰ τηρῇ κανόνας μετρικῆς, ἐνῶ ἠδύνατο νὰ ἔχη ἓν χαλαρὸν εἶδος ρυθμοῦ.

β) Τὸ ὅτι ὁ ὕμνος ἦντλει ἐκφραστικὰ μέσα καὶ ὑλικὸν ἀπὸ τὴν ρητορείαν, ὡς ἐλέχθη πρὸ ὀλίγου, καὶ γενικῶς ἀπὸ τὴν ρυθμικὴν πεζογραφίαν, ἀποτελεῖ τὸν δεῦτερον λόγον τῆς ἐλλείψεως μέτρου εἴτε ποσοτικῆς εἴτε τονικῆς προσωδίας. Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ποιήσιν τῶν κοντακίων ξένοι ἐρευνηταὶ ἦσαν πάντοτε φιλόλογοι καὶ πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ἠγνόουν τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, ὁμοίως δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ οἱ Ἕλληνας. Διὰ τοῦτο ἀκούομεν νὰ ἐπαναλαμβάνεται μετ' ἐμφάσεως αὐτὴ ἡ τόσον παράδοξος γνώμη «τώρα ποὺ γνωρίζομε τὴν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησαν οἱ μεταφράσεις τῶν ἔμμετρων ὁμιλιῶν τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου στὴν ὁμιλητικὴ τῶν Ἑλλήνων πατέρων καὶ στὴν τελικὴ διαμόρφωση τοῦ κοντακίου»²⁹.

Ἄλλὰ βεβαίως δὲν γνωρίζομεν τίποτε παρόμοιον οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ συμβαίῃ κάτι παρόμοιον.

Ἡ ποιητικὴ ὁμιλία δὲν εἶναι ἐφεύρημα τοῦ Ἐφραίμ, ἀφοῦ ἀπαντᾷ ἤδη δύο αἰῶνας πρὸ τοῦ Ἐφραίμ. Τὴν συναντῶμεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν *Α' Κλήμεντος* 49, 2.

«Τὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ
τίς δύναται διηγῆσασθαι;
τὸ μεγαλεῖον τῆς καλλονῆς αὐτοῦ
τίς ἀρκετὸς ἐξειπεῖν;
Τὸ ὕψος εἰς ὃ ἀνάγει ἡ ἀγάπη
ἀνεκδιήγητον...»

Καὶ εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου, ὡς εἰς τὴν *Πρὸς Ἐφεσίους* 7, 2.

«Εἷς ἰατρός ἐστι,
σαρκικός καὶ πνευματικός,
γεννητὸς καὶ ἀγέννητος,
ἐν σαρκὶ γενόμενος Θεός,
ἐκ θανάτου ζωὴ ἀληθινή,
καὶ ἐκ Μαρίας καὶ ἐκ Παρθένου,
πρῶτον παθητὸς καὶ τότε ἀπαθής,
Ἰησοῦς ὁ κύριος ἡμῶν».

Τὸ ἔργον τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων ἔχει βεβαίως πολὺ περισσότερα στοιχεῖα ὑμνογραφικά, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἰδιαζόντων εἰς τὸ κοντάκιον, παρεθέσαμεν δὲ ἤδη ἐξ αὐτοῦ τεμάχιον.

Ἄν καὶ δὲν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον νὰ παρατείνωμεν τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος τούτου, εἶναι πολὺ χρήσιμον νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ὠρισμένα δείγματα ἀμέσου ἐπιδράσεως. Ὅταν εἷς ὕμνος λαμβάνῃ τὸ θέμα καὶ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα ἀπὸ ὠρισμένην ὁμιλίαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν, εἶναι εὐλόγον ὅτι χρησιμοποιεῖ ἐν μέρει καὶ τὴν ρυθμικὴν τεχνικὴν αὐτῆς. Τοῦτο μεταξὺ ἄλλων παρατηροῦμεν εἰς τὸν γνωστὸν ὕμνον τῆς Μ. Παρασκευῆς (Μ. Πέμπτης) ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐν συνόλῳ εἰς τὸν *Λόγον* εἰς τὸ Μ. Σάββατον τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου³⁰.

30. PC 39, 89-94. Τὸν ὕμνον τοῦτον ἄλλοι ἀποδίδουν εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλοι εἰς τὸν Σωφρόνιον Ἱεροσολύμων. Πιθανῶς ὅμως εἶναι καππαδοκικῆς προελεύσεως.

Λόγος Ἀμφιλοχίου

Ὕμνος Μ. Παρασκευῆς

«Ξύλω τείνεται
ὁ λόγῳ τείνας τὸν οὐρανὸν
καὶ δεσμοῖς περιβάλλεται
ὁ δῆσας ψάμμω τὴν θάλασσαν.
Ποτίζεται χολῆν
ὁ τὰς πηγὰς μέλιτος χαρισά-

«Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου
ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας.
Στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτίθεται
ὁ τῶν ἀγγέλων βασιλεὺς.
Ψευδῆ πορφύραν περιβάλλεται
ὁ περιβάλλον τὸν οὐρανὸν ἐν νε-
φέλαις.

καὶ στεφανοῦται ἀκάνθαις
ὁ τὴν γῆν στεφανώσας τοῖς
ἄνθεσιν»

Ράπισμα κατεδέξατο
ὁ ἐν Ἰορδάνῃ ἐλευθερώσας τὸν
Ἀδάμ».

Ἐξ ἴσου χαρακτηριστικὰ εἶναι ἄλλα παραδείγματα, ὡς τὰ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου. Ἦδη ὁ Δωρόθεος Ἀββᾶς εἰς τὴν *Διδασκαλίαν* 23³¹, ἐπιγραφομένην «ἐρμηνεῖα τῶν ρητῶν τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου ψαλλομένων εἰς τοὺς Ἀγίους Μάρτυρας», παραθέτει ὕμνον συντεθέντα βάσει ὁμιλίας τοῦ Γρηγορίου³² καὶ διατηρούμενον ἀκόμῃ καὶ σήμερον.

Ὁμιλία Γρηγορίου

Ὕμνος

«Ἱερεῖα ἔμψυχα,
ὀλοκαυτώματα λογικά,
θύματα τέλεια,
θεοὶ διὰ τριάδος προσκυνουμέ-

«Ἱερεῖα ἔμψυχα
ὀλοκαυτώματα λογικά,
μάρτυρες Κυρίου,
θύματα τέλεια Θεοῦ».

νης»

Εἰς τὴν ἀμέσως προηγούμενην *Διδασκαλίαν* 22³³ παρατίθεται ὕμνος συντεθειμένος βάσει τῆς ὁμιλίας 1 τοῦ Γρηγορίου *Εἰς τὸ Πάσχα*³⁴ Ἡ ἄλλη δὲ ὁμιλία τοῦ Γρηγορίου *Εἰς τὸ Πάσχα*³⁵ ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν ὕμνογραφίαν τῆς ἀναστάσεως.

«Πάσχα Κυρίου, Πάσχα,
καὶ πάλιν ἐρῶ Πάσχα,
τιμὴ τῆς Τριάδος.
Αὕτη ἑορτῶν ἡμῖν ἑυρτή
καὶ πανήγυρις πανηγύρεων».

31. PG 88, 1829-1836.

32. Ὁμιλία 23 πρὸς τοὺς Ἀρειανούς καὶ εἰς ἑαυτὸν. PG 36, 232.

33. PG 88, 1821-1829.

34. PG 36, 396-404.

35. PG 36, 624-664. Οἱ ὕμνοι τῆς ἀναστάσεως εἶναι τόσον γνωστοί, ὥστε θεωροῦμεν περιττὸν νὰ τοὺς παραθέσωμεν.

Ἐξιοσημείωτος τέλος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ Μελωδοῦ χρησιμοποίησις τῆς ἀρχῆς τῆς ὁμιλίας τοῦ Γρηγορίου *Εἰς τὰ Θεοφάνεια*³⁶ αὐτουσίας εἰς τὸν κανόνα τῶν Χριστουγέννων.

«Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε·

Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε·

Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε».

Εἶναι τοιαύτη ἡ ἐξάρτησις τῶν μνημονευθέντων ὕμνων, καὶ πολλῶν ἄλλων, ἀπὸ τὰς ἀντιστοίχους ὁμιλίας, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ κανεὶς. Ἐναντι αὐτῆς τῆς ἀποδεδειγμένης ἐξαρτήσεως, ὅλαι αἱ ὑποθέσεις περὶ ἐνδεχομένης ἐξαρτήσεως ἀπὸ ἀμφισβητούμενα ποιήματα τοῦ Ἐφραίμ, καὶ μάλιστα βάσει ἀορίστου ἐκφραστικῆς ὁμοιότητος, εἶναι ἀνάξια λόγου.

γ) Ἐπειδὴ ἡ ἐλληνικὴ χριστιανικὴ ὕμνογραφία, ἔχουσα τοιαύτην ἀφετηρίαν ἀπὸ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς ὁμιλίας, ἐχρησιμοποιοῦν ἐν ἀρχῇ ἐλεύθερον στίχον, διετήρησε τοῦτον καὶ βραδύτερον, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθῇ σοβαρῶς ἀπὸ τὴν λογίαν χριστιανικὴν ποίησιν, τῆς ὁποίας στιχουργικὰ δείγματα εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ ποιηταὶ ἤθελον νὰ κρατήσουν τὴν λειτουργικὴν ποίησιν εἰς κάποιαν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν μὴ λειτουργικὴν, ἔστω καὶ ἂν ἡ τελευταία αὕτη ἦτο ἐπίσης θρησκευτικὴ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ποιήματα μὲ λογίαν στιχουργικὴν, ἦτοι μὲ πραγματικὴν ἰσοσυλλαβίαν, δὲν εἰσῆχθησαν εἰς τὴν λατρείαν, εἰμὴ κατ' ἐξαίρεσιν, καὶ τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐφραίμ ἐλληνικὰ ποιήματα παρέμειναν ἐπίσης ἐκτὸς τῆς λατρείας.

3. Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ

Τὰ ἄλλα τεχνικὰ στοιχεῖα τοῦ κοντακίου, πλὴν τοῦ μέτρου περὶ τοῦ ὁποίου ἔγινεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον λόγος, εἶναι ὁ εἰρμός, ὁ οἶκος, τὸ ἐφύμνιον, ἡ ἀκροστιχίς, τὸ προοίμιον.

Θὰ εἶναι πολὺ χρήσιμον, πρὶν ἀρχίσωμεν τὴν ἐξέτασιν τῶν στοιχείων τούτων, νὰ διευκρινίσωμεν τοὺς σχετικούς μὲ τὸ κοντάκιον καὶ γενικῶς μὲ τὴν ὕμνογραφίαν ὅρους. Θὰ τονίσωμεν ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὅροι εἶναι ἐλληνικοὶ ἢ ἐξηλληνισμένοι λατινικοὶ, διὰ νὰ ἀντικρουσώμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς συριακῆς ἢ γενικῶς σημιτικῆς καταγωγῆς τοῦ κοντακίου, τὸ ὁποῖον ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν ἐντυπωσιακὴν σύμπτωσιν ὀρολογίας μεταξὺ ἐλληνικῆς καὶ συριακῆς ὕμνογραφίας.

36. Ὁμιλία 38, PG 36, 312-333.

Πράγματι ὁ οἶκος εἰς τὴν συριακὴν καλεῖται *beitha*, τὸ κάθισμα *motua*, ἡ στάσις *ma'amad*, ἡ ὑπακοή *unitha*· καὶ ὅλαι αὐταὶ αἱ συριακαὶ λέξεις σημαίνουν ὅτι καὶ αἱ ἀντίστοιχοι ἑλληνικαί. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ὀρολογία εἶναι ἀντίστοιχος συνάγεται κατ' ἐπιπολαίαν καὶ μονομερῆ κρίσιν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία ἐδανείσθη καὶ μετέφρασε τούτους ἐκ τῆς συριακῆς. Τοῦτο ὅμως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη συμβῆ μόνον ἐὰν ἡ συριακὴ ὑμνογραφία εἶχε προηγηθῆ τῆς ἑλληνικῆς, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι ἔπεται αὐτῆς κατὰ 150 τοῦλάχιστον ἔτη. Εἰς καμμίαν δὲ περίπτωσιν δὲν ἔχει προσαχθῆ μαρτυρία δεικνύουσα ὅτι κάποιος ἀπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον εἰς τὴν συριακὴν, ἐνῶ ὁ ὅρος «ὑπακοή» ἀπαντᾷ ἤδη ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν εἰς τὰς ἀποκρύφους Πράξεις Ἰωάννου αἱ ὁποῖαι συνετάχθησαν ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος, πρὶν καὶ ὑπάρξῃ συριακὸς ἐκκλησιαστικὸς ὄργανισμός.

Κατεβλήθη προσπάθεια νὰ παρουσιασθῆ ὁ ὅρος «κουκούλιον» (προοίμιον) ὡς παραφθορὰ τοῦ ἀραμαϊκοῦ *kulkliion* (=κελλίον) ἀπαντῶντος εἰς τὸ *Ταλμούδ*³⁷, ἐνῶ ἀναμφισβητήτως προέρχεται ἀπὸ ἐξελληνισιν τοῦ λατινικοῦ *cucullus* σημαίνοντος κάλυμμα κεφαλῆς, ἐπικεφαλίδα. Τὸ ἴδιον ἄλλωστε ὀνομάζεται καὶ κουβούκλιον ἀπὸ τὸ λατινικὸν *cubiculum* (κελλίον). Ἀντιθέτως ὁ δανεισμὸς τῆς ὑμνογραφικῆς ὀρολογίας ὑπὸ τῆς σημιτικῆς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἶναι ἀπολύτως μεμαρτυρημένος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ μὲ τὴν ὄλην φορὰν τῶν πνευματικῶν καὶ λογοτεχνικῶν ἐπιδράσεων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· τὸ ρεῦμα ἦτο ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πρὸς τὴν συριακὴν καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Οὕτως ἡ μὲν μεσαιωνικὴ ἑβραϊκὴ ὑμνογραφία ἔχει δανεισθῆ τοὺς ὄρους τρόπον (μελωδικὸς τρόπος)³⁸, πιγιούτ (ποιητής, ποίημα), πισμὸν (προσόμοιον), ἀλφάμπιτα (ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς), κουκλάρ (κυκλάριον)³⁹, κοντάκ (κοντάκιον)⁴⁰, ἡ δὲ συριακὴ ἐδανείσθη τοὺς ὄρους πισμὸν (προσόμοιον), ἰχαδία (ἡχωδία, ὀκτώηχος)· φυσικὰ ταῦτα δεικνύουν ὅτι ἡ μὲν ἑλληνικὴ ὑμνογραφία δὲν ἐδανείσθη κανένα σημιτικὸν ὄρον, ἡ δὲ σημιτικὴ ἐδανείσθη πολλοὺς ἑλληνικοὺς ὄρους αὐτουσίους, καὶ τοῦτο καθιστᾷ βέβαιον ὅτι ἐδανείσθη καὶ τοὺς ὑπολοίπους κατὰ μετάφρασιν.

37. E. WERNER, *The Sacred Bridge*, London 1959, σ. 214. Ὁ ἴδιος ἐν σ. 224 λέγει ὅτι οὗτος προέρχεται τάχα ἀπὸ τὸ συριακόν.

38. E. WERNER, *The Sacred Bridge*, σ. 104.

39. Αὐτόθι, σ. 143.

40. Αὐτόθι, σ. 189.

α. Εἰρμός καὶ οἶκος.

Τὸ κοντάκιον ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰν στροφῶν, τῶν οἴκων, ὁ πρῶτος τῶν ὁποίων καλεῖται εἰρμός⁴¹ καὶ ἔχει θεμελιώδη σημασίαν εἰς τὴν ὅλην δομὴν αὐτοῦ, διότι ἀποτελεῖ μετρικὸν καὶ μελωδικὸν ὑπόδειγμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομοῦνται ὅλοι οἱ ἐπόμενοι οἴκοι. Ἡ χρῆσις ἐν προκειμένῳ τῆς λέξεως εἰρμός φαίνεται εὐεξήγητος βάσει τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ⁴², «εἰρμός δὲ λέγεται, ὡς ἀκολουθίαν τινὰ καὶ τάξιν μέλους καὶ ἀρμονίας διδοὺς τοῖς μετ' αὐτοῦ τροπαρίοις», ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν εἶναι ὠλοκληρωμένη, διότι ἀγνοεῖ τὴν σχέσιν μεταξὺ εἰρμοῦ καὶ οἴκων. Διὰ τοῦτο προτεινομέν ἐρμηνείαν στηριζομένην ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν τὴν σχέσιν. Εἰρμός γενικῶς σημαίνει σειρὰν, συνάφειαν, λογικὴν πλοκὴν· οἶκος σημαίνει οἰκοδομὴν, πᾶσα δὲ οἰκοδομὴ κατασκευάζεται ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ πρῶτος ποιητὴς τοιοῦτου εἴδους ἀπεκάλεσε τὴν πρότυπον στροφὴν «εἰρμόν» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν σχεδίου, τὰς δὲ λοιπὰς «οἴκους» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ποιητικῆς κατασκευῆς βάσει τοῦ σχεδίου. Αὕτη ἡ λογικὴ σχέσις τῶν δύο ὄρων, μὴ ὑπάρχουσα εἰς τοὺς ἀντιστοιχοὺς συριακοὺς⁴³, μαρτυρεῖ βεβαίως τὴν προτεραιότητα τῆς ἐλληνικῆς ὀρολογίας.

Ὁ εἰρμός ἔχει ἐλευθέραν στιχοποιίαν, δηλαδὴ δὲν ἔχει ἐσωτερικῶς οὔτε ἰσοσυλλαβίαν οὔτε ὁμοτονίαν, ἀλλ' οἱ ἐπόμενοι οἴκοι, ἀκολουθοῦντες αὐτὸν μετρικῶς καὶ μελωδικῶς, ἔχουν πλήρη συλλαβικὴν καὶ τονικὴν ἀντιστοιχίαν μετ' αὐτοῦ. Ἡ ποιητικὴ αὕτη μέθοδος παρεῖχε δυνατότητα ἐλευθέρας κινήσεως κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἔμπνευσιν.

Ὅταν τὸ κοντάκιον δανείζεται τὴν μετρικὴν καὶ τὴν μελωδίαν ἐνὸς ἄλλου κοντακίου, ὁ α' οἶκός του δὲν εἶναι εἰρμός, ἀλλ' εἶναι προσόμοιον. Οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ συνέθετον συχνάκις βάσει παλαιωτέρων εἰρμῶν.

Οἱ οἴκοι ἀνέρχονται συνήθως εἰς τὰ κοντάκια ἀπὸ 18 μέχρις 24, ὑπάρχουν ὅμως κοντάκια καὶ μὲ ὀλιγωτέρους, ὡς π.χ. τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου ἔχοντα 11, ἢ μὲ περισσοτέρους, ὅπως τὸ ὡσαύτως τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὸν Ἰωσήφ ἔχον 40. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀκροστιχίδα ἢ ὁποία συγκροτεῖται ἀπὸ τὰ ἀρχικά γράμματα τῶν στροφῶν.

41. Ὁ ὄρος «εἰρμός» κυριολεκτεῖται εἰς τοὺς κανόνας ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς τὰ κοντάκια.

42. Ἐξήγησις τῶν ἀναστασίμων κανόνων τοῦ Λαμασκηνοῦ, PG 135, 422.

43. Ρᾶς-κολο=πρῶτη φδῆ, μπεῖθᾶ=οἶκος.

Ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω ποία δύναται νὰ εἶναι ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Σύροι ποιηταὶ χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν στροφὴν λέξιν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ οἶκος, τὴν μπειθᾶ, τὴν ὁποίαν μετέφεραν εἰς τὴν γλῶσσάν των ἐκ τῆς ἐλληνικῆς. Ἐπομένως εἶναι ἐκτὸς τῶν πραγμάτων τὸ νὰ ἀναζητῶμεν τὴν προέλευσιν τοῦ στροφικοῦ συστήματος τοῦ κοντακίου εἰς τὴν συριακὴν ποίησιν. Τὸ στροφικὸν σύστημα ἠκολούθει ἡ ἐλληνικὴ χριστιανικὴ ὕμνογραφία καὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἐφραίμ, ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς συριακῆς χριστιανικῆς ποιήσεως ἐν συνόλῳ, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς ἄλλο κεφάλαιον, ἂν καὶ ἡ προσπάθεια ἐπισημάνσεως τοιοῦτου συστήματος καὶ εἰς αὐτὴν ἤδη τὴν Κ. Διαθήκην δὲν κατέληξεν εἰς σταθερὰ συμπεράσματα⁴⁴. Τὸ βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι τοῦτο ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν στροφικὴν χορικὴν ποίησιν τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Εἰς τὰ παλαιότερα ποιήματα οἱ οἴκοι εἶναι ὀλιγόστιχοι καὶ διατηροῦνται ὀλιγόστιχοι μέχρι τοῦ ε' αἰῶνος, ἀλλ' ἔπειτα καθίστανται ἐκτενέστεροι εἰς μίαν προσπάθειαν νὰ ἀποκτήσουν τὴν εὐχέριαν ὀλοκληρώσεως τῆς διατυπώσεως νοημάτων ἢ τῆς περιγραφῆς καταστάσεων.

Ὁ τελευταῖος οἶκος τοῦ κοντακίου ἐπέχει τὴν θέσιν ἐπιλόγου, ὁ ὁποῖος περικλείει συνήθως ἀνακεφαλαίωσιν τοῦ διδάγματος ἀπὸ τὸ θέμα του καὶ προσευχὴν ἢ ἐνίοτε παραίνεσιν πρὸς τοὺς ἀκροατάς.

β. Ἐφύμνιον.

Ἐνίοτε ἡ λέξις ἐφύμνιον ἐσήμαινε τὴν τελευταίαν στροφὴν τοῦ κοντακίου, τὸν ἐπίλογόν του, ἀλλὰ συνήθως ἐσήμαινε τὴν ἐπῶδον παντὸς ὕμνου. Λέγεται ἐπίσης τοῦτο ἀκρόστιχον, ἀκροστίχιον, ἀκροτελεύτιον, ἀνακλώμενον, ἀπηχούμενον, ἐπῶδιον, ὑπακοή, ὑπόψαλμα, κουκούλιον⁴⁵.

Πρόκειται περὶ φράσεως ἢ προτάσεως σπανίως μονολεκτικῆς ἢ διλεκτικῆς, συνήθως ὀλιγολεκτικῆς καὶ σπανίως ἐπίσης ἐκτενοῦς⁴⁶, ἐπαναλαμβανομένης εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς, περιλαμβανομένου

44. Ἐφ. 1, 3-14 βλ. J. SCHATTEMAN, *Studien zum neut. Prosahymnus*, München 1965, σ. 3.

45. Κουκούλιον ἐλέγετο ἰδίως εἰς τοὺς ἀνακρεοντεῖους.

46. «Πολύελεε», «ἡ κεχαριτωμένη», «ἀνέστη ὁ Κύριος», «τὸ φῶς τὸ ἀπρόσιτον», «ὁ τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ ποιήσας», «τάχυνον ὡς οἰκτίρμων καὶ σπεῦσον ὡς ἐλεῆμων εἰς τὴν βοήθειαν ἡμῶν, ὅτι δύνασαι βουλόμενος».

καὶ τοῦ προοιμίου. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο συνδέει καὶ ἐξωτερικῶς τοὺς καὶ ἐννοιολογικῶς συνδεομένους μεταξύ των οἴκους τοῦ κοντακίου, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἀποτελεῖ ὀργανικὸν στοιχεῖον ἐκάστης στροφῆς, διότι πλέκεται μὲ τὸ ὅλον περιεχόμενον αὐτῆς.

Εἰς τὴν ποίησιν τῶν μαδράσιε τοῦ Ἐφραὶμ τὸ ἐφύμνιον ἀποτελεῖ πρότασιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν στροφὴν καὶ ὄχι φράσιν ἢ πρότασιν συνδεομένην μετ' αὐτῆς συντακτικῶς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῶν κοντακίων. Τοῦτο συνέβαινε πρὸ τοῦ Ἐφραὶμ καὶ εἰς τὴν λογίαν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν ποίησιν, ὡς δεικνύει τὸ ἐφύμνιον τοῦ Παρθενίου τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ ὕμνου τῶν *Πράξεων Ἰωάννου*, προφανῶς δὲ αὐτὴ ἦτο ἡ ἀρχικὴ του μορφή, τὴν ὁποίαν ἐδανείσθη ἡ συριακὴ ποίησις. Τὸ ἐφύμνιον ὅμως τῶν εὐχῶν, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω περὶ τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὴν *Διδαχὴν*, συνδέεται μὲ τὰς στροφάς. Τὸ κοντάκιον παρέλαβε τὸ ἐφύμνιον κατ' αὐτὴν τὴν μορφήν ἀπὸ τὰς εὐχάς.

Εἰς τὰς *Πράξεις Ἰωάννου* (93) παρατίθεται τὸ ἐφύμνιον ὡς ἐπικεφαλὴς τοῦ ποιήματος, παρατηροῦμεν δὲ ὅτι καὶ εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Μεθοδίου ἐπιγράφεται αὐτοῦ⁴⁷, ὡς ἔνδειξις πρὸς τοὺς ἐκτελεστάς αὐτοῦ. Αὐτὴ ἡ συνήθεια συνετέλεσεν ὥστε τὸ ἐφύμνιον τοῦ κοντακίου τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τοὺς τρεῖς Παῖδας⁴⁸ «τάχυνον ὁ οἰκτίρμων καὶ σπεῦσον ὁ ἐλεήμων εἰς τὴν βοήθειαν ἡμῶν, ὅτι δύνασαι βουλόμενος», νὰ ἀποτελέσῃ τοὺς δύο πρώτους στίχους τοῦ πρώτου οἴκου, τοῦ εἰρμού.

Ὁ Μ. Βασίλειος σημειώνει ὅτι, «ἐπιτρέψαντες ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσιν»⁴⁹. Κατὰ ταῦτα ὁ μὲν ψάλτης ἀπήγγελλεν ἐμμελῶς τὰς στροφάς, τὸ δὲ σύνολον—τὸ ἐκκλησίασμα ἢ ὁ χορὸς—ἔψαλλε τὸ ἐφύμνιον. Τοῦτο ἀκριβῶς βλέπομεν εἰς τὰς *Πράξεις Ἰωάννου*, ὅπου ὁ Ἰησοῦς ἀπαγγέλλει τὸν ὕμνον, μεθ' ἐκάστην δὲ διστιχὸν στροφὴν οἱ Ἀπόστολοι λέγουν τὸ ἀμήν, καὶ εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Μεθοδίου, ὅπου ἡ Θέκλα ἀπαγγέλλει τὰς στροφάς καὶ αἱ παρθένοι ψάλλουν τὸ ἐφύμνιον.

γ. Ἀκροστιχίς.

Ἡ ἀκροστιχίς εἶναι παίγνιον στιχουργικῆς δεξιότητις, τὸ ὁποῖον ἔχει τὰς ρίζας πιθανῶς εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἐὰν πράγματι ὁ

47. Τὸ τελευταῖον τοῦτο παρετήρησεν ὁ DE MONTON, *Romanos le Mélode. Hymnes*, I, σ. 357, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ παράδειγμα τῶν *Πράξεων Ἰωάννου*.

48. ΜΑΛΛ—ΤΡΥΡΑΝΙΣ, ὕμν. 46.

49. Ἐπιστολὴ 207 πρὸς τοὺς κληρικούς *Νεοκαισαρείας* 3, Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Μ. Βασιλείου ἔργα, 2, σ. 108.

ποιητής τοῦ ε' π.Χ. αἰῶνος Ἐπίχαρμος ἐχρησιμοποίησεν ὀνοματικὴν ἀκροστιχίδα εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων του, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Διογένης Λαέρτιος⁵⁰, δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἀλλοῦ· δὲν δύναται δὲ νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος ὅτι οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι τοῦ Ω τῆς Ἰλιάδος ἀποτελοῦν ἀκροστιχίδα μὲ τὸ ὄνομα ΛΕΥΚΗ, ἂν καὶ μία θετικὴ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἀπάντησις ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ στίχοι 783-787 τῶν *Φαινομένων* τοῦ Ἀράτου σχηματίζουν τὸ ὁμόηχον ὄνομα ΛΕΠΤΗ.

Ἄναμφισβητήτως ἀκροστιχίς συναντᾶται εἰς ἀστρονομικὸν πάπυρον συνταχθέντα περὶ τὸ 190 π.Χ., εἰς τὸν ὅποιον αὕτη ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιγραφὴν του, ΕΥΔΟΞΟΥ ΤΕΧΝΗ, καὶ εἰς σειρὰν ἄλλων κειμένων τῆς μετέπειτα ἐποχῆς. Φαίνεται μάλιστα ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐνεφανίσθη αὕτη καὶ εἰς τὴν λατινικὴν ποίησιν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων.

Ἡ χρῆσις τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων ΙΧΘΥΣ διὰ τὸ ὄνομα Ἰησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱὸς Σωτῆρ καὶ ἡ προσπάθεια διαφυλάξεως τῶν θρησκευτικῶν χρησμῶν ἀπὸ νοθεύσεως⁵¹ ὁδηγοῦν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ἀκροστιχίς, εἴτε ὀνοματικὴ εἴτε πραγματικὴ, συνεδέετο ἀρχικῶς μὲ τὴν ἀνάγκην συνθηματικῆς συνεννοήσεως.

Πραγματικὴ ἀκροστιχίς δὲν ἀπαντᾶται εἰς ἀνατολικὰς γραμματείας τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, ἐνῶ μεταγενεστέρως εἰσήχθη εἰς αὐτὰς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς⁵². Ἀπαντᾶται ὅμως ἐκεῖ ἐνωρὶς ἡ ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς, ἡ ὁποία ἴσως θέλει νὰ τονίσῃ τὴν μυστικὴν δύναμιν τῶν χαρακτήρων τῆς γραφῆς. Εἰς τὴν Π. Διαθήκην εὐρίσκομεν ὠρισμένα ποιητικὰ κείμενα μὲ τοιαύτην ἀκροστιχίδα, ὡς ὁ Ψαλμὸς 118, τὰ τέσσαρα ἐκ τῶν πέντε κεφαλαίων τῶν *Θρήνων* Ἱερεμίου κ.ἄ. Ὑπάρχουν δὲ εἰς αὐτὴν ἐπίσης καὶ ἀλφαβητίζοντα κείμενα, ἔχοντα τόσας στροφὰς ὅσα τὰ γράμματα τοῦ ἑβραϊκοῦ ἀλφαβήτου, ἦτοι 22, ὡς συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ τὰς ραψωδίας τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι 24. Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν δὲν εὐρίσκεται ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς, ἴσως αὕτη εἰσήχθη εἰς τὴν ὑμνογραφίαν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς κατ' ἀλληλεπίδρασιν.

Ἦς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ποίησιν ἀκροστιχίδα εὐρίσκομεν διὰ

50. *Περὶ βίων φιλοσόφων* 8, 78.

51. *Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΩΣ, Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία* 4, 62.

52. H. GRIMME. *Der Strophenbau in den Gedichten Ephraems des Syrers. Mit einem Anhang über den Zusammenhang zwischen syrischer und byzantinischer Hymnenform.* Freiburg 1893, σ. 13.

πρώτην φοράν ὑπὸ τὴν πραγματικὴν τῆς μορφῆν εἰς τοὺς Σιβυλλικοὺς χρῆσμοὺς⁵³. Ἐπειτα μία σειρά ποιημάτων ἀπὸ τοῦ γ' μέχρι τοῦ ε' αἰῶνος φέρουν ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα⁵⁴, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἐπὶ τινα χρόνον, παρὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπισημανθεῖσαν ἀφετηρίαν, ἐπεκράτησεν αὐτὴ ἡ μορφή, ἴσως λόγῳ τῆς συμβολικῆς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν σημασίας τῶν γραμμάτων Α καὶ Ω. Ἐπειτα ὁμοίως διὰ τοῦ κοντακίου *Εἰς τοὺς πρωτοπλάστους* τοῦ ε' αἰῶνος ἤρχισεν ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς ὑπὸ τὴν πραγματικὴν μορφήν τῆς.

Φυσικὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ποιηταὶ κοντακίων παρέλαβον τὴν ἀκροστιχίδα ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκην, ἀφοῦ ἐκεῖ αὕτη εἶχε μόνον ἀλφαβητικὴν μορφήν, καὶ δὴ εἰς ὀλίγα τεμάχια, γνωστὰ εἰς τοὺς ποιητὰς ἐκ μεταφράσεως, ἄρα οὐσιωδῶς ἄνευ ἀκροστιχίδος. Βεβαίως οὔτε ἐκ τῆς συριακῆς ποιήσεως εἶναι δάνειον, ἀφοῦ ἡ ποίησις αὕτη ἦτο ἄγνωστος ἢ σχεδὸν ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς, ἐνῶ ἦσαν πολὺ γνωστὰ τὰ προηγούμενα ἑλληνικὰ ἀκροστιχικά ποιήματα. Οἱ Σῦροι ἄλλωστε δὲν ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀκροστιχίδα, ὡς δεικνύει τὸ γεγονός ὅτι ἐλάχιστα ποιήματα τοῦ Ἐφραΐμ ἔχουν ταύτην⁵⁵.

Αἱ μορφαὶ τὰς ὁποίας λαμβάνει ἡ πραγματικὴ ἀκροστιχίς εἰς τοὺς ποιητὰς τῶν κοντακίων δὲν θὰ ἀπασχολήσουν ἡμᾶς ἐνταῦθα⁵⁶.

δ. Τὸ προοίμιον.

Τὸ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συναντῶμεν εἰς τὸ κοντάκιον ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν του μορφῆν, τὸ προοίμιον, φαίνεται εἰς τὴν πραγματικότητά ὅτι προσετέθη τελευταῖον. Ὁ πρόλογος οὗτος τοῦ ποιήματος εἶναι μελωδικῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸ κύριον μέρος, διότι ἔχει ἰδικήν του μελωδίαν, ἐπομένως καὶ ἰδικήν του μετρικὴν, καὶ συνδέεται μετ' αὐτοῦ μόνον διὰ τοῦ ἐφθυμίου, τὸ ὁποῖον ἔχει κοινὴν τὴν μελωδίαν καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς ὅλας τὰς στροφάς· ἀλλὰ καὶ θεματολογικῶς ἔχει μόνον χαλαρὰν μετ' αὐτὸ σύνδεσιν.

53. Βιβλίον 8, τοῦ ὁποίου οἱ στίχοι 217-250 σχηματίζουν τὴν ἀκροστιχίδα « Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ Σταυρὸς » καὶ τὰ ἀρχικὰ τῶν λέξεων τούτων σχηματίζουν τὴν πρόσθετον ἀκροστιχίδα ΙΧΘΥΣΣ.

54. Ἀλφάβητος Amherst, πάπ. Berol. 8299, ὕμνος Μεθοδίου, τμῆμα Ὁμιλίαις τοῦ Πρόκλου, κατὰ στίχον ὕμνος « Ἀρχοντες Ἑβραίων ».

55. Ὁ Κ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 241, λέγει, « ἐπίσης οἱ ὕμνοι τοῦ Ἐφραΐμ τοῦ Σύρου εἶναι γραμμένοι πότε σὲ ἀλφαβητικὴ καὶ πότε σὲ ὀνομαστικὴ ἀκροστιχίδα ». Ἀπὸ τὴν διατύπωσιν φαίνεται ὡς ἐάν ὅλοι οἱ ὕμνοι τοῦ Ἐφραΐμ εἶχον ἀκροστιχίδα, πρᾶγμα μὴ ἀκριβές.

56. Καλὴν ἔκθεσιν περὶ αὐτοῦ βλ. ἐν Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 246-249.

Ἡ σχετικὴ αὐτὴ αὐτοτέλεια συνετέλεσεν εἰς τὴν προσθήκην εἰς μερικὰ κοντάκια καὶ ἄλλων προοιμιῶν πέραν τοῦ ἀρχικοῦ, ἐνίοτε μέχρι πέντε, τὰ ὁποῖα εἶναι μεταγενέστερα, ἂν καὶ συχνάκις προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιον ποιητὴν. Συνήθως τὰ πρόσθετα προοίμια εἶναι προσόμοια πρὸς τὸ πρῶτον, ἐνίοτε ὅμως τὸ δεύτερον εἶναι ἰδιόμελον, ἄρα ἔχει καὶ διάφορον στιχοουργικὴν κατασκευὴν.

Τὸ προοίμιον μένει πάντοτε ἐκτὸς τῆς ἀκροστιχίδος, μολονότι ἔχει ἐπισημανθῆ μία περίπτωσις συμπεριλήψεως καὶ τούτου εἰς αὐτὴν⁵⁷, ἢ ὁποῖα ὅμως ἀναφέρεται εἰς κοντάκιον προκεχωρημένης ἐποχῆς. Μένει ἐκτὸς, διότι κατασκευάζεται ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου ποιήματος καὶ ὡς ἐπιστέγασμα αὐτῆς, ὡς ἐπικεφαλὴς.

Μὴ ἀπαντῶν εἰς τὴν συριακὴν ποίησιν, θεωρεῖται καὶ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς «σημιτικῆς σχολῆς» ὡς βυζαντινὸν ἐπινόημα, ὑπὸ τῶν πλείστων μάλιστα ὡς ἡ μοναδικὴ προσφορὰ τῶν βυζαντινῶν ποιητῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοντακίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἡ ὄλη ἐπιχειρηματολογία τῆς παρούσης μελέτης δεικνύει ὅτι εἶναι αὐθαίρετος καὶ ξένη πρὸς τὴν ἀλήθειαν κρίσις.

Διὰ πρώτην φοράν ἐπισημαίνεται τοῦτο εἰς πρωτοκοντάκιον τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος, τὸ «Ἐθῆρευσάν με ἄνομοι». Εἰς τὴν γένεσιν αὐτοῦ ὁ P. Maas⁵⁸ ὑποθέτει ὅτι συνετέλεσε κάποια λειτουργικὴ ἀνάγκη τὴν ὁποῖαν δὲν ἠδυνήθη νὰ καθορίσῃ. Ἀντιθέτως πρὸς αὐτὸν ὁ Gr. de Matons⁵⁹ φρονεῖ ὅτι τοῦτο προῆλθε διὰ διογκώσεως τοῦ ἐφύμνιου, στηριζόμενος εἰς τὸ γεγονός ὅτι οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τοῦ πρώτου οἴκου τοῦ ὕμνου Εἰς τοὺς τρεῖς Παῖδας τοῦ Ρωμανοῦ ἀπετελέσθησαν ἀπὸ τὸ ἐφύμνιόν του. Ἡ σύμπτωσις τοῦ ὄρου «κουκούλιον» ἀφ' ἐνός μὲν εἰς τὰ ἐφύμνια τῶν ἀνακρεοντείων ὕμνων τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ προοίμια τῶν κοντακίων, καὶ ἡ πρόταξις τοῦ ἐφύμνιου τῶν παλαιότερων ποιημάτων τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς προκοντάκια, κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν των εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν ταύτην⁶⁰. Ὁ Ἄ. Φυτράκις⁶¹ θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι τινὰ τῶν προοιμιῶν ἦσαν παλαιότεροι αὐτοτελεῖς ὕμνοι.

57. K. KRUMBACHER, «Die Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie», *Sitzungsber. der philos.-philol. und hist. Klasse der K. Bayer. Akademie der Wissensch.* 34 (München 1903) 605 καὶ 629 ἔ.

58. «Das Kontakion», *BZ* 19 (1910) 296.

59. *Romanos le Mélode. Hymnes*, I, σ. 357.

60. Βλ. περὶ τούτου ἐν Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 205.

61. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν ποίησις κατὰ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς φάσεις, Ἀθῆναι 1957, σ. 33.

Ἐν συνδυάσωμεν τὰς δύο τελευταίας ἀπόψεις, ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ προοιμίου, δὲν θὰ εἴμεθα ἴσως ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος. Οὕτω τὸ ἐφύμνιον, τὸ ὁποῖον ἐψάλλετο εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς ἀπὸ ὄλον τὸ ἐκκλησίασμα, ἀλλὰ διὰ νὰ καταστῇ εὐχερεστερά ἢ ἐκμάθησις του εἰς τὰ γραπτὰ προετάσσετο ἐπίσης τοῦ ὄλου ὕμνου⁶², ἐπίσης δὲ ἐψάλλετο ἐν ἀρχῇ τοῦ ὕμνου διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ ψάλτου ὡς διδασκάλου, ἀπετέλεσε τὸν πρῶτον παράγοντα διὰ τὴν γένεσιν τοῦ προοιμίου. Δεύτερος δὲ παράγων ὑπῆρξεν ὁ μικρὸς μονόστροφος ὕμνος, ὁ συνοψίζων τὸ νόημα τῆς ἀκολουθίας ἢ τῆς ἐορτῆς καὶ ἀποτελῶν τὸ κύριον μελωδικὸν στοιχεῖον τῆς λατρείας τῆς ἐποχῆς τῶν διωγμῶν, ὅποτε αἱ χριστιανικαὶ κοινότητες διὰ λόγους προφυλάξεως ἀπέφευγον νὰ ἐπιδεικνύουν τὴν παρουσίαν των καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφευγον καὶ τὴν εὐρεΐαν χρῆσιν ὕμνων. Ὁ μονόστροφος ὕμνος ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς, μαζὶ μὲ τὴν ὄλην φοράν τῆς χριστιανικῆς γραμματείας πρὸς τὰ ἄνω, ἔλαβε ποικίλας μορφάς, καὶ μία ἐξ αὐτῶν ἦτο τὸ προοίμιον τοῦ κοντακίου.

Αὕτῃ ἢ σύνθετος ἐρμηνεῖα ἀνταποκρίνεται καλύτερον εἰς τὴν ὄλην φυσιογνωμίαν καὶ σημασίαν τοῦ προοιμίου, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν διατηρεῖ τὸ ἐφύμνιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποδίδει συντόμως ὄλον τὸ νόημα τοῦ ὕμνουμένου γεγονότος ἢ προσώπου, ὡς πράττει καὶ τὸ αὐτοτελὲς ἀπολυτικίον, μετὰ τοῦ ὁποίου ἄλλωστε συνδέεται κατὰ τὴν τέλει τῶν βασικῶν ἀκολουθιῶν τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ὄρθρου, τοῦ ἑσπερινοῦ, τῆς λειτουργίας καὶ τῶν λοιπῶν.

Ὅταν παρεμερίσθησαν τὰ ὠλοκληρωμένα κοντάκια ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου, παρέμειναν εἰς αὐτὴν μεταξὺ τῆς στ' ὠδῆς τοῦ κανόνος καὶ τοῦ συναξαρίου, τὸ προοίμιον, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἐκληρονόμησε κατ' ἀποκλειστικότητα τὸ ὄνομα κοντάκιον, καὶ ὁ πρῶτος οἶκος.

4. ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

a. Αἱ πηγαί.

Ὅλαι αἱ παρατηρήσεις περὶ τῶν πηγῶν ἀπὸ τὰς ὁποίας τὰ κοντάκια ἀντλοῦν ὑλικὸν εἶναι ἄνευ σημασίας, ἐκτὸς ἐὰν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο ἀποτελεῖ λειτουργικὴν ποίησιν καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ καταφεύγῃ εἰς τὸν χῶρον τῆς λατρείας διὰ νὰ ἐμπνευσθῇ τὰ θέματά του. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν ὅτι τὰ θέματα ταῦτα εἶναι συνηρημένα μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος, κατὰ τὰς δύο αὐτοῦ φάσεις, αἱ ὁποῖαι

62. Ὡς εἰς τὰς Πράξεις Ἰωάννου καὶ εἰς τὸν ὕμνον τοῦ Μεθοδίου.

διήκουν εἰς παράλληλον πορείαν δι' ὅλου τοῦ ἔτους, ἤτοι τὴν κινήτην καὶ τὴν ἀκίνητον. "Ὅσον δὲ κεντρικωτέραν θέσιν ἔχει εἰς τὸ ἔτος ἓν γεγονός ἢ πρόσωπον τόσον πλουσιώτερον ἐκπροσωπεῖται εἰς τὴν ποίησιν τῶν κοντακίων, καθὼς καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν ὕμνογραφίαν. Διὰ τοῦτο παρατηροῦμεν νὰ εἶναι ἠῤῥξημένος ὁ ἀριθμὸς τῶν κοντακίων τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ περὶ τὴν γέννησιν, τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν ἐπεισόδια.

'Εφ' ὅσον δὲ ἐμπνέονται ἀπὸ πρόσωπα καὶ γεγονότα ἀποτελοῦντα ἀντικείμενα τοῦ ἑορτολογίου τὰ κοντάκια, συνάγουν κατ' ἀρχὴν τὸ ὑλικὸν τῶν ἀπὸ τὰ χρησιμοποιοούμενα κατὰ τὰς ἀντιστοιχοῦς ἑορτὰς κείμενα, ἤτοι τὰ βιβλικὰ ἀναγνώσματα, τὰ μαρτυρολόγια, καὶ ἐν γένει τὰ συναξάρια. "Ὅτι τὰ κείμενα ταῦτα παρεῖχον τὸν κύριον ὄγκον τοῦ ὑλικοῦ τῶν ὕμνων, εἶναι αὐτονόητον καὶ καθίσταται προφανὲς καὶ ἐξ ἀπλῆς ἀναγνώσεως τούτων, διὸ καὶ δὲν πρόκειται νὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς περαιτέρω τὸ πρόβλημα.

Εὐρίσκομεν βεβαίως εἰς αὐτὰ ὑλικὸν καὶ ἀπὸ ἄλλας πηγὰς. Παρατηρεῖται ὅτι εἰς μικρὰν ἔκτασιν τὸ ὑλικὸν προέρχεται ἐξ ἀποκρύφων συγγραμμάτων, ἰδίως εὐαγγελίων, καὶ καταβάλλεται προσπάθεια νὰ εὑρεθῶν αἱ σχετικαὶ πηγαὶ. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ποιηταὶ ἐν ὄψει μιᾶς συνθέσεως προσέφευγον εὐκαιριακῶς εἰς τὴν ἀπόκρυφον γραμματείαν, διὰ νὰ παραλάβουν ἐκεῖθεν ἰδέας καὶ παραστατικά μέσα, καθ' ὅσον ἄλλωστε πούθενά δὲν ἔχει ἐπισημανθῆ κατὰ λέξιν δανεισμὸς. 'Ωρισμένα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῶν ἀποκρύφων ἢ ἀνήκον εἰς τὴν γενικὴν προφορικὴν παράδοσιν τῆς χριστιανικῆς 'Εκκλησίας ἢ παρελήφθησαν παρ' αὐτῆς καὶ ἔγιναν κοινῶς παραδεκτά· ὅθεν φυσικῶς εἰσῆχθησαν καὶ ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰς τοὺς ὕμνους.

'Αντιθέτως τὴν πατερικὴν γραμματείαν ἀνεδίφουν οἱ ποιηταὶ μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν, διότι ἐγνώριζον ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ βοηθηθῶν μεγάλως εἰς τὸ ἔργον τῶν ἰδίως ἀπὸ τὰς ἐπὶ θεμάτων συγγενῶν πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν αὐτοὺς ὁμιλίαις καὶ πραγματείας. 'Ἡ περίπτωσις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ 'Ιγνατίου εἶναι τόσον παραστατικὴ, ὥστε χρήσιμον εἶναι νὰ μνημονευθῆ ἰδιαιτέρως, ἂν καὶ αἱ παρόμοιαι περιπτώσεις εἶναι ἄφθονοι. Δύο ἐν προκειμένῳ παραδείγματα δεικνύουν τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον εἰργάζοντο οἱ ὕμνογράφοι ἐπὶ τοῦ παραλαμβανομένου ἀπὸ τὰς πηγὰς ὑλικοῦ, μεταπλάσσοντες αὐτὸ ἄλλοτε ἐλαφρῶς καὶ ἄλλοτε σοβαρῶς.

'Ὁ ποιητὴς τοῦ κοντακίου εἰς τὸν ἅγιον 'Ιγνάτιον, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται μεταξύ τῶν ποιημάτων τοῦ Ρωμανοῦ, λαμβάνει στοι-

χεῖα ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ μαρτυρολόγιον τοῦ ἀποστολικοῦ τούτου πατρός, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς του. Γίνεται φανερόν καὶ ἀπὸ μόνον τὸ τμήμα τοῦτο.

Κοντάκιον εἰς Ἅγιον Ἰγνάτιον, Ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους
οἶκος ι'

«Νόμον θεῖον τελῶν
ἀθλητικῶς διέδραμες

ὑπὸ δέκα θηρῶν

ἀνθρωπομόρφων, ἅγιοι,

τὴν ὁδοιπορίαν ποιούμενοις πᾶ-
σαν.

«Θηριομαχῶν διὰ γῆς καὶ θαλάσσης,
δεδεμένοις δέκα λεοπάρδοις» (5)

Καὶ φθάσας ἔνθα

ἦν τὸ μαρτύριον,

τοὺς θῆρας ἠρέθισας

ὁδοῦσι τούτων

καταβροχθῆναί σε.

«ὀναίμην τῶν θηρίων.. ἃ καὶ κολα-
κεύσω συντόμως με καταφαγεῖν»(5).

«Δι' ὀδόντων θηρίων ἀλήθωμαι»(4).

Πῦρ γὰρ τὸ ἐν σοὶ

οὐκ ἦν φιλόυλον,

ὔδωρ δὲ μᾶλλον

ζῶν καὶ λαλοῦν σοι,

'πρὸς τὸν πατέρα δεῦρο νῦν',

ὔδωρ ἀλλόμενον ζωῆς...»

«Οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόυλον

ὔδωρ δὲ ζῶν καὶ λαλοῦν ἐν ἐ-

μοί... 'δεῦρο πρὸς τὸν πατέρα'» (7).

«ἀλλόμενον ἐν ἐμοί» (νοθευμένη 7).

Εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἐχρησιμοποίησε μόνον τὸ γνήσιον κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, ἀλλὰ συνεβουλευθῆ καὶ τὴν νοθευμένην μορφήν αὐτῆς, ὡς δεικνύει τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὔδωρ χαρακτηρίζει ὡς «λαλοῦν» κατὰ τὴν γνησίαν μορφήν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὡς «ἀλλόμενον» κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς νοθευμένης ἀπόδοσιν τῆς λέξεως «λαλοῦν».

Ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος ὁ Ρωμανὸς χρησιμοποιοεῖ κατ' ἐλεύθερον τρόπον κείμενον ἐπιστολῆς τοῦ Ἰγνατίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ προμήνυμα τῆς ποιήσεως τῶν καλλάνδων.

Κοντάκιον Εἰς τὴν Χριστοῦ

Ἐπιστολὴ Πρὸς Ἐφεσίους

Γέννησιν, οἶκος ε'

«Εἰπὼν ὅτι μέλλει ἀστήρ ἀνα-
τέλλειν, ἀστήρ σβεννύων πάντα
μαντεύματα καὶ τὰ οἰωνίσματα·
ἀστήρ ἐκλύων παραβολὰς σοφῶν,

« Ἀστήρ ἐν οὐρανῷ ἔλαμψεν ὑπὲρ
πάντας τοὺς ἀστέρας,
καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ ἀνεκλάλητον ἦν
καὶ ξενισμὸν παρεῖχεν ἡ καινότης
αὐτοῦ·

ρήσεις τε αὐτῶν καὶ αἰνίγμα- τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἄστρα ἅμα ἡλίω
τα· καὶ σελήνη

ἀστὴρ ἀστέρος τοῦ φαινομένου χορὸς ἐγένετο τῷ ἀστέρι·
ὑπερφαιδρότερος πολὺ ὡς πάν- Αὐτὸς δὲ ἦν ὑπερβάλλον τὸ φῶς ὑ-
των ἄστρον ποιητῆς». · πέρ πάντα.

“Ὅθεν ἐλύετο πᾶσα μαγεία,
καὶ πᾶς δεσμὸς ἠφανίζετο κακίας».

Βασικὴ πηγὴ διὰ τὴν ποίησιν τῶν κοντακίων εἶναι ἐπίσης τὰ ὑμνο-
γραφικὰ κείμενα τῶν προηγούμενων αἰώνων. Φυσικά, ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα
τῶν κειμένων τούτων δὲν σώζονται σήμερον, διότι ἔχουν ἐν συνόλῳ
ἐνσωματωθῆ εἰς μεταγενεστέρας συνθέσεις καὶ ἔχουν ἀντικατασταθῆ
ἀπὸ μεταγενέστερα εἶδη, εἶναι δυσδιάκριτος ἡ συγγένεια· ἀλλὰ δυναμέθα
νὰ τὴν διακρίνωμεν εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις, ὅπου διεσώθησαν
τοιαῦτα κείμενα, ὡς εἶναι τὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν παθῶν, εἰς τὰ ὅποια
συναντῶμεν ἐκφραστικὰ στοιχεῖα τῶν εἰς τὰ πάθη ἀναφερομένων
κοντακίων.

β. Τὰ θεολογικὰ στοιχεῖα.

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραγνωρι-
σθῆ τὸ δογματικὸν στοιχεῖον, ἰδίως τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὑπερβατι-
κὴν ὄψιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐνανθρώπησιν⁶³. Τονίζεται ἡ ὑπερβατικότης
καὶ τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ συμφώνως πρὸς τὰς τάσεις τῆς θεολογίας
τῶν Καππαδοκῶν καὶ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου.

«τιμῶμεν ἃ ὀρῶμεν, μὴ ἐξερευνῶμεν»,
διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀνεξερευνητός καὶ ἀπερίγραφτος. Ἄλλὰ τὸ κενὸν εἰς
τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν συμπληρώνεται ἀπὸ τὴν πίστιν·
«τοῖς ὀφθαλμοῖς οὐχ ὀρᾶται, πίστει δὲ κατανοεῖται,
χερσὶν οὐ κατέχεται, καρδίαις δὲ πιστῶν ψηλαφεῖται»⁶⁴.

Εἰς τὸ ἴδιον κοντάκιον συναντῶμεν καὶ τὴν θεμελιώδη περὶ Λόγου
διδασκαλίαν·

«οὐ γὰρ γέγονε μετάβασις ἢ συγκατάβασις,
οὐδ' ὑπέμεινε μείωσιν·
ἄνω γὰρ ἦν καὶ κάτω ἦν καὶ πανταχοῦ»⁶⁵.

63. Βλ. περὶ τούτου τὴν ἐκτενῆ πραγματείαν τοῦ Α. ΚΟΡΑΚΙΔΟΥ, Ἡ περὶ τοῦ Λόγου
θεολογία τῶν Κοντακίων Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Ἀθῆναι 1973.

64. ΡΩΜΑΝΟΥ, Εἰς τὴν ψηλάφησιν τοῦ Θεοῦ (ὑμν. 33 κατὰ τὴν ἔκδοσιν ΜΑΑΣ—
ΤΥΡΑΝΙΣ), οἶκος ζ'.

65. Οἶκος ζ'. Πρβλ. τὸν οἶκον Ο τοῦ Ἀκαθίστου.

Γενικῶς βεβαίως τὰ κοντάκια δὲν ἐπιδιδῶκου νὰ τάμουν ὁδοὺς εἰς τὴν θεολογίαν καὶ δὲν περικλείου «θεολογούμενα», ἀλλ' ἐκφράζου τὴν παραδεδεγμένην θεολογίαν. Ὁ Ρωμανὸς μὲ τὰ κοντάκια πράττει, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὅτι ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς μὲ τὴν Ἔκδοσιν Ὁρθοδόξου πίστεως συνθέτει ὅτι εἶναι χρήσιμον εἰς τὴν ὑμνογραφίαν ἐκ τῆς θεολογίας του. Καὶ εἰδικῶς αὐτὸς ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς τὴν χριστολογία τὴν τρέχουσαν νεοχαλκηδονικὴν διδασκαλίαν, ὅπως τὸ βλέπομεν εἰς πολλὰ σημεία καὶ ἰδίως εἰς τοὺς στίχους,

«εἰ γὰρ καὶ ἔπαθε σαρκὶ σάρκα ὁ φέρων...

καὶ οὐ θνήσκων θνήσκει σαρκί»⁶⁶,

ὅπου ἀποδίδεται ποιητικῶς ὁ θεοπασχητικὸς τύπος «τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεπονηέναι σαρκί», τὸν ὁποῖον διεμόρφωσαν οἱ Σκύθαι μοναχὸι βάσει ἐκφράσεων τοῦ Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, εἰσήγαγε δὲ ἐπισήμως ὁ Ἰουστινιανός.

Οἱ ποιηταὶ ἀνασκευάζου τὰς αἰρετικὰς δοξασίας ὅσον εἶναι δυνατὸν καὶ χρήσιμον εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γραμματείας. Καταδικάζου μερικὰς αἱρέσεις ἄλλοτε ὀνομαστὶ καὶ ἄλλοτε ἀορίστως, ἰδίως ὁ Ρωμανός⁶⁷, ἐνίοτε μάλιστα μὲ πετακτὰς ἐκφράσεις.

Ἡ ἠθικὴ παραίνεσις καταλαμβάνει εἰς τὰ κοντάκια τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ὀρθὸν νὰ τὴν παρουσιάσωμεν μὲ ὀλίγα σποραδικὰ ἀποσπάσματα. Ἄντ' αὐτῆς θὰ ἐπισημάνωμεν τὴν παράπλευρον προσπάθειαν τῶν ποιητῶν νὰ περιγράψου τὸ φῶς τοῦ ἀδύτου ἡλίου καὶ νὰ τὸ ἐπικαλεσθοῦν πρὸς καταυγασμὸν τῆς ψυχῆς τῶν⁶⁸. Φρονοῦν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐν Χριστῷ ἀποκτοῦν τὴν δυνατότητα νὰ ἐγγίσου καὶ τὴν θεότητα, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, συγχρόνου τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ ὁποῖος ζητεῖ ἀπόλειψιν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν νοήσεων, διὰ νὰ φθάσῃ κανεὶς εἰς τὸν θεῖον γνόφον. Ὁ Ρωμανὸς παραγγέλλει,

«πετάσωμεν τὰς ὄψεις ὁμοῦ καὶ τὰς αἰσθήσεις

ἐπὶ τὰς οὐρανίας πύλας οἱ θνητοί»⁶⁹.

Ἡ πνευματικὴ θεωρία δὲν ἀπαντᾷ ἐδῶ ὑπὸ τὴν μυστικὴν της

66. Εἰς τὴν ἄρνησιν Πέτρου (ὑμν. 18 κατὰ τὴν ἀρίθμησιν ΜΑΑΣ—ΤΡΥΠΑΝΙΣ), οἶκος ιη'.

67. Βλ. ἐν ἐκτάσει Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 440-455 καὶ Α. ΚΟΡΑΚΙΔΟΥ, Ἡ περὶ τοῦ Λόγου θεολογία τῶν Κοντακίων Ρωμανοῦ τοῦ Μελέωδοῦ, πολλαχοῦ.

68. Π.χ. ΡΩΜΑΝΟΥ, Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν (κατὰ τὴν ἀρίθμησιν ΜΑΑΣ—ΤΡΥΠΑΝΙΣ ὕμνος 4), οἶκος στ'.

69. Εἰς τὴν ἀνάληψιν (κατὰ τὴν ἀρίθμησιν ΜΑΑΣ—ΤΡΥΠΑΝΙΣ ὕμνος 32), οἶκος α'.

μορφήν, διότι ὁ λόγος καὶ ἡ μελωδία, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι συνδεδεμένη, δὲν ἐπιτρέπουν ἡσυχαστικὴν ἔκφρασιν καὶ πρακτικὴν.

"Ὅλα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ἀπλῶς μέσα χρήσιμα διὰ τὴν πλαισιώσιν τῶν ὕμνων, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν θέλουν οὔτε νὰ δογματίσουν οὔτε νὰ διδάξουν· θέλουν ἀπλῶς νὰ δοξολογήσουν, νὰ ζωντανεύσουν τὰ περιγραφόμενα γεγονότα ἢ ὑμνούμενα πρόσωπα εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ ἐκκλησιάσματος, νὰ τὰ φέρουν εἰς τὴν σκέψιν των καὶ νὰ τὰ καταστήσουν βιωμὰ των.

γ. Ἡ πλοκὴ τοῦ ὕμνου.

Οἱ ποιηταὶ τῶν κοντακίων χρησιμοποιοῦν πάντοτε τὴν καθαρὰν κοινὴν γλῶσσαν ἐμπλουτισμένην μὲ πολλὰ στοιχεῖα τῆς λογίας καὶ ζωντανευμένην μὲ ὅλα τὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα τοὺς ἐδίδαξεν ἡ ρητορικὴ τέχνη.

Τὸ προοίμιον τοῦ ρωμανείου κοντακίου *Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν* πλέκεται ὀλόκληρον μὲ ἐκείνας τὰς ἀντιθέσεις, αἱ ὁποῖαι διὰ τὰ ἀνθρώπινα μέτρα εἶναι ἀδύνατον νὰ συνυπάρχουν, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεὸν εἶναι δυνατὸν.

«Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει
καὶ ἡ γῆ τὸ σπῆλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει.

"Ἄγγελοι μετὰ ἀστέρος ὁδοιποροῦσι,
μάγοι δὲ μετὰ ποιμένους δοξολογοῦσι·
δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη

Παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός».

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον χρησιμοποιοεῖται καὶ ἡ μεταφορά, ἡ εἰκὼν, ἡ ἀναφώνησις, ἡ ὑποφορά, ἡ ἀποστροφή, ἡ ἐπίκλησις.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ παρέχουν μίαν δόσιν κινήσεως καὶ μιμήσεως, ἥτοι δόσιν δραματικὴν. Περισσότερον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναμὲνη κανεὶς, ἐφ' ὅσον τὸ κοντάκιον ἦτο λατρευτικὸν ποίημα καὶ, ἂν εἶχε περισσότερα, ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἐκτὸς τῆς λατρείας, ὡς εἶδος παραλατρευτικῆς γραμματείας, ἀποτελούσης βάσιν δραματικῶν παραστάσεων, ὅπως τὰ «μυστήρια». "Ἄλλωστε καὶ μὲ αὐτὴν τὴν ὀλίγην δραματικότητα ἀνέβαλον ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν εἰσδοχὴν των εἰς τὴν λατρείαν. Αἱ προδρομικαὶ τοῦ μορφαὶ ἐξετελοῦντο ἐκτὸς τῆς λατρείας, εἰς τὸν κῆπον ἢ τὴν πλατεῖαν ἢ τὴν σχολὴν, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Τὸ κοντάκιον εἶναι χορικὸν ποίημα, φαλλόμενον ὑπὸ ἐνὸς κορυφαίου καὶ τοῦ χοροῦ—τοῦ ψάλτου ἢ ἱερέως ἢ διακόνου καὶ τοῦ ἐκκλησιάσμα-

τος—καὶ διὰ τοῦτο ἔχει ἓνα ὑποτυπώδη διάλογον, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν καὶ εἰς τὴν προγενεστέραν χριστιανικὴν ρητορείαν. Ὁ Ρωμανὸς εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὰς τρεῖς ὁμιλίαις *Εἰς τὸν εὐαγγελισμόν*, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδονται εἰς τὸν Γρηγόριον Θαυματουργόν⁷⁰, ἀλλ' ἀνήκουν εἰς τὸν ε' αἰῶνα. Περιέχουν διαλόγους μεταξὺ Μαρίας καὶ Γαβριήλ, ὅπως καὶ τὸ ἐξόχως δραματικὸν ἐγκώμιον εἰς τὴν Θεοτόκον Μαρῖαν⁷¹, τὸ ὁποῖον φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως (438-447). Ὁ G. La Piana⁷² μεταφέρει τὸ κείμενον τοῦ ἐγκωμίου τούτου εἰς ἔμμετρον μορφήν, διακρίνων δύο διαλόγους μὲ ἀκροστιχίδας, ἀλλὰ τὸ ἐγχείρημα εἶναι κάπως τολμηρὸν. Ἡ ὁμιλία αὕτη τοῦ Πρόκλου, ἂν καὶ προσαρμόζεται πλήρως εἰς τὰ θεολογικὰ καὶ ρητορικὰ πλαίσια τοῦ ε' αἰῶνος, ἀμφισβητεῖται ὑπὸ πολλῶν, χωρὶς σοβαρὸν λόγον, κυρίως μάλιστα διότι ἡ ὑπαρξὶς αὐτῆς δὲν ἀφήνει περιθώρια κατοχυρώσεως τῆς προκατεσκευασμένης θεωρίας περὶ δανεισμοῦ τοῦ διαλόγου τῶν κοντακίων ἀπὸ τὴν συριακὴν ποίησιν.

Ἄλλ' ὁ διάλογος δὲν εἶναι τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν δραματικῶν στοιχείων τοῦ κοντακίου· ὀλόκληρος ἡ πλοκὴ καὶ κίνησις του εἶναι δραματικὴ. Ἀνάλυσις ἐνὸς ἀπὸ τὰ κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ θὰ δώσῃ παραστατικωτέραν εἰκόνα περὶ τούτου ἀπὸ οἰανδήποτε θεωρητικὴν ἔκθεσιν. Θὰ λάβωμεν ἔν ἐκ τῶν κοντακίων αὐτοῦ *Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ*, τὸ ὁποῖον, ὅπως θὰ φανῇ εὐθὺς ἀμέσως, περιορίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς προσκυνήσεως τῶν Μάγων καὶ εἶναι ἔν ἀπὸ τὰ παλαιὰ κείμενα τὰ ἐνθυμίζοντα σαφῶς τὴν λαϊκὴν ποίησιν τῶν καλλάντων.

Οἱ οἴκοι τοῦ ποιήματος ἀποτελοῦν μίαν διαδοχικὴν σειρὰν σκηνῶν μὲ ζωηρὰν κίνησιν. Εἰς τὸν πρῶτον ἐξ αὐτῶν ὁ ποιητὴς δίδει εἰσαγωγικῶς μίαν γενικὴν ἐποπτεῖαν τοῦ χώρου, παρουσιάζων τὴν εἰκόνα τῆς Ἐδὲμ τῆς τρυφῆς ὡς ἐνὸς νέου παραδείσου.

«Τὴν Ἐδὲμ Βηθλεὲμ ἤνοιξε, δεῦτε ἴδετε».

Τώρα τὴν πνευματικὴν ἀπόλαυσιν τοῦ παραδείσου ἔχει κρυμμένην ἡ Βηθλεὲμ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου, ὅπου ἐφάνη μία ρίζα ἀπότιστος βλαστάουσα τὴν ἄφρῃσιν καὶ ἐν φρέαρ ἀνόρυκτον καταπαῦσον τὴν δίψαν.

Εἰς τὴν ἐπομένην εἰκόνα (οἶκ. β'-γ') ἡ Θεοτόκος, γεμάτη

70. PG 10, 1145-1178.

71. Ὁμιλία 6.

72. *Le rappresentazioni sacre nella letteratura bizantina dalle origini al secolo IX*. Grottaferrata 1912, σ. 201-275.

τρυφερότητα καὶ ἔκστασιν, ἀπευθύνει πρὸς τὸ θεῖον βρέφος ἐρωτήσεις αἱ ὁποῖαι φανερώνουν τὴν ἀπορίαν τῆς καὶ ζητοῦν ἐρμηνεῖαν ὄλων ὅσα συνέβησαν εἰς αὐτὴν τὸν τελευταῖον καιρὸν.

«Ὁρῶ σε, σπλάγχνον, καὶ καταπλήσσομαι,
ὅτι γαλουχῶ, καὶ οὐ νενύμφευμαι...
ποιητὰ οὐρανοῦ, τί πρὸς γητῖνους ἤλυθας;»

Ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς ὁ ὁποῖος ἔφερον εἰς τὴν γῆν αὐτὸν τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ; Δὲν προλαμβάνει νὰ λάβῃ ἀπάντησιν καὶ ἀκολουθεῖ νέα σκηνὴ μὲ τοὺς Μάγους οἱ ὁποῖοι λόγῳ τῆς ἰδιότητός των εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσουν τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν καὶ παραμένουν εἰς τὸ προσκῆνιον μέχρι τέλους τοῦ ἔργου. Εἰς ἕξ στροφᾶς (δ'-θ') ἀνοίγεται μακρὸς διάλογος ματαξὺ τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Μάγων, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται ἀκόμη ἐκτὸς τῆς θύρας τοῦ σπηλαίου. Ἡ Θεοτόκος, καθὼς ἀκούει ἐξαφνικὰ νὰ ἀναζητοῦν τὸ θεῖον βρέφος, ἐρωτᾷ

«τίνες ὑπάρχετε;»

Καὶ ἀντὶ νὰ λάβῃ ἀπάντησιν δέχεται μὲ τὴν σειρὰν τῆς τὴν ἐξῆς περίπου ἐρώτησιν ἀπὸ τοὺς Μάγους. «Ποῖοι εἴμεθα ἡμεῖς, δὲν ἔχει πολλὴν σημασίαν· τὸ ἐρώτημα εἶναι, ποῖα εἶσαι σὺ ἢ ὁποῖα ἐγέννησες τοιοῦτο τέκνον, ἢ ὁποῖα ἔγινες μήτηρ ἀπάτορος υἱοῦ; Σὲ πληροφοροῦμεν λοιπὸν ὅτι ἐδῶ μᾶς ἔφερε τὸ ἄστρον του, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε μαντεύσει ὁ Βαλαάμ». Ὁ Βαλαάμ, μάντις τῆς Μεσοποταμίας, εἶχε μετακληθῆ ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Μωαβιτῶν Βαλάχ, διὰ νὰ καταρασθῇ τοὺς Ἑβραίους ἐπιδρομεῖς εἰς τὴν χώραν του, καὶ αὐτὸς μὲ μίαν ἀρχικὴν χειρονομίαν ἀντὶ κατάρας τοὺς ἠύλόγησε καὶ προεῖπεν ὅτι ἀπὸ τὸ γένος των θὰ προέλθῃ εἰς τὸ μέλλον μία σπουδαία προσωπικότης ὡς οὐράνιος ἀστήρ. Αὐτὸ τὸ ἄστρον εἶναι, λέγουν οἱ Μάγοι, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοὺς ἔφερον ἐδῶ, τὸ ἄστρον τὸ ὁποῖον ἔσβησεν ὅλα τὰ ἄλλα ἀστέρια, ὅλα τὰ μαντεύματα καὶ τὰ σοφίσματα, διότι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς τῶν ἀστρων. Εἶδομεν τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ποιήματος ἀνωτέρω ἐν παραβολῇ μὲ χωρίον τοῦ Ἰγνατίου, τὸ ὁποῖον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐνέπνευσε τὸν Ρωμανόν.

Καθὼς ἤκουσεν αὐτὰ τὰ παράδοξα ἢ Μαρία, ἀπηυθύνθη πρὸς τὸ γέννημα τῶν σπλάγχνων τῆς, τὸ προσεκύνησε καὶ τοῦ εἶπε κλαίουσα·

«Μεγάλα μοι, τέκνον, μεγάλα πάντα,
ὅσα ἐποίησας, μετὰ τῆς πτωχείας μου.

Ἴδου γὰρ μάγοι ἔξω ζητοῦσί σε,
τῶν ἀνατολῶν οἱ βασιλεύοντες
τὸ πρόσωπόν σου ἐπιζητοῦσι
καὶ λιτανεύουσιν ἰδεῖν

οἱ πλούσιοι τοῦ σοῦ λαοῦ» (οἶκος στ').

Αὐτὸς εἶναι τῶρα ὁ πραγματικὸς λαὸς του, ἃς δώσῃ ἐντολὴν νὰ εἰσέλθουν μέσα. Ὁ Χριστὸς παραγγέλλει νοερῶς εἰς τὴν μητέρα του νὰ τοὺς εἰσαγάγῃ εἰς τὸ σπήλαιον, διότι τοὺς ἀνθρώπους τούτους ἔφερεν ἐδῶ ὁ ἰδικὸς του λόγος·

«ἀστὴρ μὲν ἐστὶν εἰς τὸ φαινόμενον,
δύναμις δέ τις πρὸς τὸ νοούμενον» (οἶκος ζ').

Παραγγέλλει νὰ τοὺς δεχθῆ αὐτῆ, ὅπως τὸν ἐδέχθησαν ἐκεῖνοι· διότι εἶναι μαζὶ μὲ ἐκείνους, ὅπως εἶναι εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρὸς.

«Νῦν οὖν δέξαι, σεμνή,
δέξαι τοὺς δεομένους με·
ἐν αὐτοῖς γὰρ εἰμι,
ὥσπερ ἐν ταῖς ἀγκάλαις σου·
καὶ σοῦ οὐκ ἀπέστην, κάκεινους συνῆλθον».

Ἡ θύρα τοῦ σπηλαίου ἀνοίγει καὶ οἱ μάγοι εἰσποροῦν εἰς τὸν θάλαμον μὲ ἀνυπομονησίαν, διὰ νὰ ἀρχίσῃ νέα σκηνή, ἐκτεινομένη εἰς τοὺς ἐπομένους ἔνδεκα οἴκους (ι'-κ'). Μετὰ τὸ ἀρχικὸν θάμβος πληροφοροῦνται ὅτι ὁ εἰς τὸ σπήλαιον εὐρισκόμενος Ἰωσήφ ἔχει ἀποστολὴν νὰ διευκρινήσῃ ὅλα ὅσα τὸν ἐπληροφόρησε πυρίνη θεά, ὅλα ὅσα ἤκουσε καὶ εἶδεν εἰς τὰ οὐράνια καὶ τὰ ἐπίγεια (οἶκοι ι'-ιβ'). Καὶ ἔπειτα διηγοῦνται τὰ τοῦ ταξιδίου των, ἀφοῦ λέγουν ὅτι τοὺς ἐξέσήκωσεν εἰς τὴν πατρίδα των, τὴν Βαβυλῶνα,

«ὁ τοῦ παιδίου σου σπινθὴρ
ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ περσικοῦ»,

καὶ βεβαιώνουν ὅτι

«πῦρ παμφάγον λιπόντες,
πῦρ δροσίζον θεωροῦμεν» (οἶκος ιγ').

Αἱ δυαρχικαὶ ἰδέαι περὶ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ πυρὸς καὶ σκότους, καὶ περὶ τελικῆς νίκης τοῦ πυρὸς, ἀποτελοῦν, καθὼς ἀντιλαμβάνονται τῶρα, ματαιότητα ματαιότητων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁμῶς κανεῖς δὲν σκέπτεται ἐκεῖ·

«οἱ μὲν γὰρ πλανῶσιν,
οἱ δὲ καὶ πλανῶνται» (οἶκος ιδ').

Ἐν συνεχείᾳ διηγοῦνται πῶς περιῆλθον χώρας διὰ νὰ ἐρευνήσουν περὶ τοῦ σπουδαίου γεγονότος καὶ πῶς περιώδευσαν τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀπογοητευμένοι διότι διεπίστωσαν ὅτι καὶ αὐτῆς ἀκόμη ἡ δόξα παρῆλθε καὶ ὅτι καὶ ἡ κιβωτὸς ἔφυγεν ἀπὸ αὐτὴν μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα αὕτη κατεῖχεν.

Καὶ ἡ ἐρώτησις τῆς Θεοτόκου ἔρχεται ἐντελῶς φυσικῆ διὰ τὴν

περίπτωσιν· πῶς διῆλθον σῶοι ἀπὸ ἐκείνην τὴν πόλιν τὴν προφητοκτόνον; Πῶς ἐξέφυγον ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Ἑρώδου; Καὶ αὐτοὶ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ εὐσεβοῦς ἐμπαιγμοῦ τὸν ὁποῖον μετῆλθον καὶ συγχρόνως δίδουν μίαν περιγραφὴν τῆς ὑπὸ τὸν ἀστέρα περιοδείας, παραβάλλοντες ταύτην μὲ τὴν παλαιὰν πορείαν τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τὴν πυρίνην νεφέλην, ἡ ὁποία ὑπῆρξε προτύπωσις τοῦ ἀστέρος (οἶκος ιή).

Ἄκολουθεῖ ἔπειτα ἡ σκηνὴ τῆς ἐπιδόσεως τῶν δώρων, τριῶν δώρων ὡς τρισαγίου ὕμνου·

«Δῶρα Μάγοι χερσὶν
ἤραν καὶ προσεκύνησαν
τῷ δώρῳ τῶν δώρων,
τῷ μύρῳ τῶν μύρων·
χρυσὸν καὶ σμύρναν,
εἶτα καὶ λίβανον
Χριστῷ προσεκόμισαν,
βοῶντες, δέξαι
δώρημα τρίβλον,
ὡς τῶν Σεραφεὶμ
ὕμνον τρισάγιον».

Καὶ ὁ ὅλος ὕμνος κατακλείεται μὲ τὴν ἰκεσίαν τῆς Θεοτόκου πρὸς τὸ τέκνον, καθὼς αὕτη παρακολουθεῖ τοὺς Μάγους νὰ προσκυνοῦν, τὸ ἄστρον νὰ φεγγοβολῇ, τοὺς ποιμένας νὰ ὑμνοῦν· ἰκεσίαν ὑπὲρ τῶν τριῶν ἀντιδώρων ἐκ μέρους αὐτοῦ, εὐκрасίας ἀέρων, ἀφθονίας τῶν καρπῶν, συμφιλιώσεως τῶν ἀνθρώπων μετ' αὐτοῦ· καὶ ὑπεράνω ὅλων ἰκεσίαν ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου.

«Σῶσον κόσμον, Σωτήρ,
τούτου χάριν ἤλυθας·
σῶσον πάντα τὰ σά,
τούτου γὰρ χάριν ἔλαμψας.
ἐμοὶ καὶ τοῖς Μάγοις
καὶ πάσῃ τῇ κτίσει» (οἶκος κδ').

Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ τὸ κορυφῶμα τῆς εἰσβολῆς τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον. Μὲ τὴν δύναμιν τῆς ἀγάπης του ἐκφεύγει ἑαυτοῦ, ὑφίσταται ἐν εἶδος ἐκστάσεως, ὅπως διδάσκουν οἱ νηπτικοὶ πατέρες καὶ κατέρχεται. Ἡ ἐνανθρώπησις εἶναι ἡ κάθοδος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἡ ἀνάστασις εἶναι ἡ ἀνοδος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ θεῖα. Αὐτὴν τὴν κάθοδον περιγράφει μὲ τόσῃ ἐνάργειαν καὶ τόσον λυρισμὸν εἰς τὸ ὑπὸ ἀνάλυσιν κοντάκιον ὁ Ρωμανός, παρουσιάζων ἐνώπιον ἡμῶν

τὸ αἰώνιον εἰς τὸν χρόνον καὶ τὸ ἀπρόσιτον εἰς τὸ αἰσθητόν, παρουσιά-
ζων

«παιδίον νέον τὸν πρὸ αἰώνων Θεόν».

Πᾶν κοντάκιον, εἴτε τοῦ Ρωμανοῦ εἴτε ἄλλου ποιητοῦ, ἀναλυόμενον
δίδει τὰ ἴδια μὲ αὐτὸ στοιχεῖα ὡς πρὸς τὴν δομὴν καὶ τὴν πλοκὴν του.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐψάλλετο—καὶ ψάλλεται ἀκόμη ἄλλω-
στε—τὸ κοντάκιον ἐξηγεῖ τὸν δραματικόν του χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ
ἐπιβάλλεται ἀπὸ αὐτόν. Τὸ βλέπομεν σαφέστατα εἰς τὸν Ἀκάθιστον
Ἕμνον. Ὁ ἱερεὺς ἐξέρχεται πομπικῶς, ἐνῶ οἱ δύο χοροὶ ψάλλουν
ἀντιφωνικῶς τὸ προοίμιον. Ἐπειτα ὁ ἱερεὺς, ὡς κορυφαῖος, ἀρχίζει τὴν
ἐμμελῆ ἀπαγγελίαν τῶν οἰκῶν καὶ οἱ χοροὶ ἐναλλάξ ἐπαναλαμβάνουν
μελωδικῶς τὰ ἐφύμνια. Εἰς τὴν τέλεσιν πάσης ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου
ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτὰ ἐν ἐπιτόμῳ· προοίμιον, α' οἶκος, ἐφύμνιον.
Πρόκειται περὶ συνεχείας τῆς χορικῆς ποιήσεως τῆς κλασικῆς ἀρχαιότη-
τος.

5. Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΣΥΡΙΑΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἤρχισεν ἡ προβολὴ μιᾶς
θεωρίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία γενικῶς, καὶ εἰδικώτε-
ρον τὸ κοντάκιον, προέρχεται ἀπὸ τὸ στροφικὸν σύστημα τῆς συριακῆς
ποιήσεως, φυσικὰ ἰδίως τοῦ Ἐφραίμ. Τὴν θεωρίαν ταύτην, ἀναπτυχθεῖ-
σαν ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ W. Meyer⁷³, προώθησε πρὸς τὰ ἄκρα ὁ Th. M.
Wehofer⁷⁴, ὁ ὁποῖος, στηριζόμενος εἰς κάποιαν ἀόριστον ὁμοιότητα τοῦ
περιεχομένου τοῦ κοντακίου τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν β' παρουσίαν μὲ μίαν
ἔμμετρον ὁμιλίαν (metre) τοῦ Ἐφραίμ, γενικεύει τὴν συγγένειαν καὶ
ισχυρίζεται ὅτι ὅλα τὰ ποιήματα τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι δάνεια.

Αὕτη ἔχει γίνεи γενικῶς σχεδὸν δεκτὴ ὑπὸ τῶν ἀσχολουμένων μὲ
τὴν ἑλληνικὴν ὑμνογραφίαν ξένων καὶ ὑπὸ πολλῶν Ἑλλήνων. Τὰ
στοιχεῖα ὁμως ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ εἶναι τόσον
ισχνὰ καὶ ἐπισφαλῆ, ὥστε νὰ προκαλῆ αὕτη τὴν ἀπορίαν εἰς τοὺς
ἀντικειμενικοὺς ἐρευνητὰς καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν. Πρὸ ὀγδοήκοντα
ἐτῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἐλαφρῶς δικαιολογημένη, διότι τότε ἦτο μὲν

73. «Anfang und Ursprung der lat. und griech. rhythmischen Dichtung», *Abhandl. d. philos. -philol. Klasse d. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München* 17 (1885), 369.

74. «Untersuhungen zum Lied des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn», *Sitzungsber. der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosoph. -histor. Klasse.* 154, 5(1907) 10.

γνωστή ἢ ποιήσις τοῦ Ἐφραΐμ, ἡ γνησία καὶ ἡ νόθος—ἡ τοῦλάχιστον ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο γνωστή—ἀλλὰ δὲν ἦτο καλῶς γνωστή ἢ πρὸ τοῦ Ρωμανοῦ ἑλληνικὴ ποιήσις. Σήμερον εἶναι ἀπαράδεκτος, διότι καὶ πρὸς τὴν μίαν καὶ πρὸς τὴν ἄλλην πλευρὰν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα παρουσίασε σοβαρὰ στοιχεῖα, ἀνατρέποντα τὴν παλαιὰν εἰκόνα.

Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ἐπεκράτησεν ἡ ἀποψις αὕτη εἶναι δύο. Πρῶτον ἡ ὑπὸ τῶν ἀσχολουμένων μετὰ τὴν βυζαντινὴν ὑμνογραφίαν ἐρευνητῶν ἄγνοια τῆς ὅλης παραδόσεως τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς λογοτεχνίας τῶν προηγουμένων αἰώνων. Ἡ αὐτοτελὴς ἐξέτασις τῆς ὑμνογραφίας τοῦ στ' αἰῶνος καὶ σύγκρισις αὐτῆς μετὰ τὴν συριακὴν τοῦ δ' αἰῶνος, ὄχι ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἑλληνικὴν τοῦ δ' καὶ τοῦ γ' καὶ τοῦ β' αἰῶνος λόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν τούτων ἄγνοίας τῆς παλαιᾶς χριστιανικῆς γραμματείας, ὠδήγησαν εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα, μὴ διακαιολογούμενα ἀπὸ τὰ πράγματα.

Δεύτερον ἡ σπάνις χριστιανικῶν ὕμνων κατὰ τοὺς πέντε πρώτους αἰῶνας. Μέχρι τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος δὲν εἶχον ἐπισημανθῆ εἰμὴ μόνον ὀλίγα λόγια ποιήματα, ὅταν δὲ ἀνευρέθησαν πολλοὶ λειτουργικοὶ ὕμνοι, εἶχε πλέον διαμορφωθῆ ἡ ὡς ἄνω γνώμη, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποχωρισθοῦν οἱ ἐρευνηταί. Ἐκτοτε ἠκολουθήθη ἡ προκρούστειος μέθοδος τῆς πάσῃ θυσίᾳ ἐντάξεως παντὸς νέου στοιχείου εἰς τὴν παλαιὰν προκατεσκευασμένην θεωρίαν. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ συριακὴ χριστιανικὴ ποιήσις δὲν ἦτο οὔτε κατ' ἀρχὴν δυνατόν νὰ ἐπηρέασῃ τὴν πορείαν τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, διότι εἶναι ἡ ἰδία δοτὴ, καὶ μάλιστα δοτὴ ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὁποίαν ὑποτίθεται ὅτι ἐπηρέασεν. Ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν ὅταν ἡ συριακὴ γλῶσσα κατέστη γραπτὴ, περὶ τὸ 200 μ.Χ., ἦτοι 160 ἔτη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, τὸ γεγονός δὲ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν ἐμφάνισίν τῆς παρήγαγε μερικὰ ποιητικὰ ἀριστουργήματα φανερώνει ὅτι ἦτο δανεία καὶ τὸ ἄλλο γεγονός ὅτι μετὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔμεινε σιωπηλὴ εἶναι ἐξ ἴσου διδακτικόν.

Κέντρον αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ Ἔδεσσα τῆς Μεσοποταμίας, ἡ ὁποία περὶ τὸ 200 ὑπὸ τὸν πρῶτον χριστιανὸν ἡγεμόνα τῆς ἱστορίας Ἀβγαρον Θ' προσείλκυσε πολλοὺς λογίους, εἰς τῶν ὁποίων, ὁ Ἰούλιος Ἀφρικανός, ἀπεκάλει τὸν Ἀβγαρον «ιερὸν ἄνδρα»⁷⁵. Ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους ἐξεῖχον εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐκεῖ λογίων ὁ Τατιανὸς καὶ ὁ Βαρδεσάνης, ἑλληνικῆς παιδείσεως ἀλλὰ δίγλωσσοι καὶ οἱ δύο. Οὗτοι δὲ ἦσαν

75. Κεστοί, εἰς ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ, *Χρονογραφία Α'*, σ. 676, Bonn.

ἡμιγνωστικοί, δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν ἐπίσημον ὀρθοδοξίαν, καὶ διὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, ὁ Σεραπίων Ἀντιοχείας ἀπέστειλεν ἐκεῖ ὡς ἐπίσκοπον τὸν Πολοῦτ⁷⁶.

Ὁ Βαρδесάνης ὑπῆρξε διαπρεπῆς ποιητῆς κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Ἐφραίμ.

« Ὑμνους ἐποίησε καὶ ἐπενέδυσσε μὲ μουσικὰ μέλη,
συνέταξεν ᾠδὰς καὶ ὑπέβαλεν εἰς μέτρα·

διήρσεσε τὰς λέξεις μὲ μέτρα καὶ πόδας.

Προσέφερον εἰς τοὺς ἀφελεῖς τὸ πικρὸν δηλητήριον
ἀνάμικτον μὲ γλυκύτητα...

Ἡθέλησε νὰ μιμηθῆ τὸν Δαβὶδ καὶ νὰ τὸν ἀνταγωνισθῆ
εἰς ὠραιότητα·

φιλοδοξῶν τοὺς ἰδίους ἐπαίνους, συνέθεσεν ὡς ἐκεῖνος
ἑκατὸν πεντήκοντα ᾠδὰς»⁷⁷.

Ὁ Σωζομενὸς ὅμως βεβαιώνει ὅτι πρῶτος συντάξας ποιήματα εἰς τὴν συριακὴν ἦτο ὁ υἱὸς τούτου Ἀρμόνιος, ὅστις εἶχε σπουδάσει εἰς τὰς Ἀθήνας. « Ἀρμόνιόν φασι, διὰ τῶν παρ' Ἑλλησι λόγων ἀχθέντα πρῶτον μέτροις καὶ νόμοις μουσικοῖς τὴν πάτριον φωνὴν ὑπαγαγεῖν καὶ χορεῖς παραδοῦναι»⁷⁸. Οὐσιωδῶς δὲν ὑπάρχει ἀντίφασις ἐδῶ. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Βαρδесάνης ἔγραψεν ἀνέκαθεν ποιήματα ἄλλ' εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ ὁ υἱὸς του εἶναι ὁ πρῶτος γράψας ποιήματα εἰς τὴν συριακὴν, φαίνεται δὲ μάλιστα ὅτι ἔκτοτε συνειργάζοντο οἱ δύο καὶ ἔγραφον διγλωσσα ποιήματα, πάντως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέτρων τόσον τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ὅσον καὶ τῆς χριστιανικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως.

Αὐτὴν δὲ τὴν ποίησιν ἐμιμήθη καὶ ὁ Ἐφραίμ, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἔμεσολάβησε σιωπῇ 140 περίπου ἐτῶν. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον εἰς μὲν τοὺς Γνωστικίζοντας ἐπῆρκει ἡ ποίησις τοῦ Βαρδесάνου καὶ τοῦ Ἀρμονίου, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι τῆς Ἐδέσσης καὶ ὀλοκλήρου τῆς Ἀνατολικῆς Συρίας περιωρίζοντο εἰς τοὺς ὀλιγοστοὺς ἑλληνικοὺς ὕμνους τῆς λατρείας.

Ὅταν τὸν δ' αἰῶνα ἡ Ὄρθοδοξία ἐπεβλήθη εἰς ὀλοκλήρον τὴν Ἀνατολικὴν Συρίαν καὶ ἡ γνωστικὴ αἵρεσις σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηφανίσθη, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἐδέσσης καὶ τῆς Νισίβεως κατὰ τὸ ἡμῖς ἐχρησιμοποῖει καὶ εἰς τὸν κοινὸν λόγον καὶ εἰς τὴν λατρείαν τὴν ἑλληνικὴν, ἐνῶ

76. Διδασκαλία Ἀδαίου, ἔκδ. PHILLIPS, σ. 15.

77. J. S. ASSEMANI, III, σ. 554.

78. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 3, 16.

κατὰ τὸ ἄλλο ἡμισυ εἰς μὲν τὸν κοινὸν λόγον ἐχρησιμοποίει τὴν συριακὴν, εἰς δὲ τὴν λατρείαν τὴν ἑλληνικὴν, καὶ μόνον βραδύτερον αἱ ἑλληνικαὶ ἀκολουθίαι μετεφράσθησαν ὅλαι.

Τὸ κύριον γνῶρισμα τῶν λογοτεχνικῶν ἐπαφῶν μεταξὺ ἑλληνικοῦ καὶ συρογλώσσου κόσμου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ, γενικῶς μάλιστα παραδεκτὸν ἀπὸ ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς τῆς χριστιανικῆς λογοτεχνίας, εἶναι ἡ ἐξάρτησις τῆς συριακῆς γραμματείας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν γραμματείαν. Ἡ πράγματι ἔντονος πνευματικὴ ἐπικοινωνία ἦτο ἐξ ἀπόψεως ἐπιδράσεως ἑτεροβάρης, ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς πρὸς τὴν συριακὴν⁷⁹. Μέγας ὑπῆρξεν ὁ ὄγκος τῶν ἑλληνικῶν θεολογικῶν κειμένων τὰ ὁποῖα μετεφράσθησαν εἰς τὴν συριακὴν, ἀπὸ δὲ τοῦ ε' αἰῶνος καὶ τῶν κλασικῶν ἑλληνικῶν κειμένων, φιλοσοφικῶν, ἱατρικῶν, μαθηματικῶν, φυσικῶν. Ταῦτα δὲ, καὶ ἰδίως τὰ τελευταῖα, ἔκτοτε μετεφέρθησαν καὶ εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν μὲ τὰς γνωστὰς ἐπιπτώσεις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀντιθετος κίνησις, δηλαδὴ ἡ μετάφρασις συριακῶν κειμένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὑπῆρξεν ἀσήμαντος. Ἄν δὲ ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς γραμματείας μετεφέρθησαν εἰς τὴν συριακὴν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐκτὸς τοῦ ρεύματος ἡ ποίησις καὶ δὲν παρέμεινε φυσικά, ἐφ' ὅσον ἡ συριακὴ λατρεία ἀρχικῶς μόνον ἑλληνικοὺς ὕμνους ἐχρησιμοποίει. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παρέμεινεν ὡς ἐπίσημος γλῶσσα εἰς τὴν Συρίαν μέχρι τοῦ η' αἰῶνος, ἰδίως εἰς τὴν Δαμασκόν, ὅπου ὁ χαλίφης Οὐαλίδ τὴν ἀπηγόρευσεν εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ τὴν ἀντικατέστησε μὲ τὴν ἀραβικὴν⁸⁰.

Συμφώνως πρὸς ἀναμφισβήτητον ἱστορικὴν μαρτυρίαν⁸¹ ὁ Ἐφραῖμ ἐμιμήθη τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη τοῦ Ἄρμονιου «ἐπέστη τῇ καταλήψει τῶν Ἄρμονιου μέτρων καὶ πρὸς τὰ μέλη τῶν ἐκείνου γραμμάτων ἑτέρας γραφὰς συναδούσας τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασι συνέθηκεν... ἐξ ἐκείνου τε Σύροι κατὰ τὸν νόμον τῆς Ἄρμονιου ᾠδῆς τὰ τοῦ Ἐφραῖμ ψάλλουσιν». Ἐπειδὴ δὲ τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη τοῦ Ἄρμονιου ἦσαν, ὡς εἶδομεν, ἑλληνικά, ἑλληνικά ἦσαν καὶ τὰ ἀντίστοιχα μέτρα καὶ μέλη τοῦ Ἐφραῖμ, ὥστε οὗτος, ἀντὶ νὰ ἔχῃ ἐπηρέασει τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν ποίησιν, ὁ ἴδιος ἐπηρέασθη ἐξ αὐτῆς.

Ἡ ποίησις τοῦ Ἐφραῖμ σώζεται μόνον διὰ χειρογράφων τοῦ στ'

79. Βλ. O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, IV, 1962, σ. 319ε.

80. ΒΑΡΕΒΡΑΙΟΥ, *Συριακὸν Χρονικόν*, ἐκδ. BEDIJ, Paris 1890, σ. 115.

81. ΣΙΖΟΜΕΝΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 3, 16.

καὶ ζ' αἰῶνος, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ ἡ' αἰῶνος ἐλησμονήθη, διότι ἔπαυσαν νὰ τὴν ἀντιγράφουν⁸², ἀνεκαλύφθη δὲ ἐκ νέου τὸν ιη' αἰῶνα. Ἡ διακοπὴ τῆς ἀντιγραφῆς ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τοῦ ἡ' αἰῶνος ἡ χρῆσις τῆς συριακῆς ὑπεχώρησεν ἔναντι τῆς ἀραβικῆς. Καθίσταται καὶ ἐκ τούτου φανερόν ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ λειτουργικῆς ποιήσεως ἀρχικῶς ἀλλὰ περὶ χορικῆς ἐκτελουμένης εἰς ἐξωτερικοὺς χώρους, κυρίως εἰς τὰς πλατείας τῆς Ἐδέσσης, ὅπως σημειώνεται ἀπὸ τὸν βιογράφον τοῦ Ἐφραΐμ. Εἰς τὴν λατρείαν ἀνεγινώσκοντο μόνον ὠρισμένοι ἔμμετροι ὁμιλῖαι τοῦ ἀντὶ κηρύγματος μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ εὐαγγελίου ὅθεν εἰς τὰ λειτουργικὰ ἀναγνωστάρια διετηρήθησαν ἀρκετὰ τεμάχια τοῦ εἴδους τούτου.

Ὁ Ἐφραΐμ, τοῦ ὁποίου ἡ ποιήσις ἐλησμονήθη εἰς τὸν χῶρόν του, θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ὡς ὁ ἐμπνευστὴς τῆς διαμορφώσεως τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως τῶν κοντακίων. Ποῖον ὅμως ἰδικόν του εἶδος εἶναι τὸ πρότυπον τοῦ κοντακίου; Ἐδῶ παρατηρεῖται χαρακτηριστικὴ διαφωνία, ἡ ὁποία βεβαίως εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐνδεικτικὴ, διότι ἡ ἀδυναμία ἐντοπίσεως τῆς πηγῆς τῆς ἐπιδράσεως σημαίνει ἀδυναμίαν ἀνακαλύψεως ὁποιασδήποτε ἐκεῖθεν ἐπιδράσεως. "Ὅταν ἄλλοι ἰσχυρίζονται ὅτι πρότυπον εἶναι ἡ μέτρα δηλαδὴ ἡ ἔμμετρος ὁμιλία, ἄλλοι ὅτι εἶναι ἡ μαδράσα δηλαδὴ ὁ χορικὸς ὕμνος, καὶ ἄλλοι ὅτι εἶναι ἡ σουγίθα δηλαδὴ ὁ ἔμμετρος διάλογος, ἔχομεν τρεῖς τοῦλάχιστον ἀλληλοσυγκρουόμενας ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι σημαίνουν ἔλλειψιν στοιχείων περὶ κατοχυρώσεως ὁποιασδήποτε ἐξ αὐτῶν καὶ προκατάληψιν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος. Ἐπομένως καθιστοῦν πιθανόν ὅτι κανὲν ἀπὸ αὐτὰ τὰ εἶδη δὲν εἶναι πρότυπον⁸³.

Εἰς τὴν πραγματικότητα οὔτε καν ἐνδειξις ὑπάρχει περὶ τοῦ ὅτι ὁ Ἐφραΐμ ἔδωσε τὰ πρότυπα εἰς τὸν Ρωμανόν. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀναμφιβόλως γνησίων ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ ἔχει ἐπισημανθῆ κάποια ἐπίδρασις μόνον εἰς τέσσαρας.

α) Εἰς τὸν β' ὕμνον Εἰς τὸν Ἰωσήφ ἀπὸ ἐκτενὲς ποίημα τοῦ Ἐφραΐμ μὲ τὸ ἴδιον θέμα ἐπίδρασις ἀπλῶς θεματογραφικὴ εἰς τινὰ σημεῖα. Ἀλλὰ τὸ ποίημα τοῦτο ἀποδίδεται πλὴν τοῦ Ἐφραΐμ καὶ εἰς

82. Βλ. προχείρως F. CRAFFIN, *Ephraem de Nisibe. Hymnes sur le Paradise*, SC 137, Paris 1968, σ. 9.

83. Σύνοψιν τῶν ἀπόψεων τούτων βλ. εἰς Κ. ΜΗΤΣΑΚΗ, ἐνθ' ἄνωτ., ἰδίως σ. 187-189. Οὗτος δέχεται ὅτι συγχρόνως καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶδη ἐπέδρασαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοντακίου.

τὸν Βαλαῖον († 501), δυνατόν δὲ νὰ εἶναι ἀκόμη μεταγενέστερον⁸⁴, καὶ συνεπῶς δυνατόν ἢ ἐπίδρασις νὰ εἶναι ἀντίστροφος.

β) Εἰς τὸν α' ὕμνον Εἰς τοὺς Τεσσαράκοντα Μάρτυρας ἐπίδρασις θεματογραφικὴ ἀπὸ ἐγκώμιον τοῦ Ἐφραὶμ εἰς τοὺς μάρτυρας εἰς ἓν μοναδικὸν σημεῖον⁸⁵. Ἐρωτᾶται ἐν προκειμένῳ ποίου εἴδους ποιητικὴ ἐπίδρασις ἦτο δυνατόν νὰ ἀσκηθῆ ἀπὸ ἐν ἐγκώμιον, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Ρωμανός, ὅπερ δὲν φαίνεται νὰ συμβαίη.

γ) Εἰς τὸν ὕμνον Εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ ἀπὸ ποίημα τοῦ Ἐφραὶμ εἰς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ⁸⁶, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐμφανίζεται καὶ ὡς ψευδοχρυσοστόμειος ὁμιλία⁸⁷, καὶ ἔχει ἐπίσης κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν Λόγον τοῦ Γρηγορίου *περὶ θεότητος Υἱοῦ καὶ Πνεύματος*⁸⁸. Τοῦτο εἶναι προφανῶς ἑλληνικὸν κείμενον, χωρὶς ἀντίστοιχον εἰς τὴν συριακὴν, καὶ δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς ἐπιχείρημα, ἀφοῦ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι μεταγενέστερον τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ. Ἄλλωστε αἱ ὁμοιότητες εἶναι τόσον ἀσήμαντοι, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ Ρωμανός δὲν εἶχεν ὡς πρότυπον τοιοῦτον κείμενον, ὡς συμπεραίνει μάλιστα δι' εἰδικῆς μελέτης ὁ Π. Νικολόπουλος⁸⁹.

δ) Εἰς τὸν ὕμνον Εἰς τὴν β' παρουσίαν ἀπὸ ὁμιλίαν τοῦ Ἐφραὶμ ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος⁹⁰. Εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωσις ὅπου παρατηρεῖται κάποια συγγένεια, φευγαλέα καὶ αὐτὴ βεβαίως. Ἐρωτᾶται ὅμως πάλιν, ἂν εἶναι καὶ ἡ ὁμιλία αὐτὴ γνήσιον ἔργον τοῦ Ἐφραὶμ. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ συγγένεια θέματος καὶ ἄλλο ἡ τεχνικὴ, ἐδῶ δὲ τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ μορφή τοῦ κοντακίου ὡς γραμματολογικῆ εἴδους. Ὡς πρὸς τὸ θέμα δυνατόν νὰ ὑπῆρχον κοινὰ πηγαὶ καὶ διὰ τοὺς δύο ποιητάς.

84. Th. LAMY, *Ephraemi Syri hymni et sermones* III, 1889, σσ. 231-639.

85. J. S. ASSEMANI, V, Roma 1743, σ. 351.

86. Ἐκδ. S. G. MERCATI, *Monumenta Biblica et ecclesiastica*, Roma 1905, I σ., 45-83.

87. PG 56, 537-541.

88. PG 43, 533-576.

89. «Ἐπὶ τὰς πηγὰς τοῦ εἰς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ», *Ἀθηνᾶ* 56, (1952) 278-285. Ὁ Α. RUECH, *Histoire de la litterature grecque chretienne*, III, Paris 1930, σ. 660, λέγει ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Γρηγορίου εἶναι γνήσιον καὶ ἀρχαιότερον τοῦ κειμένου τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Ἐφραὶμ καὶ πιθανῶς ἐπη-
ρασθέντος παρ' ἐκείνου.

90. Βλ. Th. M. WEHOFER, «Untersuchungen zum Lied des Romanos auf die Wieder-
derkunft des Herrn», *Sitzungsber. der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philo-
soph. -histor. Klasse*, 154, 5 (1907).

Εἰς ἓνα ἢ δύο ὕμνους μόνον εὐφάνταστος διάθεσις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν περὶ παρουσίας θεματικῆς συγγενείας πρὸς ἐφραϊμια κείμενα. Ὡς πρὸς τὸν ὕμνον Εἰς τὸ πένθος τοῦ Κυρίου καὶ Εἰς τὸν Θρῆνον τῆς Θεοτόκου ἰσχυρίζονται μερικοὶ ὅτι εἶναι ἐπηρεασμέ- νος ἀπὸ ποίημα τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ ἑσπερινοῦ τοῦ Μ. Σαββάτου⁹¹. Ἄλλ' ἐνῶ εἰς τὸν Ρωμανὸν ὑπάρχει διάλογος μετὰ τῆς Μαρίας, εἰς τὸν Ἐφραὶμ δὲν ὑπάρχει, τὸ δὲ κοινὸν σημεῖον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ θρῆνων καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἐντελῶς φυσικὸν καὶ δὲν παρατηρεῖται μετὰ τῶν δύο τούτων κειμένων μόνον.

Ἐπισημαίνεται βεβαίως καὶ μία σουγίθα⁹², ἡ ὁποία ὡς περιέχουσα χαιρετισμοὺς εἰς τὴν Θεοτόκον θεωρεῖται πρότυπον διὰ τὸν πρῶτον ὕμνον τοῦ Ρωμανοῦ Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, καθὼς καὶ διὰ τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπίσης χρησιμοποιεῖται τὸ ἐφύμνιον αὐτῆς («χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε»). Τοῦτο θὰ εἶχε κάποιαν βαρύτητα ἂν ἦτο βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ ὕμνου τοῦ Ἐφραὶμ ἢ ἔστω περὶ προρρωμα- νείου ὕμνου. Πράγματι τὸ μόνον συριακὸν εἶδος τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν διαλογικὴν κίνησιν τοῦ κοντακίου εἶναι ἡ σουγίθα, ἀλλ' αὕτη εἶναι ἐφεύρημα μεταγενέστερον τοῦ Ἐφραὶμ καὶ διὰ πρώτην φορὰν φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ναρσῆ, ἀποθανόντος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρωμανοῦ (502). Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ναρσῆ τοιοῦτοι διάλογοι, καὶ δὴ τῆς Θεοτόκου, ἐχρησιμοποιοῦντο εὐρέως εἰς τὴν ἑλληνικὴν γραμματεῖαν, ὡς βλέπομεν εἰς τὴν ὁμιλίαν *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου* ἀποδιδομένην εἰς τὸν Γρηγόριον θαυματουργὸν⁹³ καὶ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον⁹⁴, εἰς μίαν ἄλλην ψευδοχρυσοστόμειον ὁμιλίαν *Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου*⁹⁵ καὶ εἰς τὸ *Ἐγκώμιον* τοῦ Πρόκλου *εἰς τὴν Θεοτόκον*⁹⁶, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος καὶ ἀνωτέρω.

Ἐξ ἄλλου ἢ ὡς ἄνω σουγίθα ἀποδίδεται ἄλλοτε εἰς τὸν Ναρσῆν καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν Ἐφραὶμ, κατὰ τὴν προσπάθειαν τῶν παλαιῶν ἐκκλησια- στικῶν ἀνδρῶν νὰ προσδώσουν ὀρθόδοξον καταγωγὴν εἰς τὸν ὕμνον τοῦτον, καθὼς καὶ εἰς ἄλλους ὕμνους τοῦ Ναρσῆ, καθ' ὅσον ὁ θεολόγος οὗτος ἦτο νεστοριανός. Διὰ τοῦτο ἄλλωστε γενικῶς αἱ σουγίθαι, ἐνῶ

91. C. KHOURI—SARKIS. «La passion dans la liturgie syrienne occidentale», *L'Orient Syrien* II (1957) 203-204.

92. ER. FELDMANN, *Syr. Wechsellieder von Narses*, Leipzig 1896.

93. PG 10, 1172-1177.

94. PG 50, 791-796.

95. PG 60, 755-760.

96. PG 65, 721-757.

ένεφανίσθησαν τὸν ε' αἰῶνα, ὅταν ένεφανίσθησαν καὶ οἱ έλληνικοὶ διάλογοι, ἀπωθήθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων πρὸς τὰ ὀπίσω. Εἶναι δὲ πιθανὸν ἢ ἰδίᾳ σουγίθα νὰ μὴ ἀνήκη οὔτε εἰς τὸν Ναρσῆν κἄν, δεδομένου ὅτι ἡ έρευνα ἐπὶ τῆς γνησιότητος τῶν κειμένων τῆς συριακῆς γραμματείας δὲν ἔχει έπαρκῶς προαχθῆ καὶ ἀκόμη περισσότερον δεδομένου ὅτι εἰς νεστοριανὸς συγγραφεὺς δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συνθέσῃ τοιοῦτον ὕμνον εἰς τὴν «ἀνθρωποτόκον» κατ' αὐτὸν Μαρῖαν.

Ἐναντι αὐτῶν τῶν ἀβεβαίων καὶ ἀμφιβαλλομένων κειμένων ἔχομεν ἓν τουλάχιστον ἀκριβῶς χρονολογημένον κείμενον, τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας Δ' ὁμιλίαν, λεχθεῖσαν ὅπωςδῆποτε τὸ 431 εἰς τὴν Ἐφεσον ὑπὸ ἀγνώστου ὁμιλητοῦ, φίλου τοῦ Κυρίλλου, καὶ περιλαμβάνουσιν τοὺς χαιρετισμούς: «χαίροις παρ' ἡμῶν Μαρῖα Θεοτόκος, τὸ σεμνὸν κειμήλιον πάσης τῆς οἰκουμένης, ἡ λαμπὰς ἡ ἄσβεστος, ὁ στύλος τῆς Παρθενίας, τὸ σκῆπτρον τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ ναὸς ὁ ἀκατάληπτος, τὸ χωρίον τοῦ ἀχωρήτου, ἡ μήτηρ Παρθένος...χαίροις ἢ τὸν ἀχώρητον χωρήσασα...»⁹⁷.

Ἄν ἡ ἀναπόδεικτος έράνισις ἀπὸ τοὺς έφραιμείους ἢ ψευδεφραιμείους ὕμνους εἶχε τοιαύτην έπιρροὴν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοντακίου, τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ἀποδεδειγμένης συγγενείας ὠρισμένων ὕμνων πρὸς κείμενα τοῦ Ἰγνατίου, τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Βασιλείου Σελευκείας καὶ ἄλλων; Εἶδομεν μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ, βραδύτερον δὲ θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλα κείμενα τὰ ὁποῖα χωρὶς ἀμφιβολίαν συνέβαλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοντακίου.

Τώρα γεννᾶται τὸ έρώτημα, ἀπὸ ποῦ ἦτο δυνατόν νὰ έγνώριζεν ὁ Ρωμανὸς τὸ έργον τοῦ Ἐφραίμ, διὰ νὰ δύναται νὰ τὸ χρησιμοποίησῃ. Τὸ γεγονὸς ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἐμεσσαν δὲν εἶναι δεσμευτικὸν διὰ τὴν ἀπάντησιν, διότι πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Ἐμέσσης δὲν έγνώριζον τὴν συριακὴν, οἱ δὲ στίχοι τοῦ γνωστοῦ εἰς τιμὴν τοῦ ὕμνου,

«γένος μὲν ἔξ Ἐβραίων,

τὸν νοῦν δ' εἶχεν ἑδραῖον»,

πέραν τοῦ ὅτι ἀπαιτοῦν πολλὴν συζήτησιν ὡς πρὸς τὴν ἔννοιάν των, δὲν προϋποθέτουν γνῶσιν ὅποιασδήποτε σημιτικῆς γλώσσης.

Συνεπῶς πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ρωμανὸς μόνον ἀπὸ έλληνικὰς μεταφράσεις ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ τοὺς ὕμνους τοῦ Ἐφραίμ, ἔὰν θέλωμεν νὰ μὴ οἰκοδομῶμεν ἐπὶ ἀστηρίκτων ὑποθέσεων. Ἡ ὕπαρξις τοιούτων μεταφράσεων μαρτυρεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σωζομενοῦ, ὁ ὁποῖος βεβαιώ-

97. PG 77, 991-996.

νει ὅτι ζῶντος τοῦ Ἐφραΐμ κείμενα αὐτοῦ μετεφράζοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν⁹⁸. Ὑφίσταται ὁμως πάντοτε ἐν πολλαπλοῦν ἐρώτημα: Μετεφράσθησαν καὶ ὕμνοι τοῦ Ἐφραΐμ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἢ μόνον ὁμιλῖαι; Ἄν μετεφράσθησαν καὶ ὕμνοι, πόσοι ἦσαν αὐτοί, πενήτηντα ἢ πέντε; Ὅσοιδήποτε δὲ καὶ ἂν ἦσαν, σώζονται σήμερον μερικοὶ ἀπὸ αὐτοῦ εἰς μετάφρασιν; Τὸ σωζόμενον ὑλικὸν δὲν βοηθεῖ εἰς τὴν εὕρεσιν ἀπαντήσεως, διότι παρατηρεῖται τοῦτο τὸ φαινόμενον· ὅτι τὰ ἑλληνιστὶ σωζόμενα ποιήματα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐφραΐμ δὲν εὐρίσκονται καὶ εἰς τὴν συριακὴν, καὶ τὰ συριστὶ σωζόμενα ποιήματα αὐτοῦ δὲν εὐρίσκονται καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Γενικῶς τὸ θέμα τῶν ἑλληνικῶν ὕμνων τοῦ Ἐφραΐμ εἶναι συγκεχυμένον καὶ χαῶδες, καθ' ὅσον ἄλλωστε ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ στεγάζονται γνωστὰ ἔργα ἄλλων συγγραφέων, τοῦ Μακαρίου, τοῦ Ἰσαάκ, τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ὑπερεχίου, ἴσως ἑνὸς ἢ δύο ἄλλων Ἐφραΐμ, ἴσως καὶ ἀνωνύμων ποιητῶν. Καὶ παρατηρεῖται ὅτι εἶναι πολὺ περισσότεραι αἱ ὁμοιότητες μεταξὺ ἑλληνικοῦ Ἐφραΐμ καὶ Ρωμανοῦ ἀπὸ ὅσας εἶναι αἱ μεταξὺ ἑλληνικοῦ Ἐφραΐμ καὶ συριακοῦ Ἐφραΐμ, τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατὸν ὁ Ρωμανὸς νὰ ἀποτελῇ πρότυπον τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐφραΐμ ἑλληνικῶν ποιημάτων καὶ ὄχι ἀντιστρόφως⁹⁹. Σημειωτέον ὅτι καὶ τοῦ συριακοῦ κειμένου τῶν ποιημάτων τοῦ Ἐφραΐμ ἡ παράδοσις εἶναι συγκεχυμένη, ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐνταῦθα.

Δὲν πρέπει νὰ παρασιωπήσωμεν ἐδῶ τὴν παρατήρησιν ἢ ὁποῖα ἐγένεν εἰς ἄλλο σημεῖον ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ποίησις τοῦ Ἐφραΐμ εἶναι λογία καὶ χρησιμοποιεῖ σταθερὰ ἑλληνικὰ μέτρα ὡς τὰ ἀνακρεόντεια, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ κοντάκια τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὴν ρυθμικὴν στιχοιργικὴν. Πόσον διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς ρωμανεῖους εἶναι οἱ σύντομοι ὁμοιοκατάληκτοι καὶ πλήρεις παρηγήσεων στίχοι τοῦ Ἐφραΐμ, δεικνύουν παραδείγματα ὡς τὸ κατωτέρω.

«Ktibat bgalyata,
sbihat bkasyata,
mirat bkaryata,
tmihat bsetlata»¹⁰⁰

98. «Περίοντος τε γὰρ αὐτοῦ, καὶ εἰσέτι νῦν, ἃ συνεγράφατο πρὸς τὴν ἑλληνίδα φωνὴν ἐρμηγεύουσιν», Ἐκκλ. Ἱστορία 3, 16.

99. Περὶ τῶν ἑλληνικῶν μεταφράσεων τοῦ Ἐφραΐμ βλ. HEMMERDINGER, LEADOU, «Les doublets de l' édition de l' Éphrem grec par Assemani», *Orientalia Christiana Periodica*. XXIV (1958) 371-382.

100. Ἕμνος εἰς τὸν Παράδεισον I, I, 5ῆ. R. LAVANANI—F. GRABIN, *Ephraem de Nisibc. Hymnes sur le Paradis*, (SC 137), Paris 1968, σ. 35-42.

Οἱ ὕμνοι τοῦ Ἐφραιμ δὲν εἰσῆχθησαν εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἔχουν τὰ μέτρα τῆς ποιήσεως τῶν κοντακίων, στεροῦνται προοιμιῶν, ἔχουν τὸ ἐφύμνιον ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ σώματος τῶν στροφῶν· αὐταὶ δὲ εἶναι διαφοραὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπιτρέπουν ἀποδοχὴν τῆς ἀβασίμου ἀπόψεως περὶ τοῦ ὅτι τὸ κοντάκιον διεμορφώθη ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ἐφραιμείου ποιήσεως.

Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἄλλης βυζαντινῆς ποιήσεως, ὡς καὶ περὶ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, τὴν ὁποίαν μερικοὶ θεωροῦν ὡς ἐβραϊκῆς ἢ συριακῆς προελεύσεως. Ἐπειδὴ σήμερον ἔχομεν μὲν τὰ μουσικὰ σύμβολα, δὲν ἔχομεν δὲ τὸ ἡχητικὸν ἀντίστοιχόν των, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν μὲ βεβαιότητα περὶ τοῦ θέματος τούτου. Ἀλλὰ πάντως δὲν δύναται αὕτη νὰ εἶναι ἐβραϊκῆς προελεύσεως παρὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ E. Wellesz¹⁰¹ διότι ἡ ἐβραϊκὴ μουσικὴ εἶχεν ἤδη χαθῆ ἀπὸ καιροῦ. Συριακῆς προελεύσεως δὲν εἶναι, διότι, ἐνῶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ἔχει 8 ἤχους ὡς ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ (δῶριον, φρύγιον, λύδιον, μιζολύδιον | ὑποδῶριον, ὑποφρύγιον, ὑπολύδιον, ὑπομιζολύδιον), ἡ συριακὴ εἶχε τοὐλάχιστον 75. Ὁ Σεβῆρος, ὁ ὁποῖος φέρεται ὡς ὁ πρῶτος διαμορφωτὴς τῆς Ὀκτώηχου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῆ εἰς τοὺς Σύρους, διότι ἀνῆκεν εἰς τὴν ἑλληνόφωνον Ἐκκλησίαν. Ἐξ ἄλλου ἡ Ὀκτώηχος προέρχεται ἐξ αὐτῆς τῆς διακρίσεως τῶν 8 τρόπων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, τῇ ἐπιδράσει τῆς πυθαγορείου μουσικολογίας. Τετρακτὺς ἦτο ὁ τέλειος ἀριθμὸς τῶν Πυθαγορείων, καὶ ἡ δις τετρακτὺς (δύο τετράχορδα) ἀπετέλει τὴν ὀγδοάδα. Ἐπομένως ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Werner¹⁰², ὅτι ἡ Ὀκτώηχος διεμορφώθη τῇ ἐπιδράσει τῆς Γνωστικῆς ὀγδοάδος εἶναι παράδοξος, πολὺ περισσότερον καθ' ὅσον ἡ Γνωστικὴ ὀγδοὰς διεμορώθη τῇ ἐπιδράσει τῆς πυθαγορείου ἀριθμολογίας. Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ διετήρει τὴν κλασικὴν παρασημαντικὴν μέχρι τοῦ ζ' αἰῶνος, ὡς δεικνύουν τὰ σωζόμενα σπαράγματα· πᾶς φθόγγος ἀντεπροσωπεύετο ἀπὸ ἓν σημεῖον. Ἀπὸ τοῦ ζ' αἰῶνος δι' ἀλλαγῆς τοῦ συστήματος ὀλόκληρος μελωδικὴ φράσις ἀντεπροσωπεύετο ἀπὸ ἓν σημεῖον, ἐνῶ βραδύτερον ἐπανῆλθε τὸ σύστημα τῆς ἐπισημάνσεως παντὸς φθόγγου μὲ ἓν σημεῖον. Ταῦτα εἶναι ἐνδεικτικὰ περὶ τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται καὶ φιλολογικῶς. Ὁ Πλούταρχος¹⁰³ ὁμιλεῖ περὶ τῆς εὐρυτάτης διαδό-

101. *Aufgabe und Probleme auf den Gebiete der byz. und Orient. Kirchenmusik*, Münster 1923.

102. *The Sacred Bridge*, σ. 388-398.

103. Ἡθικά, Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ ἀρετῆς, Λόγος Α', 5.

σεως τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς εἰς ὀλόκληρον τὸν χώρον τῆς Ἐνατολῆς· «ὡ θαυμαστῆς ὄντως φιλοσοφίας, δι' ἣν Ἴνδοι θεοὺς ἑλληνικοὺς προσκυνοῦσι, Σογδιανοὶ πατέρας τρέφουσι καὶ οὐ φονεύουσι, Σκύθαι θάπτουσι τοὺς ἀποθανόντας καὶ οὐ κατεσθίουσι, Περσῶν δὲ καὶ Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους ἄδουσι τραγωδίας»¹⁰⁴.

6. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΚΟΝΤΑΚΙΟΥ

α. Ἡ προδρομικὴ μορφή τοῦ κοντακίου.

Τὸ πρόβλημα περὶ τῆς προελεύσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ κοντακίου κατέστη περιώνυμον, ἴσως χωρὶς λόγον. Εἶναι τόσον εὐδιάκριτοι αἱ φάσεις τὰς ὁποίας τοῦτο ἠκολούθησεν ἀπὸ τοῦ β' αἰῶνος μέχρις ὅτου ὀλοκληρωθῆ εἰς τὸ λαμπρὸν κατασκευάσμα τοῦ στ' αἰῶνος, ὥστε κατανατᾶ ἀπορίας ἄξιον, διὰ ποῖον λόγον πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν προέλευσίν του εἰς τὰ ἄγνωστα καὶ σκοτεινὰ, παραβλέποντες τὰ γνωστὰ καὶ σαφῆ.

Δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἶχε ποτὲ διακοπὴ ἢ παραγωγὴ ὕμνων εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ α' αἰῶνος μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ ὕμνογραφία εἶναι ἐνδογενὲς στοιχεῖον τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ θὰ ἦτο ἀδιανόητον νὰ ἰσχυρισθῆ κανεὶς ὅτι ὑπῆρξεν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἐψάλλοντο καὶ δὲν συνετάσσοντο ὕμνοι. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχαίῃ χριστιανικῇ ἐποχῇ ἔχομεν τόσον ἄφθονον μνειάν περὶ ποιήσεως καὶ συλλογῶν ποιημάτων, ἀλλὰ τόσον ὀλίγα ποιητικὰ κείμενα, ἔχει τὴν ἐξήγησίν του· τὰ κείμενα ἀνεπλάσσοντο διαρκῶς, ὡς συλλογικὰ προϊόντα τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐνεσωματώνοντο εἰς νεώτερα. Ὅπως δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι πρὸ τοῦ Ὀμήρου (ἦτοι πρὸ τοῦ η' π.Χ. αἰῶνος) δὲν ὑπῆρχεν ἑλληνικὴ ποίησις διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ποιητικὰ κατάλοιπα ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὕτω δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν κάτι παρόμοιον διὰ τὴν πρὸ τοῦ Ρωμανοῦ ἐποχὴν. Αὐτὴ αὐτὴ ἡ ὀμηρικὴ ποίησις εἶναι συγχρόνως καὶ προομηρικὴ, διότι ἔχει ἐνσωματώσει ὅ,τι ἐρραψώδεϊτο προηγουμένως. Αὐτὴ αὐτὴ ἡ ποίησις τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι καὶ προρρωμάνειος, διότι οὗτος ἔχει μεταπλάσει μὲ τὴν ἰδικήν του

104. Αἱ ὑπάρχουσαι μαρτυρίαι βεβαιώνουν ὅτι ἡ ποίησις τοῦ Ἐφραὶμ ἦτο ἐνόργανος ὡς ἐκτὸς τῆς λατρείας χρησιμοποιοιουμένη, ὅπως ἦτο καὶ ἡ ποίησις τῶν Ὠδῶν Σολομώντος. Αἱ ψάδι ὅμως αὗται ἀπετέλουν μέρος τῆς ἰδιορρύθμου λατρείας τῆς γνωστικίζουσης μερίδος τῆς ὁποίας εἶναι προϊόντα.

ἐμπνευσιν καὶ δύναμιν ὅ,τι ὑμνωδεῖτο προηγουμένως, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς λοιποὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς του καὶ τῆς μετέπειτα. Ἄλλὰ φυσικὰ ὄχι ἐν συνόλῳ· πολλὰ τεμάχια ἀπὸ τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν σώζονται πλήρη ἢ κατ' ἀποσπάσματα, καὶ ἄλλα ἐχάθησαν τελείως.

Σπουδαῖον σταθμὸν ἐπεσήμανεν ἡ λογοτεχνικὴ καὶ λατρευτικὴ ἀνάπτυξις κατὰ τὸν δ' αἰῶνα. Διότι τότε, παρελθόντος τοῦ κινδύνου ἐκ μέρους τῶν διωκτῶν, οἱ Χριστιανοὶ ἠδύναντο νὰ μελωδοῦν καὶ νὰ ἐκτελοῦν ἀφόβως τὰς μελωδίας των, χωρὶς νὰ προκαλοῦν κανενὸς τὴν μῆνιν. Ὁ πλοῦτος τῆς λογίας ποιήσεως, ὅπως τὸν βλέπομεν εἰς τὸν Γρηγόριον Θεολόγον καὶ τὸν Συνέσιον, εἶχεν ἀντιστοιχίαν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς λατρευτικῆς ποιήσεως, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ λογία, ὡς προσωπικὴ καὶ ἐπώνυμος, δὲν διεσκευάζετο καὶ δὲν υἰοθετεῖτο ἀπὸ ἄλλους, ἐνῶ ἡ λατρευτικὴ ὡς κοινοτικὴ καὶ ἀνώνυμος υἰοθετουμένη ὑφίστατο ἐπεξεργασίαν καὶ διεσκευάζετο· διὰ τοῦτο τῆς μὲν πρώτης ἔχομεν ἄφθονα κατάλοιπα τῆς δὲ δευτέρας ἐλάχιστα.

Δὲν εἶναι ὀρθὸν ὅτι ἡ μοναχικὴ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ὑμνωδίας ὑπῆρξε γενικὴ, διότι καὶ μὲν ὑπάρχουν αἱ γνωσταὶ ἱστορίαι τοῦ ἀββᾶ Παμβῶ¹⁰⁵ καὶ τοῦ καππαδόκου ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοῦ Παύλου¹⁰⁶, κατὰ τὰς ὁποίας ὠρισμένοι ἐρημίται τῆς Αἰγύπτου ἀντετίθεντο εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἐπεξεργασμένων μελωδιῶν εἰς τὴν μοναχικὴν λατρείαν, ὅπως ὑπάρχουν καὶ αἱ κατηγορίαι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Νεοκαισαρείας κατὰ τοῦ Μ. Βασιλείου διὰ παρομοίαν χρῆσιν μελωδιῶν. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς διαθέτομεν τὴν βεβαίωσιν τοῦ Βασιλείου ὅτι ἡ χρῆσις αὕτη εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἤδη¹⁰⁷ καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Γρηγορίου ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ εἰς τὰς μοναχικὰς κοινότητας τῆς Καππαδοκίας¹⁰⁸. Οἱ ὡς ἄνω ἐρημίται ἀντετίθεντο πρῶτον μὲν ἐναντίον τῆς μελωδήσεως τῶν ψαλμῶν, οἱ ὁποῖοι ἕως τότε ἀπλῶς ἀνεγιγνώσκοντο, καὶ τῆς μεταξὺ τῶν στίχων των παρεμβολῆς τροπαρίων¹⁰⁹, δεύτερον δὲ ἐναντίον τῆς ὑπὸ τῶν μοναχῶν χρήσεως πολυπλόκων μελωδιῶν.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ ὑπῆρξε πλουσία εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὸν δ' αἰῶνα.

105. W. CHRIST—M. PARANIKAS, *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*. Leipzig 1871, σ. XXIXε.

106. PITRA, *Hymnographie de l'Église grecque*. Roma 1867, σ. 43.

107. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἐπιστολὴ 107.

108. *Βίος Μακρίνης*, PG 46, 992 D. Καὶ Ἐπιστολὴ 19, 7, JAEGER, VIII, II, σ. 64ε..

109. Διὰ τὴν ἐναντίον τῆς νεοφανοῦς τότε στιχολογικῆς ὑμνογραφίας.

Ἡ προδρομικὴ φάσις τοῦ κοντακίου εἶναι ἐξωλατρευτικὴ. Θὰ ἴδωμεν περὶ αὐτῆς δύο χαρακτηριστικὰ κείμενα ἐλληνικῆς προελεύσεως καὶ θὰ ἐξηγήσωμεν ἔπειτα βάσει αὐτῶν τὴν πρακτικὴν τοῦ Ἐφραΐμ.

Εἰς τὰς Πράξεις Ἰωάννου¹¹⁰, συνταχθεῖσας περὶ τὸ 170, λέγεται: «Πρὶν δὲ συλληφθῆναι αὐτὸν (=τὸν Ἰησοῦν) ὑπὸ τῶν ἀνόμων καὶ ὑπὸ ἀνόμου ὄφους νομοθετουμένων Ἰουδαίων, συναγαγὼν πάντας ἡμᾶς ἔφη πρὶν με ἐκείνοις παραδοθῆναι ὑμνήσωμεν τὸν πατέρα καὶ οὕτως ἐξέλθωμεν ἐπὶ τὸ προκείμενον. Κελεύσας οὖν ἡμᾶς ὡσπερ γῦρον ποιῆσαι, ἀποκρατούντων τὰς ἀλλήλων χεῖρας, ἐν μέσῳ δὲ αὐτὸς γενόμενος ἔλεγεν· τὸ ἀμὴν ὑπακούετε μοι· Ἦρξατο οὖν ὕμνον ὑμνεῖν καὶ λέγειν».

Εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, συνταχθὲν περὶ τὸ 300¹¹¹, λέγεται: «Ταῦτα εἰποῦσαν ἔφη κελεῦσαι πάσας ἀναστῆναι τὴν Ἀρετὴν ἢ Θεοπάτρα καὶ στάσας ὑπὸ τὴν ἄγνον εὐχαριστήριον πρεπόντως ὕμνον ἀναπέμψαι τῷ Κυρίῳ, ἐξάρχειν δὲ τὴν Θέκλαν καὶ προῦφηγεῖσθαι Ὡς οὖν ἀνέστησαν, τὴν Θέκλαν μέσην μὲν τῶν παρθένων ἔφη, ἐκ δεξιῶν δὲ τῆς Ἀρετῆς στάσαν κοσμίως ψάλλειν, τὰς δὲ λοιπὰς ἐν κύκλῳ καθάπερ ἐν χοροῦ σχήματι συστάσας ὑπακούειν αὐτῇ».

Τέλος εἰς τὸν Βίον Ἐφραΐμ¹¹² σημειώνεται: «Ὅταν ὁ ἅγιος Ἐφραΐμ εἶδε τὴν προτίμησιν τῶν κατοίκων τῆς Ἐδέσσης πρὸς τὰ ἄσματα, καθιέρωσεν ὑποκατάστατα τῶν παιγνίων καὶ τῶν χορῶν τῶν νεαρῶν· συνεκρότησε χορούς εὐσεβῶν εἰς τοὺς ὁποίους ἐδίδαξεν ὕμνους διηρημένους εἰς στροφὰς μὲ ἐφύμνια. Ἔθεσεν εἰς αὐτοὺς τοὺς ὕμνους σκέψεις εὐγενεῖς καὶ διδαχὰς πνευματικὰς... αἱ παρθένοι συνηθοῖζοντο κατὰ τὴν Κυριακὴν, τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ τὰς μνήμας μαρτύρων, αὐτὸς δὲ ὡς πατὴρ ἔτοποθετεῖτο εἰς τὸ μέσο αὐτῶν συνοδεύων αὐτὰς μὲ τὴν ἄρπαν. Τὰς διεχώριζεν εἰς χορούς δι' ἀντιφωνικὰ ἄσματα καὶ ἐδίδασκεν εἰς αὐτὰς τοὺς ποικίλους μουσικοὺς ἤχους. Οὕτω δὲ ὄλη ἢ πόλις συνηθοῖζετο πέριξ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀντίπαλοι κατησχύνοντο καὶ ἐξηφανίζοντο».

Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι τὰ τρία ταῦτα κείμενα συνετάχθησαν κατ' ἄμεισον ἐξάρτησιν τὸ ἐν ἀπὸ τοῦ ἄλλου, καὶ φυσικὰ τὸ δεῦτερον ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ τῶν δύο προηγουμένων. Εἶναι πιθανόν, ἀλλ' ὄχι βέβαιον, ὅτι ὁ Ἐφραΐμ ἐγνώριζε τὰ κείμενα ἐκεῖνα ἢ τὴν πρᾶξιν τὴν ὁποίαν ἐκφράζουν ταῦτα, ὁ δὲ Μεθόδιος ἐγνώριζε τὸ πρῶτον.

110. Κεφ. 94. M. BONNET. *Acta Apostolorum Apocrypha*, 1959, σ. 197.

111. Λόγος Ἀρετῆς 11.

112. Βλ. παρὰ DUVAL. *La Littérature Syriacque* (Anciennes Litteratures Chrétiennes II), Paris 1907, σ. 14έ.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδιαίτεράν σημασίαν εἶναι ὅτι συναντῶμεν μίαν ὕμνωδιακὴν πρακτικὴν ἢ ὁποία εἶναι ταυτόσημος κατὰ τὸ 170 τὸ 300 καὶ τὸ 365 (ὅτε ὁ Ἐφραῖμ ἔζη εἰς τὴν Ἔδεσσαν). Ἐὰν διεθέτομεν τὰ σχετικὰ κείμενα, θὰ ἐβλέπομεν ἴσως τὸ ἴδιον καὶ εἰς τὸν Ἀρμόνιον, ὁ ὁποῖος πιθανῶς εἶχε μελετήσῃ μεταξύ ἄλλων ἐλληνικῶν ποιημάτων καὶ τὸ εἰς τὸ Πράξις Ἰωάννου περιλαμβανόμενον. Ἐχομεν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις α) ἓνα κορυφαῖον ὁ ὁποῖος ἐτοποθετεῖτο εἰς τὸ μέσον (Ἰησοῦς, Θέκλα, Ἐφραῖμ), β) ἓνα κυκλοειδῆ χορόν, εἰς τὰς δύο μάλιστα μὲ κράτησιν τῶν χειρῶν, γ) στροφὰς καὶ ἐφύμνια, δ) ἀντιφωνικὴν μελωδίαν, εἰς τὰς δύο περιπτώσεις μεταξύ κορυφαίου καὶ χοροῦ, προφανῶς κινουμένου, εἰς τὴν τρίτην μεταξύ δύο ἡμιχορίων, ε) τὸν ὄρον «ὕπακούειν» τὸ ἐφύμνιον εἰς τὰς δύο περιπτώσεις.

Κορυφαῖος, χορός, ἐφύμνιον, στροφαί, εἶναι βασικὰ στοιχεῖα τόσον τοῦ κοντακίου ὅσον καὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ποιήσεως. Εἰς τὸ Συμπόσιον δὲ τοῦ Μεθοδίου συναντῶμεν ἐπὶ πλεόν κοινὸν μετὰ τοῦ κοντακίου στοιχεῖον τὴν ἀκροστιχίδα, τὴν ὁποία σπανιώτερον χρησιμοποιεῖ ὁ Ἐφραῖμ. Ὁ τελευταῖος ὅμως οὗτος ἔχει καὶ κάτι τὸ ὁποῖον οὐδέποτε εἰσῆχθη εἰς τὸ κοντάκιον, τὴν ἐνόργανον μουσικὴν, δεῖγμα τῆς ἐξωλατρευτικῆς χρήσεως τῆς ποιήσεώς του.

Ἄν ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἀρχαιότητα, θὰ εὕρωμεν τὰ πρότυπα τῶν ἀνωτέρω ὕμνων εἰς τὰ χορικά, ὡς εἶναι τοῦ Ἀλκμᾶνος, ὁ ὁποῖος πολὺ ἐνδεικτικῶς ἔγραψε μίαν σειρὰν ἀπὸ παρθένια, ἂν καὶ τὰ ποιήματα αὐτὰ εἶναι γενικῶς μονόστροφα. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Παρθενίου τοῦ Μεθοδίου συναντῶμεν καὶ τὸ ἄκρως ἐνδεικτικὸν στοιχεῖον τῆς στέψεως τῆς νικητρίας. Ἄλλὰ φυσικὰ ἐδῶ ὅλα ἐξελλίσσονται ἐντὸς τῶν χριστιανικῶν πλαισίων τῆς σωφροσύνης καὶ σεμνότητος. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς ἐδῶ εἶναι ὁ διδάσκαλος, ὁ Χριστός, ἢ Θέκλα, ὁ Ἐφραῖμ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα συναντῶμεν ὑποτυπωδῶς τὸ ἴδιον στοιχεῖον. Ὁ παιδαγωγὸς Χριστὸς εἶναι ὁ ἐμπνέων τὸν ὕμνον τῶν παίδων, ὁ ὁποῖος, καθὼς πιστεύομεν, ἐψάλλετο εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Κλήμεντος.

Ὁ Ἀριστοτέλης παράγει τὸ δράμα εἰς τὸ σύνολόν του ἀπὸ τὸν αὐτοσχεδιασμόν, θεωρῶν ἀφετηρίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς τραγωδίας τοὺς ἐξάρχοντας (πρωταγωνιστὰς) τοῦ διθυράμβου· «καὶ ἡ μὲν (=τραγωδία) ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὸν διθύραμβον»¹¹³. Ἡ φράσις τοῦ Μεθοδίου εἰς

113. *Περὶ ποιητικῆς* 4, 1449a. Βλ. Α. LESSKY, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας* (μετ. Α. ΤΣΟΠΑΛΑΚΗ) Θεσσαλονίκη 1964, σ. 328.

τὸ παρατεθὲν ἀνωτέρω χωρίον «ἐξάρχειν δὲ τὴν Θέκλαν» εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς συγγενείας τῶν εἰδῶν.

Ἡ χριστιανικὴ χορικὴ ποίησις εἶχε βεβαίως καὶ περαιτέρω ἐξέλιξιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν ὄχι μόνον εἰς τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα «μυστήρια» ὑποτυπώδη δράματα, ἀλλὰ καὶ εἰς ὠλοκληρωμένα δράματα, ὡς εἶναι ὁ Χριστὸς Πάσχω^ν τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου.

Πρὶν ἴδωμεν τῶρα τὰ δύο ἐκεῖνα ποιήματα, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ στάδιον τῶν προδρομῶν τοῦ κοντακίου, θὰ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μελίτωνος *Εἰς τὸ πάθος*, συνταχθέντος περὶ τὸ 170 καὶ παρουσιάζοντος μερικὰ γνωρίσματα τοῦ κοντακίου.

Τὸ ἔργον τοῦτο κατὰ πρῶτον ἔχει ἓν εἶδος προοίμιου,
 «Ἡ μὲν Γραφή τῆς ἐβραϊκῆς ἐξόδου ἀνέγνωσαι
 καὶ τὰ ρήματα τοῦ μυστηρίου διασεσάφηται,
 πῶς τὰ πρόβατα θύεται
 καὶ πῶς ὁ λαὸς σώζεται»,

τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει ἀμέσως, 350 ἔτη ἐνωρίτερον, ὠρισμένα προοίμια τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι τὸ εἰς τοὺς Δαιμονιζομένους¹¹⁴.

«Ἐπειδὴ οὖν Δαβὶδ ἐμελώδησε
 καὶ ἀναγνώσει ἐκτάκτῳ Γραφῆς ἐπευφράνθημεν,
 αὐθις Χριστὸν ἀνυμνήσωμεν».

Παρατηροῦμεν ἐπίσης μίαν ἰδιότυπον στιχουργικὴν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ἔργου μέχρι τέλους καὶ εἰς τέσσαρα σημεῖα ἐφύμνιον.

«Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός,
 ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν» (10)

«Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ,
 ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν» (45)

«Ὁ ἐστι Χριστός,
 ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν» (65).

Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός,
 ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν» (106)¹¹⁵

Μερικοὶ ἐρευνηταὶ διδόντες τὸν προδρομικὸν του ὡς πρὸς τὸ κοντάκιον χαρακτηῖρα, ἐσκέφθησαν ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ἐγράφη εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, καὶ ἄρα ὄχι ἀπὸ τὸν Μελίτωνα. Ἄλλ' αὕτῃ ἡ «προκατεσκευασμένη» ἐρμηνεῖα ἀπερρίφθη, διότι ἀπεδείχθη πέραν

114. ΜΑΛΣ—ΤΡΥΡΑΝΙΣ. σ. 81.

115. Βλ. εἰδικὴν μελέτην ἡμῶν «Τὸ ἔργον τοῦ Μελίτωνος Περὶ Πάσχα καὶ ἡ ἀκοιουθία τοῦ Πάθους», *Κληρονομία* 1 (1969) 65-78.

πάσης ἀμφιβολίας ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Μελίτωνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώριζε τὴν συριακὴν γλῶσσαν.

Θὰ ἡδυνάμεθα ἐδῶ νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν ἕκτην ὁμιλίαν τῶν ψευδοχρυσοστομείων Σαλπιγγίων, τῆς ἰδίας ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Β. Ψευτογκᾶς ¹¹⁶ ἀποδίδει εἰς τὸν Μελίτωνα καὶ θεωρεῖ ὡς τὸ ἕτερον μέρος τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου αὐτοῦ.

α) Ὁ διπλοῦς ὕμνος τῶν Πράξεων Ἰωάννου.

Ὁ ὕμνος τῶν Πράξεων Ἰωάννου (94-97) εἰς τὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο διακεκριμένα ποιήματα, τὰ ὁποῖα ὁ Δ. Πάλλας ἀνέλυσε καὶ ἠρμήνευσε μὲ ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν ¹¹⁷. Ὁ Πάλλας φρονεῖ ὅτι ὁ ὕμνος εἶναι εἰλημμένος ἀπὸ λειτουργικὸν κείμενον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι ὀρθόν, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ ὕμνος ἀποτελεῖ λειτουργικὸν κείμενον. Εἶναι πλήρως μεμαρτυρημένον ὅτι οἱ Γνωστικοὶ εἶχον ἰδιάζουσας λατρείαν μὲ χορικά ἄσματα, ἐπωδᾶς καὶ μαγικὰς τελετάς, μέρος τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ ὕμνοι ὡς ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν.

Τὸ πρῶτον ποίημα ἀρχίζει μὲ μίαν ἀρχικὴν δοξολογίαν ἐκ τριῶν τριστίχων σαφῶς τριαδικοῦ χαρακτῆρος· δοξολογίαν πρὸς τὸν Πατέρα, τὸν Λόγον, τὴν Χάριν (Πνεῦμα). Οἱ στίχοι τοῦ α' τριστίχου εἶναι πεντασύλλαβοι, τοῦ β' ἑξασύλλαβοι καὶ τοῦ γ' ἑπτασύλλαβοι. Ἀκολουθοῦν ὁ ὕμνος τοῦ Χριστοῦ εἰς 8 δίστιχα, καὶ ὁ ὕμνος τῆς Χάριτος εἰς 16 δίστιχα, κυρίως πεντασύλλαβα, σπανίως δὲ τετρασύλλαβα, ἑξασύλλαβα καὶ ὀκτασύλλαβα. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ φθορὰ τοῦ κειμένου ἔχει συμβάλει πολὺ εἰς τὴν ποικιλίαν ταύτην. Τὸ τελευταῖον τοῦτο τμήμα εἰσάγεται διὰ τῆς σημειώσεως «ἡ Χάρις χορεύει». Ἐδῶ διὰ πρώτην φοράν χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν τὸ δίστιχον, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται πάλιν μετὰ 30 περίπου ἔτη εἰς τὸν ὕμνον τῆς ψυχῆς τῶν Πράξεων Θωμᾶ.

Γενικῶς ὁ ἑλληνικὸς οὗτος ὕμνος εἶναι ἡμιλόγιος καὶ στηρίζεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν στροφικὴν ἰσοσυλλαβίαν, προφανῶς δὲ ἐπηρέασε πολὺ τὴν συριακὴν ποίησιν ὡς πρὸς τὴν δομὴν τῶν στίχων.

Παραθέτομεν κατωτέρω τὸν ὕμνον, διὰ νὰ λάβουν οἱ ἀναγνώσται σαφῆ περὶ αὐτοῦ εἰκόνα, τὸ ἴδιον δὲ θὰ πράξωμεν καὶ περὶ τῶν

116. *Μελίτωνος Σάρδεων τὰ Περί Πάσχα δύο*, Θεσσαλονίκη 1971.

117. «Ὁ ὕμνος τῶν Πράξεων τοῦ Ἰωάννου, κεφ. 94-97», *Mélanges Mertier*, τόμ. Β' Ἀθῆναι 1956, σ. 221-264.

ἀκολουθούντων. Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Bonnet καὶ ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Πάλλα ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου δὲν εἶναι εὐκολον νὰ ἐπιφέρῃ κανεὶς ἀλλαγὰς, πλὴν ὀλίγων σημείων. Ἄλλωστε δὲν ἐπιχειροῦμεν ἐνταῦθα νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων, ἀλλὰ χρῆσιν αὐτῶν πρὸς κατοχύρωσιν τῶν ἀπόψεων ἡμῶν.

Ἦμνος δοξολογικὸς Δόξα σοι Πάτερ
δόξα σοι Λόγε
δόξα σοι Χάρις.- Ἀμήν.

Δόξα σοι τὸ Πνεῦμα,
δόξα σοι ἄγιε,
δόξα σου τῇ δόξῃ.- Ἀμήν.

Αἰνοῦμέν σε ὁ Πατήρ,¹¹⁸
εὐχαριστοῦμέν σοι φῶς,
ἐν ᾧ σκότος οὐκ οἰκεῖ.- Ἀμήν.

Ἦμνος Χριστοῦ¹¹⁹ α' Σωθῆναι θέλω
καὶ σῶσαι θέλω. - Ἀμήν.

β' Λυθῆναι θέλω
καὶ λῦσαι θέλω. - Ἀμήν.

γ' Τρωθῆναι θέλω
καὶ τρῶσαι θέλω. - Ἀμήν.

δ' Γεννᾶσθαι θέλω
καὶ γεννᾶν θέλω. - Ἀμήν.

ε' Φαγεῖν θέλω
καὶ βρωθῆναι θέλω. - Ἀμήν.

στ' Ἀκούειν θέλω καὶ
ἀκούεσθαι θέλω. - Ἀμήν.

118. Τὸ κείμενον ἔχει ἐξακύλλαβον, *αἰνοῦμέν σε πάτερ*. Θεωροῦμεν ἐπιτρεπτὴν τὴν διόρθωσιν εἰς ἐπτασύλλαβον.

119. Εἰσάγεται μὲ τὴν πρότασιν, «ἐφ' ᾧ εὐχαριστοῦμεν λέγε».

- ζ' Νοηθῆναι θέλω
[ό] νοῦς ὦν ὅλος. - 'Αμὴν.
- η' Λούσασθαι θέλω
καὶ λοῦοαι θέλω. - 'Αμὴν.
- “Υμνος τῆς Χάριτος”¹²⁰ θ' Αὐλῆσαι θέλω,
ὀρχήσασθε¹²¹ πάντες. - 'Αμὴν.
- ι' Θρηνηῆσαι θέλω,
κόψασθε πάντες. - 'Αμὴν.
- ια' 'Ογδοὰς μία
ἡμῖν συμφάλλει. - 'Αμὴν.
- ιβ' 'Ο δωδέκατος [ἀριθμὸς]
ἄνω χορεύει. - 'Αμὴν.
- ιγ' 'Ο μὴ χορεύων τὸ
γινόμενον ἀγνοεῖ¹²². - 'Αμὴν.
- ιδ' Τῷ δὲ ὄλῳ ὁ
χορεύων ὑπάρχει¹²³. - 'Αμὴν.
- ιε' Φυγεῖν θέλω
καὶ μένειν θέλω. - 'Αμὴν.
- ιστ' Κοσμεῖν θέλω καὶ
κοσμεῖσθαι θέλω. - 'Αμὴν.
- ιζ' 'Ενωθῆναι θέλω
καὶ ἐνώσασαι θέλω. - 'Αμὴν.

120. Εἰσάγεται, ὡς ἐλέχθη, μὲ τὴν φράσιν, «ἡ Χάρις χορεύει».

121. Ἴσως ἦτο ὀρχεῖσθε.

122. 'Ο ΠΑΛΛΑΣ ἔχει, ἀγνοεῖ τὸ γινόμενον.

123. Διόρθωσις τοῦ ΠΑΛΛΑ 'Οπωσδήποτε τὸ κείμενον ἐδῶ εἶναι ἐφθαρμένον

- ιη' Οἶκον οὐκ ἔχω
καὶ οἴκους ἔχω. - 'Αμὴν.
- ιθ' Τόπον οὐκ ἔχω
καὶ τόπους ἔχω. - 'Αμὴν.
- κ' Ναὸν οὐκ ἔχω
καὶ ναοὺς ἔχω. - 'Αμὴν.
- κα' Λύχνος εἰμί σοι
τῷ βλέποντί με. - 'Αμὴν.
- κβ' Ἐσοπτρον εἰμί σοι
τῷ νοοῦντί με. - 'Αμὴν.
- κγ' Θύρα εἰμί σοι
τῷ κρούοντί με. - 'Αμὴν.
- κδ' Ὅδοσ εἰμί σοι
τῷ παροδίτη. - 'Αμὴν.

Τὸ δεύτερον ποίημα ὁ Πάλλας θεωρεῖ ὡς ὕμνον ἐμβαθύνσεως καὶ πράγματι εἶναι, ἀλλ' ἴσως δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ συνεχίσεως τοῦ προηγουμένου, ἂν καὶ τελειώνει μὲ τὸ α' τρίστιχον τῆς δοξολογίας ἐκείνου. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἀποτελεῖ χωριστὸν ὕμνον, συνδεθέντα ὑπὸ τοῦ συντάκτου τῶν *Πράξεων Ἰωάννου* μετὰ τοῦ προηγουμένου, ὅστις συνῆψεν εἰς αὐτὸν καὶ τὸ τρίστιχον ἐκεῖνο.

Τοῦ ὅλου ὕμνου προηγεῖται ὡς ὀδηγία ἢ πρότασις «ὁ πράττων τὰ μυστήρια σιγαῶν»¹²⁴, ἡ ὁποία σημαίνει ὅτι ὁ λειτουργὸς δὲν πρέπει νὰ ἀκούεται πλέον, ἀλλὰ νὰ λάβῃ τὸν λόγον ἄλλος, ὁμιλῶν ἐκ προσώπου τοῦ λόγου, ἂν καὶ ἐνίοτε ὁ Λόγος συγχέεται μὲ τὸν Πατέρα. Τὸ Πνεῦμα παρουσιάζεται μόνον εἰς τὸν πρόσθετον ἐπίλογον. Ἀποτελεῖται οὗτος ἀπὸ 12 στροφῶν ἐκ τεσσάρων στίχων¹²⁵, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνισοσυλλάβων—δεκασυλλάβων, ὀκτασυλλάβων, ἑξασυλλάβων, πεντασυλλάβων—,

124. Κατὰ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἡ πρότασις τίθεται ὑπὸ τοῦ Βουπεί μετὰ τὴν α' στροφὴν καὶ πρὸ τῆς β', ἀλλ' ἡ θέσις τῆς εἶναι βεβαίως εἰς τὴν ἀρχὴν.

125. Δώδεκα τετράστιχοι στροφῆι βεβαίως ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὰς εἰκοσιτέσσαρας διστίχους στροφῶν τοῦ προηγουμένου ὕμνου.

ἐχούσας πάντως μεταξύ των σκιώδη ἰσοσυλλαβίαν. Συνιστᾶ πράγματι ἀξιόλογον πρότυπον διὰ τὴν στροφικὴν δομὴν τοῦ κοντακίου.

- α' Ἰπακούων δέ μου τῇ χορείᾳ
ἴδε σευατὸν
ἐν ἐμοὶ λαλοῦντι
καὶ ἰδῶν <στῆθι>¹²⁶
- β' Ὁ χορεύων νόει <ὄ>περ πρᾶσσω
ὅτι σὸν ἔστι
τοῦτο, τοῦ ἀνθρώπου πάθος,
ὃ μέλλω πάσχειν.
- γ' Οὐ γὰρ ἐδύνου ὅλως
συνιδεῖν ὃ πάσχω,
εἰ μὴ σοι <ὄ>¹²⁷ Λόγος
ὑπὸ πατρὸς ἐστάλην.
- δ' Ὁ ἰδῶν ὃ πάσχω
ὡς πάσχοντά εἶδες·
καὶ ἰδῶν οὐκ ἔστης,
ἀλλ' ἐκινήθης ὅλος¹²⁸.
- ε' Κινηθεὶς σοφίζου
.....
στρωμνὴν με ἔχεις,
ἐπάνιθί μοι.
- στ' <Ὁς ἐγὼ εἶμι
οὐκ οἶδας ἄρτι>
τίς εἶμι <ἐγὼ> γνώση
ὅταν ἀπέλθω.

126. Κατὰ ἐπιτυχῆ προσθήκην τοῦ Πάλλα.

127. Ἡμετέρα προσθήκη διὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ μέτρον.

128. Ὅλος, ΒΟΥΝΕΤ ὅλως, ΠΑΛΛΑΣ.

- ζ' Ὁ νῦν ὀρῶμαι,
τοῦτο οὐκ εἰμι·
ὁ εἰμι ὄψει,
ὅταν σὺ ἔλθῃς.
- η' Εἰ τὸ πάσχειν ἤδεις,
τὸ μὴ παθεῖν ἂν εἶχες·
τὸ παθεῖν σύγγνωθι
καὶ τὸ μὴ παθεῖν ἔξεις.
- θ' Ὁ σὺ μὴ οἶδας
αὐτός σε διδάξω·
Θεός εἰμι σοῦ,
οὐ τοῦ προδότου·
- ι' Ρυθμίζεσθαι θέλω
ψυχὰς ἀγίας ἐπ' ἐμέ·
τὸν λόγον γνῶθι
τῆς σοφίας.
- ια' Τὸν δὲ ἐμὸν
εἰ θέλεις γνῶναι Λόγον,
ἅπαξ ἔπαιξα πάντα
καὶ οὐκ ἐπαισχύνθην ὅλως.
- ιβ' Ἐγὼ ἐσκίρτησα,
σὺ δὲ νόει [τὸ] πᾶν·
καὶ νοήσας λέγε,
δόξα σοι, πάτερ.

Ἐπίλογος

Πάλιν ἐμοὶ λέγε·
δόξα σοι πάτερ,
δόξα σοι Λόγε,
δόξα σοι Πνεῦμα. - Ἀμήν.

β) Ὁ ὕμνος τοῦ Μεθοδίου.

Περὶ τὸ 300, τέσσαρας γενεὰς μετὰ τὴν σύνταξιν τῶν ὡς ἄνω ὕμνων τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων τοῦ Ἰωάννου καὶ δύο γενεὰς πρὸ τῆς

ἀκμῆς τοῦ Ἐφραίμ, συνετέθη ὁ ὕμνος τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου, ὁ περιλαμβανόμενος εἰς τὸ τέλος τοῦ Συμποσίου αὐτοῦ. Χαρακτηριζόμενος ὄχι ἀνεπιτυχῶς ὡς παρθέσιον, διαθέτει τὰ πλεῖστα τῶν γνωρισμάτων τοῦ κοντακίου, ἤτοι στροφικὸν σύστημα, ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα, ἐφύμνιον. Οἱ στίχοι του εἶναι τετράμετροι ἰαμβικοί ἢ ἀκατάληκτοι τετραποδικοί, μὲ ὀλίγας παρεκκλίσεις. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι τὸ ἐφύμνιόν του εἰς τὰ χειρόγραφα ἐπιγράφεται τοῦ ὅλου ποιήματος, μελωδούμενον ἐν ἀρχῇ, ὡς συνέβαινε βραδύτερον μὲ τὸ προοίμιον τοῦ κοντακίου.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ἄλλοι ὕμνοι τοῦ εἴδους τούτου εἶχον συνετεθῆ κατὰ τὸν δ' αἰῶνα, οἱ ὅποιοι ἀπωλέσθησαν εἴτε ἐνσωματωθέντες εἰς νεώτερα ποιήματα εἴτε ὄχι.

Ὁ ὕμνος οὗτος ἀπευθύνεται ἀπὸ τὰς παρθένας πρὸς τὸν Νυμφίον Χριστόν, τοῦ ὁποίου τὴν ἔλευσιν ἀναμένουν, ἀλλὰ κατὰ περιστάσεις καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Νύμφην τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὴν τελευταίαν στροφὴν, ὡς εἰς ἐπίλογον, αἱ παρθένοι ζητοῦν ἀπὸ τὸν Θεὸν νὰ τὰς δεχθῆ ὁμοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ του¹²⁹.

Ἵπακοή Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ψαλμὸς Ἄνωθεν, παρθένοι, βοῆς
ἐγερσίνεκρος ἤχος ἤλθε νυμφίῳ λέγων
πασσυδί ὑπαντάνειν λευκαῖσιν ἐν στολαῖς
καὶ λαμπάσι πρὸς ἀντολάς· ἔγρεσθε πρὶν φθάσῃ
μολεῖν εἴσω θυρῶν ἀναξ.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Βροτῶν πολυστένακτον ὄλβον ἐκφυγοῦσα καὶ
βίου τρυφὴν ἀδονᾶς τ' ἔρωτα σαῖς ὑπ' ἀγκάλαις
ζωηφόροις ποθῶ σκέπτεσθαι καὶ βλέπειν τὸ σὸν
κάλλος διηνεκῶς, μάκαρ.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

129. Τὸ κείμενον εἶναι κατὰ τὴν ἐκδοσιν H. MUSURILLO. *Méthode d' Olympe. Le Banquet*, (SC 95), Paris 1963, σ. 310-320.

Γάμων λιποῦσα θνητὰ λέκτρα καὶ δόμον,
 ἀναξ, διὰ σέ πολύχρυσον, ἦλθον ἀσπίλοις
 ἐν εἴμασιν ὅπως φθάσω κάγῳ πανολβίων
 θαλάμων εἶσω σὺν σοὶ μολεῖν.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Δόλους δράκοντος ἐκφυγοῦσα μυρίους,
 μάκαρ, θελκτηρίους· ἔτλην δὲ καὶ πυρὸς φλόγα
 καὶ θηρίων ἀνημέρων ὀρμάς βροτοφθόρους
 σὲ προσμένους· ἀπ' οὐρανῶν.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ἐλαθόμην πάτρας ποθοῦσα σὴν χάριν, Λόγε,
 ἐλαθόμην τε παρθένων ὀμηλίκων χοροὺς
 μητρός τε καὶ γένους φρύαγμα· πάντα γὰρ σύ μοι
 αὐτὸς σύ, Χριστέ, τυγχάνεις.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ζωῆς χοραγός, Χριστέ, χαῖρε φῶς ἀνέσπερον
 ταύτην δέδεξο τὴν βοήν· χορὸς σε παρθένων
 προσενέπει, τέλειον ἄνθος, ἀγάπη, χαρά,
 φρόνησις, σοφία, Λόγε.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ἦνοιγμέναις θύραις, ἄνασσα
 φαιδρόκοσμε, δέδεξο θαλάμων εἶσω χ' ἡμᾶς,
 ἀχραντόσωμε, καλλίνικε νύμφα, καλλίπνου·
 ὁμόστολοι παρήμεθα Χριστῶ, πανόλβιαι
 μέλπουσαι σὸν γάμον, θάλος.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Θρηνοῦσι νῦν βαρύστονοι κόραι πυλῶν πικρῶς
 νυμφῶνος ἔξω καὶ βοῶσι γοερῶς, ὅτι

τὸ λαμπάδων ἀποσβέσασαι φῶς οὐκ ἔφθασαν
χαρᾶς ταμεῖον εἰσιδεῖν.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ἰερᾶς ὁδοῦ γὰρ ἐκτραπεῖσαι πρὸς βίου πόρους
κτῆσασθ' ἔλαιον ἠμέλησαν ἄθλαι πλέον
νεκρὰς δὲ φλογεροῦ πυρὸς φέρουσαι λαμπάδας
στένουσιν ἔνδον ἐκ φρενῶν.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Κρατῆρες ἀδυπληθέες πρόκεινται νέκταρος·
πίνωμεν· οὐράνιον ἔστι πόμα, παρθένοι,
ὁ νυμφίος ὅπερ τέθεικε τοῖς μετ' ἀξίας
εἰς τὸν γάμον κεκλημένοις.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Λαμπρῶς σου θάνατον Ἄβελ προεκτυπῶν, μάκαρ,
ἔλεξεν αἰμοσταγῆς βλέπων εἰς οὐρανόν.

Ἀηλεῶς με συγγόνου τετρωμένον χειρὶ
δέξαι, λιτάζομαι, Λόγε

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Μέγιστον ἄθλον ἀγνείας

ὁ κάρτερός σου παῖς, Λόγε, Ἰωσήφ ἀνείλατο·
γυνὴ γὰρ αὐτὸν εἰς ἄθεςμα λέκτρα βιαίως
εἶλκε φλογωμένη πόθοις, ὁ δ' οὐδὲν ἐκτραπεῖς
ἔφευγε γυμνὸς ἐκβοῶν.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Νεοσφαγῆ

ὁ Ἰεφθάε κόρην ἀνῆγε θυσίαν Θεῷ
ἄπειρον ἀνδρὸς ἀμφὶ βωμὸν ἀμνάδος δίκην·
ἢ δ' εὐγενῶς σου τὸν τύπον τῆς σαρκός, ὦ μάκαρ

τελοῦσ' ἔκραζε καρτερῶς.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ξένων στρατηλάταν ὄχλων εὐτολμος εὐστόχοις
Ἰουδιθ δόλοισ κατατομήσασα, κάλλεος τύποις
θέλξασα τοῦτον οὐδὲ χράναντα σώματος μέλη,
νικαφόρης δ' ἔφη βοαῖς.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ὀρῶντες εἶδος εὐπρεπὲς ὑφῆς δύο κριταὶ
Σουσάννας ἐμμανεῖς ἔρωτι λέξαν ὦ γῦναι,
κρυπτῶν σου γάμων λέχη ποθοῦντες ἤχομεν, φίλα·
Ἡ δ' ἐντρόμοις ἔφη βοαῖς.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Πολλῶ με κατθανεῖν ἄμεινόν ἐστιν ἢ λέχη
προδοῦσαν, ὦ γυναιμανεῖς, ὑμῖν αἰωνίαν
δίκτην ὑπ' ἐμπυρίοις Θεοῦ τιμωρίαις παθεῖν.
Σῶσόν με, Χριστέ, τῶνδε νῦν.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ροαῖς καθαρσίοις λούων πλήθη βροτῶν ὁ σὸς
πρόδρομος ἀνόμως κακοῦ πρὸς ἀνδρὸς εἰς σφαγὴν
ἤχθη δι' ἀγνείαν, λύθρῳ δὲ φοινίῳ κόνιν
δεύων ἔκραζέ σοι, μάκαρ.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Σοῦ καὶ ζωητόκος χάρις ἄθικτος, ἄτεγκτος, ἀσπίλους
τάς σὰς γονάς ἐν ἀσπόρῳ φέρουσα νηδύι,
μορφὴν ὑπέσχευ ὡς προδοῦσα λέκτρα παρθένος·
ἔλεξε δ' ἔγκυος, μάκαρ·

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φασσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Τὴν σὴν, μάκαρ, γαμήλιον ποθοῦντες ἀμέραν
 ἰδεῖν, ὅσους ἄνωθεν αὐτὸς ἀγγέλων ἀναξ
 κέκληκας, ἦκασι μέγιστα δῶρά σοι, Λόγε,
 φέροντες ἀσπίλους στολαῖς.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ἵμνοις, μάκαιρα νεόνυμφε, θαλαμηπόλοι
 αἱ σαί γεραίρομέν σε νῦν, ἄθικτε παρθένε,
 Ἐκκλησία χιονόσωμε, κυανοβόστρυχε,
 σῶφρον, ἄμωμ' ἐρασμία.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Φθορὰ πέφευγε καὶ νόσων πόνοι δακρυσταγεῖς,
 θάνατος ἠρέθη, ὄλωλε πᾶσα ἀφροσύνη,
 λύπη τέθνηκε τηξίφρων, ἔλαμψε δ' ἡ Θεοῦ
 χαρὰ βροτοῖς ἄφνω πάλιν.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Χῆρος βροτῶν παράδεισός ἐστιν οὐκέτι·
 πάλιν γὰρ αὐτὸν ἐκ θείας ὥσπερ τὸ πρὶν ταγῆς
 οἰκεῖ τέχναϊς ὁ ποικίλαις δράκοντος ἐκπεσῶν
 ἀφθαρτος, ἀφοβος, μάκαρ.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ψάλλων τὸ καινὸν ἄσμα νῦν χορός σε παρθένων
 καθιστάνει πρὸς οὐρανοῦς, ἀνασσ' ὅλως σόφῃ,
 ἐστεμμένος λευκοῖς κρίνων κάλυξι καὶ φλόγας
 χερσὶ σελασφόροις φέρων.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
 κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

Ἦ τὰς ἀχράντους οὐρανοῦ, μάκαρ, ναίων ἔδρας,
 ἀναρχε, πάντα συγκροτῶν αἰωνίῳ κράτει,
 δέξει σὺν παιδὶ σῶ, πάρεσμεν, ἔνδον εἰς ζωῆς

πύλας, πάτερ, καὶ ἡμέας.

Ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους
κρατοῦσα, νυμφίε, ὑπαντάνω σοι.

β. Ἡ περίοδος τῶν πρωτοκοντακίων.

Οἱ ἀνωτέρω χορικοί ὕμνοι, ὡς εἶδομεν, δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὴν λατρείαν καὶ φαίνεται ὅτι παρόμοιοι ὕμνοι ἦσαν συχνοὶ καθ' ὄλον τὸν δ' αἰῶνα. Ὅταν ὁ Φιλοστόργιος, ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ἄρειον, λέγῃ «ἄσματά τε ναυτικά καὶ ἐπιμύλια καὶ ὄδοιπορικά γράψαι καὶ τοιαῦθ' ἕτερα συντιθέντα εἰς μελωδίας ἐντεῖναι, ἃς ἐνόμιζεν ἐκάστοις ἀρμόζειν, διὰ τῆς ἐν ταῖς μελωδίαις ἡδονῆς ἐκκλέπτων πρὸς τὴν οἰκίαν ἀσέβειαν τοὺς ἀμαθεστέρους τῶν ἀνθρώπων»¹³⁰, ἐννοεῖ προφανῶς ἄσματα ἀδόμενα χορικῶς. Πολλὰ ἀπὸ τὰς συνθέσεις τῶν δύο Ἀπολιναρίων δυνατὸν νὰ ἦσαν παρομοίας φύσεως, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν σώζεται οὔτε μέρος αὐτῶν διὰ νὰ γνωρίζωμεν ἀκριβῶς.

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγινε τὸ μέγα βῆμα τῆς εἰσαγωγῆς τοιούτων ἰσμάτων καὶ εἰς τὴν λατρείαν, ὑπὸ μορφὴν σύντομον ἀρχικῶς, τῆς ὁποίας τὰ δύο σωζόμενα δείγματα θὰ ἡδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν πρωτοκοντακία.

Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ ὕμνος τῶν Βατίων «Ἄσμα καινόν». Ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 ἀλφαβητικὰ τρίστιχα καὶ δίστιχα, διηρθρωμένα ἀνὰ τέσσαρα εἰς ἕξ στροφὰς κατακλειομένας μὲ ἐφύμνιον παραλλάσσον. Τὸ πρῶτον τμήμα ἐκάστης στροφῆς εἶναι τρίστιχον (α, ε, ι, ν, ρ, φ), τὰ ὑπόλοιπα εἶναι δίστιχα, ἀλλὰ τὸ τέταρτον διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἐφύμνιου καθίσταται τρίστιχον. Ἐπικρατεῖ ὁ ἀνακρεόντειος στίχος. Ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ κοντακίου, πλὴν τοῦ προοιμίου, ἦτοι μετρική, στροφαί, στροφικὴ ἰσοσυλλαβία, ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς, ἐφύμνιον, ἀπαντοῦν ἐδῶ. Ἡ ἀνωθυμία αὐτοῦ εἶναι ἔνδειξις ἀρχαιότητος, δεδομένου ὅτι οἱ λειτουργικοὶ ὕμνοι μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ ε' αἰῶνος, παρέμενον ἀνώθυμοι. Πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ τὴν περὶ τὸ 380 ἐποχὴν.

α' Ἄσμα καινόν ἄσωμεν¹³², λαοὶ
τῷ ἐπὶ πόλου

130. ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 2, 2, PG 65, 465 C.

131. *Analecta Sacra*. I. Roma 1876, σ. 476ε.

132. Ἀδόμεν, ΡΓΓΓΑ

καθεζομένῳ χερουβείμ.

Βαία μετὰ παιδῶν
 βαστάζοντες, εἶπωμεν·

Γενοῦ ἡμῖν, δέσποτα,
 ὁδηγὸς πρὸς τὴν ζωὴν·

Διὰ ἡμᾶς γὰρ παρεγένου,
 ὁ ἐν τοῖς ὑψίστοις
 οἰκῶν εἰς τοὺς αἰῶνας.

β' Ἐχαιρεν ἡ κτίσις ἐπὶ σοί,
 Θεὸν ὁρῶσα
 ἐπὶ πάλου καθήμενον·

Ζῶντα γὰρ ἐν εὐσεβείᾳ
 τὰ βρέφη ὑμνοῦσί σε,

Ἡμεῖς δὲ βοῶμέν σοι,
 ὡσαννὰ, υἱὲ Δαβίδ,

Θεὸς ὠφθης ἐν ἀνθρώποις,
 πάντων βασιλεύων,
 καὶ ζῶν εἰς τοὺς αἰῶνας.

γ' Ἰδόντες οἱ παῖδες τὸν Χριστόν,
 βατοῖς τοῦτον
 ἀνευφημοῦντες ἔλεγον·

Κύριος ὁ ἐπὶ πάντων
 ἐλήλυθε σήμερον,

Λυτρῶσαι βουλόμενος
 τὸν Ἀδὰμ ἐκ τῆς φθορᾶς,

Μεθ' ἡμῶν τῶν ἐκβοῶντων·
 ὅτι βασιλεύει
 αἰεὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

δ' Νήπια ἐβόων σοι, Χριστέ·
 εὐλογημένος
 ὁ ἐλθὼν καὶ ἐρχόμενος.

Ξενίζονται τῶν τοῖς λόγοις
 κραζόντων οἱ ἄνομοι

Ὅμοῦ δὲ προσέρχονται
 Φαρισαῖοι φθονερῶς

Πεφιμῶσαι τοὺς βοῶντας¹³³.
 ὅτι βασιλεύεις
 αὐτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

ε' Ρύσασθαι τὸν κόσμον ἐκ φθορᾶς
 ἐπὶ τὸ πάθος
 παραγένου, φιλόανθρωπε.

Στρωννύει ἐν τῇ ὁδῷ¹³⁴
 ὁ ὄχλος ἱμάτια.

Τοὺς κλάδους δὲ ἔκοπτον
 ἐκ τῶν δένδρων οἱ λοιποί,

Ὑπαντιῶντές¹³⁵ σοι τῷ κτίστη,
 ὅτι βασιλεύεις
 καὶ ζῆς εἰς τοὺς αἰῶνας.

στ' Φωνὴν τοῦ προφήτου ὁ Σωτὴρ
 πληρῶσαι θέλων,
 ἐπὶ πῶλου ἐκάθισεν.

Χαίρετε εὐφραίνεσθέ τε,
 Σιών τέκνα ἐν αὐτῇ,

133. Ἐκβοῶντας, ΡΗΡΑ

134. Ἐν τῇ ὁδῷ σου, ΡΗΡΑ

135. Ὑπαντιῶντες, ΡΗΡΑ

Ψάλλοντες καὶ λέγοντες,
ὡσαννά, υἱὲ Δαβίδ.

Ὡς βροτὸς ὤφθης τοῖς ἀνθρώποις,
ὁ βασιλεύων
καὶ ζῶν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἀκολουθεῖ ἐν ἄλλο κείμενον, τὸ ὁποῖον ἐναντι τοῦ προηγουμένου παρουσιάζει ἀφ' ἐνὸς μὲν πρόοδον πρὸς τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοντακίου, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὀπισθοχώρησιν. Εἶναι ὁ ἐπίσης ἀνάγνωμος ὕμνος εἰς τὸ πάθος «Ἐθήρευσάν με ἄνομοι».

Τὸ κείμενον τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 ἀλφαβητικῶς ἀκροστιχικὰ τμήματα συγκροτημένα εἰς ἕξ στροφὰς μὲ ἐφύμνιον εἰς τὸ τέλος ἐκάστης αὐτῶν. Τὸ πρῶτον τμήμα ἐκάστης στροφῆς εἶναι τρίστιχον (α', ε', στ') ἢ δίστιχον (β', γ', δ'), τὸ δεύτερον καὶ τρίτον εἶναι δίστιχα, τὸ δὲ τέταρτον, δίστιχον καθ' ἑαυτό, καθίσταται τετράστιχον διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἐφουμνίου.

Κατὰ τὰ τρία βασικὰ στοιχεῖα, ἤτοι τὴν δομὴν τῶν στροφῶν, τὴν ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα καὶ τὸ ἐφύμνιον, εἶναι συγγενὲς πρὸς τὸ πρωτοκοντάκιον τῶν Βαβλων, ἀλλ' ἐμφανίζει ἐπὶ πλέον αὐτοῦ τὸ προοίμιον, ἐπὶ ἔλαττον δὲ τὴν στιχουργικὴν ἀστάθειαν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἰσοσυλλαβίας κατὰ στροφὴν.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαινόμενον φέρει εἰς ἀμηχανίαν τοὺς γραμματολόγους, προσπαθοῦντας νὰ ἐρμηνεύσουν αὐτὸ ἐξ ἐνδεχομένης ἀπειρίας καὶ ἀδυναμίας τοῦ συντάκτου, ὅπερ προφανῶς ἀποτελεῖ σφάλμα. Ὑποθέτομεν ὅτι ἡ πρώτη παραλλαγή τοῦ ὕμνου ἀνήκεν εἰς τὴν προδρομικὴν μορφήν τοῦ κοντακίου καὶ πιθανῶς προήρχετο ἐκ τοῦ γ' αἰῶνος, πάντως πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Μεθοδίου. Διαθέτει φρασεολογίαν συγγενῆ μὲ τὴν τῆς ὁμιλίας τοῦ Μελίτωνος καὶ πιθανῶς ἐπωφελήθη αὐτῆς. Εἶναι ὁμῶς προφανὲς ὅτι κάποιος νεώτερος, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ε' αἰῶνος, ἐπεξεργάσθη τὸ κείμενον, προσθέσας τὸ προοίμιον, ὅποτε τοῦτο μετετράπη πλέον εἰς κοντάκιον.

Τὸ κείμενον τοῦ ὕμνου παρατίθεται ὡσαύτως κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Pitra¹³⁶ μετὰ τινων διορθώσεων.

Ἐθήρευσάν με ἄνομοι,
ὡς λέων ὠρούμενοι·

κατ' ἑμοῦ προσπίπτοντες,
 τῷ Πιλάτῳ ἔλεγον·
 ἄρον, ἄρον, σταύρωσον
 τὸν ἁμαρτίαν μὴ ποιήσαντα.

α' Ἀνάστηθι, Κύριε,
 πρόφθασον αὐτούς
 καὶ ὑποσκέλισον αὐτούς·

Βαδίζουσι γὰρ
 ὁδοὺς οὐκ ἀγαθὰς·

Γέμει τὸ στόμα αὐτῶν
 ἀρᾶς καὶ πικρίας καὶ δόλου·

Δόντες με κριτηρίῳ,
 καὶ ἐβόησαν λέγοντες·
 ἄρον, ἄρον, σταύρωσον
 τὸν ἁμαρτίαν μὴ ποιήσαντα.

β' Ἐρωτῶσί με πειράζοντες·
 σὺ εἶ ὁ Χριστός;

Ζωὴν ἄλλοις παρέσχες,
 σῶσον σεαυτόν·

Ἦ εἶ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ,
 φανέρωσον ἡμῖν·

Θανατῶσαί με φλεγόμενοι,
 καὶ ἐβόησαν λέγοντες·
 ἄρον, ἄρον, σταύρωσον
 τὸν ἁμαρτίαν μὴ ποιήσαντα

γ' Ἰούδας με παρέδωκε
 φιλήματι δολιότητος·

Κρυπτόμενοι μετὰ ξύλων
 ὡς ἐπὶ ληστήν·

Λαλοῦντες πονηρά
κατὰ τῆς ψυχῆς μου·

Μάτην λογιζόμενοι
καὶ ἐβόησαν λέγοντες·
ἄρον, ἄρον, σταύρωσον
τὸν ἁμαρτίαν μὴ ποιήσαντα.

δ' Νυκτί με παρέθεντο
εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Καϊάφα·

Ξένον με ποιοῦντες
τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, ἔλεγον·

Ὁ τὸ Σάββατον βεβηλῶν
καὶ τὸν νόμον καταλύων·

Πιλάτῳ με παρέδωκαν
καὶ ἐβόησαν, λέγοντες·
ἄρον, ἄρον, σταύρωσον
τὸν ἁμαρτίαν μὴ ποιήσαντα

ε' Ρυόμενος ὁ Πιλάτος
τὴν ψυχὴν αὐτοῦ,
ἐνίπτετο τὰς χεῖρας·

Σύροντες δέ με
ἐπὶ ἀνόμου βήματος, ἔλεγον·

Τί ποιήσωμεν Ἰησοῦ
τῷ βασιλεῖ τῶν Ἰουδαίων;

Ἐποβάλλοντές με κριτηρίῳ
καὶ ἐβόησαν, λέγοντες·
ἄρον, ἄρον, σταύρωσον
τὸν ἁμαρτίαν μὴ ποιήσαντα.

στ' Φονεῦσαί με φλεγόμενοι
οἱ πρὶν φονευταί,
ὡς εἶπεν Ἡσαίας·

Χεῖρας θέντες
ἐπὶ τὴν κεφαλὴν μου, ἔλεγον·

Ψυχὴν μίαν ἀπολέσωμεν
ἵνα ὄλον τὸν κόσμον κερδήσωμεν.

Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθην,
καὶ ἐβόησαν, λέγοντες·
ἄρον, ἄρον, σταύρωσον
τὸν ἁμαρτίαν μὴ ποιήσαντα.

γ. *Τὰ πρῶτα κοντάκια.*

Κατὰ τὸν Νικηφόρον Κάλλιστον Ξανθόπουλον «τὰ κοντάκια πρῶτος ὁ Ρωμανὸς ἐφεῦρεν ὁ Μελωδός»¹³⁷, ἄποψις τὴν ὁποίαν δέχονται ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ P. F. Kyriakiewicz¹³⁸, ὁ Εὐστρατιάδης¹³⁹ καὶ ὁ Tillyard¹⁴⁰.

Ὁ Wellesz, ὑποστηρικτῆς τῆς συριακῆς καταγωγῆς τῶν κοντακίων, θεωρεῖ τὸν Ρωμανὸν περίπου ὡς ἀπλοῦν μεταφορέα αὐτῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑμνογραφίαν¹⁴¹.

Φυσικά, ὡς διὰ μακρῶν ἀνεπτύξαμεν, ἡ προδρομικὴ μορφή τῶν κοντακίων ἀπαντᾶται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν ἀπὸ τοῦ β' αἰῶνος. Ἄλλ' οὔτε ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν του μορφῆν δύναται ἡ εἰσαγωγή τοῦ λογοτεχνικοῦ τούτου εἴδους νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν Ρωμανὸν. Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ συνεδέθη μὲ τὸ κοντάκιον τόσον ἀρρήκτως εἶναι πρῶτον μὲν ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ διαπρεπέστερος ἐκπρόσωπος αὐτοῦ, δεύτερον δὲ ὅτι ἐκ τῆς πρὸ αὐτοῦ ἐποχῆς ὀλίγα σπαράγματα τοιαύτης ποιήσεως ἔχουν περισωθῆ. Ἄλλὰ πάντως ἔχουν περισωθῆ τοῦλάχιστον δύο, τῶν ὁποίων χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἔχουν τονικὴν μετρικὴν λογίαν προελεύσεως, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐπεκράτησε γενικῶς.

Πράγματι εἰς ὄλην του τὴν πληρότητα τὸ πρῶτον κοντάκιον ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ὕμνον εἰς τοὺς προπάτορας ὁ ὁποῖος ἔχει προοίμιον, στα-

137. A. PAPADOPOULOS—KERAMEUS, «Mitteilungen über Romanos», *BZ* 2 (1893) 602.

138. «De Hymni acathisti auctore», *BZ* 18 (1909) 374.

139. «Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος», *Θεολογία* 7 (1928) 261.

140. *Byz. Music and Hymnography*, London 1923, σ. 11ἔ.

141. *History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1961, σ. 182ἔ.

θεράν στιχουργικὴν μὲ στίχους βασικῶς ἑνδεκασυλλάβους, 24 τετραστίχους στροφάς καὶ ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα, ἰσοσυλλαβίαν κατὰ στροφὴν — καὶ κατὰ στίχον βεβαίως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον— καὶ δεκασύλλαβον ἐφύμνιον καταλαμβάνον τὸν πέμπτον στίχον ἐκάστης στροφῆς. Τὸ προοίμιον εἶναι ἀκόμη ἀνεξάρτητον νοηματικῶς ἀπὸ τὴν στροφὴν, ὡς καὶ τὸ τοῦ Μεθοδίου, ἐνῶ συνδέεται μὲ τὸ νόημα τοῦ προοιμίου.

Τὸ ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως ποίημα τοῦτο χειρίζεται τὸ θέμα μὲ δωρικὴν λιτότητα καὶ φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὰ μέσα τοῦ ε' αἰῶνος. Εἶναι τὸ πρῶτον σωζόμενον ὠλοκληρωμένον κοντάκιον.

Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῦ, «τῇ αὐτῇ Κυριακῇ τῆς πρωτονηστείας κοντάκιον ἄδόμενον εἰς τὸν Ἀδὰμ καὶ Εὐαν, Κάιν καὶ Ἀβελ, φέρον ἀκροστιχίδα ἀλφάβητον, ἤχος πλάγιος β', πρὸς τὸ Ἐκάθισεν Ἀδάμ», συνάγεται ὅτι ἐχρησιμοποιοῖτο εἰς τὴν λατρείαν, παρὰ τὴν λογιότητα τῆς τονικῆς μετρικῆς του. Ἀλλὰ βεβαίως ἡ ἔνδειξις ὅτι ψάλλεται κατὰ τὸ «Ἐκάθισεν Ἀδάμ» εἶναι ἀνακριβής.

Τὸ κείμενον αὐτοῦ παρατίθεται κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ P. Maas¹⁴², μὲ διαφοροποίησιν τοῦ τονισμοῦ αὐτοῦ καὶ διόρθωσιν εἰς ὠρισμένα σημεῖα, καὶ κυρίως εἰς τὸ προοίμιον, τὸ ὁποῖον εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἑνδεκασυλλάβους στίχους.

Ταῖς χερσὶ πλαστουργήσας τὸν ἄνθρωπον
 ὑπὲρ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐτίμησας·
 εἰκόνα γὰρ σῆς ἀιδιότητος
 ἐποίησας αὐτόν· ὅθεν λέγομεν¹⁴³.

ἜΩ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ἄναρχος ὢν ὁ τὰ πάντα ποιήσας
 ἀρχὴν τοῖς κτίσμασι δοῦναι θελήσας
 μετὰ τὸ πέρας τοῖς πέρασι θεῖναι
 ἐσκέπτετο δοῦναι δεσπότην τῇ γῆ.

ἜΩ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

142. *Frühbyzantinische Kirchenpoesie*, Kleine Texte 52/53, Berlin 1931, σ. 13-16.

143. Τὸ προοίμιον κατὰ τὴν ἔκδοσιν ΜΑΑΣ βάσει τοῦ πατριακοῦ κώδικος ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ταῖς χερσὶ πλαστουργήσας τὸν ἄνθρωπον
 ὑπὲρ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐτίμησας, Κύριε·
 εἰκόνα γὰρ τῆς <σῆς> ἀιδιότητος ἐποίησας αὐτόν·
 ὅθεν θαυμάζοντες τὴν φιλανθρωπίαν σου λέγομεν·

(ἦτοι ἔχει ἓνα ἑνδεκασύλλαβον, ἓνα δεκατετρασύλλαβον, ἓνα δεκαοκτасыλλαβον καὶ ἓνα δεκαεξасыλλαβον).

Βουλευομένου Θεοῦ περὶ τούτων
αἱ στρατιαὶ τῶν ἀγγέλων ἠπόρουν,
τίς ἐξ αὐτῶν κομιεῖται τὸ κράτος
καὶ τῆς οἰκουμένης ὀφθῆ βασιλεύς.
Ἦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Γῆν δὲ λαβὼν καὶ τὸν χοῦν ἐμψυχώσας
ἐνοῖ τῇ κόνει εἰκόνα ἰδίαν
καὶ τὸν Ἀδὰμ αὐτοκράτορα δείξας
ὑπέταξε πάντα τοῖς τούτου ποσίν.
Ἦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Δένδρων δὲ πάντων λαβὼν ἐξουσίαν
ἄνευ φυτοῦ τοῦ ζωῆν ἀφαιροῦντος
ἐκτός ἐνός κυριεῖει τῶν πάντων,
καὶ ἐν τῆς τῶν ὅλων στερεῖται τρυφῆς.
Ἦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Εὐὰ συνόμιλος γέγονεν ὄφις
θεοποιίας συρίζων ἀπάτην
καὶ τὸν πρωτόπλαστον ἄπλαστον δείξας
καρπὸν ἀναπέιθει φαγεῖν καὶ θανεῖν.
Ἦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ζυγὸν Θεοῦ ἀπορρίψας αὐχένος
τῆς γυναικὸς ὑπετάγη τῇ ζεύγλι
καὶ παραβάσει δεθεὶς ὡς ἀμάξη
ὡς βοῦς ἀπὸ φάτνης ἐξέβη μοχθῶν.
Ἦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ἡμαρτηκῶς εἰς τὸ θεῖον ὁ τάλας
ὄρᾳ γυμνὸν ἑαυτὸν παρρησίας
καὶ ρίζα πάντων ἀνθρώπων ὑπάρχων
ὡς ξύλον ἐφόρεσε φύλλα συκῆς.
Ἦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Θεοῦ βαδίζοντος ἦσθετο τρέμων
ἐνεργημάτων καθάπερ πτωμάτων

καὶ τὸ παντέφορον κρύπτεται βλέμμα
τὸν πάντα πληροῦντα νομιζῶν λαθεῖν.

“ὦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ἰδὼν αὐτὸν ὁ οἰκτίρμων δεσπότης
‘ποῦ εἶ Ἀδάμ;’ συμπαθῶς ἀνεβόα
καὶ τὴν ὄργην εἰς στοργὴν μεταβάλλει
λαλῶν ἁμαρτήσαντι σῶσαι ποθῶν.

“ὦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Κατηγορεῖ ὁ Ἀδάμ δὲ τῇ Εὐᾶ
καὶ ἡ γυνὴ διαβάλλει τὸν ὄφιν
καὶ τὴν ἀπόφασιν πάντες λαβόντες
ἐξῆλθον ἐκ τῆς ἀκαμάτου τρυφῆς.

“ὦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Λύπη φυτεύεται τῷ παραδείσῳ
ἐκριζωθέντος αὐτοῦ ἀπ’ ἐκείνου
καὶ τοῖς λυγίσμασι θρῆνον τὰ δένδρα
ἐποίουν ἠχοῦντα ‘ποῦ εἶ ὁ Ἀδάμ;’

“ὦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Μνησθεῖς Θεὸς ὄν οὐκ ἔλαθε σπλάγγχον
ἐσθῆτι τοὺς πρωτοπλάστους σκεπάζει
καίπερ θυμούμενος αὐτοὺς ἐνδύει
μηνύων αὐτοῖς ποῖαν δώσει στολήν.

“ὦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Νοῦς δὲ λοιπὸν τῷ Ἀδάμ ἐπεισῆλθεν
ἐπιζητεῖν τὴν τρυφήν ἧς ἐξῆλθε
καὶ ἀνατέμνων τὴν γῆν ἐν ἰδρῶτι
τὴν πρώτην ζωὴν ὠδυνᾶτο ζητῶν.

“ὦ πόσην ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ξένος ὑπάρχων ζωῆς ἐπιπόνου
ξένον ἀνέσεως εὔρετο βίον
καὶ τὰς αὐτοῖς <δὲ>¹⁴⁴ ἀνάγκας μὴ φέρων

144. Δέ, ἡμετέρα προσθήκη χάριν τοῦ μέτρου.

εὐρίσκεται λύπας λοιπὸν καρτερῶν.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Οὐχ εὔρισκεν ἀναψύξεως τόπον
τὸν καύσωνα τῶν ἀτόπων μὴ φέρων
καὶ ὡς ἐχθρὰν κατενόει τὴν Εὐαν
ὡς φίλην τοῦ ὄφειως ταύτην ἰδών.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Πόνους δὲ πόνων εὐρῶν διαδόχους
γεννᾷ τὸν Κάιν καὶ πάλιν τὸν Ἄβελ
καὶ ὁ ποτὲ τοὺς γονεῖς πολεμήσας
τὰ τέκνα αὐτῶν νῦν φονεῖς ἐκτελεῖ.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ραίνει τοῖς αἵμασι γῆν ὁ φθονήσας,
κονιορτὸν δὲ τοῦ μίσους μὴ φέρων
καὶ τὴν ψυχὴν κρατηθεὶς ἀβλεψία
τυφλοῖ τοῦ Ἄδὰμ τὸν γλυκὸν ὀφθαλμόν.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Στένειν καὶ τρέμειν κελεύεται Κάιν
φθόνου καὶ μίσους λαβῶν ἀντιδόσεις,
καὶ μνήματ' ἐντάφια μὴ εὐρηκῶς
τὸ σύγγονον κατακρύπτει βοθύνῃ.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ταῦτα κηρύττει σιγῶν τοῖς γονεῦσι
διὰ τοῦ σχήματος τῆς καταδίκης·
ὁ τρόμος γὰρ κατηγορεῖ τὸν φόνον,
τὸ στόμα τοῦ δράματος ἦν τὸ λαλοῦν.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ἰπὲρ τὴν στέρησιν τοῦ παραδείσου
ἢ τοῦ φυτοῦ τοῦ ἐμψύχου ζημία
κατοδυνᾷ τὸν Ἄδὰμ καὶ τὴν Εὐαν
καὶ δένδρου λαγόνων ἐζήτουν καρπόν.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Φάος ἡμέρας σχεδὸν οὐχ ἐώρων
 νυκτὶ κρατούμενοι πένθους ἰδίου
 τῶν σπλάγχνων γὰρ τὸν ἀστέρα ἐζήτουν
 ὃν ἔσβεσε νέφος φονέως υἱοῦ.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Χρυσὸς οὐκ ἦν οὔτε πλοῦτος ἐν κόσμῳ
 καὶ θησαυρὸς βασκανίας εὐρέθη·
 ὁ δράκων γὰρ διεσκύλευσε τοῦτον
 ὁ δειξας θνητοὺς παραβάτας αἰεὶ

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Ψῆφον Θεοῦ ὁ Ἀδάμ ἀθετήσας
 τοῖς ἀετοῖς ἀποθνήσκων κυκλοῦται·
 καὶ δὴ θανῶν φθάνει πύλας τοῦ Ἄδου,
 ἐκεῖ ἀναμένων τὴν πάντων ζωῆν.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

ᾠ, τί δεινὸν τὸ Θεοῦ παρακούειν;
 ἐξ οὐρανοῦ καταφέρει εἰς Ἄδην
 διὰ τὸ σφάλμα τοῦ προπάτορος νῦν
 ἀσφάλεια γένους πάσῃ τῇ γῆ.

ᾠ πόσῃν ἄνθρωπος ἔσχε τιμὴν.

Τὸ δεύτερον τῶν ἀρχαϊκῶν κοντακίων εἶναι ὁ ὕμνος εἰς τὸν πρωτόπλαστον, ψαλλόμενος κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Τυροφάγου¹⁴⁵. Διαθέτει ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ ὠλοκληρωμένου κοντακίου, προοίμιον, σταθερὰν στιχουργικὴν, 22 στροφάς, ἰσοσυλλαβίαν κατὰ στροφάς, ἀκροστιχίδα «εἰς τὸν πρωτόπλαστον Ἀδάμ» καὶ ἐφύμνιον, τὸ ὁποῖον συνδέεται πλεον ὀργανικῶς μὲ τὴν στροφήν. Ὁ στίχος του εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ὀκτασύλλαβος ἀνακρεόντειος, ἀλλ' εἰς τὸ προοίμιον ἐπικρατεῖ στιχουργικὴ ποικιλία. Προέρχεται ἐκ τῆς ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τοῦ ε' αἰῶνος περιόδου.

Τὸ κείμενον αὐτοῦ παρατίθεται κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ P. Maas¹⁴⁶ μὲ

145. Διατηροῦνται εἰς τὴν ἀκολουθίαν καὶ σήμερον τὸ προοίμιον καὶ οἱ τρεῖς πρῶτοι οἴκοι αὐτοῦ.

146. *Frühbyzantinische Kirchenpoesie*. Kleine Texte 52/53, Berlin 1931, σ. 16-20.

πλήρη μεταβολὴν τῆς πολυπλόκου καὶ ὀλίγον αὐθαιρέτου στιχουργικῆς δομῆς, τὴν ὁποίαν ὁ ἐρευνητὴς οὗτος εἰσήγαγεν ἔκτοτε εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν κοντακίων.

Τῆς σοφίας ὁδηγὲ
 φρονήσεως χορηγὲ
 τῶν ἀφρόνων παιδευτὰ
 πτωχῶν ὑπερασπιστὰ
 στήριζον συνέτισον
 τὴν καρδίαν μου δέσποτα,
 σὺ δίδου μοι λόγον
 ὁ τοῦ πατρὸς Λόγος·
 ἰδοὺ γὰρ τὰ χεῖλη μου
 οὐ κωλύσω [ἐν τῷ] κράζειν σοι·
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

α' Ἐκάθισεν Ἀδὰμ τότε
 καὶ ἔκλαυσεν ἀπέναντι
 τῆς τρυφῆς τοῦ παραδείσου
 χερσὶ τύπτων τὰς ὄψεις
 καὶ ἔλεγεν·
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

β' Ἰδὼν Ἀδὰμ τὸν ἄγγελον
 ὠθήσαντα καὶ κλείσαντα
 τὴν τοῦ θεοῦ κήπου θύραν
 ἀνεστέναξε μέγα
 καὶ ἔλεγεν·
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

γ' Συνάλγησον παράδεισε
 τῷ κτήτορι πτωχεύσαντι
 καὶ τῷ ἤχῳ σου τῶν φύλλων
 ἰκέτευσον τὸν πλάστην
 μὴ κλείσῃ με·
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

- δ' Τὰ δένδρα σου κατάκαμψον
 ὡς ἔμψυχα καὶ πρόσπεσον
 τῷ κλειδούχῳ, ἵνα οὕτω
 μείνης ἀνεωγμένος
 τῷ κράζοντι·
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.
- ε' Ὅσφραίνομαι τοῦ κάλλους σου
 καὶ τήκομαι μνησκόμενος,
 πῶς ἐν τούτῳ ἠύφραινόμην
 ἀπὸ τῆς εὐοσμίας
 τῶν ἀνθέων·
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.
- στ' Νῦν ἔμαθον ἃ ἔπαθον
 νῦν ἔγνωκα ἃ εἶπέ μοι
 ὁ Θεὸς ἐν παραδείσῳ
 ὅτι Εὐὺν λαμβάνων
 λανθάνεις με·
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.
- ζ' Παράδεισε πανάρετε
 πανάγιε πανόλβιε,
 δι' Ἀδὰμ πεφυτευμένε,
 δι' Εὐὺν κεκλεισμένε,
 πῶς κλαύσω σε;
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα
- η' Ρερύπωμαι, ἠφάνισμαι,
 δεδούλωμαι τοῖς δούλοις μου·
 ἐρπετὰ γὰρ καὶ θηρία,
 ἃ ὑπέταξα φόβῳ,
 πτοοῦσί με·
 Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

θ' Οὐκέτι μοι τὰ ἄνθεα
 προσάγουσιν ἀπόλαυσιν
 ἀλλ' ἀκάνθας καὶ τριβόλους
 ἢ γῆ μοι ἀνατέλλει,
 οὐ πρόσοδον·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

Τὴν τράπεζαν τὴν ἄμοχθον
 κατέστρεψα θελήματι·
 καὶ λοιπὸν ἐν τῷ ἰδρωτί
 τοῦ προσώπου μου ἐσθίω
 τὸν ἄρτον μου·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

ια' Ὁ λάρυγξ μου ὃν ἤδυναν
 τὰ νάματα τὰ ἅγια,
 ἐπικράνθη ἀπὸ πλήθους
 τῶν ἀναστεναγμῶν μου
 βοῶντός μου·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

ιβ' Πῶς ἔπεσα; ποῦ ἔφθασα;
 ἐκ βήματος εἰς ἔδαφος·
 ἀπὸ θείας νουθεσίας
 εἰς ἀθλίαν οὐσίαν
 κατήνησα·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

ιγ' Λοιπὸν Σατὰν ἀγάλλεται
 γυμνώσας με τῆς δόξης μου
 ἀλλ' οὐ χαίρεται ἐν τούτῳ·
 ἰδοὺ γὰρ ὁ Θεὸς μου
 ἐνδύει με·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

- ιδ' Αὐτὸς Θεὸς οἰκτείρας μου
τὴν γύμνωσαν ἐνδύει με·
διὰ τοῦτό μοι δεικνύει,
ὅτι καὶ παραβάντος
φροντίζει μου·
Ἐλεῆμον ἐλέησον
τὸν παραπεσόντα.
- ιε' Σημαίνει μοι τὸ ἔνδυμα
τὴν μέλλουσαν κατάστασιν·
ὁ γὰρ ἄρτι με ἐνδύσας
μετ' ὀλίγον φορεῖ με
καὶ σώζει με·
Ἐλεῆμον ἐλέησον
τὸν παραπεσόντα.
- ιστ' Ταχὺ Ἄδὰμ ἐγνώρισας
τὸ θέλημα τῶν σπλάγχνων μου·
διὰ τοῦτο οὐ στερωῶ σε
τῆς ἐλπίδος σου ταύτης
κραυγάζοντα·
Ἐλεῆμον ἐλέησον
τὸν παραπεσόντα.
- ιζ' Οὐ θέλω οὐδὲ βούλομαι
τὸν θάνατον οὐ ἔπλασα,
σωφρονίσας δὲ μετρίως,
αἰωνίως δοξάσω
τὸν κράζοντα·
Ἐλεῆμον ἐλέησον
τὸν παραπεσόντα.
- ιη' Νῦν οὖν κάμει σῶσον
τὸν πόθῳ με ζητοῦντά σε·
ἐγὼ κλέψαι σε οὐ θέλω,
κλαπῆναι δέ σοι θέλω
καὶ κράζειν σοι·
Ἐλεῆμον ἐλέησον
τὸν παραπεσόντα.

ιθ' Ἀείκαστε, πανάγιε,
 πανάχραντε, ἐπίβλεψον
 οὐρανόθεν ὡς εὐσπλαγχνος
 καὶ σῶσόν με ἀξίως
 κραυγάζοντα·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

κ' Διέγειρον πρὸς αἴνεσιν
 τὸ φρόνημα, ἀνάστησον
 τὸν ἐν κλίνῃ κατακείμενον
 ὃς ἀναξίως, Σῶτερ,
 κραυγάζει σοι·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

κα' Ἀνάστηθι, συνίστησον,
 φιλόανθρωπε, τὸν πταίσαντα
 νῦν ἀσώτως ἐν τῷ βίῳ,
 προσέγγισόν μοι, Σῶτερ,
 τῷ κράζοντι·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

κβ' Μονὰς Τριάς ἀχώριστε,
 ἀμέριστε, πρεσβείαις τῆς
 Θεοτόκου οἰκτείρησόν με
 καὶ πάριδε ἀμαρτίας
 τῶν κραζόντων·

Ἐλεῆμον ἐλέησον
 τὸν παραπεσόντα.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀκριβῶς εἰσέρχεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς
 βυζαντινῆς ὑμνογραφίας ἡ δυναμικὴ καὶ ἀπαράμιλλος ποιήσις τοῦ
 Ρωμανοῦ.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΟΝΤΑΚΙΩΝ
ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΟΝΤΑΚΙΩΝ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ

J. GROSDIDIER DE MATONS. *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Beauchesne Religions (Editions Beauchesne), Paris 1977, σχῆμα 4ον, σσ. 338.

Ἡ τελευταία εἰκοσιπενταετία ἔδωσε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὴν μελέτην καὶ παρουσίαν τῶν κειμένων τοῦ μεγαλυτέρου ὑμνογράφου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Ἡ ἄθesis ἐδόθη ἀπὸ τρεῖς διακεκριμένους φιλολόγους, Paul Maas, Νικήλαον Τωμαδάκη, J. Grosdidier de Matons. Οἱ δύο πρῶτοι, ὅπως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀνέπτυξαν γύρω των κύκλους μαθητῶν, «σχολάς», ὁ τρίτος εἰργάσθη, ὅπως φαίνεται, μόνος. Μολονότι οἱ τρεῖς ἠγκαινίασαν εἰς διαφορετικὸν χρόνον τὴν ἐπίδοσιν των εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὑπῆρξεν ἓν διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον εἰργάζοντο συγχρόνως καὶ παραλλήλως, πρὶν παρουσιάσουν κάτι εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν. Καὶ ἔπειτα ἤρχισεν ἐπανωτὴ ἡ ἐκτύπωσις τόμων ἐπὶ τόμους.

Κατὰ πρῶτον μάλιστα ἐξεδόθησαν τὰ κείμενα τοῦ Ρωμανοῦ.

Ὁ P. Maas εἰργάζετο ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν περίπου ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἡμῶν, βάσει ὁδηγιῶν κατ' ἀρχάς καὶ καταλοίπων βραδύτερον τοῦ πρώτου μελετητοῦ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας K. Krumbacher. Πρῶτος εἶχεν ἐπισύρει τὴν προσοχὴν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ ὁ J. -B. Pitre, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσεν μίαν κάπως ἰσχνὴν συλλογὴν ὕμνων του (1876) καὶ τὸν ὠνόμασε κορυφαῖον τῶν μελωδῶν. Προσεκτικῶς ἠρεύνησε μετ' αὐτὸν τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ὁ μνημονευθεὶς Krumbacher, ὁ ὁποῖος ἔφερεν εἰς φῶς νέους ὕμνους, ἀλλὰ δὲν κατάρθωσε νὰ ἐκδώσῃ ὅλους αὐτούς ὅπως ἐσχεδίαζεν. Ἄλλοι ὕμνοι ἐξεδίδοντο ἐν τῷ μεταξὺ σποραδικῶς ὑπὸ τῶν P. Maas, Σ. Εὐστρατιάδου, E. Mioni. Ὁ P. Maas ἐμελέτησε καὶ προσωπικῶς τὰ χειρόγραφα, τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα τοῦ Ρωμανοῦ, προετοιμάζων ἔκδοσιν συνολικὴν τῶν ὕμνων, ἀλλ' εὐρεθεὶς πρὸ ἀδυναμίας νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸ ἔργον παρέδωσε τὸ ὑλικὸν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὴ ὀλιγόρησε, μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, ἐζήτησε νὰ τοῦ ἐπιστραφοῦν τὰ χειρόγραφα. Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ K. Τρυπάνη, καθηγητοῦ τότε εἰς τὴν Ὁξφόρδην, ἡ ἔκδοσις ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν τῆς μορφῆν καὶ ἐδημοσιεύθη ἐπ' ὀνόματι

* Ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν *Κληρονομίαν* 9 Β' (1977).

τῶν δύο ἀνδρῶν εἰς δύο τόμους, τὸν πρῶτον περιέχοντα τοὺς κατὰ τὴν γνώμην των γνησίους ὕμνους (*Cantica genuina*, 52 τὸν ἀριθμὸν, Ὁξφόρδη 1963), τὸν δεύτερον περιέχοντα τοὺς κατὰ τὴν γνώμην των νόθους ὕμνους (*Cantica dubia*, Βερολίνον 1970). Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κ. Τρυπάνης ἐξέδωσε μόνος 14 προρρωμανεῖους ὕμνους (Βιέννη 1968).

Ὁ Ν. Τωμαδάκης, ἐργασθεὶς μὲ μερικοὺς καλῶς ἐκπαιδευμένους καὶ προικισμένους μαθητὰς του, παρουσίασε ταχέως ἀποτελέσματα, πολὺ πρὶν ἐμφανισθῆ ἢ ἐκδοσις Ρ. Maas - Κ. Τρυπάνη, στηριζόμενος ὅμως κατὰ κύριον λόγον εἰς τοὺς πατμιακοὺς κώδικας. Ὁ Ν. Τωμαδάκης καὶ οἱ συνεργάται του προφανῶς ὑπετίμησαν τὰς δυνάμεις των καὶ οὕτω ἤρχισαν μὲ περιορισμένας φιλοδοξίας, ἐνῶ, ὡς ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν συνέχειαν, ἠδύνατο νὰ παρουσιάσουν περισσότερον ὠλοκληρωμένον ἔργον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐξέδωσαν 49 ὕμνους εἰς τέσσαρας τόμους καὶ ἓν συμπλήρωμα.

Ὁ J. Grosdidier de Matons ἤρχισε τὸ ἔργον του τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μὲ τὴν δευτέραν ὁμάδα, προφανῶς ὀλίγον πρὸ τοῦ 1950, ἐπειδὴ δὲ εἰργάσθη μόνος, ἐβράδυνε νὰ παρουσιάσῃ τοὺς καρποὺς τῶν κόπων του. Ἀπὸ τοῦ 1964 ἤρχισε τὴν δημοσίευσιν τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, ἐμφανίσας ἕως τῶρα 45 ἐξ αὐτῶν εἰς τέσσαρας τόμους τῶν *Sources Chrétiennes* (99, 100, 114, 128). Πέμπτον τόμον προβλέπει νὰ ἐμφανίσῃ ἐντὸς τοῦ 1978. Ἡ τελευταία αὐτῆ ἐκδοσις εἶναι ὁμολογουμένως ἡ καλύτερα ὄλων ἔχει τὰς ἀρετὰς τῶν δύο προηγουμένων καὶ ἀποφεύγει τὰς ἀδυναμίας ἀμφοτέρων.

Τὰς τρεῖς ἐκδόσεις τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ ἠκολούθησαν τρεῖς συστηματικαὶ συνθέσεις περὶ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῆς ποιήσεώς του, ἀντιστοιχοῦσαι μάλιστα εἰς ἐκείνας. Πρώτη εἶναι τοῦ Ν. Τωμαδάκη, ὡς τμῆμα τοῦ ἔργου του *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ ποιήσις* (Ἀθῆναι 1965, γ' ἐκδοσις) καὶ δευτέρα τοῦ Κ. Μητσάκη, κληρονόμου κατὰ κάποιον τρόπον τοῦ Maas, ὡς τμῆμα τοῦ ἔργου *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία Α'* (Θεσσαλονίκη 1971). Ἐκατοντάδες σελίδες τῶν γενικωτέρων αὐτῶν ἔργων ἀφιερώνονται εἰς τὸν Ρωμανόν.

Καὶ τρίτη εἶναι ἡ ὑπὸ κρίσιν. Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ ἔνδειξιν περὶ τοῦ ὅτι ὁ De Matons ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς σχεδὸν μὲ τὸν Ρωμανόν, ἀλλὰ δὲν συμβαίνει τοῦτο. Ὁ Ρωμανὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ δευτέρου μόνου μέρους, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰ δύο προηγούμενα συγγράμματα. Μέγα μέρος τοῦ ὕλικου αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἐπανάληψιν καὶ ἐπέκτασιν τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐκδόσεως, τὰ εἰσαγωγικὰ σημεῖωματα τῶν ἐπὶ μέρους ὕμνων καὶ

τάς ὑποσημειώσεις, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν στοιχείων τούτων τοποθετεῖται ἐδῶ εἰς μίαν ἀρμονικὴν σύνθεσιν τόσον μεταξύ των ὅσον καὶ μὲ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα προσθέτει τώρα διὰ πρώτην φοράν. Οὕτω παρουσιάζει ἓν ὠλοκληρωμένον καὶ ἐπιμελῶς συντεταγμένον σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ἀναγιγνώσκεται μὲ ἄνεσιν καὶ εὐχαρίστησιν ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὴν βυζαντινὴν φιλολογοῖαν. Φυσικὰ εἶναι ἡ πληρεστέρα ἕως τώρα σύνθεσις περὶ τοῦ Ρωμανοῦ.

Τὸ ἔργον συνετάσσετο καθ' ὃν χρόνον προεχώρει ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἐκδόσεως τῶν ὕμνων καὶ ὠλοκληρώθη πρὶν συμπληρωθῆ ἡ ἐκδοσις. Ἔχει λάβει ὑπ' ὄψιν του ὅλην τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, ἡ ὁποία εἰς τὰς παλαιότερας φάσεις τῆς εἶναι μᾶλλον πενιχρὰ δι' ἓνα τοιαύτης σπουδαιότητος ποιητὴν, κατὰ τὴν τελευταίαν δὲ περίοδον εἶναι πλουσιωτάτη. Καθὼς βεβαιώνει ὁ συγγραφεὺς, μόλις ἐπρόλαβε νὰ μελετήσῃ τὸ σύγγραμμα τοῦ Κ. Μητσάκη (1971). Εἶναι προφανές ὅτι δὲν συνέβη τὸ ἴδιον μὲ τὴν μελέτην ἡμῶν «Ἡ γένεσις τοῦ Κοντακίου» (*Κληρονομία* 6, 1974, 273-350) οὔτε μὲ τὴν διατριβὴν τοῦ Ἀ. Κορακίδη περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Ρωμανοῦ, ἐμφανισθεῖσαν τὴν ἰδίαν ἐποχὴν.

Εἰς τὸ *πρῶτον κεφάλαιον*, ἀφιερούμενον γενικῶς εἰς τὸ Κοντάκιον ὡς λογοτεχνικὸν εἶδος, πραγματεύεται κατ' ἀρχὰς περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἴδους τούτου καὶ περὶ τῶν ἐλληνικῶν καὶ συριακῶν στοιχείων αὐτοῦ. Καὶ παλαιότερον, ἀλλ' ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1919, ὅταν ὁ C. Emereau ἐδημοσίευσεν τὸ ἔργον του περὶ τῆς ἐλληνικῆς συλλογῆς ὕμνων τοῦ Ἐφραΐμ, οἱ πλεῖστοι τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν βυζαντινὴν ποίησιν ἔφθασαν νὰ πιστεύουν ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ποίησις καὶ περισσότερον ὅλων τὸ ὠραιότερον λογοτεχνικὸν δημιούργημα τοῦ Βυζαντίου, τὸ κοντάκιον, εἶναι δάνειον ἀπὸ τὴν συριακὴν. Ὅτι εἰς τὴν στροφὴν τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν ἐπρωτοστάτουν μεταξύ ἄλλων καὶ λόγιοι σημιτικῆς καταγωγῆς, ὅπως ὁ P. Maas, ὁ F. Wellesz καὶ ἄλλοι, δὲν εἶναι βεβαίως παράδοξον. Πολὺ ὀλίγοι Ἕλληνες καὶ μὲ πολλὴν καθυστέρησιν ἐσκέφθησαν νὰ ἀντιδράσουν εἰς αὐτὴν τὴν θεωρίαν. Τώρα ὁ De Matons ἀπορρίπτει τὴν ἄποψιν, φρονῶν ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ συριακὴ μίμρε καὶ ἄλλο τὸ κοντάκιον, καὶ ὅτι τίποτε ὡσὰν τὸ κοντάκιον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν συριακὴν ποίησιν. Τὸ κοντάκιον κατὰ τὴν ἄποψίν του εἶναι προῖον τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον συναντᾶται ἡ πλουσία συριακὴ ὕμνογραφικὴ παράδοσις μὲ τὴν ἐλληνικὴν ρυθμικὴν ὕμνογραφίαν καὶ τὴν ἐλληνικὴν λειτουργικὴν ποίησιν.

Πρὸς κατοχύρωσιν τῆς ἀπόψεώς του, ἡ ὁποία συμπίπτει βασικῶς μὲ τὴν ὑφ' ἡμῶν διατυπωθεῖσαν εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν, καταφεύγει εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὕμνογραφίαν τῶν τριῶν πρώτων

αίωνων. Νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο ἐπ' ὠφελεία τῶν θέσεών του, ἂν ἐπέμενε περισσότερο εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ὕμνων τῶν *Πράξεων Ἰωάννου* καὶ τοῦ ὕμνου τοῦ *Συμποσίου* τοῦ Μεθοδίου, διότι αὐταὶ εἶναι προδρομικαὶ μορφαὶ τοῦ κοντακίου, ἐξωλειουργικαὶ πάντως, ὅπως ἦσαν καὶ τὰ εἰς τὰς πλατείας ἐκτελούμενα χορικά ἄσματα τοῦ Ἐφραίμ, τὰ ὅποια ἔχουν ἐπηρεασθῆ ἀπὸ ἐκεῖνα, καθὼς ἔχομεν ἀποδείξει. Ὁ Ἐφραίμ, ἀντὶ τὴν δώση, ἔλαβεν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ὕμνογραφίαν, ἀμέσως μὲν ἐκ τῶν ὡς ἄνω σωζομένων καὶ ἄλλων ἀπολεσθέντων ὕμνων, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ὕμνων τοῦ Ἀρμονίου, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως κατὰ τὰς ὑπαρχούσας μαρτυρίας.

Ὁ συγγραφεὺς πιστεύει ὅτι οἱ κατὰ στίχους ὕμνοι τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως δυνατὸν νὰ ἔχουν ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὴν συριακὴν ποιήσιν, ἀλλ' ὄχι τὰ κοντάκια.

Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ ἀπ' εὐθείας συριακὴ ἐπίδρασις εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὕμνογραφίαν, καὶ δὴ τοῦ Ρωμανοῦ, ὅλοι οἱ μελετηταὶ τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως περιορίζονται εἰς τὸν ἑλληνικὸν Ἐφραίμ. Ὁ παρῶν συγγραφεὺς ἐπισημαίνει τὴν ὄντως ἀσθενῆ μαρτυρίαν περὶ τῆς αὐθεντικότητος αὐτῶν. Πιστεύει ὅτι μόνον ὀλίγα τεμάχια αὐτῆς τῆς συλλογῆς δυνατὸν νὰ εἶναι μεταφράσεις ἀπὸ τὸ συριακόν, ἦτοι τὸ Εἰς τοὺς Τεσσαράκοντα μάρτυρας, τὸ ὅποιον εἶναι τῆς αὐτῆς προελεύσεως μετὰ τοῦ ἐγκωμίου εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον, καὶ τὸ Περὶ μετανοίας. Καὶ αὐτῶν ὅμως ἡ μαρτυρία εἶναι ἀβεβαία, καὶ ἂν ταῦτα εἶναι ἐκ τοῦ συριακοῦ, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἀνήκουν καὶ εἰς τὸν Ἐφραίμ, δεδομένου ὅτι κανὲν γνωστὸν συριακὸν κείμενον τοῦ Ἐφραίμ δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν συλλογὴν τοῦ Ἐφραίμ. Ὅλα τὰ ἄλλα πρέπει νὰ εἶναι ποιήματα συντεθέντα ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ἑλληνικὴν κατ' ἀπομίμησιν συριακῶν προτύπων. Ἐφ' ὅσον ὅμως οὗτος φρονεῖ ὅτι ἡ συλλογὴ κατηρτίσθη τὸν ε' αἰῶνα, ἦτοι πρὸ τοῦ Ρωμανοῦ, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῆ ἐλαφρὰν θεματικὴν καὶ στιχουργικὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἔργου τούτου, ἡ ὁποία ὅμως λόγῳ τῆς περιορισμένης ἐκτάσεως δὲν συνέβαλε κατὰ τίποτε εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους τῶν κοντακίων, ἀλλ' οὔτε καθώρισε τὴν συγκρότησιν τοῦ ποιητοῦ· φυσικὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον ἀξιόλογον διὰ νὰ γίνεταί τῶν πολλῶν λόγῳ περὶ αὐτοῦ, ἡμεῖς δὲ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἴρεται καὶ αὐτό, ἂν ἡ συλλογὴ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐφραίμ εἶναι ὀλίγον μεταγενεστέρα τοῦ Ρωμανοῦ, ὅποτε ἡ ἐπίδρασις θὰ ἦτο ἀντίστροφος. Καὶ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ δεχθῆ κανεὶς τὴν χρονικὴν ἀντιστροφήν.

Ὁ De Malons φαίνεται νὰ πιστεῖται ὅτι ὁ Παῦλος Σαμσατεύς, ἀπορρίψας τοὺς ὕμνους εἰς Χριστὸν ὡς νεωτεριστικὰ κατασκευάσματα,

εισηγάγεν, ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτόν, τοὺς ὕμνους ἰδικῆς του ἐμπνεύσεως, τοὺς ὁποίους ἔψαλλον χοροὶ γυναικῶν (σ. 8). Ὁ Παῦλος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἰσήγαγε νέους ὕμνους, ἀλλὰ τοὺς ψαλμοὺς τῆς Π. Διαθήκης ὡς ἄσματα. Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν οἱ ψαλμοὶ τῆς Π. Διαθήκης δὲν ἐψάλλοντο ἐντὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν, ἀλλ' ἀνεγινώσκοντο κατὰ περιστάσεις ὡς τὰ προφητικὰ βιβλία, τῶρα δὲ ὁ Παῦλος ὡς βιβλικιστῆς εἰσηγεῖται τὴν μελωδῆσιν τῶν ψαλμῶν. Τὸ λεγόμενον ὅτι κατὰ τὸ Πάσχα αἱ γυναῖκες ἔψαλλον εἰς δόξαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου δὲν σημαίνει ὅτι ἔψαλλον εἰς τιμὴν του ἄσμα, ἀλλ' ὅτι ὁ περίτεχνος τρόπος μελωδίας ἀπετέλει δόξαν διὰ τὸν εἰσηγητὴν αὐτῆς καὶ ὄχι διὰ τὸν Θεόν, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται τελείως νὰ ἐλέγετο καὶ ἐν ἄσμα ὡς τὸ μεταγενέστερον πολυχρόνιον.

Παρομοία χρῆσις τῶν ψαλμῶν εἰσήχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὸν δ' αἰῶνα· καὶ τότε ἐδόθη ἡ ὥθησις διὰ μίαν ὕμνογραφικὴν ἀνανέωσιν καὶ ἀνάπτυξιν, ἡ ὁποία ἀπέδωσε καρποὺς καὶ ἀμέσως καὶ, ἰδίως, μετὰ ἓνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα. Τὴν ἄνθησιν αὐτὴν φαίνεται νὰ ἀποδίδῃ ὁ παρῶν συγγραφεὺς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λειτουργίας τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τὸν ἀποστολικὸν ζῆλον τοῦ Ἐφραῖμ (σ. 15). Δὲν νομίζομεν ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ λόγοι τῆς ἀναπτύξεως· ἦσαν μᾶλλον ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Ὁ λόγος ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λειτουργίας (εἴτε τῶν Ἱεροσολύμων εἴτε τῆς Καισαρείας Καππαδοκίας) προεκάλεσε καὶ τὸν ζῆλον τοῦ Ἐφραῖμ (μετὰ ἑκατονπεντηκονταετῆ σιωπῆν τῆς συριακῆς γραμματείας) ἐξέκαυσε καὶ τὴν ἑλληνικὴν ὕμνογραφίαν ἀνεζωογόνησεν, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία τὸν δ' αἰῶνα εἰσήλθεν εἰς νέον στάδιον βίου ἔπειτα ἀπὸ τὸν θρίαμβόν της. Ὅλα εἶναι εἰς αὐτὴν τῶρα θριαμβικὰ καὶ μεγάλα· μεγάλοι βασιλικάι, μεγάλοι σύνοδοι, μεγάλοι γραμματειακαὶ συνθέσεις, μεγάλοι πατέρες. Οὕτω καὶ ἡ ὕμνογραφία. Δὲν ἦτο δυνατόν ἡ ὕμνογραφία νὰ μείνῃ μικρά. Ἀντιθέτως ἀπὸ τὸν μοναδικὸν ὕμνον τὸν ὁποῖον ἔψαλλον ἄλλοτε οἱ χριστιανοὶ εἰς πᾶσαν συνάθροισίν των σιγανά, σχεδὸν ἀπήγγελλον διὰ νὰ μὴ ἀκούωνται ἀπὸ τοὺς διώκτας των, τῶρα δημιουργοῦν πολυπλόκους συνθέσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας βραδύτερον προῆλθον τὰ κοντάκια, οἱ κανόνες, τὰ στιχηρά. Εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος ἦτο πλουσιωτάτη, ἀλλ' ἀνεχωνεύθη ὀλόκληρος εἰς τὰς νέας μορφὰς ἀπὸ τοῦ στ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς, διὸ καὶ τὰ λείψανά της εἶναι πενιχρά, ἐνῶ ἡ τοῦ Ἐφραῖμ, ἐπειδὴ ἦτο ἐξωλειουργικὴ ὅπως τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, δὲν ὑπεβλήθη εἰς τοιαύτην διαδικασίαν.

Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ ἰδίου κεφαλαίου ἐξετάζει ἐν συντομίᾳ τὰ προκοντάκια, καὶ τὰ πρωτοκοντάκια, διὰ νὰ χρησιμοποιη-

σωμεν ὄρους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν καθιερωθῆ. Εἰς τὰ τελευταῖα συγκαταλέγει καὶ τὸν Ἀκάθιστον ὕμνον, τὸν ὁποῖον χρονικῶς τοποθετεῖ εἰς τὸ τέλος τοῦ ε' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ στ' αἰῶνος, ἀρνούμενος ὅτι εἶναι τοῦ Ρωμανοῦ. Δὲν ἔχει ἄδικον εἰς τοῦτο, καθὼς νομίζομεν, δεδομένου ὅτι τὸ ποιητικὸν εἶδος τοῦ κοντακίου ἀπὸ τοῦ Ρωμανοῦ τυποποιεῖται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ συγχωρῆται συνθετικὴ διαφοροποίησις ὡς ἡ τοῦ Ἀκαθίστου.

Εἰς τὴν παράγραφον περὶ τῶν τυπικῶν στοιχείων τοῦ κοντακίου ἐξετάζει ἐμπεριστατωμένως τὸ προοίμιον, τὴν ἀκροστιχίδα καὶ τὸ ἐφύμνιον. Εἶναι εὐλογον νὰ γεννηθῆ ἡ ἀπορία διατί δὲν συμπεριλαμβάνει εἰς τὰ συστατικὰ στοιχεῖα καὶ τὸν «οἶκον», διὰ νὰ ἐξετάσῃ πλὴν τῆς δομῆς του καὶ τὸ ὄνομα. Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ κοντακίου ἀποδέχεται τὴν συνηθισμένην ἐκδοχὴν ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸν κοντὸν τοῦ εἰληταρίου. Ἄν κανεὶς λάβῃ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ὕμνοι ἔλαβον τὸ ὄνομα κοντάκιον πολὺ ἀργά, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν εἶναι ἀμφίβολον ὅτι ἀντεγράφοντο εἰς εἰλητάρια, ὅτι κανὲν ἄλλο λογοτεχνικὸν εἶδος δὲν ἔλαβε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς χειρογράφου παραδόσεώς του, ὅτι ἂν ἔπρεπε κάποιον εἶδος νὰ ὀνομασθῆ κοντάκιον ἀπὸ τὸν κοντὸν περιτυλιξέως τοῦ εἰληταρίου, τοῦτο θὰ ἦτο ἡ λειτουργία, καὶ, τέλος, ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ὕμνοι ἔλαβον τὸ ὄνομά των ἐκεῖνο κοντάκια ἐλέγοντο αἰ συνόψεις, αἰ ἐπιτομαί, πρέπει νὰ στραφῆ πρὸς ἄλλην ἐρμηνείαν. Διατί τὸ ὄνομά των νὰ μὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν βράχυνσίν των καὶ νὰ μὴ ἐδήλωνεν ἀρχικῶς μόνον τὴν βραχεῖαν μορφήν των (προοίμιον καὶ α' οἶκον);

Ὁ συγγραφεὺς ἀπορρίπτει τὴν ἄποψιν τοῦ Ν. Τωμαδάκη καὶ τῶν συνεργατῶν του ὅτι τὸ προοίμιον ἔχει σκοπὸν νὰ προσφέρῃ περιληπτικῶς τὴν κεντρικὴν ἰδέαν τοῦ ὕμνου, διότι θεωρεῖ τοῦτο ἀδύνατον ὡς ἐκ τῆς ποικιλίας ἐνοιῶν τῶν ἐπὶ μέρους ὕμνων. Ὁ Ν. Τωμαδάκης ὅμως δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι τοῦτο συνοψίζει τὸ περιεχόμενον, ἰσχυρίζεται ὅτι εἰς ὀλίγους στίχους περικλείει τὴν κεντρικὴν ἰδέαν τοῦ θέματος, αὐτὴ δὲ ἡ ἄποψις εἶναι ὀρθὴ καὶ ὄχι ἀπορριπτέα. Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ὅμως ἡ προβαλλομένη ὑπὸ τοῦ παρόντος συγγραφέως γνώμη, ὅτι σκοπὸς τοῦ προοιμίου εἶναι νὰ εἰσαγάγῃ τὸ ἐφύμνιον, ὥστε νὰ δύναται τὸ ἐκκλησιαστικὸν νὰ τὸ ψάλλῃ, εἶναι ἐπίσης ὀρθή, ἀρκεῖ νὰ λαμβάνεται ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν προηγουμένην. Πράγματι ἡ λειτουργία τοῦ προοιμίου εἶναι νὰ εἰσαγάγῃ τὸ ἐφύμνιον διὰ μιᾶς γενικῆς παρουσιάσεως τοῦ θέματος, ἂν καὶ ἐπ' αὐτοῦ παρατηροῦνται καὶ ἐλάχισται ἐξαιρέσεις.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου τούτου ὁ συγγραφεὺς δίδει συνοπτικὴν ἔκθεσιν περὶ τῶν συγχρόνων μὲ τὸν Ρωμανὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν

συντάκτας κοντακίων μέχρι τοῦ Ἰωσήφ Στουδίτου, ἀκόμη δὲ καὶ μετέπειτα.

Αἱ 52 σελίδες τοῦ δευτέρου κεφαλαίου, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς διπλασίας σελίδας ἑνὸς βιβλίου σχήματος ὀγδόου, εἶναι ἀπὸ τὰς ἀξιολογωτέρας τοῦ ἔργου, διότι πραγματεύονται περὶ τοῦ θέματος τῶν κοντακαρίων μὲ τοιαύτην μεθοδικότητα καὶ, κατὰ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα, πληρότητα, ὅποια δὲν παρατηρήθη ποτὲ ἕως τῶρα. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἀναγνωρίζει τὴν σχετικότητα τῆς πληρότητος, ὀφειλομένην εἰς τὸ γεγονός ὅτι πολλὰ κοντάκια εἶναι ἀνέκδοτα καὶ ἔλλιπῶς γνωστὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀδύνατος ἀκόμη ἡ ὀριστική σύνταξις τῆς ἱστορίας τῶν κοντακαρίων καὶ τῶν κοντακίων.

Ἐφ' ὅσον, ἐξαιρέσει τῆς συνεπτυγμένης μορφῆς καὶ ὀλίγων ἄλλων περιπτώσεων, τὸ μοναδικὸν μέσον παραδόσεως τῶν κοντακίων εἶναι τὰ κοντακάρια, δίδει ὅλην σχεδὸν τὴν προσοχὴν του εἰς αὐτά. Περιγράφει ἐν συντομίᾳ τὰ 12 σωζόμενα κοντακάρια καὶ ἐπισημαίνει τὰς ἰδιορρυθμίας αὐτῶν. Ὁ παρατιθέμενος κατάλογος τῶν διατηρουμένων κοντακίων, μὲ τὴν ἔνδειξιν τῶν περιεχόντων ἕκαστον αὐτῶν κωδίκων ἢ βιβλίων, δεικνύει ὅτι ταῦτα εἶναι πολὺ περισσότερα τῶν ὄσων θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ κανεὶς, ἂν καὶ κατὰ μέγα μέρος ἀποσπασματικά.

Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει τὴν θέσιν τοῦ κοντακίου εἰς τὰς ἀκολουθίας ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του μέχρι τῆς σταθεροποιήσεώς του ὡς μεσωδίου τοῦ κανόνος καὶ τὴν βαθμιαίαν συγκρότησιν τῶν κοντακαρίων, περὶ τῆς ὁποίας παρουσιάζει ἀξιόλογα πορίσματα προσωπικῆς του ἐρεύνης.

Τὸ θέμα τοῦ τρίτου κεφαλαίου περὶ τῆς μετρικῆς δομῆς τοῦ κοντακίου εἶναι ἀπὸ τὰ περισσότερον ἀπασχολήσαντα τὴν φιλολογικὴν ἔρευναν ἀπὸ ἑνὸς αἰῶνος περίπου. Μετὰ πολλὰς συζητήσεις ἔχει σταθεροποιηθῆ μία θεωρία περὶ τῶν μετρικῶν νόμων βάσει τῶν ὁποίων συνετίθεντο τὰ στοιχεῖα τῶν στροφῶν, ἤτοι τὸ κῶλον ὁ στίχος ἢ περίοδος. Ὁ De Matons κατόπιν τῆς ἐμπειρίας τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε κατὰ τὴν πολυετῆ ἀναστροφήν του μὲ τὰ κείμενα αὐτά, προβαίνει εἰς ἐνδιαφερούσας διαπιστώσεις ἐπὶ τῶν μετρικῶν ἀρχῶν. Οὕτω εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν συνθέτει τὰ πορίσματα τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐρεύνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τροποποιεῖ ταῦτα, πάντως μόνον εἰς ὠρισμένας λεπτομερείας καὶ παρεκκλίσεις.

Ἀπὸ τοῦ ἐπομένου τετάρτου κεφαλαίου ὁ συγγραφεὺς εἰσέρχεται εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς πραγματείας, τὸ ἀφιερωμένον ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Ρωμανὸν καὶ τὸ ἔργον του. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐξετάζει τὰ προβλήματα τὰ ὅποια παρουσιάζουν αἱ πηγαὶ περὶ τοῦ βίου τοῦ

Ρωμανοῦ, τὴν σταδιοδρομίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιβίωσιν αὐτοῦ εἰς τὴν μνήμην τῶν ἐπιγενεστέρων.

Γὰ πανομοιότυπα σχεδὸν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προσφέρουν τὰ τέσσαρα σύντομα συναξάρια περὶ τοῦ Ρωμανοῦ, δὲν δύνανται νὰ δώσουν καλὴν εἰκόνα περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου του. "Ὅτι ὀπισθεν τῶν συναξαρίων τούτων καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων κειμένων εὐρίσκετο ἀπολεσθεὶς βίος τοῦ Ρωμανοῦ, εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅπως μετὰ πολλῶν ἄλλων πιστεύει καὶ ὁ παρῶν συγγραφεὺς. Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν πενιχρῶν στοιχείων συνεξετάζει ἓν ἀνώνυμον ἀπόσπασμα κοντακίου, διατηρούμενον εἰς τὸ κοντακίριον τῆς Μόσχας, μίαν ἀκολουθίαν αὐτοῦ περιλαμβάνουσαν στιχηρά, δοξαστικόν, ἀπολυτίκιον, κανόνα, κάθισμα, δίστιχον, ἐξαποστειλάριον, καὶ δευτέραν ἀκολουθίαν συντεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους. Ἐκδίδει δὲ ἐδῶ τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα κοντακίου πλήρως, μὲ δύο προοίμια (τῶν ὁποίων τὸ ἓν διηκριβώσε πρῶτος αὐτός), καὶ τρεῖς οἴκους.

Βάσει τῶν γνωστῶν δεδομένων ἀποδέχεται τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν σήμερον τοποθέτησιν τῆς ἀκμῆς τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀναστασίου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Φαίνεται ἀρχικῶς διστακτικὸς νὰ ἀποφασίσῃ μετὰ τῆς ἀπόψεως τοῦ P. Maas ὅτι ἦτο Ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς, βάσει τοῦ στίχου τοῦ κοντακίου, «γένος μὲν ἐξ Ἑβραίων, τὸν νοῦν δὲ εἶχεν ἑδραῖον», καὶ τοῦ N. Τωμαδάκη ἀπορρίπτοντος αὐτὴν, εἰς ἄλλο ὅμως σημεῖον εἰρωνεύεται τοὺς "Ἕλληνας μελετητὰς ἐν γένει διὰ τὴν ἐπίμονον ἄρνησιν τῆς ἐβραϊκῆς καταγωγῆς τοῦ Μελωδοῦ, ὑποπτευόμενος ὑποσυνεῖδητα κίνητρα πρὸς τοῦτο (σ. 197-198). Γεννᾶται ὅμως ἐν ἀντίστροφον ἐρώτημα· διατί τοὺς μὴ "Ἕλληνας ἐρευνητὰς, καὶ ἰδίως τοὺς Σημίτας, νὰ μὴ ὀδηγῇ τοιαύτη ὑποσυνεῖδητος ροπὴ εἰς τὸ νὰ εὐρίσκουν σημιτικὰ τὰ πάντα εἰς τὸν Ρωμανὸν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ὑμνογραφίαν ἐν γένει; Ἐφ' ὅσον καμμία ἄλλη ἀπὸ τὰς ὑφισταμένας πηγὰς δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ τοιαύτης καταγωγῆς, καὶ δὴ ἀπὸ τὰς ἱστορικὰς πηγὰς, εἶναι εὐλόγος ἢ ἐπιφυλάξις ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ἑνὸς ποιητικοῦ στίχου. Δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν καὶ ἄλλαι δυναταὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ στίχου, πέραν τῶν προβαλλομένων ὑπὸ τῶν N. Τωμαδάκη καὶ Ἀ. Κορακίδου, ὅπως εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ὅτι ἴσως οἱ πρόγονοὶ του νὰ εἶχον μεταναστεύσει εἰς τὴν Ἑμεσαν ἀπὸ τὴν Παλαιστίνην καὶ ὁ ποιητὴς νὰ χρησιμοποιοῖ ἐδῶ τὴν φράσιν «ἐξ Ἑβραίων» γεωγραφικῶς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἐκ τῆς γῆς τῶν Ἑβραίων, ἢ ἴσως νὰ προήρχετο ἀπὸ κύκλους Ἰουδαϊζούσης αἰρέσεως καὶ ἐκεῖθεν οἱ γονεῖς του προσῆλθον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Πάντως ὅτι ἦτο ὁ ἴδιος Ἑβραῖος ἐκ περιτομῆς πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἀπολύτως, καὶ εἰς τοῦτο συμφωνεῖ ἐπίσης ὁ De Macons.

Διὰ τὴν ἐπιβίωσιν καὶ τὸν θρῦλον τοῦ Ρωμανοῦ χρησιμοποιεῖ πρῶτον ἐν προσφάτως ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ὁ. Λαμφίδου κείμενον τοῦ Ἀκακίου Σαβαίτου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπανεκδίδει. Προφανῶς ἔχει δίκαιον νὰ ὑποπτεῖται σχετικῶς μὲ τὴν ἀναφερομένην ἐκεῖ μονὴν τοῦ Ἀβάσου ὅτι πρόκειται περὶ λαϊκῆς παραφθορᾶς τοῦ ὀνόματος τῆς συνοικίας Κωνσταντινουπόλεως Τὰ Βάσου. Ἐν συνεχείᾳ χρησιμοποιεῖ τὸ γνωστὸν κείμενον τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου καὶ τὴν μεταγενεστέραν διήγησιν τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου.

Εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον, ἀφιερούμενον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται πρῶτον μὲ τὴν ἕκτασιν αὐτοῦ. "Ὅπως ὅλοι οἱ ἐρευνηταί, ἀπορρίπτει καὶ αὐτὸς τὸν ἀριθμὸν 1000 περὶ τοῦ συνόλου τῶν ποιητικῶν του συνθέσεων, τὸν ὁποῖον δίδουν τὰ συναξάρια. "Ὅτι δὲν ἔγραψε 1000 κοντάκια, γίνεται δεκτὸν ἀπὸ ὅλους· διατί ὅμως νὰ μὴ γίνεται δεκτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου προταθεῖσα γνώμη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ χιλίων στροφῶν; Ὁ ἀριθμὸς ἐκεῖνος δὲν ἐρρίφθη τυχαίως, ἀλλ' ἐστηρίχθη εἰς μίαν πραγματικότητα.

Ἐν τῷ De Matons σημειώνει ὅτι ἂν εἰς τὰ 79 κοντάκια μὲ ἀκροστιχίδα του, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται εἰς τὰ κοντακάρια, προστεθοῦν τὸ κοντάκιον εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Βαπτιστοῦ μὲ διπλὴν ἀκροστιχίδα ἐξ ὧν ἡ μία τοῦ Ρωμανοῦ, τὰ στιχηρὰ εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ δεκατρία ἀποσπάσματα, δίδουν συνολικῶς 94 τεμάχια ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως οὔτε ὅλα τὰ τυχὸν φέροντα τὸ ὄνομά του ἔχουν ἀνιχνευθῆ, οὔτε τὰ ἀνιχνευθέντα ἔχουν ὅλα ἐκδοθῆ, ἐπιφυλάσσεται νὰ ἐκφράσῃ ὀριστικὴν γνώμην περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτάσεως τοῦ ἔργου του. Ὡς πρὸς τὴν αὐθεντικότητα τῶν ποιημάτων κατόπιν ἐμπεριστατωμένης μελέτης διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι πλὴν τῶν μὴ ἀμφισβητουμένων βιβλικῶν θέματος ὕμνων γνήσιοι εἶναι καὶ 5 ἀπὸ τοὺς ἀγιογραφικοὺς ὕμνους, ἐνῶ ἐξ αὐτῶν ἄλλους 6 θεωρεῖ ἀμφιβόλου προελεύσεως καὶ 17 μὴ αὐθεντικοὺς. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν ἐπὶ μέρους κοντακίων δὲν εὐρίσκει ἄλλα στοιχεῖα πέραν τῶν ὀλίγων ἀνεκαθεν γνωστῶν.

Τὸ ἕκτον κεφάλαιον ἀφιερώνεται εἰς τὴν «θρησκείαν» τοῦ Ρωμανοῦ. Τὸ θέμα τοῦτο ἀπετέλει τὴν ἀχίλλειον πτέρναν τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὸν μελωδόν, διότι συμβαίνει οὔτοι νὰ εἶναι φιλόλογοι καὶ νὰ ὑστεροῦν σοβαρῶς εἰς τὴν γνώσιν τῶν θεολογικῶν προϋποθέσεων τῆς ποιήσεως αὐτοῦ. Ὁ Ἀ. Κορακίδης ἐδημοσίευσεν προσφάτως μίαν ἐκτενῆ διατριβὴν ἐπὶ τῶν θεολογικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ρωμανοῦ, ἡ ὁποία, ἂν καὶ ἀκολουθεῖ καθαρῶς σχολαστικὴν μέθοδον, δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητος.

Ἐν τῷ De Matons ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἔχει εὐρεῖ κατάλληλον μέθοδον, διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὸν Χριστιανισμὸν τοῦ Ρωμανοῦ εἰς ὅλον τὸν δυναμισμὸν

του. Καί ἰσχυρῶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ὅσοι ἐπιχειροῦν νὰ κλείσουν εἰς δογματικούς καὶ ἠθικολογικούς τύπους τὴν πνοὴν καὶ τὴν ζωντάνειαν μιᾶς ποιήσεως, ὡς ἡ τοῦ Ρωμανοῦ, δὲν κάμνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ τὴν ἀποξηραίνουν. Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε δὲν δύνανται καὶ νὰ σωπῆσουν ἐπ' αὐτοῦ.

Διὰ τὴν ἀνίχνευσιν τῶν πατερικῶν πηγῶν τοῦ Ρωμανοῦ στηρίζεται καὶ εἰς ξένας καὶ εἰς ἰδικὰς του ἐρεῦνας. Εἶναι ὅμως αὐταὶ ἀνεπαρκεῖς καὶ περιορίζονται εἰς τὰ γνωστὰ πλαίσια τοῦ Βασιλείου Σελευκείας, τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, τοῦ Δωροθέου Ἀρχιμανδρίτου. Τὸ πρᾶγμα δὲν παρουσιάζει δυσκολίας ὡς πρὸς τὰς βιβλικὰς πηγὰς.

Ἵσχυρῶς ἀποφεύγει τὴν ἀναζητήσιν πρωτοτυπίας εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Ρωμανοῦ. Οἱ ποιηταὶ δὲν πρωτοτυποῦν εἰς τὰ δόγματα, ἀλλ' εἰς τοὺς στίχους. Ἡ πρωτοτυπία τούτου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀναδεικνύει καὶ προβάλλει τὸ ἰσχύον δόγμα μὲ στίχους καὶ μελωδίαν. Θεωρεῖ τὸν Ρωμανὸν πιστὸν ἐκφραστὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἀφωσιωμένον εἰς τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνας· τὰ δύο ὅμως ταῦτα εἶναι ἀσυμβίβαστα, καθ' ὅσον ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἦτο χαλκηδονικός, ἀλλὰ νεοχαλκηδονικός. Βεβαίως εἶναι ἀπλῶς καὶ σαφῶς «ὀρθόδοξος», δὲν ἐκφράζει κανένα, δὲν τοποθετεῖται εἰς τυπικὰ πλαίσια, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ τὴν παραδεδεγμένην πίστιν, ὅπως ἐκφράζεται εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῆς δίδει ποιητικὸν ἔνδυμα.

Εἰς τὴν καθ' αὐτὸ διδασκαλίαν περὶ τῆς θείας οἰκονομίας εὐρίσκει καλύτερον ἔδαφος ὁ συγγραφεύς, διότι δύναται νὰ παρουσιάσῃ τὸ δραματικὸν στοιχεῖον τῶν κυριωτέρων φάσεων ταύτης κατὰ τὰ περιεχόμενα τῶν κοντακίων. Ἡ παράγραφος «περὶ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Ρωμανοῦ» θὰ ἔπρεπε νὰ εὕρῃ καλύτερον τίτλον, εὐρύτερον δηλαδή, διότι καλύπτει ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν οἰκείωσιν τῆς θείας χάριτος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ ἕβδομον κεφάλαιον, τὸ τελευταῖον τοῦ ἔργου, ἀναφέρεται εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ρωμανοῦ. Ὁ Κ. Μητσάκης ἐδημοσίευσεν ἅφ' ἑνὸς μὲν ἐν λεξιλόγιον τοῦ Ρωμανοῦ, ἅφ' ἑτέρου δὲ ἰδιαιτέραν πραγματείαν περὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ ἀγγλιστί, ἀλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ De Matons δὲν ἐπεξετάθη εἰς τὴν διατύπωσιν γενικῶν ἀπόψεων περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γλώσσης αὐτοῦ. Τὸ πράττει ὁ παρὼν συγγραφεύς, ἐξετάζων τὸ θέμα ἀπὸ φωνητικῆς, μορφολογικῆς, συντακτικῆς καὶ λεξιλογικῆς ἀπόψεως. Παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ ὁ Κ. Μητσάκης ὡς μέτρον συγκρίσεως λαμβάνουν τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς καὶ τὴν

κοινήν γλῶσσαν τῶν περασμένων χρόνων, ὅταν δὲ χρειάζεται νὰ καταφύγουν καὶ εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς, περιορίζονται εἰς τοὺς ἀττικίζοντας Πατέρας τοῦ δ' αἰῶνος. Θὰ ἦτο πολὺ ἀποτελεσματικώτερα ἡ ἔρευνα, ἂν ἡ γλῶσσα τοῦ Ρωμανοῦ ἐξητάζετο ὑπὸ τὸ φῶς παραλλήλου ἐρέυνης εἰς τὴν γλῶσσαν λαϊκωτέρων καὶ ἀνεπιτηδεύτων κειμένων τῆς ἰδίας μὲ αὐτὸν ἐποχῆς, ὅπως εἶναι αἱ βιογραφίαι, τὰ ἀποφθέγματα τῶν Πατέρων, αἱ διδαχαὶ τῶν Πατέρων, αἱ ἀσκητικαὶ διηγήσεις. Εἰς τὸν Δωρόθεον Ἀρχιμανδρίτην ἔχει εὐρεθῆ ἓν θεματικὸν παράλληλον μὲ κοντάκιον τοῦ Ρωμανοῦ, ἀξίζει ὅμως πολὺ περισσότερο νὰ συγκριθοῦν αἱ γλωσσικαὶ μορφαὶ αὐτῶν τῶν δύο συγχρόνων συγγραφέων· εἶναι πολὺ πλησίον ἀλλήλων.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο παρατίθεται λεξιλόγιον ὑπερτετρακοσίων χαρακτηριστικῶν λέξεων, ἅπαξ λεγομένων καὶ σπανιωτάτων, καθὼς καὶ λέξεων χρησιμοποιουμένων ἰδιορρυθμῶς ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ.

Τὸ ἔργον κατακλείεται μὲ ἓνα πίνακα συμφωνίας τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ κατὰ ἐκδόσεις καὶ ἓνα διπλοῦν κατάλογον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Ο ΜΕΓΑΣ ΚΑΝΩΝ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
1951

Ο ΜΕΓΑΣ ΚΑΝΩΝ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

1951

1. ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΣ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

Ἐν Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολυμίτῃς, ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιότερων συγγραφέων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Ζ' καὶ τὸν Η' αἰῶνα.¹ Καίτοι ἐπεσκιάσθη ὑπὸ τῆς φήμης τοῦ σύγχρονου καὶ ἀπό τινος ἀπόψεως συμπατριώτου αὐτοῦ θεολόγου καὶ ποιητοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ἡ ἀξία αὐτοῦ ὡς ρήτορος καὶ ποιητοῦ ἀνεγνωρίζετο πάντοτε καὶ ἀναγνωρίζεται ἐπίσης τώρα.

Ἐν λόγοις λαμπρότερος
καὶ πανηγυρικώτερος,
ἐν δὲ τοῖς ᾄσμασι, Πάτερ,
ὁ πάντων μουσικώτερος.²

Δυστυχῶς δὲν ἔχουν εἰσέτι ἐκδοθῆ ὄλοι οἱ λόγοι³ καὶ τὰ ποιήματα αὐτοῦ, ἰδιόμελα, στιχηρά, εἰρμοὶ καὶ κανόνες,⁴ τὰ δὲ ἐκδεδομένα δὲν ἔχουν τύχει τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ ἐπισταμένης μελέτης.

Ὅτι ὁ Ἄνδρέας ἦτο ὁ εἰσηγητὴς τοῦ ποιητικοῦ εἴδους τῶν κανόνων ἦτο γενικῶς ἀποδεκτὸν μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τοῦτο ὅμως

* Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν *Γρηγόριον Παλαμᾶν* 33 καὶ 34 (1950 καὶ 1951) καὶ αὐτοτελῶς.

1. Περὶ τοῦ Ἄνδρέου βλ. ΝΙΚΗΤΑ ΚΟΙΟΙΣΤΟΡΟΣ, *Ἐγκώμιον*, ἐκδοθὲν ὑπὸ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Ε', σ.162 ἐξ.

2. Κατὰ τὸν ἐγκωμιαστὴν μελωδὸν κώδ. Paris Gr. 1576, φ. 140, καὶ ἐκδοσιν Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Ἄνδρέας ὁ Ἱεροσολυμίτης», *Νέα Σιών*, 1934, σ. 678.

3. Οἱ πλεῖστοι τῶν λόγων αὐτοῦ εὐρίσκονται εἰς PG 97. Ὁ Λαοῦρδας ἐξέδωκεν ἐγκώμιον τοῦ Ἄνδρέου εἰς τοὺς Ἁγίους Δέκα, *Κρητικὰ Χρονικά*, 1949, σ. 85-117.

4. Βλ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογή Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ὑμνογραφίας*, Ἀθῆναι 1949, σσ. 153-155. Μερικὰ ἐκ τῶν ποιημάτων τούτων περιελήφθησαν εἰς PG 27 καὶ εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, ἐνῶ τὰ πλεῖστα εὐρίσκονται εἰς χειρόγραφα. Ὁ Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ ἐδημοσίευσε πολλὰ ἀνέκδοτα ποιήματα τοῦ Ἄνδρέου, «Ἄνδρέας ὁ Ἱεροσολυμίτης», *Νέα Σιών*, 1934-1935 (καὶ εἰς ἀνάτυπον μετὰ τῶν ἄλλων Ἱεροσολυμιτῶν ποιητῶν, Ἱεροσόλυμα 1941), καὶ εἰς τὸ *Εἰρμολόγιον* αὐτοῦ (1932) συμπεριέλαβεν ἐν ὄλφ 620 εἰρμούς τοῦ Ἄνδρέου, ἐνῶ προηγουμένως ἦσαν γνωστοὶ μόνον 111.

ἡμφεσβητήθη ὑπὸ τοῦ Pitra πρῶτον⁵, ὅστις ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ Ἀνδρέου ἐψάλλοντο κανόνες εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Καππαδοκίας. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Pitra ἀποδέχεται ὁ Π. Τρεμπέλας,⁶ ἀλλ' ἀπέρριψαν οἱ Weyeh⁷ καὶ Σ. Εὐστρατιάδης⁸, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν πρῶτος ὑπεστήριξε τὴν κατὰ παράδοσιν γνώμην, ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἐφεῦρε τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος, ὁ δὲ δεύτερος ἰσχυρίσθη, ὅτι εἰσηγητὴς τῶν κανόνων ὑπῆρξεν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Παρὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἀντιρρήσεις φαίνεται ὅτι εἶχεν ἤδη ἀρχίσει πρὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος ἡ σύνθεσις ποιημάτων συγγενῶν πρὸς τοὺς κανόνας. Μολονότι ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Pitra δημοσιευθεῖσῃ *Διηγήσει* τῶν μοναχῶν Μόσχου καὶ Σωφρονίου ὁ ὅρος κανόνων, ὡς ὑπέδειξεν ὁ Εὐστρατιάδης, σημαίνει ἀκολουθίαν ἐκκλησιαστικὴν καὶ ὄχι ποιητικὸν εἶδος, ἡ φράσις «καὶ ἀναστάντες ἠρξάμεθα τὰς ψάλας ἄνευ τροπαρίων» ἐνδεικνύει ὅτι ἤδη εἶχον ποιητῆ τροπάρια ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ψάδων, ἡ δὲ πρᾶξις αὕτη ὠδήγησε κατ' ὀλίγον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ποιητικοῦ εἴδους τῶν κανόνων. Ἐξ ἄλλου οἱ εἰρμοί, καίτοι ἀνεξάρτητοι εἰσέτι ἀπὸ τῶν βιβλικῶν ψάδων, κατεῖχον εἰς τὰ κοντάκια τὴν αὐτὴν περίπου θέσιν, τὴν ὁποίαν βραδύτερον εἰς τοὺς κανόνας. Ἐφ' ὅσον ὅμως δὲν διεσώθησαν ἀρχαιότεροι κανόνες, δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν μετ' ἀσφαλείας πότε ἀκριβῶς ἐνεφανίσθη τὸ εἶδος τοῦτο, πιθανώτατα ὅμως ὑπὸ τὴν σημερινὴν αὐτοῦ μορφήν εἰσῆχθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ζ' αἰῶνος, ὅτε ἤκμαζον οἱ ποιηταὶ Ἀνδρέας Κρήτης, Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ Κοσμᾶς Μαΐουμᾶ, καὶ δὴ ἐν Παλαιστίνῃ κατὰ πρῶτον. Ποῖος ἐκ τῶν τριῶν τούτων ποιητῶν προηγήθη εἰς τὴν σύνθεσιν κανόνων, εἶναι δύσκολον νὰ λεχθῆ καθ' ὅσον πάντες ἦταν σύγχρονοι, ἡ παράδοσις ὅμως, ὅτι ὁ Ἀνδρέας εἰσήγαγε πρῶτος τοὺς κανόνας, φαίνεται ὅτι εἶναι ἀκριβής. Ἐνδείξεις περὶ τοῦ τελευταίου τούτου εἶναι πρῶτον ὅτι δὲν χρησιμοποιεῖ ἀκροστιχίδας εἰς τοὺς κανόνας του, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐντὸς ὀλίγου

5. *Juris Eccles. Graec. Historia et Monumenta*, τ. 2, σ. 220.

6. Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἰμνογραφίας, Ἀθήναι 1949, σ. ιη'.

7. «Die Akrostichis in der byzant. Kanonendichtung», *Byz. Zeitschrift* 17 (1908) σ. 8 ἐέ.

8. *Εἰρμολόγιον* 1932, σα' α' Ἡμαρτημένων Ἐλεγχος», *Νέα Σιών*, 1934, σσ. 578 ἐέ. 633 ἐέ.

9. Βλ. ΚΑΛΛΙΣΤΟΓ. «Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ Τριφθίου», *Νέα Σιών* 1934, σ. 460. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σ. Εὐστρατιάδου, ἀντικρουσθέντα ὑπὸ ΕΜΜ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ, εἰς τὴν Ἐπετηρίδα Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 10, σσ. 497 ἐέ., δὲν εἶναι πειστικά.

εισήχθησαν εἰς κοινήν χρῆσιν, δεύτερον ὅτι αἱ ᾠδαὶ τοῦ δὲν εἶναι συμμετρικαί, δὲν ἔχουν δηλαδὴ τὸν ἴδιον ἀριθμὸν τροπαρίων, τρίτον ὅτι οἱ εἰρμοὶ αὐτοῦ εἶναι ὑπερβολικῶς προσκεκολλημένοι εἰς τὰς βιβλικὰς ᾠδὰς, τέταρτον οἱ εὐρεθέντες εἰρμοὶ αὐτοῦ εἶναι περισσότεροι ἀπὸ τοὺς τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, πέμπτον κανόνες αὐτοῦ εἰσαχθέντες ἑνωρῖς εἰς τὴν Μ. Δευτέραν, Μ. Τρίτην καὶ Μ. Τετάρτην ἐξετοπίσθησαν ὑπὸ κανόνων τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ, εἰσαχθέντων βραδύτερον⁹. Αἱ τρεῖς πρῶται ἐνδείξεις, χαρακτηρίζουν ὡς ἀρχαϊκὴν, τὴν ποιητικὴν τῶν κανόνων τοῦ Ἀνδρέου, ὁμοῦ δὲ μετὰ τῆς ἀπόψεως ἡμῶν, ὅτι ὁ Ἀνδρέας ἦτο πρεσβύτερος εἰς τὴν ἡλικίαν ἀπὸ τὸν Ἰωάννην κατὰ μίαν δεκαετίαν περίπου, κατοχυρώνου ἐπαρκῶς τὴν προτεραιότητα τούτου.

Ἐκ τῶν πολλῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀνδρέας Κρήτης ἐποίησε¹⁰, γνωστότατος εἶναι ὁ λεγόμενος *Μέγας Κανὼν*. Τὰ περιστατικὰ καὶ ὁ χρόνος τῆς συνθέσεως τοῦ κανόνος τούτου δὲν εἶναι γνωστά. Ὑπάρχουν βεβαίως ἐν αὐτῷ τῷ ποιήματι προσωπικὰ στοιχεῖα καὶ ἐνδείξεις, ἀλλὰ ταῦτα δέον νὰ χρησιμοποιοῦν μετ' ἐνδοιασμοῦ, καθ' ὅσον τὸ ποίημα, ὑπὸ μορφήν περιγραφῆς τῆς βαρείας ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ ποιητοῦ ἢ τοῦ ὁμιλοῦντος προσώπου, ἀπευθύνεται προτρεπτικῶς καὶ διδασκτικῶς πρὸς ἅπαντας τοὺς πιστοὺς, δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς περιγραφή τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῆς ἀνθρωπότητος ὁλοκλήρου.

Μερικὰ ἐκ τῶν προσωπικῶν στοιχείων ἀναφέρονται εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ ποιητοῦ, ὡς αἱ φράσεις «κἂν ἐν τῷ γῆρει»¹¹, «ἐκ νεότητος ... παρῆλθον τὸν βίον»¹², «ὁ χρόνος τῆς ζωῆς μου ὀλίγος»¹³. Ἡ περιγραφομένη ἕκτασις τῆς ἀμαρτίας, ἀπαιτοῦσα μακρότητα βίου, συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἐνδείξεις ταύτας περὶ γῆρατος τοῦ ποιητοῦ.

10. Ἐκ τῶν γνωστῶν κανόνων τοῦ Ἀνδρέου χρησιμοποιοῦνται τριῶδια εἰς τὰ ἀπόδειπνα τῆς Μ. Δευτέρας, Μ. Τρίτης καὶ Μ. Τετάρτης καὶ εἰς τὴν Τετάρτην τῆς Τυρινῆς, καὶ κανόνες εἰς τὰς ἑορτὰς τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου), τῆς Συλλήψεως τῆς Ἀγίας Ἄνης (8 Δεκεμβρίου), τῶν Ἀγίων Μακκαβαίων (1 Αὐγούστου), τῆς Ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου (29 Αὐγούστου), Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου (20 Δεκεμβρίου), τῆς Μεσοπεντηχοστῆς καὶ τῆς Κυριακῆς τῶν Μυροφόρων. Ὁ Σ. Εὐστρατιάδης ἐξέδωκε τέσσαρας κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον, *Θεοτοκάριον*, σσ. 87 ἔ. 94 ἔ. 185 ἔ. 311 ἔ.

11. α' 13.

12. α' 20.

13. δ' 23. Βλ. καὶ δ' 2, η' 6 κλπ.

Τὸ χρῶμα τοῦ ποιήματος προσαρμόζεται εἰς μεταβατικὴν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἣν οὗτος, ἀπομακρυνθεὶς τῆς εὐσεβοῦς ζωῆς ἐπὶ πολὺ, ἐπιθυμεῖ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως εἰς τὴν σκέπην τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτην περίοδον εἶναι δύσκολον νὰ ἀνεύρωμεν ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀνδρέου, πάντως δὲ δὲν ἀνήκει αὕτη εἰς τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν καὶ διὰ τὴν ἀνωτέρω σημειωθείσαν περιγραφὴν τῆς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ καὶ διότι οὗτος νεώτατος, μόλις δεκαπενταετής, προσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας. Οὔτε τῆς ἀπὸ τοῦ μονοθελητισμοῦ ἐπιστροφῆς τοῦ Ἀνδρέου¹⁴ δύναται νὰ θεωρηθῆ προῖον ὁ Κανὼν, διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ μετάνοια ἔδει νὰ φέρῃ διάφορον χαρακτῆρα, ὡς μετάνοια ἀπὸ κακοδοξίας καὶ ὄχι ἀπὸ ἀμαρτίας¹⁵. Ἀλλά, ὅπως εἶπομεν, δὲν εἶναι ἀπαραίτητον τὰ ὡς ἄνω στοιχεῖα νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἀναφερόμενα εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ποιητὴν.

Ἀκριβεστέραν ἔνδειξιν εὐρίσκομεν περὶ τοῦ τόπου συγγραφῆς:

τὴν πόλιν σου φύλαττε

πιστῶς βασιλεύουσα

καὶ διὰ σοῦ νικῶσα¹⁶

Φαίνεται ἐκ τῶν λεγομένων, ὅτι ὁ Κανὼν συνετέθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τι ταξειδίον τοῦ Ἀνδρέου, ἂν μὴ πρὸς τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Κρήτης, πιθανώτατα δὲ ἐν ἐποχῇ ἀποκρούσεως βαρβαρικῆς ἐπίδρομῆς («νικῶσα», «τροποῦνται πάντα πειρασμὸν» «σκυλεύει πολεμίους»), ἴσως τῶν Ἀράβων ἐν ἔτει 717.

Τὸ εἶδος τοῦ ποιήματος ὡς κανόνος, ἡ σύνδεσις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἀκολουθίαις χρησιμοποιουμένας ᾠδὰς τῆς Γραφῆς καὶ ἡ ὅλη αὐτοῦ διάρθρωσις μετὰ τῶν ἱκεσιῶν, τῶν λατρευτικῶν ἐπικλήσεων καὶ ἄλλων στοιχείων, δεικνύουν, ὅτι ἐξ ἀρχῆς προωρίζετο διὰ τὴν λατρείαν¹⁷. Πότε εἰσῆχθη εἰς τὰς ἀκολουθίας δὲν εἶναι γνωστόν, πιθανῶς ὅμως ζῶντος τοῦ Ἀνδρέου καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κρήτης.

14. Ὁ Ἀνδρέας προσεχώρησεν εἰς τὸν Μονοθελητισμὸν ἐπὶ Φιλιππικοῦ Βαρδάνη κατὰ Θεοφάνη, PG. 106, 773.

15. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ Ἀνδρέας συνέθεσεν ἱαμβικὸν ποίημα Βλ. Hei-enberg. «Ein iambisches Gedicht des Andreas von Creta», Byz. Zeitschrift, 10 (1901), σ. 505 ἐξ.

16. θ' Θεστοκίον.

17. Ἀντίθετον γνώμην βλ. ἐν Ἀρχιμ. Καλλίστου, ἐνθ. ἀν. σ. 464, Π. Τρεμπέλα. ἐργ. μν. σ. 155.

Ὡς γνωστόν, ὁ Κανὼν ψάλλεται ἐν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Πέμπτης (Τετάρτην ἑσπέρας) τῆς Ε΄ Ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν. Μετὰ τοῦ Μεγάλου Κανόνος εἶναι συνδεδεμένος ὁ κανὼν Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, ποιηθεὶς κατ' ἐπίδρασιν αὐτοῦ καὶ φέρων ἰδίαν ἀκροστιχίδα,¹⁸ καὶ κανὼν εἰς Ἀνδρέαν τὸν Κρήτης. Ἡ μνήμη Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας ἐορτάζεται κατὰ τὴν πρώτην Ἀπριλίου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Ε΄ Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν, πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὁποίας ἐθεωρήθη προσαρμοζόμενον τὸ παράδειγμα μετανοίας τῆς Μαρίας. Ὁ βίος ὁμοῦ αὐτῆς ἀνεγινώσκετο τὴν Πέμπτην τῆς Ε΄ Ἑβδομάδος· φαίνεται δὲ ὅτι μετεφέρθη ἐκεῖ διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐψάλλετο ὁ παρῶν κανὼν μετανοίας. Βραδύτερον προσετέθη καὶ ὁ ἴδιος κανὼν τῆς Μαρίας. Ἐσφαλμένως τὸ συναξάριον τῆς ἡμέρας ἀποδίδει τὸν κανόνα τῆς Μαρίας εἰς Σωφρόνιον τὸν Ἱεροσολύμων, τὸν ὁποῖον πάλιν ὄχι ὀρθῶς θεωρεῖ σύγχρονον τοῦ Ἀνδρέου, ἐνῶ οὗτος ἦτο κατὰ ἓνα περίπου αἰῶνα προγενέστερος αὐτοῦ. Ὁ Σωφρόνιος συνέγραψε μόνον τὸν βίον τῆς Μαρίας βάσει τῶν προφορικῶν παραδόσεων ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Ἰορδάνου. Ὁ κανὼν συνετέθη πιθανῶς ὑπὸ τῶν μεταρρυθμιστῶν τοῦ Τριωδίου Θεοδώρου καὶ Ἰωσήφ τῶν Στουδιτῶν, κατὰ τὸν Θ΄ αἰῶνα, ὁμοῦ μετὰ τοῦ κανόνος εἰς τὸν Ἀνδρέαν. Ὁ Μέγας Κανὼν, διαιρεθεὶς εἰς τέσσερα μέρη, ψάλλεται τμηματικῶς καὶ ἀπὸ τῆς Δευτέρας μέχρι τῆς Πέμπτης τῆς Α΄ Ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν.

Εἶναι πολὺ εὐλογον, ὅτι ὁ Κανὼν, περιγράφων τὴν ἀνάγκην μετανοίας καὶ καθαρμοῦ, εἰσήχθη εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐξ ἀρχῆς προώριζε τὸ ποίημα διὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ ἐορτολογίου. Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται ἐκ τῆς ἐπιρροῆς, τὴν ὁποίαν τὸ κοντάκιον «ψυχὴ μου, ψυχὴ μου», ψαλλόμενον κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν, ἤσκησε πιθανῶς ἐπὶ τῆς συνθέσεως τοῦ Μ. Κανόνος.

2. Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

Πρὸς κατανόησιν τῆς τεχνικῆς τοῦ ἐξεταζομένου ποιήματος εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ σύντομος εἰσαγωγικὸς λόγος περὶ τῶν κανόνων ἐν γένει.

Κανὼν εἶναι σειρά τροπαρίων συνδεδεμένων πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸ θέμα, τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν μουσικὴν καὶ διηρημένων εἰς τμήματα, συνήθως

18. Σὺ ἡ ὁσία Μαρία βοήθει μοι.

ένένα τὸν ἀριθμὸν, τὰς καλουμένας ᾠδὰς¹. Αἱ ᾠδαὶ τῶν κανόνων ἔλαβον τὸ ὄνομα ἐκ τῶν βιβλικῶν ᾠδῶν, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς οἱ κυριώτεροι ὕμνοι εἰς τὴν λατρείαν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα. Ἡ τελευταία μάλιστα διπλῆ ᾠδὴ ἐχρησιμοποιεῖτο ἤδη ὑπὸ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Ἐκάστη βιβλικὴ ᾠδὴ, συμπτυσσομένη εἰς τὸν κανόνα, ἀποτελεῖ μικρὸν ρυθμικὸν ποίημα, τὸν εἰρμόν, ὅστις κατὰ ποιητὰς συντίθεται ἄλλοτε ἐλευθερώτερον καὶ ἄλλοτε συντηρητικώτερον. Εἰς τοὺς εἰρμούς προστίθενται προσόμοια τροπάρια, ἐνιαίου θέματος καὶ ποικίλλοντος ἀριθμοῦ, φαίνεται δὲ ὅτι ἡ λέξις κανὼν ἔλαβε τὴν παροῦσαν σημασίαν αὐτῆς ἐκ τοῦ εἰρμοῦ, ὅστις ἀπετέλει τὸν τύπον ἢ κανόνα, βάσει τοῦ ὁποίου ἐποιοῦντο καὶ ἐμελίζοντο τὰ ὑπόλοιπα τροπάρια. Ὑπὸ τὴν σημασίαν ταύτην ἐχρησιμοποιήθη ἡ λέξις, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν, κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους.²

Οὐδεὶς σήμερον ἀμφιβάλλει ὅτι οἱ κανόνες, ὡς καὶ γενικῶς ἅπαντες οἱ ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποιούμενοι ὕμνοι, εἶναι ποιήματα³, καίτοι ἐγράφοντο πάντοτε καταλογάδην, ὡς πεζὸς λόγος, πλὴν τῶν ὀλίγων, οἵτινες ἠκολούθουν τὴν μετρικὴν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ποιήσεως. Οἱ κανόνες, πλὴν τοῦ ποιητικοῦ αὐτῶν περιεχομένου καὶ τῆς εἰς τὴν ποίησιν προσηκούσης δι' εἰκόνων καὶ συμβόλων ἐρμηνείας τοῦ θέματος, διατηροῦν ἐπίσης καὶ πλεῖστα τεχνικὰ γνωρίσματα τῆς ποιήσεως. Ἡ ποιητικὴ τεχνικὴ τῶν κανόνων στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῶν τροπαρίων καὶ ὄχι ἐπὶ τῶν στίχων, ὡς ἐν τῇ κοσμικῇ ποιήσει.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπῆρχον τρία συστήματα στιχουργικῆς τέχνης. Πρῶτον, τὸ ἀρχαῖον σύστημα μετρικῆς ποιήσεως, στηριζόμενον ἐπὶ τῆς ποσότητος συλλαβῶν, τὸ ὁποῖον ἤδη εἶχε περιορισθῆ εἰς τὴν κοσμικὴν ποίησιν καὶ εἰς ἐλαχίστους ἱαμβικούς ἐκκλησιαστικούς ὕμνους. Δεύτερον, ὁ καλούμενος πολιτικὸς στίχος, δεκαπεντασύλλαβος συνήθως ἢ δωδεκασύλλαβος, σπανίως χρησιμο-

1. Βλ. Ὁρολόγιον τὸ Μέγα, ἐν ὄρθρῳ.

2. Βλ. Weyeh, *Byz. Zeitschrift* 7 (1908), σ. 7. Ἡ λέξις εἶχε λάβει ἐνωρίτερον τὴν σημασίαν ἀκολουθίας, Βλ. Σ. ΕΠΙΣΤΡΑΤΙΑΔΗΝ, ἐν Ν. Σιών, 1934, σ. 582 ἐ. κατὰ τὸν ὅποιον τὸ ὄνομα κανὼν ἐδόθη εἰς τὸ ποιητικὸν τοῦτο εἶδος ὡς ἀποτελοῦν οὐσιῶδες μέρος τοῦ ὅλου κανόνος τῆς ἀκολουθίας. Εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν κανὼν καλεῖται τὸ ἀμετάβλητον τμήμα τῆς θείας λειτουργίας.

3. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ ὁ ἐξ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ πρῶτος ὑπέδειξεν ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι εἶναι ποιήματα, *Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, Πετροῦπολις 1830, σσ. 662-670.

ποιούμενος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποιήσιν⁴. Τρίτον τὸ ρυθμικὸν σύστημα ποιητικῆς τεχνικῆς, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐποιοῦντο οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων. Βάσις τοῦ τελευταίου τούτου, ἦτο ἡ ὁμοτονία καὶ ἰσοσυλλαβία τῶν στίχων ἐκάστου τροπαρίου πρὸς τοὺς τοῦ ἀρχικοῦ τροπαρίου, ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ συνακολουθοῦσα μελωδία. Δὲν ἔστερεῖτο ὁμως τοῦτο καὶ τινων ἄλλων τεχνικῶν γνωρισμάτων τῆς ποιήσεως, ὡς τοῦ ὁμοιοτελεύτου, τῆς παρηχῆσεως, τῆς ἐπώδου, ἂν καὶ ταῦτα δὲν εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητα οὔτε καὶ τυποποιημένα.

Ἰδιον γνώρισμα τῶν κανόνων ἦτο ἡ διαίρεσις αὐτῶν εἰς ᾠδὰς, ἑννέα τὸν ἀριθμὸν κατ' ἀρχάς. Βραδύτερον παρελείφθη ἡ β' ᾠδή, ἐποιοῦντο δὲ ἐξ ἀρχῆς καὶ κανόνες μετ' ὀλιγωτέρων ᾠδῶν, ὡς εἶναι τὰ διᾠδια καὶ τὰ τριᾠδια⁵. Τριᾠδια χρησιμοποιοῦνται κυρίως κατὰ τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα περίοδον τοῦ χριστιανικοῦ ἑορτολογίου, ἡ ὁποία ἐξ αὐτῶν ἔλαβε τὸ ὄνομα «Τριᾠδιον». Ὁ Ἀνδρέας Κρήτης διατηρεῖ συχνάκις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑννέα ᾠδῶν, μὴ παραλείπων τὴν δευτέραν. Ἐκάστη ᾠδή ἀποτελεῖται ἐκ σειρᾶς τροπαρίων, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, καλεῖται εἰρμὸς καὶ κατέχει δεσπόζουσαν θέσιν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ κανόνος, διότι βάσει αὐτοῦ ἐποιοῦντο καὶ ἐψάλλοντο τὰ ὑπόλοιπα τροπάρια τῆς οἰκειᾶς ᾠδῆς. Κατὰ τὸν Ὀδηγὸν τοῦ γραμματικοῦ Θεοδοσίου, «ἐάν τις θέλῃ ποιῆσαι κανόνα, πρῶτον δεῖ μελίσαι τὸν

4. Γενικῶς περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ἥτις δὲν ἔχει βεβαίως ἐρευνηθῆ ἔπαρκῶς μέχρι τοῦδε βλ. J. PITRA. *Hymnographie de L'Église grecque, Rome 1867*, W. CHRIST-PARANIKAS. *Anthologia Graeca Garminum Christianorum*, Lipsiae 1871 proleg. Βιβλ. 3ον. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ. «Περὶ χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, ἐν Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. 8, 174 ἐέ., 9, 11 ἐέ. STEVENSON. *Du rythme dans l'Église Grecque, Paris 1876*. J. C. JACOBI. «Zur Geschichte des griechischen Kirchenliedes», *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 1881-1882, σ. 177-250. E. BOUVY. *Poètes et Mélodes, Nimes, 1886*, P. TILLYARD. *Le rythme tonique dans la poesie liturgique, Paris 1903*, K. ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ. *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, (μετ. Γ. Σωτηριάδου), Ἀθῆναι 1917, τ. 2ος, σ. 609 ἐέ. P. MAAS. *Frühbyzantinische Kirchenpoesie, Bonn 1910*. G. COMMELLI. *Romano il Melode, Firenze 1930* κεφ. 11. ΕΜΜ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗ, «Ἀρχαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως», *Θεολογία*, 15, σ. 328 ἐέ., 16, σ. 65 ἐέ. ΤΟΥ ΑΓΓΟΥ «Τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας», *Ν. Σιών*, 1931, σ. 209 ἐέ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ. *Εἰρμολόγιον*, 1932, ΤΟΥ ΑΓΓΟΥ, «Ἡμαρτημένων ἔλεγχοι» *Νέα Σιών*, 1934, σ. 578 ἐέ., 633 ἐέ.. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, Ἀθῆναι, 1914, προλεγόμενα.

5. Κατὰ τὸν Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑΝ, Ἐκλογή σ. κα' οἱ πρὸ τῆς πλήρους διαμορφώσεως τοῦ ποιητικοῦ τούτου εἴδους χρησιμοποιοῦμενοι κανόνες ἦσαν τριᾠδιοὶ ἢ τὸ πολὺ τετραᾠδιοὶ.

εἰρμόν, εἶτα ἐπαγαγεῖν τὰ τροπάρια ἰσοσυλλαβοῦντα καὶ ὁμοτονοῦντα τῷ εἰρμῷ καὶ τὸν σκοπὸν ἀποσώζοντα»⁶. Τὰ τροπάρια ἐκάστης ᾠδῆς εἶναι συνήθως 4 ἢ 5, ἐξ ὧν τὸ μὲν προτελευταῖον, εἰσαγόμενον διὰ τοῦ «δόξα», ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα, τὸ δὲ τελευταῖον, εἰσαγόμενον διὰ τοῦ «καὶ νῦν», ἀναφέρεται εἰς τὴν Θεοτόκον. Τοῦ Ἀνδρέου συνήθως αἱ ᾠδαὶ ἔχουν περισσότερα τροπάρια, ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τοὺς κανόνους ἄλλων ποιητῶν παρ' αὐτῷ ὁ ἀριθμὸς τροπαρίων ποικίλλει ἀπὸ ᾠδῆς εἰς ᾠδὴν. Πλεῖστοι τῶν κανόνων φέρουν ἀκροστιχίδια, σπανίως μὲν ἀλφαβητικῆν, συνήθως δὲ πραγματιστικῆν, ἀναφερομένην εἰς τὸ ἀναπτυσσόμενον θέμα ἢ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' οὐδεὶς κανὼν τοῦ Ἀνδρέου φέρει τοιαύτην⁷. Τέλος σπουδαῖον γνῶρισμα τῆς τεχνικῆς τῶν κανόνων, ὡς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων ἐν γένει, ἦτο ἡ μελωδία αὐτῶν. Γενικῶς οἱ συνθέται ποιημάτων προωρισμένων διὰ τὴν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας συνέθετον καὶ τὴν μουσικὴν αὐτῶν, διὰ τοῦτο δὲ ἀδιακρίτως ἐκαλοῦντο μελωδοί, ὕμνωδοί, ποιηταί⁸. Μετὰ τὸν Η' αἰῶνα, ὁπότε ἤρχισεν ἡ εἰδίκευσις ποιητῶν καὶ μουσικῶν, οἱ πρῶτοι ἔλαβον τὸ ὄνομα ὕμνογράφοι⁹.

Ὁ Μέγας Κανὼν ἀποτελεῖται ἐξ ἐννέα ᾠδῶν, οἱ εἰρμοὶ ὅμως αὐτοῦ εἶναι ἔνδεκα, διότι αἱ ᾠδαὶ β' καὶ γ' ἔχουν διπλοῦν εἰρμόν. Ἐπίσης καὶ ἡ στ' ᾠδὴ διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, τὸ δευτερον ὅμως ἐκ τούτων δὲν ἔχει ἴδιον εἰρμόν. Ἐπειδὴ ἡ στιχοιργία τοῦ δευτέρου μέρους εἶναι διάφορος τῆς τοῦ πρώτου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι τοῦτο εἶχεν ἴδιον εἰρμόν, ὅστις ὅμως ἐξέπεσε κατὰ τὸν τελικὸν καταρτισμὸν τοῦ Τριωδίου, ὅτε ἐκάστου τῶν τροπαρίων τοῦ τμήματος τούτου προετάθη μακαρισμός. Ἐκάστου τροπαρίου τοῦ δευτέρου μέρους τῆς ᾠδῆς ταύτης προηγεῖται μακαρισμός, τὸ πρῶτον δὲ καὶ τὸ προτελευταῖον τροπάριον αὐτοῦ χρησιμοποιοῦνται ὁμοῦ μετὰ τῶν μακαρισμῶν οἱ ὁποῖοι ψάλλονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν¹⁰, χωρὶς νὰ μνημονεύωνται ὑπὸ τοῦ *Τυπικοῦ* εἰς τὸν

6. Βλ. ΡΙΤΣΑ. *Analecta Sacra* XLVII.

7. Κατὰ WEGEN *Byz. Zeitschrift* 17 (1908) 78 ἐ. κανόνες μετ' ἀκροστιχίδος ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν Ἀνδρέαν δέον νὰ θεωρηθοῦν νόθοι.

8. Βλ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ. *Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*. Ἀθῆναι, 1904, σ. 45.

9. Βλ. ΑΓΓ ΒΟΥΖΟΥΡΗ. *Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Μουσικῆς τῆς Βυζαντινῆς Ἀσματιῶδίας*. Ὁρθοδοξία, 1946, σ. 402 ἐ.

10. Βλ. *Εὐχολόγιον τὸ Μέγα*, ἐπιμελεῖα Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ. Ἀθῆναι 1927, σ. 309

οικεῖον τόπον¹¹. Ἐξ ἄλλου τὸ μέρος τοῦτο τῆς στ' ᾠδῆς δὲν περιέχεται εἰς τὸ οἰκεῖον τμήμα, τὸ ψαλλόμενον κατὰ τὴν Α' Ἑβδομάδα τῶν Νηστειῶν. Πάντα δὲ ταῦτα θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶν ὡς λόγοι κατὰ τῆς γνησιότητος τοῦ τμήματος τούτου, ἂν ἡ γλῶσσα, ἡ τεχνικὴ καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ δὲν προσηρμύζοντο πλήρως πρὸς τὸν ὅλον κανόνα.

Τόσον ὁ ἀριθμὸς τῶν τροπαρίων ὅσον καὶ ἡ τάξις αὐτῶν ποικίλλει κατὰ χειρόγραφα, πρέπει δὲ νὰ ληφθῶν, εἰ δυνατὸν, ἅπαντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν πρὸς κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Κανόνος. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Migne¹² καὶ τὸ τελευταῖον ἐν χρήσει ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ Τριψίδιον¹³ ὁ ἀριθμὸς τροπαρίων κατὰ ᾠδὰς ἔχει ὡς ἐξῆς: α' 25, β' 29+12, γ' 9+19, δ' 29, ε' 23, στ' 17+16, ζ' 22, η' 22, θ' 27. Οὕτω τὸ σύνολον τῶν τροπαρίων ἀνέρχεται εἰς 250, μετὰ τῶν εἰρμῶν δὲ εἰς 261, καὶ ἀντιστοιχεῖ περίπου πρὸς τὸ σύνολον τῶν στίχων τῶν ἑννέα βιβλικῶν ᾠδῶν¹⁴.

Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τροπαρίων τινῶν παρουσιάζει δυσκολίας. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι μεταγενέστεροι ποιηταὶ προσέθεσάν τινα, καὶ ὅτι ἄλλα ἐξέπεσαν κατὰ τὰς διαφόρους ἀναθεωρήσεις καὶ ἀντιγραφὰς τοῦ Τριψιδίου. Τοῦτο π.χ. συμβαίνει εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τῆς β' ᾠδῆς, τοῦ ὁποῖου τὸ Θεοτόκιον¹⁵ καὶ ρυθμικὰς ἀνωμαλίας παρουσιάζει καὶ ἐλλεῖπει ἀπὸ τοῦ ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως ἐκδοθέντος χειρογράφου τοῦ Κανόνος, ὅπερ περιέχει ἕτερον θεοτοκίον ἀντ' αὐτοῦ¹⁶. Δυσκολίαν ἐπίσης παρουσιάζουν καὶ αἱ μετὰ δύο τμημάτων ᾠδαί. Ἐπαναλαμβάνουν παραδείγματα χρησιμοποιηθέντα ἤδη προηγουμένως εἰς τὸ ποίημα καὶ δὲν τηροῦν σειρὰν κατὰ τὴν χρῆσιν τῶν παραδειγμάτων. Ἐπὶ πλέον τὸ πρῶτον τμήμα τῆς γ' ᾠδῆς καὶ γλωσσικῶς καὶ κατὰ τὸ θέμα φαίνεται κάπως ἀπροσάρμοστον πρὸς τὸν ὅλον Κανόνα, τὸ δὲ δευτέρον τμήμα τῆς στ' ᾠδῆς, ὡς ἤδη ἐλέχθη, στερεῖται ἰδίου εἰρμοῦ. Ἐγείρεται οὕτω ζήτημα περὶ τῆς γνησιότητος τῶν τμημάτων αὐτῶν, ἀλλὰ πάντως αἱ ἀνωμαλίαι δύνανται νὰ ἐξηγηθῶν διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ὁ Ἀνδρέας συνέθεσε κατ' ἀρχὰς τὸν

11. Βλ. *Τυπικὸν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1915.

12. PG. 97.

13. Ἐκδ. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ βάσει παλαιότερων ἐκδόσεων.

14. CHRIST-PARANIKAS, *Anthologia Graeca Prol.* σ. 42.

15. «Θεοτόκε Ἀχραντε ...»

16. «Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, 5 σ. 501-513.

Κανόνα μετά ἑνέα ᾠδῶν καὶ εἰρμῶν, κατ' ἀναθεώρησιν ὁμῶς αὐτοῦ παρετήρησε παράλειψιν σπουδαίων παραδειγμάτων ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τὰ ὅποια καὶ προσέθεσε τότε, ἐπαναλαβὼν καὶ τινα ἤδη ὑπάρχοντά ἐν τῷ κειμένῳ.

Ἡ ἰσοσυλλαβία καὶ ὁμοτονία μεταξὺ τροπαρίων καὶ εἰρμῶν τηροῦνται προσεκτικῶς, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν προσαγομένων ὀλίγων παραδειγμάτων, σπανίως δὲ χαλαρῶνονται εἴτε ἐξ ἀδυναμίας τοῦ ποιητοῦ νὰ εὕρῃ καταλλήλους λέξεις εἴτε ἐξ ἀντιγραφικῶν σφαλμάτων.

ᾠδὴ α', εἰρμός

Βοηθὸς καὶ σκεπαστῆς	UU—UUU—	συλλαβαὶ 7
ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν,	UUU—UUUU—U	συλλαβαὶ 10
οὐτός μοι Θεὸς καὶ δοξάσω αὐτὸν	—UUU—UU—UU—	συλλαβαὶ 11
Τροπάριον 1		

Πόθεν ἄρξομαι θρηνεῖν	UU—UUU—	συλλαβαὶ 7
τάς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις;	UUU—UUUU—U	συλλαβαὶ 10
Ποίαν ἀπαρχὴν ἐπιθήσω Χριστέ	—UUU—UU—UU—	συλλαβαὶ 11

Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνεύρωμεν κανόνας ρυθμίζοντας τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τῶν στίχων ἐκάστου τροπαρίου. Δάκτυλοι, ἴαμβοι καὶ λοιπὰ μέτρα δύνανται νὰ εὕρεθῶν, ἀλλ' εἶναι συνήθως ἐγκατεσπαρμένα εἰς τοὺς στίχους ἀσυνειδήτως.

Ἐνίοτε ὑπάρχει σκόπιμος ἐναλλαγὴ τονικῶν σπονδείων καὶ τροχαίων, ὡς ἐν ᾠδῇ θ' στίχ. 7-8.

διό μοι τάλαινα ψυχῇ	U—U—UUU—
τί ποιήσεις ὅταν ἔλθῃ	—U—U—U—U

Ἡ παρατηρουμένη ἐνίοτε ἰσοσυλλαβία καὶ ὁμοτονία ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τροπαρίου εἶναι πιθανῶς ἐπίσης σκόπιμος. Οὕτω ἐν στίχ. 4 καὶ 6 τῆς α' ᾠδῆς καὶ 3 καὶ 4 τῆς β' ᾠδῆς¹⁷.

Ἐπιθήσω Χριστέ	UU—UU—	συλλαβαὶ 6
ἀλλ' ὡς ἔσπλαχνος δούς.	UU—UU—	συλλαβαὶ 6
Γῆ ἐνωτίζου φωνῆς	UUU—UU—	συλλαβαὶ 7
μετανοούσης Θεῶ.	UUU—UU—	συλλαβαὶ 7

17. Βλ. Ἐπίσης δ' ᾠδῆν, στίχ. 1 καὶ 2 κ.ά.

Εύκρινέστερα εἶναι ἄλλα τεχνικὰ ποιητικὰ γνωρίσματα. Ἡ ὁμοιοκαταληξία, καίτοι οὐχὶ συστηματικὴ, εἶναι συχνή, κατὰ τὸ ὁμοιοτέλετον τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον συχνότατα χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Οὐκ ἤκουσα τῆς φωνῆς σου
παρήκουσα τῆς γραφῆς σου.¹⁸
Τὸ σῶμα κατερρυπώθη
τὸ πνεῦμα κατεσπιλώθη¹⁹.
Μὴ ὑπερίδης με
μὴ παρίδης με²⁰.

Γενικῶς ἡ παρήχησις ἀπαντᾷ συχνότερον καὶ ἐντονώτερον, ὡς ἐκ τῶν ὀλίγων παρατιθεμένων παραδειγμάτων φαίνεται.

Ἐγγίζει ψυχὴ τὸ τέλος
ἐγγίζει καὶ οὐ φροντίζεις,
οὐχ ἔτοιμάζει²¹.
Ὡς φῶς καὶ φῶτα καὶ ζωὴν
καὶ ζωᾶς ζωοποιούσαν
καὶ φωτίζουσιν τὰ πέρατα²²,
Κρίνων ὀρφανὸν καὶ ταπεινὸν καὶ πτωχόν²³.

Ἡ ἐπιφθόσος ἐμφανίζεται συχνάκις, καίτοι ἄνευ καθωρισμένων νόμων²⁴.

18. δ' 27.

19. δ' 17.

20. γ' μέρος 1,5 καὶ 6.

21. δ' 2.

22. θ' δοξαστικόν.

23. θ' μέρ. 2,10. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς β' ᾠδῆς ἐπιτυγχάνεται παρήχησις διὰ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐκάστου τροπαρίου χρήσεως ρημάτων εἰς α' ἐνικὸν ἀορίστου.

Ἡμαύρωσα
διέρρηξα
προσέβλεψα
ἀπώλεσα
ἐσπίλωσα, καὶ τὰ παρόμοια.

24. Βλ. ἐπιφθόσους α' ᾠδῆς
ἄρον τὸν κλοιδὸν ἀπ' ἐμοῦ τὸν βαρύν,
καὶ πρώτου μέρους β' ᾠδῆς
καὶ καταισχύνομαι, κ.τ.λ.

Δραματικότης προσδίδεται εἰς τὸ ποίημα διὰ τῆς χρήσεως ἐρωτη-
σεων²⁵, ἰδίως ὅμως διὰ τῆς εἰσαγωγῆς διαλόγων μεταξὺ τῆς συνειδή-
σεως ἢ τῆς θείας φωνῆς, ὡς θὰ ἀναπτυχθῇ κατωτέρω, καὶ τῆς ψυχῆς.
Οὕτω ἐν τῇ α' ᾠδῇ ἡ ἐλέγχουσα συνείδησις προτρέπει ἐξομολόγησιν, ἐν
δὲ τῇ β' ᾠδῇ ὡς ἀπάντησις περιγράφεται ἡ ἐξομολόγησις.

Δεῦρο, τάλαινα ψυχῆ,
σὺν τῇ σαρκί σου τῷ πάντων κτίστη
ἐξομολογοῦ.—
Πρόσεχε,
οὐρανέ, καὶ λαλήσω·
γῆ, ἐνωτίζου φωνῆς.
μετανοούσης Θεῷ.

Εἰς ζωηρότητα προσθέτει τὸ κλιμακωτὸν σχῆμα μετ' ἀσυνδέτου,
ἰδίως εἰς τὸ κάτωθι τροπάριον τῆς β' ᾠδῆς, τὸ περιγράφον τὴν κλίμακα
τῆς εἰς τὴν ἁμαρτίαν παραδόσεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τρόπον ἐντυπω-
σιακόν.

Ὁ νοῦς τετραυμάτισται,
τὸ σῶμα μεμαλάκισται,
νοσεῖ τὸ πνεῦμα,
ὁ λόγος ἡσθένησεν,
ὁ βίος νενέκρωται,
τὸ τέλος ἐπὶ θύραις²⁶.

Παρόμοιον ἀποτέλεσμα παράγεται διὰ τῶν ἀντιθέσεων λέξεων καὶ
ἰδίως ἐννοιῶν.

Παλάτιον τὴν κοπρίαν
καὶ μαργαρίτας τὰ ἔλκη
ἐλογίζετο²⁷.

25. Ὡς δεικνύει ἤδη τὸ τροπάριον τῆς α' ᾠδῆς·
Πόθεν ἄρξομαι θρηνεῖν
τὰς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις;

26. Βλ. καὶ δ' 17.

Θεράπευσον, κάθαρον, πλῦνον
δεῖξον χιόνος, Σωτήρ μου, καθαρώτερον.

27. δ' 14.

Τὸ τέλος ἐγγίζει
καὶ οὐ φροντίζεις.²⁸

Ποιητικαὶ εἰκόνες, τῶν ὁποίων παραθέτομεν τινάς, ἐξωρατίζουν τὸ ὕφος.

Ὡς ὄναρ, ὡς ἄνθος
ὁ χρόνος τοῦ βίου τρέχει²⁹.

Ταῖς φιληδόνοις ὄρμαῖς
ἐλυμηνάμην τοῦ νοῦ
τὴν ὠραιότητα³⁰.

Ἐνδέδυμαι
διερρηγμένον χιτῶνα,
ὄν ἐξυφάνατό μου
ὁ ὄφρις τῆ συμβουλή³¹.

Προσέβλεψα
τοῦ φυτοῦ τὸ ὠραῖον
καὶ ἠπατήθην τὸν νοῦν
καὶ ἄρτι κεῖμαι νεκρὸς καὶ καταισχύνομαι³².

Αἱ παρομοιώσεις ἀφθονοῦν, τὰ δὲ κοσμητικὰ ἐπίθετα εἶναι ἐντυπωσιακὰ, συχνάκις μετὰ νεολογισμῶν, τῶν ὁποίων παραθέτομεν ὀλίγους μεταξὺ τῶν πολλῶν κατωτέρω.

Φιληδονος ὄρμη, ἄθεςμος βουλή, βαθεῖα ἀχλύς, πατρόθεος Δαυίδ, αἰσθητὴ Εὐα, παράνομος ὄρμη, κτηνώδης ὄρεξις, πρωτόκτιστον κάλλος, αὐτεξούσιον πάθος, κατεστιγμένους χιτῶν, μαιφόνος λογισμός, φιλοκτήμων βίος, ἀνέλαιος λαμπάς, ἀδόκιμος ψυχὴ, ἄνηβος ψυχὴ.

Γλῶσσα τοῦ Μεγάλου Κανόνος εἶναι ἡ ὑψηλὴ κοινὴ τῆς ἐποχῆς, μεθ' ἀπλῆς συντάξεως, ἐνίοτε κατὰ παράθεσιν, ἄλλοτε δὲ ἀσυνδέτως, χάριν

28. δ' 9. Βλ. καὶ η' 20.

Ὅταν καθήσης ὡς εὐσπλαχνος...

ὦ! ποῖος φόβος τότε;

29. δ' 2.

30. β' μέρος 1,4.

31. β' μέρος 1,8.

32. β' μέρος 1,11.

3. Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

Θέμα τοῦ Μεγάλου Κανόνος εἶναι ἡ περιγραφή τῆς ὀδυνηρᾶς καταστάσεως τοῦ ἐν ἁμαρτία διαβιοῦντος ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπ' αὐτῆς ἀπαλλαγῆς. Καίτοι ἀναπτύσσεται ἐν μέσῳ πολλῶν ἐπαναλήψεων καὶ ἄνευ πολλῆς τάξεως, εἶναι εὐκόλος ἡ ἀνεύρεσις τῶν σταδίων, δι' ὧν ἡ ἐπεξεργασία χωρεῖ καὶ τῶν ἐξηρητημένων ἀπὸ τοῦ κυρίου θέματος ἰδεῶν, ὡς εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἐπενέργεια τοῦ Θεοῦ, ἡ ψυχολογία τοῦ ἀνανήφοντος ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἡ ἐλπίς εἰς τὴν εὐσπλαχνίαν τοῦ σώζοντος Θεοῦ.

Δραματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος. Τὸ ποίημα δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς δύο μέρη ἐξ ὧν τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὰς ᾠδὰς α'—δ', τὸ δὲ δεύτερον τὰς ᾠδὰς ε'—θ'. Τὰ πρῶτα τροπάρια ἐκάστης ᾠδῆς εἰσάγουν τὸ ἐπὶ μέρους θέμα αὐτῆς, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἀποτελοῦν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ διὰ παραδειγμάτων ἐκ τῆς Γραφῆς, προτροπῶν, ἱκεσιῶν πρὸς τὸν Θεόν, διαβεβαιώσεων. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος λαμβάνει δραματικὸν χαρακτήρα ὄχι μόνον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς διαλόγων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν διαδοχικῶν σταδίων δι' ὧν χωρεῖ ἡ ἐξέλιξις τῆς καταστάσεως τοῦ ἁμαρτωλοῦ.

α'. Ἐν ἀρχῇ τοῦ Κανόνος διαπιστοῦται ἡ ἁμαρτωλότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀθλία κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν περιήγαγεν αὐτὸν ἡ ἁμαρτία, ἥτις φέρει τοῦτον εἰς ἀπορίαν, πόθεν νὰ ἀρχίσῃ τὸν θρῆνον διὰ τὰς ἀθλίας τοῦ βίου του πράξεις. Ἡ κατάστασις αὕτη παρίσταται ὡς ἀθεράπευτος ἄλλως, εἰμὴ διὰ τῆς ἀποθέσεως πάσης ἐλπίδος εἰς τὸν βοηθὸν καὶ σκεπαστὴν Θεόν, ὅστις μόνος δύναται νὰ ἄρῃ τὸν βαρὺν κλοιὸν τῆς ἁμαρτίας καὶ νὰ δώσῃ τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων. Ἀλλὰ τοῦτο βεβαίως προϋποθέτει τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἀνθρώπου, συναισθανομένου τὸ βάρος τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς μετανοίας, ὅπως καταστήσῃ τὸν Θεὸν ὁδηγὸν τοῦ βίου του.

Διὰ τῆς β' ᾠδῆς φθάνομεν εἰς ὑψηλοτέραν κλίμακα ἀναπτύξεως, καθ' ἣν ὁ ἁμαρτωλὸς ἐξωτερικεῖ τὴν κατάστασίν του δι' ἐξομολογήσεως. Ὁ ποιητὴς δίδει εἰς τὴν σκηνὴν ἐπίσημον καὶ δραματικὸν τόνον, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀνυπολόγιστον διὰ τὸν ἄνθρωπον σημασίαν τῆς πράξεως, καλῶν, ὅπως ὁ προφήτης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ὡς μάρτυρας τῆς ἐξομολογήσεως αὐτοῦ. Ἡ ἐξομολόγησις διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν παθῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ψυχὴ ὑπετάγη, δεικνύει τὸν μέγαν βαθμὸν καταπτώσεως.

Ἡ ἐξομολόγησις ὅμως θεωρεῖται ἀνεπαρκής, ἐὰν δὲν συνοδεύεται ὑπὸ εἰλικρινοῦς μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῶν παλαιῶν πράξεων

καὶ ἀποφάσεων πρὸς ριζικὴν ἀλλαγὴν τρόπου ζωῆς. Εἶναι φοβερὸς ὁ ἀγὼν τοῦ ἀσθενοῦς ἀνθρώπου ἐπιζητοῦντος νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἀρπάγην τῆς ἀμαρτίας, μὴ δυναμένου ὅμως νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ἄνευ πολλοῦ κόπου. "Θθεν ὁ ποιητὴς ἐν τῇ γ' ᾠδῇ εἰσάγει τὴν εἰκόνα τῆς φρικτῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ Κριτὴς θὰ ἔλθῃ μετ' ἀγγέλων, διὰ νὰ ἀποδώσῃ ἐκάστῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ.

Ἡ εἰκὼν κορυφοῦται εἰς τὴν δ' ᾠδὴν, παριστῶσα τὴν κρίσιμον στιγμὴν κατὰ τοσοῦτον τραγικωτέραν καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν κάθαρσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἔστω καὶ τὴν τελευταίαν ὥραν, ὅπως προετοιμασθῇ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Κυρίου, τοῦ ὁποίου τὴν ἔλευσιν ἀκούσας καὶ ὁ προφήτης ἐφοβήθη. Οὕτως ἀπομένει ὡς μόνη λύσις τοῦ δράματος ἡ ἄμεσος καὶ οὐσιαστικὴ μετάνοια, ἥτις δίδει ἐλπίδα σωτηρίας εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς ἐκφράζεται ἐν τῇ ἐπιφῶ τῶν τελευταίων τροπαρίων τῆς δ' ᾠδῆς.

β'. Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Κανόνος, ἐπανερχόμενον εἰς τὰ αὐτὰ θέματα καὶ ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν σειρὰν, ἐπεξεργάζεται ταῦτα εἰς ὑψηλότερον τόνον.

Ἐν τῇ ε' ᾠδῇ δὲν διαπιστοῦται ἀπλῶς ἡ ἀμαρτωλότης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ δίδεται βαρύτερος χαρακτηρισμὸς τῆς καταστάσεως, ἥτις καλεῖται σκότος, βαθεῖα ἀχλύς, νύξ τῆς ἀμαρτίας, ἐν ἣ παρίσταται ὡς διερχόμενος τὸν βίον ὁ ἀμαρτωλός. Ἄλλ' ὅσον βαθυτέρα παρίσταται ἡ πτώσις τοῦ ἀνθρώπου τόσον ἐντονωτέρα περιγράφεται καὶ ἡ ἐξομολόγησις αὐτοῦ εἰς τὰς ᾠδὰς στ' καὶ ζ'. Εἶναι βοή ἐξ "Αδου κατωτάτου, στεναγμοὶ ἐκ βάθους ἐξαγγέλλοντες, ὅτι ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου παράβασις τοῦ θείου θελήματος, εἶναι ὀλοκληρωτικὴ. Πάλιν ὅμως ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ἀνεπαρκής, οὕτω δὲ ἐν τῇ η' ᾠδῇ εἰσάγεται ἐκ νέου περισσότερον τρομερὰ ἢ ἐσχατολογικὴ εἰκὼν τοῦ Κριτοῦ, ἐρχομένου ἐν πολλῇ δόξῃ καὶ προκαλοῦντος τρόμον εἰς τοὺς ἀμαρτωλούς. Ἡ θ' ᾠδὴ, συνεχίζουσα κατ' ἀρχὰς τὴν ἐσχατολογικὴν εἰκόνα, ἀποτελεῖ τὸν ἐπίλογον τοῦ ὅλου ποιήματος. Ἡ μετάνοια καὶ πλήρης μεταστροφή τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ἀναλογιζομένου τὴν ἐρχομένην καταστροφὴν, ὀλοκληρώνεται, ὅποτε οὗτος, πλήρης ἐλπίδος ἐπὶ τὴν εὐσπλαχνίαν τοῦ Χριστοῦ, ἥτις βαθμιαίως ἐξελίσσεται εἰς βεβαιότητα περὶ τῆς σωτηρίας, ἱκετεύει.

Κριτὰ μου καὶ γνῶστα μου,
ὁ μέλλων πάλιν ἔρχεσθαι
σὺν τοῖς ἀγγέλοις,
κρῖναι κόσμον ἅπαντα,

ἰλέω σου ὄμματι
 τότε ἰδὼν με φεῖσαι.
 Καὶ οἴκτειρόν με Ἰησοῦ
 τὸν ὑπὲρ τὴν φύσιν πᾶσαν
 τῶν ἀνθρώπων ἀμαρτήσαντα ...
 ... Κάμοι ἀνοιξον τὴν θύραν
 τῆς ἐνδόξου βασιλείας σου.

Τὸ θέμα τοῦ Κανόνος δὲν εἶναι τελείως πρωτότυπον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ὕμνογραφίᾳ, δύναται δὲ νὰ εὑρεθῇ ἐν σπέρματι εἰς τὸ κοντάκιον τοῦ Ρωμανοῦ τὸ ψαλλόμενον κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν¹.

Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου,
 ἀνάστα, τί καθεύδεις;
 τὸ τέλος ἐγγίζει
 καὶ μέλλεις θορυβεῖσθαι·
 ἀνάνηψον οὖν,
 ἵνα φείσηταί σου
 Χριστὸς ὁ Θεός,
 ὁ πανταχοῦ παρῶν
 καὶ τὰ πάντα πληρῶν.

Καὶ ἄλλα βεβαίως ποιήματα, τὰ ὅποια θὰ μνημονευθοῦν κατωτέρω, διαπραγματεύονται τὸ αὐτὸ θέμα, ὅπερ δεικνύει ὅτι τοῦτο ἦτο κοινὸς τόπος τῆς ὕμνογραφίας, ὥστε νὰ μὴ παρίσταται ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ἐξάρτησιν τοῦ Ἀνδρέου ἀπὸ τοῦ κοντακίου τοῦ Ρωμανοῦ, ὡς ὑπέδειξεν ὁ Κρουμβάχερ. Εἶναι ὅμως ἀξιοσημείωτον ὅτι τὸ κοντάκιον χρησιμοποιεῖται κατὰ τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν καὶ συμπάλλεται μετὰ τοῦ Μεγάλου Κανόνος κατὰ τὴν Πέμπτην τῆς Ε' Ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν. Ἡ σύμπτωσις αὕτη ὑποδεικνύει ἐπίδρασίν τινα τουλάχιστον εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ θέματος τοῦ Μεγάλου Κανόνος.

Ἡ διαπραγματεύσις ὅμως τοῦ θέματος γίνεται πρωτοτύπως, ἰδίως διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ δραματικοῦ στοιχείου. Οὕτω τὸ ποίημα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προδρομικὸν τῶν μυστηριακῶν δραμάτων τοῦ Μεσαιῶνος κείμενον, ὁμοῦ μετὰ σειρᾶς κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ.

1. Τὴν ὁμοιότητα τοῦ Μεγάλου Κανόνος πρὸς τὸ κοντάκιον ἐτόνισεν ὁ Κ. ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, σ. 526 ἔ.

Τὰ ἐκ τῆς Γραφῆς
 παραδείγματα

Τὸ Κύριον θέμα διακόπτεται διὰ συχνῶν παρεκβάσεων προτρεπουσῶν τὴν ψυχὴν ὅπως, μιμουμένη μὲν τὰς ἀγαθὰς πράξεις τῶν εὐσεβῶν, ἀποφεύγουσα δὲ τὰς κακὰς τῶν ἀσεβῶν προσώπων τῆς Γραφῆς, ἀποφύγη τὴν ἐπήρειαν τῆς ἀμαρτίας. Ἴσως θὰ ἦτο ἀκριβέστερον ἐὰν ἐλέγετο ὅτι ἡ ὅλη ὑπόθεσις πλέκεται περὶ τὰ παραδείγματα ταῦτα τῆς Γραφῆς, τὰ ὁποῖα καὶ τὴν ἀμαρτωλὸν κατάστασιν ζωγραφίζουσι καὶ τὴν μετάνοιαν ἐξαίρουσι.

Ἡ χρῆσις παραδειγμάτων ἐκ τῆς Γραφῆς ἦτο συνήθης εἰς ὁμιλίαις καὶ διατριβάς τῶν Πατέρων πολὺ πρὸ τοῦ Ἄνδρέου, δὲν ἔλειπε δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ποιήσεως². Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἄνδρέου ἐπεκράτει γενικῶς ἡ τάσις τῆς συμβολικῆς ἐρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ἣ εὐρίσκοντο ἰδίως τύποι τῶν γεγονότων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τοῦτο ἤρμοζεν ἀκόμη περισσότερο εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν μορφήν τῆς ποιήσεως. Ἡδὴ παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τὸν Ὑμνον τῶν παρθένων Μεθοδίου τοῦ Ὀλύμπου³.

Λαμπρῶς τὸν θάνατόν σου Ἄβελ προτυπῶν, μάκαρ ...
 Νεοσφαγῆ ὁ Ἰεφθάε κόραν ἤγε θυσίαν Θεῶ,
 ἄπειρον ἀνδρὸς ἀμφὶ βωμὸν ἀμνάδος δίκην·
 ἢ δ' εὐγενῶς σου τὸν τύπον τῆς σαρκός, ὦ μάκαρ,
 τελοῦσ' ἔκραζε κρατερῶς ...

Τὴν μέθοδον ταύτην ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Ἄνδρέας ἐν τῷ Κανόνι, ἐν μεγαλυτέρῳ μάλιστα βαθμῶ, ὡς τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα πείθουν.

Γυναϊκᾶς μοι δύο νόει,
 τὴν πρᾶξιν τε καὶ τὴν γνῶσιν
 ἐν θεωρίᾳ·
 τὴν μὲν Λεῖαν πρᾶξιν, ὡς πολύτεκνον,
 τὴν Ραχήλ δὲ γνῶσιν, ὡς πολύπονον⁴.

2. Ὁ ΜΕΘΟΔΙΟΣ ΟΛΥΜΠΟΥ ἐν τῷ ὕμνῳ τῶν παρθένων, Συμπόσιον τῶν Δέκα Παρθένων, χρησιμοποιεῖ τὰ παραδείγματα τοῦ Ἄβελ, τοῦ Ἰωσήφ, τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰεφθάε, τῆς Ἰουδίθ κ.ἄ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ, πρὸς Παρθένον παραινετικός, περιλαμβάνει τὰ παραδείγματα τοῦ Ἀδάμ, Μωϋσέως, Ζαχαρίου, Ἡλία κ.ἄ. Βραδύτερον Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς συνέθεσε Κοντάκια εἰς Ἀδὰμ καὶ Εὐαν, Νῶε, Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰωσήφ, Ἡλίαν, Τρεῖς Παῖδας κ.ἄ.

3. Στίχ. 61,73 ἐέ.

4. δ' 8.

Εἰ καὶ λάκκῳ ᾤκησε ποτὲ Ἰωσήφ,
 Δέσποτα Κύριε,
 ἀλλ' εἰς τύπον τῆς ταφῆς
 καὶ τῆς ἐγέρσεως⁵.

Τὰ πλεῖστα τῶν παραδειγμάτων εἰς τὰς ὀκτὼ πρώτας ᾠδὰς προέρχονται ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς θ' ᾠδῆς δηλοῦται ὁ λόγος τῆς χρήσεως αὐτῶν.

Μωσέως παρήγαγον,
 ψυχῇ, τὴν κοσμογένεσιν
 καὶ ἐξ ἐκείνου
 πᾶσαν ἐνδιάθετον
 γραφὴν ἱστοροῦσάν σοι
 δικαίους καὶ ἀδίκους·
 ὧν τοὺς δευτέρους, ὦ ψυχῇ,
 ἐμιμήσω, οὐ τοὺς πρώτους,
 εἰς Θεὸν ἐξαμαρτήσασα.

Ὁ Ἀνδρέας θέτει ὀρθῶς τὸ πρόβλημα τῆς παιδαγωγικῆς χρήσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀπλῆ μνεῖα προσώπων ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἢ κατοχὴ ὑψηλῆς θέσεως ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κοινωνίᾳ δὲν σημαίνει ἀγιότητα ἢ εὐσέβειαν. Τὰ πρόσωπα κρίνονται ἀναλόγως τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συμπεριφορᾶς αὐτῶν καὶ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ διαγωγῆς· οὕτω ὑπάρχουν πρόσωπα καὶ πράξεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πρὸς μίμησιν, ὑπάρχουν δὲ καὶ πρὸς ἀποφυγὴν.

Τὰ χρησιμοποιούμενα παραδείγματα δύνανται, μετὰ δυσκολίας βεβαίως, νὰ ταξινομηθοῦν εἰς ὁμάδας. Οὕτω τὰ πρὸς μίμησιν φερόμενα παραδείγματα εἶναι εἴτε ἄμεσοι ἐνέργειαι ὑπηρετοῦσαι ἢ εὐαρεστοῦσαι τὸν Θεόν, ὡς ἡ καθαρὰ θυσία τοῦ Ἀβελ, ἡ φυγὴ τοῦ Ἀβραάμ, ἡ θυσία τοῦ Ἰσαάκ, ἡ δρᾶσις τοῦ Μωϋσέως, ἡ ἄμωμος θυσία τοῦ Ἀαρών, ἡ εὐσέβεια τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Σαμουήλ⁶, εἴτε κατ' εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ ἐπιτέλεσις ἡρωϊκῶν πράξεων, ὡς αἱ ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, Μανωέ, Σαμψών, Βαράκ, Ἰεφθάε, Ἰαήλ, Γεδεών, Δανιήλ, τριῶν παιδῶν⁷, εἴτε

5. ε' 6. Βλ. καὶ ΡΩΜΑΝΟΥ. Κοντάκιον εἰς τὸν Νιπτήρα, ιθ'.

Ὁ Ἰωσήφ ἐκεῖνος
 τοῦ Ἰησοῦ ἦν τύπος.

6. Γεν. κ.4. 12,24 ἐ. 22,12 ἐ. Ἐξ. κ. 2 ἐέ. Λευιτ. κ. 8. κ.ᾱ. Α' Βασ. κ. 1. ἐέ.
 7. Ἀρ. 14. Κριταί. Δαν. 4,39. 3,24.

πράξεις ὑπομονῆς παθημάτων προτυπούντων συνήθως τὰ τοῦ Κυρίου, ὡς τοῦ Ἰωσήφ καὶ τοῦ Ἰώβ⁸, εἴτε πράξεις φιλαλληλίας, ὡς ἡ δικαιοσύνη τοῦ Σολομῶντος καὶ ἡ φιλοξενία τῆς Σουλαμίτιδος⁹, εἴτε τέλος πράξεις μετανοίας, ὡς ἡ μεταμέλεια τοῦ Δαυῖδ, τὰ δάκρυα τοῦ Ἐζεκίου, ἡ μετάνοια τῶν Νινευιτῶν¹⁰, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Τὰ παραδείγματα, τὰ ὅποια φέρονται πρὸς ἀποφυγὴν, ὑπάγονται εἰς τὰς κατηγορίας τῆς ἀσεβείας πρὸς τὸν Θεόν, ὡς ἡ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὕας, τοῦ Κάϊν, τῶν Σοδομιτῶν, τῶν Γομορριτῶν, τῶν Ὁφνει καὶ Φινεές, τοῦ Ἀχαάβ, τῆς Ἰεζάβελ, τοῦ Μανασσῆ¹¹ ἢ τῆς ἀνηθίκου συμπεριφορᾶς πρὸς ἄλλους καὶ πρὸς ἑαυτούς, ὡς τῶν ἀσεληγσάντων ἐπὶ Νῶε, τοῦ Χάμ, τοῦ Λάμεχ, τοῦ Ἡσαῦ, τοῦ Ρουβεῖμ, τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Φαραώ, τοῦ Δαθάν καὶ Ἀβειρών, τοῦ Σαούλ, τοῦ Ἀβεσαλώμ, τοῦ Ἀρχιτόφελ, τοῦ Ροβοάμ, τοῦ Ἱεροβοάμ, τοῦ Γιεζεὶ¹² καὶ ἄλλων.

Πρόσωπα καὶ πράξεις τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀναφέρονται σποραδικῶς καὶ εἰς τὰς ὀκτῶ πρώτας ᾠδὰς, φέρονται ὅμως συνήθως ὄχι πρὸς μίμησιν, ἀλλ' ὡς παραδείγματα τῆς σωτηριώδους ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θ' κυρίως ᾠδὴ περιέχει παραδείγματα ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰσαγόμενα διὰ τοῦ τροπαρίου 4·

Τῆς νέας παράγω σοι
Γραφῆς τὰ ὑποδείγματα.
ἐνάγοντά σε,
ψυχῇ, πρὸς κατάνυξιν·
δικαίους οὖν ζήλωσον,
ἀμαρτωλοὺς ἐκτρέπου ...

Ἡ ᾠδὴ αὕτῃ ἀποτελεῖ τὴν λύσιν τῆς ψυχικῆς τραγωδίας, ὅπως ἡ Κ. Διαθήκη ἐπισημαίνει τὴν λύσιν τῆς τραγωδίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλὰ τὰ παραδείγματα τοῦτα εὐρίσκονται συσσωρευμένα εἰς τὰ τροπάρια τῆς ᾠδῆς ἄνευ εὐρείας ἀναλύσεως, ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ληφθέντα. Πρὸς μίμησιν φέρονται ἡ προσκύνησις τῶν

8. Γεν. 37,28 ἐ. Ἰώβ 1,22 ἐ.

9. Γ' Βασ. 3,12 ἐ. Δ' Βασ. 4,8 ἐ.

10. Β' Βασ. 11,4. 15. Δ' Βασ. 20, 3. Ἰωνᾶ 3, 5.

11. Γεν. κ. 3. 4. 19,24. Α' Βασ. 2,12. Γ' Βασ. 16, 30, 19, 2. Δ' Βασ. 21, 2 ἐ.

12. Γεν. κ. 6. 9,22. 4,23. 20,36. 35,22. 37,28. Ἐξ. 7. Ἀρ. 10, 31. Α. Βασ. 10, Β' Βασ. 15,1. 16,21. Γ' Βασ. 12,13. 12,20. Δ' Βασ. 5,20.

Μάγων¹³, ἡ νηστεία καὶ προσευχή τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ἀποφυγή τῶν πειρασμῶν,¹⁴ ἡ δρᾶσις Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ,¹⁵ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Σαμαρείτιδος,¹⁶ ἡ πίστις πολλῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου θεραπευθέντων, ἡ μετάνοια τελωνῶν καὶ ἀμαρτωλῶν, ἰδίως τοῦ Ζακχαίου,¹⁷ ἡ τὸν Κύριον μυρίασα πόρνη¹⁸ καὶ ἄλλα τινά. Πρὸς ἀποφυγὴν φέρεται ἡ ἀπιστία τῶν Φαρισαίων.

4. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

Ἦδη καθίσταται προφανὲς διὰ ποίων σταδίων ὁ ποιητὴς χωρεῖ εἰς τὴν διαπραγματέυσιν τοῦ θέματος αὐτοῦ· πρῶτον, τονίζει τὴν δεινὴν κατάστασιν τοῦ ἐν ἀμαρτία διαβιοῦντος ἀνθρώπου· δεύτερον, εἰσάγει θεῖαν φωνὴν ἐλέγχουσαν καὶ καλοῦσαν εἰς ἀνάνηψιν· τρίτον, δι' αὐτῆς ὁ ἀμαρτωλὸς ἔρχεται εἰς συναίσθησιν τῆς καταστάσεώς του· τέταρτον, οὗτος προχωρεῖ εἰς τὴν πράξιν τῆς μετανοίας· πέμπτον, διαβεβαιοῦται περὶ τῆς σωτηρίας. Τὰ στάδια ταῦτα ἐξετάζονται εἰς τὰ ἐπόμενα.

Ἡ ἀμαρτωλὸς κατάστασις Ἡ ἰδέα τῆς ἀμαρτίας εἶχεν ἤδη ἀναπτυχθῆ ἐν τοῦ ἀνθρώπου.

τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ¹, ἐν τῷ θρησκευτικῷ πλαισίῳ τῆς ὁποίας προσαρμόζεται ἄριστα, κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ὁμαδικὴ ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κατ' ὀλίγον δέ, καθ' ὅσον προὔχωρει ἡ ἐξατομίκευσις τῆς θρησκευτικῆς πείρας, καὶ ὡς ἀθέτησις ἀτομικῆ τῶν θεῶν ἐντολῶν καὶ προσβολὴ τοῦ Θεοῦ. Τοιαύτη ἰδέα ὑπῆρχε καὶ παρά τοῖς Ἑλλησι, σπανίως ὅμως ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς παραβάσεως τοῦ θεοῦ θελήματος ἢ προσβολῆς τοῦ Θεοῦ, συνήθως δὲ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς ἀστοχίας².

Κυρίαν θέσιν κατέχει ἡ περὶ ἀμαρτίας ἰδέα ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ

13. *Ματθ.* 2.1.

14. *Ματθ.* 4,2.

15. *Ματθ.* 3,2 ἔ. *Μάρκ.* 1,4 ἔ.

16. *Ἰωάν.* 4,24 ἔ.

17. *Λουκᾶ* 19', 2 ἔ.

18. *Λουκᾶ* 7,37 ἔ.

1. Βλ. Β. ΒΕΛΛΑ, *Ὁ ἀνθρώπος κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, ἔκδ. Β', Ἀθῆναι 1950, σσ. 14-17.

2. Βλ. Β. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ Στωϊκοί, αἱ ἰδέαι αὐτῶν περὶ προορισμοῦ καὶ ἐλευθερίας*, Θεσσαλονίκη 1934, σσ. 184-189.

γενικῶς, ιδιαίτατα δὲ παρὰ τῷ Παύλῳ, ὅστις διετύπωσε ταύτην συστηματικώτερον. Κατὰ τὸν ἀπόστολον ἁμαρτία εἶναι ἢ ἐκ τοῦ ἐγώιστικοῦ φρονήματος γεννωμένη ἐσωτερικὴ διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου,³ ἣτις καθυποτάσσοισα πλήρως τὴν ἐλευθέραν ἀνθρωπίνην θέλησιν, ὀδηγεῖ εἰς πράξεις ἀντιστρατευομένας πρὸς τὸ θεῖον θέλημα, τελικῶς δὲ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπομάκρυνσιν. Ἐνῷ δὲ θεωρητικῶς ἕκαστος ἄνθρωπος ἐπηρεάζεται κεχωρισμένως, ἱστορικῶς ὀλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος παρίσταται ὡς ἀπολύτως κυριαρχηθὲν ὑπ' αὐτῆς. Ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ διὰ τοῦ Ἀδὰμ κληρονομηθέντος προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν προσωπικῶν ἁμαρτιῶν ἐκάστου. Ἡ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἀπολύτρωσις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ πιστοῦ εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν, τὴν Ἐκκλησίαν. Καίτοι ὅμως ὁ πιστὸς ἀπαλλάσσεται τῆς ἐνοχῆς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος διὰ τοῦ πνευματικοῦ βαπτίσματος, ἡ ἁμαρτωλὸς διάθεσις δύναται νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὸν καὶ μετὰ ταῦτα· ὅθεν εἶναι ἴδιον αὐτοῦ ἔργον νὰ καταπνίξῃ αὐτὴν καὶ ἀναδείξῃ ἑαυτὸν διὰ τῆς θείας συναντιλήψεως νέον ἄνθρωπον, ἀναγεγεννημένον, ἅγιον, πραγματικὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Ἐπόμενοι εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς δίδου ἐξέχουσιν θέσιν εἰς τὴν περὶ ἁμαρτίας διδασκαλίαν. Εἰδικῶς παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ποιηταῖς ἡ ἔμφασις κεῖται ὄχι εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ οὐσίαν τῆς ἁμαρτίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς ἁμαρτωλότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀνάγκην ἀπαλλαγῆς ἀπ' αὐτῆς. Τοῦτο εἶναι εὐλογον ἀποτέλεσμα τοῦ κυρίου σκοποῦ τῆς ὑμνογραφίας, ὅστις εἶναι ὄχι ἡ διὰ θεωριῶν διδασκαλία, ἀλλὰ ἡ ἀνάπτυξις αἰσθητικῆς θρησκευτικῆς βιώσεως.

Παράδειγμα διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος τῆς ἁμαρτίας εἰς τὴν ὑμνογραφίαν εὐρίσκομεν εἰς τὰ ρωμανικὰ κοντάκια Εἰς Ἀδὰμ καὶ Εὐᾶν, Κάιν καὶ Ἄβελ

Ἡμαρτηκῶς εἰς τὸ θεῖον ὁ τάλας
ὄρᾳ γυμνὸν ἑαυτὸν παρρησίας
καὶ ρίζα πάντων ἀνθρώπων ὑπάρχων κ.τ.λ. (στροφή 8),

3. Ρωμ. 7,17 ἐ.ε. αὐνὶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλὰ ἡ ἐνοικοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία. Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν». Περὶ τῆς ἐν προκειμένῳ διδασκαλίας τοῦ Παύλου ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον τοῦ Β. Ἰωαννίδου.

καὶ Εἰς τὸν Πρωτόπλαστον Ἀδάμ,
 Ρερύπωμαι, ἠφάνισμαι, δεδούλωμαι τοῖς δούλοις μου
 (στροφή 8),
 Πῶς ἔπεσα; ποῦ ἔφθασα; ἐκ βήματος εἰς ἔδαφος (στροφή
 12)⁴

Ἐν τῷ *Μεγάλῳ Κανόνι* περιγράφεται ἡ ἀμαρτωλὸς κατάστασις τοῦ ἀτόμου ὡς μόνου ὑπευθύνου διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν του διαγωγὴν. Παρὰ τὰς προσωπικὰς ὅμως ἐκφράσεις περὶ τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀμαρτωλότητος τοῦ ὀμιλοῦντος προσώπου ὑπὲρ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀποσκοπούσας ἀναμφιβόλως εἰς τὸν βαθύτερον χρωματισμὸν τῆς συναισθήσεως τῆς ἀμαρτίας, καθίσταται προφανὲς ἐκ τῆς ὅλης διαρθρώσεως τοῦ ποιήματος, ὅτι ἡ ἀμαρτία θεωρεῖται καθολικὸν φαινόμενον ἀφορῶν εἰς πάντα ἄνθρωπον, οὕτω δὲ πάλιν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπὸ τῆς ἀτομικῆς εἰς τὴν ὁμαδικὴν ἀντίληψιν περὶ ἀμαρτίας μετάβασις.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου περιγράφεται ὡς διαγομένη ἐν πλήρει κυριαρχίᾳ τῆς ἀμαρτίας, καθισταμένη οὕτω σκότος, βαθεῖα ἀχλύς, νύξ τῆς ἀμαρτίας.

Συναντῶμεν παρομοίας ἐκφράσεις εἰς τὴν ἀνακρεόντειον κατανουκτικὴν τοῦ Ἡλία Συγκέλλου,

Ζόφον ἔσαιε κατοικῶν
 ζοφερὸν ἔσω πυλώνων
 ζοφέεσιν ἐν τόποισιν
 ζοφέειν τε μέχρις ὥρας
 (στίχ. 21-24)⁵.

Τὸ ἐν συνεχείᾳ τροπᾶριον δεικνύει εὐκρινῶς τὴν βαθμιαίαν πρόοδον τῆς ἀμαρτίας ἀπὸ τῆς προαιρέσεως εἰς τὴν πράξιν

Οὐ γέγονεν ἐν τῷ βίῳ
 ἀμάρτημα οὐδὲ πράξις,
 ἦν ἐγώ, Σωτήρ,
 οὐκ ἐπλημμέλησα,
 κατὰ νοῦν καὶ λόγον καὶ προαίρεσιν
 καὶ θέσει καὶ γνώμῃ
 καὶ πράξει ἐξαμαρτήσας

4. Ἐκδ. ΜΛΑS. *Frühbyzantinische Kirchenpoesie* σ. 12, ἐέ.

5. CHRIST—PARANIKAS, *Anthologia Graeca* σ. 47.

Πηγή τῆς ἀμαρτίας εἶναι ὁ «ἐμπαθῆς λογισμός»⁶, ἡ «ἀλογία»⁷, οἱ «μιαιφόροι λογισμοί»⁸, ἤτοι ἡ ἐκ τῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ γεννωμένη τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἄρνησιν τῆς μεγαλειότητος καὶ αὐθεντίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων κυριαρχίας αὐτοῦ. Ἡ τάσις αὕτη προκαλεῖ συσκότισιν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἥτις ὀδηγεῖ εἰς τὴν διάπραξιν ἔργων ἀντιθέτων πρὸς τὴν θεῖαν βούλησιν καὶ ἐντολήν. Εἶναι προφανῆς ἡ συγγένεια τῆς ἀντιλήψεως ταύτης πρὸς τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, καθ' ἣν οἱ πρὸ Χριστοῦ ἄνθρωποι, οἱ ἔθνη οἱ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ «ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν», διὸ καὶ παρεδόθησαν εἰς τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν πλήρη ἠθικὴν κατάρρευσιν⁹.

Πρώτη φάσις τῆς ἀμαρτίας εἶναι ἡ ἀνταρσία καὶ ἀνυπακοὴ εἰς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀθέτησις τοῦ λόγου,¹⁰ τῆς φωνῆς καὶ τῆς Γραφῆς αὐτοῦ,¹¹ ὅπερ εἶναι ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς ἀπαρνήσεως τῆς θείας αὐθεντίας. Οὕτω ὁ ἄνθρωπος ἀπομακρύνεται καὶ ἀποξενοῦται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

Τὸν πρωτόπλαστον Ἀδὰμ
τῇ παραβάσει παραζηλώσας
ἔγνω ἑμαυτὸν
γυμνωθέντα Θεοῦ¹².

Καθίσταται τότε «αὐτείδωλον»¹³ καὶ εἰς ἀντικατάστασιν τῆς παρὰ τῷ Θεῷ μακαριότητός του προσπαθεῖ νὰ οἰκοδομήσῃ πύργον καὶ ὀχύρωμα ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν του¹⁴. Ἀλλὰ μακρὰν τοῦ θείου φωτὸς καὶ τῆς θείας χάριτος ἡ πλήρης ἠθικὴ διαφθορὰ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πλέον ἀναπόφευκτος. Τὴν παρακοὴν ἀκολουθεῖ ἡ ἀμαρτία, ἡ ἀνομία, ἡ ἀδικία, ἡ πλήρης διάλυσις τῆς προσωπικότητος, ὅπως περιγράφεται μὲ ἀπαράμιλλον

6. α' 5.

7. α' 2. Βλ. καὶ δ' 4 «κατὰ νοῦν καὶ λόγον καὶ προαίρεσιν».

8. α' 11.

9. Ρωμ. 1, 21 ἐέ.

10. Ἀθετῶ διὰ παντός τὰ ζωηρά σου λόγια.

11. δ' 27.

12. α' 3.

13. δ' 27.

14. β', μέρος 2,7, βλ. καὶ α' 20.

ζωηρότητα εἰς τὸν εἰρμὸν τῆς ζ' ᾠδῆς, εἰλημμένον ἀπὸ τὴν οἰκείαν βιβλικὴν ᾠδὴν.

Ἐμάρτομεν, ἠνομήσαμεν,
ἠδικήσαμεν ἐνώπιόν σου ...
οὐδὲ ἐποιήσαμεν
καθὼς ἐνετείλω ἡμῖν

Ἐντελῶς ἀντίθετον ἐκφραστικὴν εἰκόνα εὐρίσκει τις εἰς Ρωμανοῦ κοντάκιον *Εἰς τὰς Δέκα Παρθένους*, ὅπου αἱ φρόνιμοι παρθένοι λέγουν εἰς τὸν Κύριον

Δικαιοῦτε Κριτά,
ἀγνείαν ἐτηρήσαμεν,
ἐγκράτειαν δὲ πᾶσαν
ἠσκήσαμεν μετὰ προθυμίας ...
ἐνικήσαμεν ἡμεῖς καὶ τὰς ὀρέξεις¹⁵.

Παρασύρεται ὁ πεπτωκὸς εἰς πᾶν εἶδος παρανομίας, ἀλλὰ πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι εἰς τὸν ὑπὸ ἐξέτασιν κανόνα ὡς βασικὸν στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως χαρακτηρίζεται ἡ σαρκικὴ ἁμαρτία.

Μορφώσας μου
τὴν τῶν παθῶν ἀμορφίαν
ταῖς φιληδόνοις ὀρμαῖς ...
Ἐμαύρωσα
τῆς ψυχῆς τὸ ὠραῖον
ταῖς τῶν παθῶν ἡδοναῖς¹⁶

Ἡ ἁμαρτία αὕτη καταδικάζεται μετ' ἐμφάσεως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἡδὴ χρόνων ὑπὸ τῶν ἠθικολόγων καὶ τῶν θρησκευτικῶν συγγραφέων καὶ ποιητῶν. Ὁ Παῦλος εἰς τοὺς πολυαριθμοὺς καταλόγους κακιῶν τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ δίδει πρωτεύουσαν θέσιν εἰς ταύτην καὶ αὐτὴν κατὰ προτίμησιν καυτηριάζει¹⁷. "Ὅταν ὁ Παῦλος βεβαιώνει ὅτι «οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν»¹⁸, ὑποδεικνύει ὅτι ἐν γένει ἡ

15. Ἐν CHRIST-PARANIKAS, *Anthologia Graeca*.

16. β' 4, β' 5. Ἀφθονοῦν τὰ τροπάρια τὰ περιγράφοντα καὶ καταδικάζοντα τὴν σαρκικὴν ἁμαρτίαν.

17. Βλ. *Ρωμ.* 1,24 ἐέ. *Α' Κορ.* 6-9 - 10, *Κολ.* 3,5.8.9. *Ἐφ.* 5,3 ἐέ.

18. *Ρωμ.* 7,17.

ἀμαρτία συνδέεται στενωτάτα μετὰ τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας. Ἡ αὐτὴ σπουδαιότης δίδεται εἰς τὴν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν καὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ Ἑλλήνων ἠθικολόγων¹⁹. Οἱ δὲ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες τοῦ Δ' αἰῶνος χαρακτηρίζουν ταύτην ὡς τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῶν ἠθικῆς διαφθορᾶς τῆς κοινωνίας. Καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δὲ ποιήσιν ζωηρότατα εἰκονίζεται καὶ καταδικάζεται ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκός,²⁰ ὡς ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ Γρηγορίου Θεολόγου.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἀμαρτίας ἐκλαμβάνονται διττῶς, ἀναλόγως τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐκδηλοῦνται ἢ πρόκειται νὰ ἐκδηλωθοῦν αὐταί. Πρῶτον κατὰ τὸν παρόντα χρόνον γενικὴ διαφθορά, κατάπτωσις καὶ καταστροφή, καθιστῶσα ἐπώδυνον τὸν βίον, καταλαμβάνει τὸν ἄνθρωπον, ἀσχέτως πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἢ πολιτικὴν θέσιν αὐτοῦ, τὸν πλοῦτον, τὴν δόξαν καὶ τὰς τιμὰς· τὸ σῶμα κεῖται κατερρυπωμένον, ὁ νοῦς τραυματίζεται δεινῶς, ὁ λόγος καθίσταται ἀσθενής, τὸ πνεῦμα νοσηρόν, ὀλόκληρος ἡ προσωπικότης εἶναι καθηλωμένη, συνεπῶς δὲ ὁ βίος ἄχαρις καὶ νεκρός.

Ὁ νοῦς τετραυμάτισται,
τὸ σῶμα μεμαλάκισται,
νοσεῖ τὸ πνεῦμα,
ὁ λόγος ἡσθένησεν,
ὁ βίος νενέκρωται²¹.
Τὸ σῶμα κατερρυπώθην,
τὸ πνεῦμα κατεσπιλώθην
ὄλος ἡλκώθην²².

19. ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ, Ἐγχειρίδιον 40.

20. ΡΩΜΑΝΟΥ, Κοντάκιον εἰς τὸν σώφρονα Ἰωσήφ, στροφαὶ 5-20 (ἐν ΡΙΤΣΑ, *Analectia sacra*, I, σελ. 67 ἐξ). ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν*,

σύ δ' εἶπέ μοι, κάκιστον,
ὦ δυσῶδες σαρκίον, (στιχ. 71,72),
τετρωμένῳ ποθεῖς δὲ
πόθεν κακὰς ἐπαντλεῖν
τὰς ἡδονὰς (στιχ. 132, 134).

Καὶ Πρὸς Παρθένον παραιναιτικός,

τί μοι σάρκα φυγοῦσα
πρὸς σάρκα ἐπιστρέφεις; (στίχ. 69,70).

21. θ' 1.

22. δ' 17.

Τέτρωμαι, πέπληγμαι,
 ἰδοὺ τὰ βέλη τοῦ ἐχθροῦ,
 τὰ καταστίξαντά μου
 τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα²³.

Ἡ κατάσταση αὕτη εἶναι τὸ ἀναπόφευκτον ἐπακόλουθον τῆς ἁμαρτίας, ὡς ἤδη τονίζεται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. Ὁ πόνος καὶ τὰ παθήματα ἐξηγοῦνται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ κατὰ τρεῖς τρόπους, ὡς λυτρωτικά, ὡς παιδευτικά καὶ ὡς τιμωρία διὰ τὴν ἁμαρτίαν. Ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἰώβ οἱ φίλοι τοῦ πρωταγωνιστοῦ ἐκλαμβάνουν τὰ παθήματά του ὑπὸ τὴν τελευταίαν ἔννοιαν²⁴. Καὶ κατὰ τοὺς προφήτας αἱ ἁμαρτίαι ἐπιφέρουν ἄμεσον τιμωρίαν ἐπιγείου μορφῆς, μάλιστα δὲ ὁμαδικήν²⁵. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐξηγοῦνται ἐνίοτε τὰ παθήματα καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ²⁶. Γενικῶς ὅμως ἡ κατάσταση τοῦ πόνου θεωρεῖται ἐδῶ ὡς φυσικὸν ἐπακόλουθον τῆς ἁμαρτίας. Ἁμαρτία καὶ πόνος συμβαδίζουν. Ἀλλὰ πάντως ἡ προσωρινὴ αὕτη τιμωρία εἶναι ἀσήμαντος, ὅταν συγκριθῇ πρὸς τὴν δευτέραν καὶ καιρίαν συνέπειαν τῆς ἁμαρτίας, τὴν ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ τιμωρίαν, ὅτε κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου καὶ Κριτοῦ, ὅστις θὰ ἔλθῃ ἐν πλήρει μεγαλειότητι καὶ δόξῃ προκαλοῦση φόβον²⁷, ἅπαντες θὰ δειλιοῦν νὰ παρουσιασθοῦν πρὸ τοῦ αὐστηροῦ βήματος αὐτοῦ. Αἱ πύλαι τοῦ οὐρανοῦ θὰ εἶναι κεκλεισμένοι διὰ τὸν ἁμαρτωλόν, ὅστις θὰ ὑπόκειται εἰς τὸν «λιμὸν τοῦ Θεοῦ»²⁸.

23. β' μέρος δεύτερον 8.

24. Ἰώβ, 4,32 ἐέ.

25. Β. ΒΕΛΛΑ. *Θρησκευτικαὶ προσωπικότητες τῆς Π. Διαθήκης Β'*, Ὁ Προφήτης Ἡσαΐας, Ἀθῆναι 1935, σ. 160 ἐέ.

26. Γαλ. 6,8.

27. η' 20.

Ἦταν κριτὴς καθήσης ὡς εὐσπλαχνος
 καὶ δείξης τὴν φοβερὰν
 δόξαν σου, Χριστέ,
 ὦ, ποῖος φόβος τότε!
 Καμίνου καιομένης,
 πάντων δειλιώντων
 τὸ ἄστεκτον τοῦ βήματός σου.

Ζωηροτάτην περιγραφὴν τῆς κρίσεως βλέπε ἐν κοντακίῳ τοῦ Ε' αἰῶνος (Τρεμπέλα. Ἐκλογή σ. 52) στίχ. 3, 10 καὶ ἐν ΡΩΜΑΝΟΥ Κοντακίῳ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν.

28.

Ἐκλείσθη σοι
 ὁ οὐρανός, ψυχὴ,
 καὶ λιμὸς Θεοῦ κατέλαβέ σε. (η' 15).

'Ελέγχουσα
Κλήσις.

Κυρίαν θέσιν ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ποιήματος καταλαμβάνει φωνὴ τις ἐλέγχουσα καὶ καλοῦσα τὴν ψυχὴν νὰ συνέλθῃ καὶ τερματίσῃ τὴν ροπὴν πρὸς τὴν ἠθικὴν κατάρρευσιν. Ἡ φωνὴ αὕτη ἐκφραστικῶς ἐμφανίζεται ὡς προερχομένη ὄχι ἐξωθεν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἔσωθεν, ἀπαντᾷ δὲ καὶ παρ' ἄλλοις ποιηταῖς. Εἶδομεν ἤδη τὸ σχετικὸν κοντάκιον τοῦ Ρωμανοῦ²⁹. Ὁ Συνέσιος Πτολεμαῖδος καλεῖ

ἄγε μοι ψυχὰ
'Ἱεροῖς ὕμνοις ἐπιβαλλομένα
ὕληγενέας
εὐνασον οἴστρους³⁰.

Καθ' ὁμοίον τρόπον ὁ Ἀνδρέας ἀναφωνεῖ

Οἴμοι, τάλαινα ψυχὴ!
τί ὠμοιώθης τῇ πρώτῃ Εὐᾶ;
Δεῦρο, τάλαινα ψυχὴ,
σὺν τῇ σαρκί σου τῷ πάντων κτίστη
ἐξομολογοῦ³¹.

Ἡ ἐξέτασις τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀνδρέου δὲν λύει τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῆς φωνῆς διὰ τῆς ἐξερεύσεως στοιχείου τινὸς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀνωτέρου τῆς ψυχῆς. Ὁ Παῦλος

Αἱ ἐκφράσεις «φοβερὰ δόξα», «λιμὸς Θεοῦ» κ.λ.π. πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ἀντικειμενικῶς κατὰ τὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους παραγομένην ἐντύπωσιν, οὐχὶ δὲ ὑποκειμενικῶς, ὡς ιδιότητες τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ναὶ μὲν περὶ «ὀργῆς Θεοῦ» γίνεται λόγος καὶ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ (Ρωμ. 1,18 κἀ.), ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ ἡ ὀργὴ δὲν εἶναι ιδιότης τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον μάλιστα οὐδέποτε ὁ ἀπόστολος ἀναφέρει τὸν Θεὸν ὡς ὑποκείμενον τοῦ ρήματος «ὀργίζομαι». Ἡ ἔκφρασις ἀποδίδει τὸ συμβάν τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου.

29. ψυχὴ μου, ψυχὴ μου,
ἀνάστα, τί καθεύδεις;

30. Ὑμν. 3, 1-5. Βλ. ΗΛΙΑ ΣΤΓΚΕΛΛΟΓ. Ἀνακρεόντειον κατανυκτικὸν 13 ἐ.
Διατί ψυχὴ καθεύδεις;
διατί βλέπεις ὄνειρους;
διατί σκιαῖς παλαίεις;
διατί τρέχεις ἀθλήως;

Πρβλ. καὶ ΓΡΗΓΟΡΙΟΓ ΘΕΟΛΟΓΟΓ, *Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν*, 1 ἐ. ΛΕΟΝΤΟΓ ΒΑΣΙΛΕΩΣ, Ὡδάριον κατανυκτικὸν (*Christ-Paranikas*, σ. 48 ἐ.), στ. 55 ἐ.

31. α' 4, α' 2.

δεχόμενος, ὅτι αἱ ψυχικαὶ ἰκανότητες εἶχον ἀμαυρωθῆ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἀνεγνώριζεν ἐν τῷ ἀθρώπῳ δυνάμεις μὴ ἐπηρασθείσας ὑπ' αὐτῆς, εἰς τὰς ὁποίας δίδει τὰ ὀνόματα «νόησις» (νοούμενα), «ἔσω ἄνθρωπος» «συνείδησις»³². Πρέπει ὅμως ἐν προκειμένῳ νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς τὸν Ἀπόστολον οἱ θεολογικοὶ ὅροι ἦσαν ἐλαστικοὶ καὶ δὲν εἶχον λάβει εἰσέτι τὴν τεχνικὴν αὐτῶν σημασίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ δυνάμεις αὗται δὲν ἀπεδείχθησαν ἰκαναὶ νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν καθηκόντων, ὡς δεικνύει ἡ γενικὴ κυριαρχία τῆς ἀμαρτίας ἐπὶ τῆς προχριστιανικῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς θείας ἐπεμβάσεως πρὸς λύτρωσιν ἀπ' αὐτῆς. Βεβαίως ὁ Παῦλος παρὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν εἰσάγει καὶ νέον στοιχεῖον ἐν τῷ ἀθρώπῳ, τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν εἶναι μόνιμον στοιχεῖον τῆς προσωπικότητος ἢ ἰδιότητος αὐτῆς, ἀλλὰ δυνάμεις δημιουργουμένη διὰ τῆς ἐπίδράσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἢ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος³³, ὥστε τριχοτομικὴ θεωρία δὲν εὑρίσκεται ἐνταῦθα³⁴. Βραδύτερον ἡ διχοτομικὴ θεωρία περὶ ἀνθρώπου ἔγινε γενικῶς ἀποδεκτὴ κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀπολιναρίου, οὐδεμίαν δὲ ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι ὁ Ἀνδρέας εἶχεν ἀντίθετον ἀντίληψιν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος φύσει κατέχει δυνάμιν τινα ἀνωτέραν τῆς ψυχῆς καὶ ἰκανὴν νὰ καθοδηγήσῃ ταύτην. Οὕτω ἡ καλοῦσα φωνὴ δὲν εἶναι τοιαύτη τις δυνάμεις, π.χ. ἡ συνείδησις,³⁵. Ἐξ ἄλλου δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ

32. Ρωμ. 1, 18. 4,22. 2, 13-16. Βλ. Β. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ Στωϊκοί, σσ. 99-107, καὶ Ε. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, «Τὸ Εὐαγγέλιον καὶ αἱ θρησκείαι», ἐν Θεολογία, 19 (1948), σσ. 672-692.

33. Βλ. Ρωμ. 8,16, «αὐτὸ γὰρ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ».

34. Συνέσιος Πτολεμαῖδος. Ὕμνος 4, 275-280, διακρίνει σῶμα, ψυχὴν καὶ πνεῦμα. Ἡ ψυχὴ ὑπόκειται εἰς πάθη (βλ. καὶ 8,42 ἐ.), εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι καὶ οὗτος θεωρεῖ τὸ πνεῦμα ὡς τὴν καθοδηγοῦσαν καὶ φωτίζουσαν θείαν δυνάμιν κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐπενέργειαν. Κατ' ὀλίγον αἱ λέξεις ψυχὴ καὶ πνεῦμα ἐπλησίασαν κατὰ τὴν σημασίαν ἀλλήλας.

35. «Ὅτι ἡ συνείδησις δύνатаι νὰ ἐλέγξῃ τὰς κακὰς πράξεις δεικνύεται εἰς τὴν ἀκόλουθον στροφὴν.

ἐντεῦθεν καὶ κατεκρίθην,

ἐντεῦθεν κατεδικάσθην

ἐγὼ ὁ τάλας

ὑπὸ τῆς οικείας συνειδήσεως,

ἢ οὐδὲν ἐν κόσμῳ βιαιότερον.

Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι ἡ συνείδησις, πεπωρωμένη μέχρι τοῦδε, μόνον διὰ τῆς θείας

Ἄνδρας καὶ οἱ ἄλλοι ποιηταὶ ἀκολουθοῦν ἐνταῦθα τὴν λαϊκὴν πράξιν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀπευθύνεται πρὸς τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ἢ προσφωνεῖ ταύτην³⁶.

Εἰς τὸν *Μέγαν Κανόνα* καὶ τὰ λοιπὰ ποιήματα ἡ φωνὴ αὕτη διακρίνεται τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος ἐν γ' προσώπῳ, καὶ βεβαίως δὲν ὁμιλεῖ ὁ Θεὸς ἐνταῦθα. Δυνάμεθα ὅμως νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ φωνὴ αὕτη εἶναι θεία, προερχομένη ἐμμέσως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεία φωνὴ κατέχει ἐνδιαφέρουσαν θέσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ χριστιανικῇ γραμματείᾳ. Ὁ Παῦλος ἀποδίδει ταύτην κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ἐν τῷ ἀθρώπῳ κατοικοῦν καὶ κράζον, «ἀββᾶ ὁ πατήρ»³⁷, ὁ δὲ Ἰγνατίος ὁμιλεῖ περὶ φωνῆς καλούσης εἰς ἐπιστροφὴν καὶ προσέλευσιν πρὸς τὸν Πατέρα Θεόν³⁸. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ ἐν τῷ παρόντι ποιήματι καλοῦσα φωνή. Ὁ ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ καὶ πλήρει διαφθορᾶ διαβιῶν, αἰσθανόμενός ποτε ἐντὸς τῆς ψυχῆς του τὸ θεῖον Πνεῦμα νὰ ὁμιλῇ, ἀνακτᾷ τὴν δύναμιν τῆς κατανοήσεως τῶν ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ ὑποχρεώσεων αὐτοῦ. Οὕτω δὲ, ὡς ἐν θείᾳ ἐμπνεύσει, καλεῖ διὰ τῆς θείας φωνῆς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ. Οὕτω δέ, ὡς ἐν θείᾳ ἐμπνεύσει, καλεῖ διὰ τῆς θείας φωνῆς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων τούτων.

Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐπίγνωσις τῆς ἰδίας θέσεως, ἡ συναίσθησις τῆς ἀμαρτωλότητος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς μετανοίας εἶναι τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα ἀποβλέπει ἡ καλοῦσα φωνή, ἥτις, καθισταμένη προελεγκτῆς τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, γίνεται συγχρόνως αἰτία τῆς σωτηρίας.

κλήσεως ἡδύνατο νὰ καθαρθῇ καὶ διίδη τὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν τῶν πράξεων. Ἄλλωστε αὕτη δὲν δύναται νὰ διακριθῇ πλήρως ἀπὸ τὴν ἐλεγχομένην ψυχὴν, καθ' ὅσον εἶναι λειτουργία αὐτῆς.

36. Βλ. τοὺς λόγους τοῦ ἄφρονος πλουσίου «ψυχὴ, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά· φάγε, πίε, εὐφραίνου». Τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ δραματοποιημένην εἰκόνα.

37. Βλ. *Γαλ.* 4,6, «ἐξαπέστειλε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν κράζον, Ἄββᾶ, ὁ πατήρ», *Ρωμ.* 8,15 ἐ., «ἐλάβετε πνεῦμα υἰοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἄββᾶ, ὁ πατήρ· αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ».

38. Ἡ φωνὴ παρ' Ἰγνατίῳ καλεῖ «δεῦρο πρὸς τὸν πατέρα» (*Ρωμαίους* 7,3, *Φιλαδελφεῖς* 7,1). Βλ. F. J. DOLGER. «Θεοῦ φωνή, Die Gottesstimme bei Ignatius von Antiochien, Kelsos und Origenes», *Antike und Christentum*, 5 (1936), σσ. 218-223.

Συναίσθησις τῆς
ἀμαρτίας.

Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τοῦ ὑπὸ τῆς θείας φωνῆς
ἐλέγχου τῶν πράξεων τοῦ ἐν ἀμαρτία ζῶντος
εἶναι ἡ συναίσθησις τῆς τραγικῆς του θέσεως,
τὴν ὁποίαν ἄλλως ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῇ. Ὡς ἄσωτος υἱὸς
διαβλέπει τώρα, ὅτι ἡ ἐν ἀποστασίᾳ ἀπόλαυσις τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν
οὔτε κἀν προσωρινὴν εὐτυχίαν προσφέρει, διότι ἄμεσος ἀκόλουθος
ταύτης ἔρχεται ἡ γύμνωσις τῆς ψυχῆς καὶ κενότης, ἡ πλήρης πτώχευσις
τῆς ζωῆς.

Ἡ συναίσθησις αὕτη ἄγει αὐτὸν εἰς τὴν ἐξομολόγησιν τῶν ἀμαρ-
τιῶν, τῶν ὁποίων τὸ βᾶρος εἶναι τόσον καταθλιπτικόν, ὥστε ἀδυνατεῖ
νὰ βαστάσῃ μόνος καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπορρίψῃ τοῦτο ἐκτὸς ἑαυτοῦ,
καθιστῶν καὶ ἄλλα πρόσωπα, ἰδίως δὲ τὸν Θεόν, κοινωνὰ τῶν τραγικῶν
αὐτοῦ μυστικῶν. Ἡ ἐξομολόγησις τῶν ἀμαρτιῶν, ἀπαντῶσα σποραδι-
κῶς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις "Ἑλλησιν"³⁹, ἦτο ἤδη ἐν πράξει κατὰ τοὺς
ἀρχαιοτάτους χρόνους τῆς ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας, φέρουσα ὁμαδικὸν
χαρακτῆρα, καθ' ὅσον περιελάμβανε τὰς ἀνομίας τοῦ Ἰσραὴλ ὡς
ἐθνικοῦ συνόλου, ἀκόμη δὲ καὶ τῶν προγόνων⁴⁰. Χαρακτηριστικὰ
παραδείγματα ἐξομολογήσεως ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης δύνανται νὰ
θεωρηθῶν τὰ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ⁴¹ καὶ τοῦ τελῶνου⁴². Ἐδῶ ἡ ἐξομολόγη-
σις εἶναι προσωπικῆ.

Συχνοτάτη χρῆσις τοῦ στοιχείου τῆς ἐξομολογήσεως γίνεται ἐν τῇ
ὑμνογραφίᾳ τῆς Ἐκκλησίας⁴³, οὐδαμοῦ ὅμως λαμβάνει τόσην ἔκτασιν
ὅσην ἐν τῷ *Μεγάλῳ Κανόνι*. Εἰς τὴν κλῆσιν τῆς φωνῆς, ὅπως ἀνανήψῃ καὶ
ἀναλογισθῇ τὰς πράξεις, καὶ προσαγάγῃ ταύτας «ἐπ' ὄψεσιν»,

Ἄνανηψον, ὦ ψυχὴ μου,
τὰς πράξεις σου ἅς εἰργάσω

39. Βλ. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ. Ἀποφθέγματα. 217 Δ, 229 Δ.

40. Βλ. Κριτ. 10,9 ἔ. Ἱερ. 3,25. 14, 20. Δαν. 9,16. Νεεμ. 9,2.

41. Λουκᾶ 15,18. «πάτερ, ἤμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου καὶ οὐκέτι
εἰμι ἄξιος καλεῖσθαι υἱὸς σου».

42. «Ὁ Θεὸς ἰλάσθητί μοι τῷ ἀμαρτωλῷ». Λουκᾶ 18,9.

43. Βλ. π.χ. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ. *Εἰς τὴν θείαν Μετάληψιν*

Ἄπο ῥυπαρῶν χειλέων,
ἀπὸ βδελυρᾶς καρδίας,
ἀπὸ ἀκαθάρτου γλώσσης,
ἐκ ψυχῆς ἐρρυπωμένης ...

Ἡμαρτον ὑπὲρ τὴν πόρνην.

ἀναλογίζου

καὶ ταύτας ἐπ' ὄψεσι προσάγαγε⁴⁴,

ὁ ἁμαρτωλὸς ἀπαντᾷ διὰ τῆς ἐξομολογήσεως, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἰκονίζεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὡς ἐν μυστικῇ συντριβῇ ἔκθεσις τῶν πεπραγμένων πρὸς τὸν Θεὸν ἢ τὸν ἐπὶ γῆς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς κραυγὴ πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις, ἰδίως δὲ πρὸς τὸν οὐράνιον θρόνον τοῦ Θεοῦ·

Πρόσεχε,
οὐρανὲ καὶ λαλήσω,
γῆ ἐνωτίζου φωνῆς
μετανοούσης Θεῶ⁴⁵.

Ἐφ' ὅσον ἡ ἔκτασις τῆς παρανομίας ἦτο τεραστία, ἀνάλογος πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ συντριβὴ καὶ ἐξομολόγησις, γνωστοποιουῖσα ταύτην πανταχοῦ. Οὕτω ἡ κατάστασις τοῦ ἁμαρτωλοῦ θεωρεῖται ὡς ἐλαφρυνόμενη ἀπὸ τοῦ μεγάλου βάρους τῶν μυστικῶν του. Ὅσον περισσότεροι μετέχουν τοῦ ἐπαισχύντου μυστικοῦ τόσον ἐλαφρότερος καθίσταται ὁ ζυγὸς του.

Καθ' ὅσον ἀναπτύσσεται ἡ θρησκευτικὴ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ εὐρύνονται αἱ πνευματικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, κατὰ τοσοῦτον καθίσταται ταπεινότερα καὶ ἡ περὶ ἑαυτοῦ ἀντίληψις. Ἀπέναντι τῆς ἀγιότητος καὶ μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὴν ἰδικήν του μικρότητα καὶ ἁμαρτωλότητα, ἡ ἐπίγνωσις δὲ αὕτη ὀδηγεῖ εἰς τὴν αὐτοκατηγορίαν, ἔχνη τῆς ὁποίας εὐρίσκονται βεβαίως ἐν αὐτῇ τῇ ἐξομολογήσει. Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ βραδέως ἀναπτύσσεται τοιαύτη τάσις, καθ' ἣν οἱ Ἰσραηλῖται αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ὡς πονηροὺς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀνθρώπους⁴⁶. Ὁ ψαλμωδὸς εὐρίσκει ἑαυτὸν ὡς δεδεμένον τῇ ἁμαρτίᾳ ἤδη ἀπ' αὐτῆς τῆς συλλήψεώς του⁴⁷.

Ἡ ἐκδηλωθεῖσα καὶ πάντοτε ἐκδηλουμένη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν

44. 8' 3.

45. Παράβαλε τὴν ἐκφραστικὴν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς λόγους τοῦ ἀσώτου, «ἤμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου».

46. Βλ. Ἑσδρ. 9,13.

47. Ψαλμ. 50,5.

Ἰδοὺ γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην,
καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσθησέ με ἡ μήτηρ μου.

ἀνθρωπότητα, ἰδίως ἐν τῇ ἀπολυτρωτικῇ θυσίᾳ τοῦ Χριστοῦ, ὅπως περιγράφεται ἐδῶ,

Τὸ σῶμα σου καὶ τὸ αἷμα
σταυρούμενος ὑπὲρ πάντων
ἔθυσας, Λόγε,
τὸ μὲν σῶμα ἵνα ἀναπλάσῃς με.
τὸ δὲ αἷμα ἵνα ἀποπλύνῃς με,⁴⁸

δίδει περισσοτέραν εὐκαιρίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅπως ἀντιληφθῇ σαφῶς τὴν τραγικὴν σημασίαν τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐπομένως ὅπως ἐκτιμῆσθαι δεόντως τὴν ἀδυναμίαν του. Οὕτω προστίθεται εἰς τὴν συναισθησιν τῆς ἁμαρτίας ἰσχυροτάτη τάσις πρὸς αὐτοκατηγορίαν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος τύπτων τὸ στήθος ἀνακηρύσσει ἑαυτὸν ὡς ἁμαρτήσαντα ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους⁴⁹ καὶ ὡς ἀνάξιον νὰ θεωρηταί υἱὸς Θεοῦ, καὶ ἐν γένει χαρακτηρίζει μεθ' ὑπερβολῆς τὴν κατάστασίν του.

Οὐ γέγονεν ἐν τῷ βίῳ
ἁμάρτημα οὐδὲ πράξις
ἦν ἐγώ, Σῶτερ,
οὐκ ἐπλημμέλησα⁵⁰.

Ἔτερον στοιχεῖον τῆς συναισθήσεως τῆς ἁμαρτίας εἶναι ὁ θρῆνος, ὅστις συνακολουθεῖ πάντοτε τῇ ἀπωλείᾳ κοσμικῶν ἢ πνευματικῶν ἀγαθῶν. Θρῆνου παραδείγματα εὐρίσκομεν πλεῖστα ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ⁵¹. Οἱ θρῆνοι τοῦ Ἱερεμίου περιγράφουν τὸν πόνον διὰ τὴν ἀπώλειαν καὶ κοσμικῶν καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν, μετ' ἰδιαιτέρας ἐμφάσεως ἐπὶ τῶν τελευταίων. Ἐν δὲ τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ θρῆνος ἢ κλαυθμὸς παρίσταται ὡς ἡ ἄμεσος ἐκδήλωσις τῶν συναισθημάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἡ ἁμαρτία, οὕσα ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἀστοχία, παράβασις καὶ τελικῶς ὡς ἀπώλεια, προκαλεῖ πόνον καὶ θρῆνον εἰς ὅσους κατανοοῦν τὴν ἀληθῆ σημασίαν αὐτῆς⁵². Ἡ

48. 8' 18.

49. Τὸν ὑπὲρ τὴν φύσιν πᾶσαν τῶν ἀνθρώπων ἁμαρτήσαντα (θ' 25).

50. 8' 4.

51. Βλ. *Ματθ.* 22,13, «ἐκβάλετε αὐτὸν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων».

52. Βλ. τὴν μυρίσασαν τὸν Κύριον πόρνην. «Καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἦν ἐν τῇ πόλει, ἁμαρτωλὸς ... κλαίουσα, τοῖς δάκρυσιν ἤρξατο βρέχουσα τοὺς πόδας αὐτοῦ», *Λουκᾶ* 7,37 ἔ. Πρβλ. καὶ τροπάριον Κασσιανῆς.

θαυμασία ἀποστροφή τοῦ Παύλου, «ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος! τίς με ρύσεται ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;»⁵³ ἐκφράζει τὸν πόνον τοῦ ἀνθρώπου—ἀκριβέστερον μάλιστα τῆς ἀνθρωπότητος ὁλοκλήρου—διὰ τὸ ἀδιέξοδον, εἰς τὸ ὁποῖον περιήγαγεν ἑαυτὸν.

Ἡ Ὁ Μέγας Κανὼν, προϋποθέτων ἤδη τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπενεργείας τῆς θείας φωνῆς καὶ τῆς συναισθήσεως τῆς ἁμαρτίας, ἀρχεται διὰ θρηνηφιδίας, τὴν ὁποίαν συνεχίζει καθ' ὅλην τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος.

Πόθεν ἄρξομαι θρηνεῖν
τὰς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις;⁵⁴
Τὰ δάκρυα
τὰ τῆς πόρνης οἰκτίρμων,
κἀγὼ προβάλλομαι⁵⁵,
Καὶ σταγόνας στάλλαξον δακρύων σου⁵⁶.
Τὰ δάκρυα, Σῶτερ, τῶν ὀμμάτων μου
καὶ τοὺς ἐκ βάθους στεναγμούς⁵⁷

Ἄλλ' ὁ θρῆνος δὲν ἰκανοποιεῖ τὰς ψυχικὰς ἀνάγκας τοῦ ἁμαρτωλοῦ. Εἶναι δυνατὸν οὗτος νὰ λυπηθῆται καὶ νὰ θρηνηῖ κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ διαφόρους λόγους, ἀλλ' ἂν εἰς τὸν θρῆνον δὲν ἐνυπάρχη τὸ στοιχεῖον τῆς ἐπιστροφῆς, καθίσταται οὗτος κενὸς καὶ δυνατὸν νὰ σημαίνῃ λύπην διότι ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἐν ἁμαρτίᾳ ἀγαθῶν δὲν ἦτο πλήρης. Σημασίαν ἔχει ἡ εἰς μετάνοιαν ἄγουσα λύπη, ἥτις γεννωμένη ἐκ τῆς ὀδυνηρᾶς καταστάσεως τῆς ἁμαρτίας, κραταιοῦται ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὁ

53. Ρωμ. 7,24. Παραδείγματα θρήνου ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει βλ. ἐν ΜΕΘΟ ΔΙΠΙ Συμπόσιον τῶν Δέκα Παρθένων, στροφή 8,

Θρηνοῦσι βαρύστονοι κόραι πυλῶν πικρῶς
νυμφῶνος ἔξω καὶ βοῶσι γοερῶς.

καὶ εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ *Εἰς τὸ Πάσχα ἔργον* τοῦ ΜΕΛΙΤΙΝΟΥ ΣΥΡΕΒΕΝ ΡΩΜΑΝΟΥ Κοντάκιον εἰς τὴν Πόρνην (ΡΗΗΝ *Analecta Sacra* 1,85 ἐ. στροφή 2),

Κλαίω, πενθῶ, στενάζω.

Διὰ τὸν θρῆνον τῶν μοναχῶν γενικῶς βλ. Α. ΦΙΤΡΑΚΙ *Ταῖς τῶν δακρύων ροαῖς*, Ἀθῆναι, 1945.

54. α' 1.

55. β' 10.

56. δ' 3.

57. στ' μέρος πρῶτον. 1. Βλέπε κάθισμα τῆς Μ. Τρίτης, «ἐκ βάθους στενάξουσιν, Ψαλμ. 129, «ἐκ βάθων ἐκέκραξά σοι», Π. ΜΗΡΑΓΙΩΤΟΥ *Αἰ ψαλμοὶ τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ψαλτηρίου*, Ἀθῆναι 1928, σ. 88 ἐ.

Θεὸς ἔπαθε διὰ τὰς ἁμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ζητεῖ τὴν ἐπιστροφὴν του. Οὕτω κύριον στοιχεῖον τῆς συναισθήσεως τῆς ἁμαρτίας καθίσταται ἡ μετάνοια.

Μετάνοια.

Ἡ ἔννοια τῆς μετανοίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάλεσε τὴν ἀνθρωπότητα ὁ Κύριος ἤδη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἐπιγείου ἔργου του, ἀκολούθως δὲ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ⁵⁸, εἶναι διττὴ, διὰ μὲν τοὺς μακρὰν τοῦ Χριστοῦ ζῶντας σημαίνει ἐπιστροφὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῆς ἀπιστίας, διὰ δὲ τοὺς πιστοὺς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀγιότητα ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἔργων. Καθίσταται λοιπὸν ἡ μετάνοια τὸ κύριον μέσον ἀνασυνδέσεως τῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θείου θελήματος σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου αἵτινες εἶχον διακοπῆ ἕξ αἰτίας τούτου. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις μερίδος θεολόγων τῆς πρώτης Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας⁵⁹, αἱ εὐκαιρίαι μετανοίας δὲν περιωρίσθησαν διὰ τοὺς πιστοὺς, ἀνυψώθη δὲ αὕτη εἰς ἓν ἐκ τῶν κυρίων μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας.

Μοναδικὴ λύσις τῆς συναισθήσεως τῆς ἁμαρτίας εἶναι ἡ μετάνοια, τὰ δὲ ἀνωτέρω ἐξετασθέντα στοιχεῖα ἀποτελοῦν προπαρασκευαστικὸν στάδιον δι' αὐτήν· ἐξομολόγησις, αὐτοκατηγορία, θρῆνος ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ. Ἀποτελεῖ αὕτη τὴν μόνην διέξοδον ἐκ τῆς τραγικῆς θέσεως τοῦ ἁμαρτωλοῦ, τὴν ὁποίαν οὗτος καλῶς συναισθάνεται πλέον. Δι' ὃ μετὰ δακρύων⁶⁰ μετανοεῖ διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν διαγωγὴν του⁶¹.

Ἡ οὐσία τῆς μετανοίας ἔγκειται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῆς «πρὶν ἀλογίας», τῶν ἐγωϊστικῶν, ἐσκοτισμένων καὶ παραλόγων διανοημάτων, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ ἡ κυριολεκτικὴ σημασία τῆς λέξεως μετανοεῖν, μεταβάλλειν νοῦν, σκέψιν, ἢ ἀντικαθιστᾶν τὰς παλαιὰς παραλόγους σκέψεις διὰ νέων ὀρθῶν σκέψεων. Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν νοῦν οὔτε ἀποτελεῖ τάσιν πρὸς θεωρητικὴν μόνον κατάληψιν τοῦ Θεοῦ. Ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν ὑπὸ καθολικὴν σημασίαν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος

58. Βλ. *Μάρκ.* 1,15 καὶ παράλληλα, *Πράξ.* 2,38. 17, 30. Βλ. *Τιμ.* 2,25. *Ἐβρ.* 6,1. *Ἀποκ.* 2,5.

59. Βλ. ἰδίως *Ποιμένα Ἐρμᾶ*, ὅστις δέχεται μίαν μόνον ἐπὶ πλέον εὐκαιρίαν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν.

60. Καὶ προσάγαγε Θεῶ
ἐν μετανόῃ δάκρυα (α' 2).

61. Γῆ ἐνωτίζου φωνῆς
μετανοούσης Θεῶ (β' 2).

σκέπτεται καὶ ἐνεργεῖ βάσει τῆς ἐκφρασθείσης βουλήσεως τοῦ Θεοῦ· οὕτω θέλει τὸν ἄνθρωπον ὄχι μόνον φιλόσοφον τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐργάτην τοῦ ἀγαθοῦ. "Ὅθεν ἔρχεται τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῆς μετανοίας, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν προτέρων πονηρῶν πράξεων καὶ ἡ ἀνάληψις ἔργων ἀγίων.

Δικαίους οὖν ζήλωσον,
ἀμαρτωλοὺς ἐκτρέπου
καὶ ἐξιλέωσαι Χριστὸν
προσευχαῖς τε καὶ νηστείαις
καὶ ἀγνείᾳ καὶ σεμνότητι⁶².

Οὕτω ἡ μετάνοια λαμβάνει ριζικὴν μορφήν, συνεπαγομένη τὴν πλήρη ἄρνησιν τῶν παλαιῶν σκέψεων καὶ πράξεων, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸ ἐγώ, τὴν προσωπικότητα τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου,⁶³ καὶ τὴν ἀνακαίνισιν ἢ ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς νέαν ζωὴν, τῆς ὁποίας ἐκδηλώσεις εἶναι αἱ ἔνθεοι πράξεις, ἡ καθαρὰ θυσία, ὁ ἀνεπίληπτος βίος⁶⁴.

Πράξει καὶ γνώσει καὶ θεωρίᾳ
βίον ἀνακαινίσθητι.

Πρὸς πλήρη οἰκείωσιν τῶν καρπῶν τῆς μετανοίας ἀπαιτεῖται διαρκὴς προετοιμασία, μέριμνα, ἀγών. Ὁ παρῶν βίος εἶναι ἀπλοῦν στάδιον τῆς καθόλου ζωῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ, κατὰ ὠραίαν εἰκόνα ἔχουσιν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν Παῦλον, οἱ ἄνθρωποι παρίστανται ὡς ἀθληταὶ ἢ στρατιῶται ἀγωνιζόμενοι διὰ τὴν νίκην καὶ τὸν στέφανον τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Ἀνάστηθι καὶ κατασκόπευσον
ὡς Ἰησοῦς τὸν Ἀμαλήκ⁶⁵
Γρηγόρησον, ὦ ψυχὴ μου,
ἀρίστευσον ὡς ὁ μέγας ἐν Πατριάρχαις⁶⁶.

Αἱ μεγάλαι δυσχέρειαι τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ ἔλξις τῶν τερπνῶν τοῦ βίου προκαλοῦν ἀπροθυμίαν καὶ ὑπνωσιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θέλει νὰ

62. θ' 64.

63. Βλ. καὶ *Ματθ.* 16,24, *Κολ.* 3,2 ἐ.

64. α' 8.

65. στ' μέρος πρῶτον 11.

66. δ' 9.

ἀποσπάση τὴν ψυχὴν ὁ ποιητής. "Ἄνθος εἶναι ὁ βίος, τὸ ὁποῖον παρέρχεται ταχέως, ὁ χρόνος εἶναι σύντομος, ὁ Κριτής εἶναι εἰς τὴν θύραν.

Ἐγγίζει, ψυχὴ τὸ τέλος,
 ἐγγίζει καὶ οὐ φροντίζεις,
 οὐχ ἐτοιμάζει.
 Ὁ καιρὸς συντέμνει,
 διανάστηθι,
 ἐγγὺς ἐπὶ θύραις
 ὁ Κριτής ἐστίν.
 Ὡς ὄναρ, ὡς ἄνθος,
 ὁ χρόνος τοῦ βίου τρέχει,
 τί μάτην ταραττόμεθα;⁶⁷

Ἄλλὰ πάντως, οὔτε ὁ ἀγὼν οὔτος δύναται νὰ φέρῃ πλήρη τὴν λύτρωσιν, ἥτις χορηγεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος πρέπει, κατὰ τὴν παύλειον ἔννοιαν τῆς πίστεως, νὰ ἀποθέσῃ ὁλόκληρον τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ εἰς τὸν Θεόν.

Ἄλλ' ἐν μετανοίᾳ με παράλαβε
 καὶ ἐν ἐπιγνώσει ἀνακάλεσαι⁶⁸.

Ἡ Βεβαιότης
 τῆς Σωτηρίας.

Ἡ σωτηρία δὲν ἐξασφαλίζεται διὰ μόνου τοῦ ἔργου τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ', ὡς ὁ Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος ἐπιγραμματικῶς καθώρισεν, εἶναι κοινὸν προῖόν δύο παραγόντων, τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου⁶⁹. Ἡ ἐνέργεια καὶ προσπάθεια τῶν παραγόντων τούτων δὲν περιορίζεται εἰς τινα χρονικὴν στιγμήν, ἀλλ' εἶναι συνεχῆς. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ θείου στοιχείου διὰ τῆς ἐλεγχούσης φωνῆς ἀποτελεῖ μόνον τὴν ἀρχὴν τῆς θείας ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ προσώπου, πρὸς συνέχισιν δὲ ταύτης προϋποτίθεται κατὰ τὸν *Μέγαν Κανόνα*, συμφωνοῦντα καὶ ἐν τούτῳ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἢ ἀνάληψις πρωτοβουλίας ὑπὸ τούτου, ἀντιλαμβα-

67. δ' 2. Ἡ ἔμμοнос προσήλωσις εἰς τὴν πονηρὰν κατάστασιν ψέγεται μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὸ Κοντάκιον τοῦ ΡΩΜΑΝΟΥ εἰς τὴν πόρνην (Pitra. *Analecta sacra* I, 85), οὐδέποτε τῶν κακῶν ἀποστῆναι βούλομαι.

68. δ' ἐπωδός.

69. «Τοῦτο τὸ ἔργον Θεοῦ ἐστὶ καὶ ἡμῶν», *Πρὸς Πολύκαρπον*, 8,2.

νομένου τὴν ἰδίαν ἀδυναμίαν καὶ ἀναθέτοντος ἑαυτὸν εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τελείωσιν τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας.

Διὰ τοῦτο εἰς τὸν Κανόνα καταλαμβάνουν σπουδαίαν θέσιν αἱ πρὸς τὸν Θεὸν ἱκεσίαι περὶ σωτηρίας, τὰς ὁποίας λόγῳ τῆς βαθείας του μετανοίας λαμβάνει τὸ θάρρος νὰ ἀπευθύνῃ ὁ ἁμαρτωλός. Κατὰ τὴν τεχνικὴν τοῦ ποιήματος, αἱ ἱκεσίαι ἀπαντοῦν συνήθως εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῶν πλείστων ἐκ τῶν στροφῶν, ἐνίοτε δὲ εἰς ἐπωδόν, ὡς αἱ

Ἄρον τὸν κλοιὸν
ἀπ' ἐμοῦ τὸν βαρύν.

Ἄλλ' ὡς εὐσπλαχνός μοι δοὺς
παραπτωμάτων ἄφεσιν.

Ἄλλ' ὡς ἡμέρας υἱὸν
Σωτήρ, ἀνάδειξόν με⁷⁰.

Τοιαῦται ἐκφράσεις ζωγραφίζουσι τὴν παρὰ τῷ ἁμαρτωλῷ ἐλπίδα σωτηρίας, ἣτις εἶναι κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον ἰσχυρὰ καθ' ὅσον τὰ ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς προσαγόμενα παραδείγματα πορνῶν, τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν λυτρωθέντων ἀποδεικνύουσι τὴν πρὸς τὸν ἄνθρωπον μακροθυμίαν καὶ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, τοῦ πατρὸς τῶν οἰκτιρμῶν⁷¹, τοῦ ὁποίου οὐσιαστικὴ ἰδιότης εἶναι ἡ κατοχὴ καὶ παροχὴ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ζωῆς καὶ φωτός.

70. Βλ. ἐπίσης

Ἄλλ' ὡς ἱατρός, Χριστέ, ἀμφότερα
διὰ μετανοίας μοι θεράπευσον.
Ἀπόλουσον, πλύνον, δεῖξον χιόνος,
Σωτήρ μου, καθαρώτερον

καὶ πλεῖστα ἄλλα. Ἡ θέσις τῶν ἱκεσιῶν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει εἶναι γνωστὴ. Ὡς συγγενῆ πρὸς τὸ θέμα τοῦ Μεγάλου Κανόνος πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ Ὕμνον πρὸς Θεόν, 36 ἔ.

Πάτερ, ἴλεως γενοῦ μοι
διὰ παντὸς θεραπεύειν
τὸ σέβασμα τοῦτο δός μοι
τὸ δ' ἁμάρτημα ρύψον,
τὸ συνειδὸς ἐκκαθαίρων,

τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν Κοντάκιον εἰς τὴν Τυροφάγον, 14 ἔ., ἰδίως τὴν ἐπωδὸν «ἐλέημον, ἐλέησόν με τὸν παραπεσόντα», καὶ πλεῖστα ἄλλα ποιήματα.

71. α' 21.

Ὡς φῶς καὶ φῶτα καὶ ζῶν
καὶ ζωὰς ζωοποιούσαν
καὶ φωτίζουσαν τὰ σύμπαντα⁷².

Τέλος ἡ ἐλπίς καταντᾷ εἰς βεβαιότητα περὶ τῆς σωτηρίας:

Σὺ εἶ ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς,
σὺ εἶ ὁ πλαστοουργός μου,
ἐν σοί, Σωτήρ, δικαιωθήσομαι⁷³.

Οὕτω, ὅσον ὑπερβαλλόντως καὶ ἂν τονίζεται ὁ μέγας βαθμὸς τῆς διαφθορᾶς καὶ ἡ ἀπελπιστικὴ θέσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνάγκη τοῦ θρήνου διὰ τὸ ψυχικὸν κατάντημα καὶ τοῦ φόβου διὰ τὴν ἐπερχομένην τιμωρίαν, ἡ ψυχὴ δὲν ἀφίνεται μετεωρομένη εἰς τὴν ἀμφιβολίαν. Δίδεται καὶ ἐνταῦθα ἀπάντησις παρομοία πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη ἀνωτέρω τοῦ Παύλου.

«Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος! Τίς με ρύσεται ἀπὸ τοῦ σώματος τούτου τοῦ θανάτου; Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν»⁷⁴.

Αὕτη εἶναι ἡ λύσις τοῦ δράματος τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἥτις διαγράφεται πολλαχοῦ τοῦ ποιήματος συντόμως καὶ ἀκροθιγῶς, ὡς συμβαίνει μὲ τὴν λύσιν καὶ τῶν θύραθεν δραματικῶν ἔργων. Ἡ κατάστασις τοῦ παρὰ τὸν Θεὸν ζῶντος ἀνθρώπου, ἀνανεωθέντος καὶ ἀναγεννηθέντος, δὲν περιγράφεται, ἀλλ' ἡ περιγραφή τῆς τρομερᾶς ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ καταστάσεως ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐνοήσωμεν τί θὰ εἶναι ἡ ὄλως ἀντίθετος τοιαύτη νέα ζωὴ⁷⁵: ἄπρονος, ἄφοβος, πλήρης γαλήνης, ἀγαλλιᾶσεως καὶ μακαριότητος, προερχομένης ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας.

5. ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΝ Τῷ ΜΕΓΑΛῶ ΚΑΝΟΝΙ

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως εἶναι ὅτι ἀπασχολεῖται ἐπιμόνως περὶ θεολογικὰ ζητήματα, ἰδίως μάλιστα περὶ τὰ

72. θ' Δοξαστικόν.

73. γ' 6.

74. Ρωμ. 7,24.

75. Φράσεις τινές, ὡς ἡ παυλείου καταγωγῆς «ἡμέρας υἰός», δεικνύουν τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐν τῷ σκότει ζῶν τῆς ἁμαρτίας. Εἶναι προφανές ὅτι ἐφ' ὅσον ἔλλειπει ἡπεριγραφή τῆς ζωῆς ἀπὸ τοῦ κανόνος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μυστικά στοιχεῖα εἶναι ἐλάχιστα.

συνταράξαντα τὰς συνειδήσεις τῶν Χριστιανῶν ἐπὶ αἰῶνας. Ἡ διαπραγματεύσεις τοῦ κυρίου θέματος τοῦ *Μεγάλου Κανόνος* δὲν διακόπτεται ὑπὸ τοιούτων θεολογικῶν παρεκβάσεων, ἀλλ' ὡς ἐν παντὶ κανόνι, τὸ προτελευταῖον τροπάριον ἐκάστης τῶν ᾠδῶν αὐτοῦ (δοξαστικὸν ἢ τριαδικὸν) εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν Τριάδα. Πρωτότυπον θεολογίαν βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρωμεν ἐνταῦθα, καθ' ὅσον γενικῶς τὰ τροπάρια ἐπαναλαμβάνουν ὑπὸ τύπον δοξολογίας ὅ,τι διεξοδικῶς ἀναπτύσσεται εἰς δογματικὰς πραγματείας τῶν Πατέρων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἄνδρέας, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ αὐτοκράτορος Φιλιππικοῦ Βαρδάνου, εἶχε προσχωρήσει κατὰ τὸ 713 εἰς τὸν Μονοθελητισμὸν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἀπεσπάσθη μετ' ὀλίγον. Εἰς τὸν Κανόνα οὐδὲν μονοθελητικὸν ἔχνος ἀναφαίνεται, ἀλλ' οὔτε καὶ πολεμικὴ κατ' αὐτοῦ ὑπάρχει. Ἦτο προφανῶς μετριοπαθὴς καὶ ἀδιάφορος ἐναντι τῶν δογματικῶν λεπτομερειῶν. Ἀπήχησις τῶν παλαιότερων θεολογικῶν ἐρίδων, ἰδίως τῶν σχετιζομένων πρὸς τὸ τριαδικὸν δόγμα, εἶναι εὐδιάκριτος. Πληθὺς ὄρων καὶ ὀνομάτων χρησιμοποιεῖται πρὸς περιγραφὴν τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν μορφήν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐνότητα αὐτοῦ ἐκφράζουν οἱ ὄροι μονὰς ἀπλῆ, ἀπλῆ οὐσία, ἀδιαίρετος, ἀμέριστος τῆ οὐσία, ὁμοούσιος, ὁμοβασιλῆιος, σύνθρονος, ἀσύγχυτος τοῖς προσώποις, τὴν δὲ τριαδικότητα αὐτοῦ οἱ ὄροι Τριάς διαιρητὴ προσωπικῶς¹. Ἔτεροι ὄροι, ὡς ὑπερούσιος, ἁγία, φῶς, ζωὴ, ψυχὴ, πατὴρ οἰκτιρμῶν, εὐσπλαγχνος, ἀναφέρονται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι δὲ προφανῆς ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ προτιμῶνται ὄροι σχετικοὶ πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, ἐξ εὐσπλαγχνίας ἀποδίδοντας τὴν ζωὴν καὶ ἁγιότητα εἰς αὐτόν.

Τὸ πρῶτον πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος ἰδιαίτερώς καλεῖται Θεός, Πατὴρ, Πατὴρ ἀναρχος, γεννήτωρ Λόγου Θεοῦ, τὸ δεύτερον Υἱός, συνἀναρχος Υἱός, Λόγος τοῦ Πατρός, τὸ δὲ τρίτον, Πνεῦμα ἅγιον, θεῖον Πνεῦμα, Πνεῦμα εὐθές, Πνεῦμα ζῶν, Παράκλητος ἀγαθός. Ὁ Υἱὸς θεωρεῖται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀναμιγνυόμενον εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς κατευθύνσεως τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος. Καίτοι ὅμως τονίζεται ἡ ἐνανθρώπησις αὐτοῦ², γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς προϋπάρξεως καὶ τῆς ἐν τῇ δημιουργίᾳ

1. Καθίσταται οὕτω φανερόν, ὅτι ἡ ἐνότης τοῦ Θεοῦ προσελκύει περισσοτέραν τὴν προσοχὴν τοῦ Ἄνδρέου.

2. ε' Θεοτοκίον, στ' Θεοτοκίον.

συμμετοχῆς αὐτοῦ³. Ὡς σώσας τὸν κόσμον, καλεῖται Σωτὴρ καὶ λυτρωτῆς, ὡς μέλλων δὲ νὰ κρίνῃ αὐτόν, κριτής. Εἶναι καλὸς ποιμὴν, γλυκὺς, δικαιοκρίτης, γνώστης, βασιλεὺς, δεσπότης⁴.

Ἡ Θεοτόκος εἶναι ἀξία τιμῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον ἐτιμήθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτῆς, ὅπως καταστῆ μήτηρ του⁵. Καλεῖται δέσποινα ἀγία, θεοδόχος γαστήρ, θρόνος Κυρίου, παρθένος, θεογεννήτωρ. Δύναται νὰ μεσιτεύσῃ μεταξύ ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ, νὰ βοηθῇ τὸ κράτος καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἀκόμη καὶ νὰ σώζῃ τούτους⁶.

6. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΑΝΟΝΟΣ

Ἐφ' ὅσον μέχρι τοῦδε οὐδεμία ἐρμηνευτικὴ ἐργασία ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κανόνος, εἶναι εὐλογον, ὅτι οὐδὲ ἐπισταμένη ἀξιολόγησις τοῦ θέματος καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ἐγένετο. Ἐπειδὴ ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ μῆκος τοῦ Κανόνος καὶ αἱ συχναὶ ἐπαναλήψεις διαθέτουν δυσμενῶς τὸν ἐρευνητὴν, ἐκφράζεται ἐνίοτε ἡ γνώμη περὶ μικρᾶς σχετικῶς ἀξίας τοῦ ποιήματος¹. Ἡ κρίσις ὅμως περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας λογοτεχνικῶν ἔργων παλαιότερας ἐποχῆς πρέπει νὰ στηρίζεται ὄχι ἐπὶ τῶν αἰσθητικῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἰδίας ἡμῶν ἐποχῆς, ἀλλ' ἐπὶ κριτηρίων τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐγράφησαν, εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον οἱ Βυζαντινοὶ ἠρέσκοντο εἰς ποιήματα τοῦ εἴδους τοῦ Μεγάλου Κανόνος. Οὕτω ὁ Κανὼν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς πλήρως προσαρμοζόμενος εἰς τὰς αἰσθητικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του, ἀλλ' ἐκτὸς τούτου αἱ ἐπαναλήψεις αὐτοῦ δὲν ἀποτελοῦν πάντοτε λογοτεχνικὸν μειονέκτημα διὰ τὴν ποιήσιν, ἡ δὲ χρῆσις τοῦ Κανόνος εἰς τὴν λατρείαν προσφέρει μίαν ἐπὶ πλέον δικαιολογίαν διὰ τὴν κατ' ἐπανάληψιν διδομένην ἔμφασιν ἐπὶ τινων σημείων.

Τὸ συμπέρασμα τῆς παρουσίας μελέτης εἶναι ὅτι ὁ Κανὼν καὶ ἀπὸ αἰσθητικῆς καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως κατέχει ἐκλεκτὴν θέσιν ἐν

3. Ὁ κτίσας τοὺς αἰῶνας ε' 8.

4. γ' 5, γ' 6, δ' 7, δ' 5, ε' 3, ε' 6.

5. ζ' Θεοτοκίον.

6. Βλ. Θεοτοκία. Ἡ ὁμοίότης τινῶν ἐκ τῶν ἐκφράσεων τούτων πρὸς τοιαύτας τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου εἶναι προφανής, δὲν παρίσταται ὅμως ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ αὕτη ἐκ πιθανῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐνὸς ποιήματος ἐπὶ τοῦ ἄλλου, καθόσον τὰ διὰ τὴν Θεοτόκον χρησιμοποιούμενα κοσμητικὰ ἐπίθετα καὶ ὀνόματα ἦσαν κοινὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τόσο ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ ὅσον καὶ ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ.

1. Βλ. Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ. *Πατρολογία*, Ἀθῆναι 1930, σ. 562.

τῆ καθ' ὄλου ἐκκλησιαστικῆ ποιήσει καὶ εἶναι ἔν ἐκ τῶν εὐγενεστέρων προϊόντων τῆς βαθείας θρησκευτικῆς ἐμπειρίας τῶν Χριστιανῶν.

Ἄπο τεχνικῆς ἐπόψεως τὸ ποίημα εἶναι συντεταγμένον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ρυθμικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, δέον δὲ νὰ σημειωθῆ ὅτι τὰ ποιητικὰ στοιχεῖα εἶναι εἰς αὐτὸ ἀφθονώτερα παρ' ὅσον εἰς ἄλλα ποιήματα. Ἡ ἐξέτασις τῆς ποιητικῆς μορφῆς τοῦ κανόνος, ὡς ἀνεπτύχθη ἀνωτέρω, δεικνύει ὅτι ἡ ζωηρὰ περιγραφή, εἰς γλῶσσαν καθαρὰν ἀλλ' ἀπλῆν, αἱ κτυπηταὶ εἰκόνας, οἱ ἐπιτυχεῖς συμβολισμοὶ καὶ τὰ πλούσια παραδείγματα δίδουν πολλὴν χάριν εἰς τὸ ποίημα καὶ διεγείρουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου ἢ ἀκροατοῦ, ὅπερ αὐξάνεται διὰ τῆς κατασκευτικῆς του μελωδίας. Πρωτοτυπία προσδίδεται εἰς τὸ ποίημα διὰ τῆς δραματικῆς αὐτοῦ μορφῆς, ἥτις ἔγκειται ὄχι μόνον εἰς τὴν διαλογικὴν μεταξὺ ψυχῆς καὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φωνῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τραγικῶν καταστάσεων καὶ τὴν ἐξεικόνισιν τῶν πράξεων ἀνθρώπων παρωχημένης ἐποχῆς, ζωσῶν εἰκόνων, ὡς θὰ ἔλεγε σύγχρονος τεχνοκρίτης. Τὸ δραματικὸν στοιχεῖον συνοδεύεται ὑπὸ ἄκρως ἀνεπτυγμένης ψυχολογικῆς ἀναλύσεως, ἥτις εἰς τινὰ σημεῖα φθάνει τὴν λεπτολογίαν νεωτέρων ψυχολογικῶν τάσεων. Ἡ πῶρωσις τοῦ βυθισθέντος ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὁ ταυτόχρονος κόρος, ἡ ἀγωνία διὰ τὸ μέλλον, αἱ ψυχικαὶ ἐντάσεις τοῦ κυμαινομένου ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἀναφαινομένη ἐλπίς σωτηρίας καὶ ἄλλα ψυχικὰ συναισθήματα περιγράφονται μετ' ὀξείας ψυχολογικῆς δεισιδύσεως.

Ἡ ἐν τῷ ποιήματι γενικὴ τάσις προδίδει τὰς θρησκευτικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐγράφη. Ἡ κοινωνία τῆς μέσης βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἐνῶ διεκρίνετο διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν εὐλάβειαν αὐτῆς, δὲν ἦτο κατὰ πάντα εὐσεβής. Ἡ εὐσέβεια, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς θετικῆς ἀνταποκρίσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν ἀπορροεῦσας ἠθικὰς ὑποχρεώσεις, παρέμενε εἰς τὸ

2. Εἶναι γνωστὴ ἡ πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον ροπή τῆς ἐποχῆς. Ὁ ῥῶσος ἱστορικός Α. VASILIEV. *Histoire de l'Empire Byzantine* (μετ. ἐκ τοῦ ῥωσ.), I. Paris. 1932, σ. 340, ὑπολογίζει εἰς ἑκατὸν χιλιάδας τοὺς μοναχοὺς ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει κατὰ τὸν Η' αἰῶνα.

3. Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἀνέπτυξαν ὀλόκληρον θεωρίαν περὶ τοῦ παρόντος κόσμου ὡς διαδρόμου ἢ σταδίου. Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ. *Λόγος προτρεπτικός πρὸς τοὺς προσκολλημένους εἰς τὰ τοῦ κόσμου αγαθά*, 2. *Πρὸς τοὺς Νέους*. . 3. Βλ. καὶ ἀνωτέρω κεφ. 4.

στάδιον τῆς προσπαθείας διὰ τὸν πολὺν λαόν. Ὡς πᾶσα κοινωνία, περιέκλειεν ἐν ἑαυτῇ στοιχεῖα ἀγαθὰ καὶ πονηρὰ συγχρόνως. Τὰ ἠθικὰ παραπτώματα πάσης μορφῆς δὲν ἦσαν ἀσυνήθη, ταῦτα δὲ συχνότατα προεκάλουν ἀηδῖαν, ὄχι μόνον εἰς τὰς εὐγενεῖς ψυχάς, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς συντελεστάς αὐτῶν, οἵτινες ἀπεχώρουν τῶν ἐγκοσμίων ἐν τέλει. Ὁ ὑπὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας ἰσχυρὸς τόνισμός τῆς πονηρίας τοῦ κόσμου τούτου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀγαθότητα ἣτις θὰ ἐπικρατήσῃ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ἡ σύγχρονος τῶν Βυζαντινῶν πείρα ἠΰξησεν εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν παρόντα κόσμον. Ἡ ἀποστροφή αὕτη ὄταν δὲν κατέληγεν εἰς ἀπόρριψιν τοῦ κόσμου καὶ ἀπομάκρυνσιν ἐξ αὐτοῦ², ἐξεφράζετο εἰς τὴν ἀντίληψιν περὶ αὐτοῦ ὡς ἀπλοῦ σταδίου πρὸς τέλεσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀγώνων ἐπιτυχῶν, διὰ νὰ λάβουν τὸν στέφανον τῆς νίκης καὶ τῆς ἀληθοῦς ζωῆς³. Ἡ κρίσις τῶν Βυζαντινῶν περὶ τοῦ παρόντος κόσμου ἐξεφράζετο καὶ εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν. Αἱ εἰκόνες ἐθεωροῦντο ὡς ἀντίτυπα τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγίων, ὡς ἡ ἐπίγειος πνευματικὴ αὐτῶν ἔκφρασις, καθ' οἷαν σχέσιν ἐξελαμβάνοντο τὰ εἶδη τοῦ κόσμου πρὸς τὰς ἰδέας κατὰ τὸν Πλάτωνα, πρὸς διάκρισιν δὲ τῶν εἰκονιζομένων προσώπων ἀπὸ τοῦ πονηροῦ κόσμου, ἐζωγραφίζοντο κατὰ τρόπον ἀφηρημένον. Ἀφηρημένην δὲ ἀκριβῶς μορφήν ζωῆς ἔτεινον νὰ ἀποδεχθοῦν καὶ αἱ θρησκευτικαὶ προσωπικότητες τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Αἱ ἀσκητικαὶ τάσεις, ἐξασκοῦσαι μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ λαοῦ, ὠδήγουν εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ κόσμου καὶ τὴν στέρησιν πλείστων ἀγαθῶν⁴. Οἱ αὐτοὶ λόγοι, συνδυαζόμενοι καὶ μετὰ τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ροπῆς πρὸς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐγέννησαν ἢ ἀκριβέστερον ἐνίσχυσαν καὶ τὰς μυστικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς. Ὁ μυστικισμὸς συχνάκις συνδυάζεται μετὰ τοῦ μοναχικοῦ βίου, δὲν ταυτίζεται ὅμως μετ' αὐτοῦ. Ἀμφότεραι αἱ τάσεις ἀποτελοῦν φυγὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου, ἡ μὲν μία ἠθικῶς καὶ μεταφυσικῶς, ὡς φυγὴ ἔξω τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἡ δὲ ἄλλη τοπικῶς, ὡς φυγὴ ἔξω τῆς κοινωνίας.

Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐκφράζεται καὶ ἐν πολλοῖς ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων, ἀλλ' ὁ Μέγας Κανὼν ὑπερβάλλει πάντα κατὰ τὴν

4. Εἶναι ὅμως ἀληθές, ὅτι αἱ τάσεις αὗται ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ οὐδέποτε ἔφθασαν εἰς ψυχολογικὰς ἀκρότητας οἷος π.χ. ὁ στιγματισμὸς Βλ. G. WUNDERLE. *Zur Psychologie der Stigmatisation*. Paderborn, 1938, σ. 57 ἐέ.

ἐμφάσιν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν παράστασιν αὐτοῦ.

Τὸ ποίημα τοῦτο εἶναι ἔντονος διαμαρτυρία κατὰ τῆς ἀμαρτίας, ἰδίως μάλιστα κατὰ τῆς σαρκικῆς, ἥτις ἐδέσποζε καὶ τῆς τότε ἐποχῆς καὶ ἐγένετο πρόξενος πλήθους ἄλλων κακουργημάτων. Ὁ ἀμαρτωλὸς καλεῖται εἰς φυγὴν ἐκ τοῦ κόσμου, ἀπὸ τοῦ μαιφόνου λογισμοῦ, τῆς ἀδοκίμου ψυχῆς, τῆς φιληδόνου ὀρμῆς, τῆς κτηνώδους ὀρέξεως, τοῦ φιλοκτήμονος βίου. Παραμένει ὅμως ἡ φυγὴ εἰς τὴν ἠθικὴν μορφήν καὶ ὄχι εἰς τὴν τοπικὴν, ὡς φυγὴ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας, τοῦ ὕλικου κόσμου, καὶ ὡς ἐπιστροφή πρὸς τὸν Θεόν. "Ἦδη ἡ ἀντίληψις αὕτη περιέχει σπέρματα μυστικῶν τάσεων, ἀρνητικῆς ὅμως μορφῆς. Διὰ τῆς καταδίκης τῆς προσηλώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ γῆινα, τὴν ἀμαρτίαν, τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν πλεονεξίαν, τὸν θαυμασμόν τῆς κοσμικῆς ὠραιότητος καὶ ἐν γένει τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου, ἐπιζητεῖται ἡ ἄρσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὲρ τὸν κόσμον. Δὲν φθάνει ὅμως τὸ ποίημα εἰς τὴν θετικὴν μορφήν τοῦ μυστικισμοῦ, διὰ δύο λόγους προφανῶς. Πρῶτον διότι ὡς δρᾶμα περιορίζεται μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὅποιον δίδεται ἡ λύσις τῆς τραγικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως ὁμαλῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ σχέσεων καὶ τῆς διαβεβαιώσεως περὶ τῆς σωτηρίας, ἀφίνει δέ, ὡς ἐν γένει ἅπαντα τὰ δράματα, νὰ ὑπονοηθῇ τὸ μεγαλεῖον τῆς μελλούσης καταστάσεως. Δεύτερον, διότι ἐν αὐτῷ περιγράφεται μὲν ὁ Θεὸς ὡς ἀγαθὸς καὶ γλυκύς, πλήρης ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον, δίδεται ὅμως πρωτεύουσα θέσις εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς καταδικαζούσης δικαιοσύνης αὐτοῦ, ἐν ἣ περιπτώσει ὁ ἄνθρωπος ἀρνηθῆ τὴν πρὸς τὰς ἐντολάς αὐτοῦ συμμόρφωσιν, ὅπερ καὶ ἀπὸ τεχνικῆς καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς ἐπόψεως, διὰ τοῦ τονισμοῦ τῆς μεγαλειότητος καὶ τοῦ ἀπροσπέλαστον τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀφίνει χῶρον διὰ τὴν περιγραφὴν τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Παρὰ ταῦτα, πλὴν τῆς καταδίκης τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου, ἀναφαίνονται καὶ ἄλλα μυστικὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀπ' εὐθείας ἐπαφῆ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς⁵. Τὸ ποίημα εἶναι ὁμιλία τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ· ἡ θεία φωνὴ ὁμιλεῖ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἐλέγχει καὶ προτρέπει αὐτόν· ἡ ψυχὴ ἐξομολογεῖται πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ζητεῖ ἔλεος. Τοῦτο ἐνέχει

5. Τοῦτο δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθειῶσαν ἄποψιν, καθ' ἣν ὁ Θεὸς εἶναι αὐστηρὸς κριτὴς καὶ ἀπροσπέλαστος. Βεβαίως αἱ ἀντιθέσεις οὐδέποτε ἐλλείπουν ἐκ τῆς ποιήσεως, ἰδίως τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλὰ πάντως ἡ ἐπαφὴ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνταῦθα περιορίζεται εἰς τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ ἀνθρώπου.

προφητικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἀπὸ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν προφητῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ὅτι παρ' αὐτοῖς μὲν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀποβλέπει εἰς τὴν καθοδήγησιν ὀλοκλήρου τῆς θρησκευτικῆς ὁμάδος, τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους, καὶ οὕτω τὸ μυστικὸν στοιχεῖον δύναται νὰ εὔρη μικρὰν μόνον θέσιν, ἐνῶ ἐνταῦθα ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ ἀφορᾷ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀτόμου μόνον.

Ἄλλ' ἡ ἀτομικιστικὴ θρησκευτικὴ ἀποψις τοῦ ποιήματος, περιοριζομένη εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς θρησκευτικῆς πείρας τοῦ ἀτόμου, μεταβάλλεται εἰς ὁμαδικήν, πρῶτον διότι διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν ἠθικῶν περιπετειῶν μιᾶς ψυχῆς, τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς, ὁ ποιητὴς ἀποβλέπει εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων ἡ ψυχὴ εἶναι ὡς ἡ ἰδική του, οὕτως ὥστε τὸ ποίημα νὰ καταντᾷ εἰς περιγραφὴν τῶν ψυχικῶν καὶ ἠθικῶν περιπετειῶν τῆς ἀνθρωπότητος ὀλοκλήρου· δεύτερον δὲ διότι ἡ χρῆσις τοῦ ποιήματος ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, δι' ἣν πιθανώτατα ἀρχῆθεν προωρίζετο, δίδει εἰς αὐτὸ συλλογικὸν χαρακτῆρα. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τονίζει τὴν κοινότητα τῶν ἠθικῶν περιπετειῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν συναντίληψιν εἰς τὴν λύσιν αὐτῶν, ἡ δὲ λατρεία, ἰδίως κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἦσαν πολυπληθεῖς καὶ τακτικαὶ καὶ οἱ πιστοὶ συνήρχοντο ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ, ἔνα ἀπευθύνουν ἀπὸ κοινοῦ τὰς προσευχὰς τῶν πρὸς τὸν Θεόν, εἶχε πάντοτε ὁμαδικὸν χαρακτῆρα. Οὕτω ἐν τῇ ὁμαδικῇ λατρείᾳ ὁ Κανὼν, ψαλλόμενος ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ ἐκκλησιασματος, λαμβάνει ἐξόχως ὁμαδικὸν χρῶμα καὶ ἐκφράζει τὸν κοινὸν πόνον τῆς ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἁμαρτίας στεναζούσης ἀνθρωπότητος.

Διὰ τῆς ἐν λατρείᾳ χρήσεως τοῦ Κανόνος ἐξυπηρετεῖται καὶ ὁ παιδαγωγικὸς αὐτοῦ σκοπός, χρησιμοποιοῦν ἐν ἀφθονίᾳ παραδείγματα ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἀπευθύνων συχνὰ προτροπὰς καὶ συστάσεις καὶ διὰ τῆς ὅλης διαρθρώσεως αὐτοῦ ζωγραφίζων μὲ ζοφερὰ χρώματα τὴν ἐν ἁμαρτίᾳ κατάστασιν, ἀναδεικνύει τὴν χάριν τῆς παρὰ τὸν Θεὸν νέας ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀσφαλῶς ὅμως τὰ πρόσωπα τῆς Ἀγίας Γραφῆς διδάσκουν περισσότερον, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὴ τάσις τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς νὰ δίδεται μεγάλη σημασία εἰς τὴν ἐκ τῶν ἱερῶν προσώπων παρφημένων ἐποχῶν προσφερομένην διδασκαλίαν. Αἱ ἐν τοῖς ναοῖς εἰκόνες τῶν ἁγίων τοῦτον τὸν σκοπὸν κυρίως ἐπιδιώκουν. Πάντως εἰς τὸν Κανὸνα δὲν χρησιμοποιοῦνται παραδείγματα ἱερῶν προσώπων τῆς Ἐκκλησίας, διότι κατὰ τὴν γενικὴν τότε πρᾶξιν, οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας ἐτιμῶντο δι' ὕμνων καὶ λόγων κατὰ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν, ἐνῶ τὰ πρόσωπα τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀνεφέροντο ἐν πάσῃ περιπτώσει.

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ
1976

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ

«Τί σοι προσενέγκωμεν;»

1976

Μεταξύ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀντικείμενα τῆς ὕμνογραφίας τῶν Χριστουγέννων κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων πρὸς τὸν νέον «βασιλέα» Χριστόν¹. Βεβαίως ἡ ὑπὸ τῶν Μάγων συμβολικὴ προσφορά δώρων ἐσήμαινεν ὁπωσδήποτε κάτι περισσότερον ἀπὸ τὴν ἔνδειξιν σεβασμοῦ πρὸς ἓνα νεογέννητον μέλλοντα βασιλέα, ὡς καθίσταται φανερόν ἀπὸ τὸ ὄλον σκηνικὸν τοῦ ἐπεισοδίου τούτου. Ὑπάρχει ὁμως ἓν τροπάριον τὸ ὁποῖον γενικεύει τὴν προσφορὰν πρὸς τὸν γεννηθέντα, ἐκλαμβάνον αὐτὴν ὡς προερχομένην ἀπὸ ὀλόκληρον τὴν κτίσιν, ἔμψυχον καὶ ἄψυχον, καὶ παρουσιάζον αὐτὴν ὡς ἔκφρασιν συμμετοχῆς εἰς τὸ γεγονός τῆς γεννήσεως. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι τοιαύτη συμμετοχὴ ἀποδίδεται εἰς τὴν κτίσιν καὶ κατὰ τὸ ἄλλο μέγα γεγονός τοῦ ἐπιγείου βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ πάθος, διὰ τὸ ὁποῖον ἡ ὕμνογραφία βάσει τῶν εὐαγγελικῶν διηγήσεων ἐπεξεργάσθη τὰ στοιχεῖα τοῦ σκοτασμοῦ τῶν ἀστέρων, τῆς σχίσεως τοῦ καταπετάσματος καὶ τοῦ σεισμοῦ τῆς γῆς, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων².

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τροπάριον, τέταρτον εἰς τὴν σειρὰν στιχηρῶν ἰδιομέλων τοῦ Ἑσπερινοῦ τῶν Χριστουγέννων, ἔχει ὡς ἑξῆς:

* Ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ *Χαριστήρια* εἰς μητροπολίτην Χαλκηδόνος Μελίτωνα, Θεσσαλονίκη, 1970.

1. *Ματθ.* 1, 1-12.

2. *Εἰς τὸ Πάσχα* 97-98.

«Διὰ τοῦτο οἱ φωστῆρες ἀπεστράφησαν
καὶ ἡ ἡμέρα συνεσκότασεν,
ἵνα κρύψῃ τὸν ἐπὶ ξύλου γεγυμνωμένον
καὶ γὰρ τοῦ λαοῦ μὴ τρέμοντος
ἔτρεμεν ἡ γῆ,
τοῦ λαοῦ μὴ φοβηθέντος
ἐφοβήθησαν οἱ οὐρανοί,
τοῦ λαοῦ μὴ περιεσχισμένου
περιεσχίσθησαν οἱ ἄγγελοι».

«Τί σοι προσενέγκωμεν, Χριστέ,
 ὅτι ὠφθης ἐπὶ γῆς ὡς ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς;
 Ἐκαστον γὰρ τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων
 τὴν εὐχαριστίαν σοι προσάγει·
 οἱ ἄγγελοι τὸν ὕμνον,
 οἱ οὐρανοὶ τὸν ἀστέρα,
 οἱ Μάγοι τὰ δῶρα,
 οἱ ποιμένες τὸ θαῦμα,
 ἡ γῆ τὸ σπῆλαιον,
 ἡ ἔρημος τὴν φάτνην,
 ἡμεῖς δὲ μητέρα παρθένον·
 ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς».

Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πρώτου ἰδιομέλου τῆς σειρᾶς ταύτης φέρεται ἡ ἔνδειξις «Γερμανοῦ», προφανῶς ἐννοουμένου τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ, ἀκμάσαντος κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἡ' αἰῶνος, γνωστοῦ δὲ διὰ τὴν σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λειτουργικῆς ποιήσεως, ἐνῶ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ δευτέρου ἰδιομέλου φέρεται ἡ ἔνδειξις «Ἀνατολίου». Ἐφ' ὅσον εἰς τὸ τρίτον καὶ εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν τέταρτον στιχηρὸν δὲν ὑπάρχει καμμία ἔνδειξις αὐτῆς τῆς φύσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς κατὰ τὰς ὡς ἄνω ἐνδείξεις ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸν δηλούμενον ἀμέσως προηγούμενον ποιητὴν, ἦτοι τὸν Ἀνατόλιον, ὅστις προφανῶς εἶναι ὁ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἡ' αἰῶνος ἀκμάσας Στουδίτης.

Παρὰ ταῦτα φρονοῦμεν σχεδὸν μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν ὕμνος δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Ἀνατόλιον ἀλλ' εἰς τὸν Γερμανὸν διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους. Πρῶτον, τὸ ἰδιόμελον τοῦτο κατακλείεται δι' ἐφύμνιου, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἀποτελεῖ τμῆμα εὐρυτέρας πολυστρόφου ποιητικῆς συνθέσεως. Τὸ δὲ ἐφύμνιόν του «ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς» εἶναι σχεδὸν ἀκριβῶς ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου κατακλείεται ὄχι μόνον τὸ πρὸ αὐτοῦ τρίτον στιχηρὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται τοῦ Γερμανοῦ³. Δεύτερον, εἰς ἐπιγεγραμμένον τροπάριον τοῦ Γερμανοῦ, ψαλλόμενον ἐπίσης κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, ἀπαντᾶται πάλιν ἡ ἔννοια τῆς προσφορᾶς, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν τροπάριον, καὶ δὴ τόσον ὡς πρὸς τὴν ἔμψυχον φύσιν⁴ ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἄψυχον⁵.

3. «Ἐκ Παρθένου Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς».

4. «Διὸ σοι προσφέρωμεν ὑπὲρ τὴν χρηματικὴν φορολογίαν».

5. «Ἐδὲμ προσφέρει σπῆλαιον».

Τὴν ιδέαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ ὕμνου ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς εἰς τὸ γνωστὸν κοντάκιον τοῦ Ρωμανοῦ Εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸ προοίμιον αὐτοῦ, ὅπου, ὅπως καὶ ἐδῶ, ἀπαντῶνται ὅλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα τοῦ σκηνικοῦ τῆς γεννήσεως, ἤτοι τὸ σπήλαιον, οἱ ἄγγελοι, οἱ ποιμένες, οἱ μάγοι, ὁ ἀστὴρ, ἐπὶ πλέον δὲ παρουσιάζεται καὶ ἡ γῆ ὡς προσάγουσα αὐτὸ σπήλαιον τῷ ἀπροσίτῳ». Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία περὶ τῆς συγγενείας τῶν δύο συνθέσεων, ἀλλὰ ὑφίσταται ἔν ἄλλο περισσότερον συγκεκριμένον κείμενον, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἀπετέλεσε κοινὴν πηγὴν δι' ἀμφοτέρας. Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι ἡ τετάρτη ὁμιλία τοῦ Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ⁶, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ προσφορὰ λαμβάνει εὐρυτάτην ἔκτασιν μὲ συμμετοχὴν ὅλης τῆς κτίσεως. Παραθέτοντες ἐδῶ μόνον ὅσα σημεῖα αὐτῆς ἐνδιαφέρουν τὴν παροῦσαν μελέτην, ἐπισημαίνομεν τὴν ἐντυπωσιακὴν ταυτότητα ἐξεικονίσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ παράθεσις δεικνύει καὶ εἰς τὸν προχείρως ἀναγινώσκοντα τὰ κείμενα ὅτι ὁ Γερμανὸς ἐλαχίστας τροποποιήσεις ἐπέφερεν εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦ Πρόκλου⁷, μολοντί ἔδωκεν εἰς τὸν ὕμνον τοῦ ἐντυπωσιακὴν ἐκείνην ζωηρότητα ἢ ὁποία ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ὁμιλίαν παρὰ τὴν ρυθμικότητά της.

«Πᾶσα ἡ κτίσις

τῷ ἀπάτορι βρέφει προσφέρει τὰ ξένια.

Ἡ γῆ τὴν φάτνην...

Τὰ ὄρη τὸ σπήλαιον...

Οἱ μάγοι τὰ δῶρα...

Αἱ παρθέναι τὴν Θεοτόκον Μαρίαν,

οἱ Ποιμένες τὴν ὕμνωδιαν...

Ἡ ἀνατολὴ τὸν ἀστέρα...

ὁ οὐρανὸς τοὺς ἀγγέλους».

Εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν τροπάριον καθ' ἑαυτὸ παρατηροῦμεν ζωηρὰν κίνησιν τὴν ὁποίαν μερικῶς μόνον δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν δι' ἀπλῆς ἀναγνώσεως, πληρέστερον διὰ τῆς μελωδῆσεως αὐτοῦ καὶ καθ' ὅλοκληρίαν διὰ συνδεδυασμένης ἐξετάσεως τοῦ κειμένου μὲ τὴν ζωγραφικὴν

6. Ὁμιλία εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ 4, 3, PG 65, 713.

7. Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ θέμα τῆς γνησιότητος τῆς ὁμιλίας τοῦ Πρόκλου, διότι οὕτως ἢ ἄλλως αὕτη εἶναι προγενεστέρα τοῦ Γερμανοῦ.

παράστασιν τῶν σκηνῶν αἱ ὁποῖαι περιγράφονται εἰς αὐτό. Εἰς τὰς σχετικὰς εἰκονογραφικὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι μάλιστα δὲν εἶναι καὶ ὀλίγαι, βλέπομεν ἀναπτυσσομένας ὅλας τὰς σκηνὰς ταύτας μετὰ ταύτοχρόνου παραθέσεως τοῦ κειμένου κατὰ στίχους εἰς τοὺς οἰκείους χώρους. Τὸ εἰκονογραφικὸν τοῦτο θέμα εἶναι γνωστὸν κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος Ἀχρίδος, τοῦ 13' αἰῶνος, ἔπειτα δὲ ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Βροντοχίου Μυστρᾶ, τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης, ναῶν τῆς Ζίτσης καὶ Ραβανίτσης ἐν Σερβίᾳ, τοῦ 18' αἰῶνος. Μεταξὺ δὲ τῶν φορητῶν εἰκόνων, ὅσων τοῦλάχιστον ἔχουν περιγραφῆ, προέχει ἡ τοῦ Πσκῶφ, τοῦ 18' αἰῶνος, φυλασσομένη εἰς τὴν συλλογὴν Τρετιακῶφ. Ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς μονῆς Δοχειαρίου.

Τῆς εἰκόνας δεσπόζει ἡ Θεοτόκος, καθημένη ἐπὶ θρόνου μὲ τὸ βρέφος ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς, ἂν καὶ ἡ προσφορὰ εἶναι πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστὸν Ἡ τοιαύτη παράστασις τῆς Θεοτόκου ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς εἰς τὰ λεγόμενα εἰς τὸ α' ἰδιόμειλον τῶν Αἵνων τῶν Χριστουγέννων,

«Παρθένος καθέζεται τὰ Χερουβὶμ μιμουμένη

βαστάζουσα ἐν κόλποις Θεὸν Λόγον σαρκωθέντα»,

τοῦ ὁποίου συνθέτης εἶναι ὁ Ἀνδρέας Κρήτης καὶ τὸ ὁποῖον περιέχει ἐπίσης τὸ θέμα τῆς εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν προσφορᾶς, καίτοι βεβαίως ὑπὸ πολὺ περιορισμένην μορφήν.

Τὸ βάθος τῆς παραστάσεως ἀποτελεῖται ἀπὸ βραχῶδες τοπίον, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου παρίσταται ὁ οὐρανός, ὀπόθεν κατέρχεται πρὸς τὴν Θεοτόκον ὁ ἀστὴρ. Ἀριστερὰ τῆς Θεοτόκου παρίστανται κατὰ σειρὰν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω οἱ ἄγγελοι, οἱ τρεῖς Μάγοι καὶ ἡ γῆ προσωποποιημένη ὡς νεαρὰ γυνὴ γονυπετῆς μὲ τὸ σπῆλαιον εἰς χεῖρας. Δεξιὰ παρίστανται ὡσαύτως ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω οἱ ποιμένες μετὰ τῶν προβάτων καὶ ἡ ἔρημος προσωποποιημένη ὡς γραῖα γονυπετῆς μὲ τὴν φάτνην κιβωτιόσχημον εἰς τὰς χεῖρας. Πλήθος προσώπων εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς συνθέσεως, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀνθρωπότητα προσφέρουσαν εἰς τὸν Χριστὸν τὴν Παρθένον Μαρίαν ἢ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν αὐτοῦ.

Ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ G. Millet⁸, ἐξαιρετον περιγραφὴν τῆς παραστάσεως ταύτης ἐφιλοξένησεν ἤδη ὁ Μᾶρκος Εὐγενικός εἰς τὴν

8. *Recherches sur l' iconographie de l' Evangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles*, Paris 1916, σσ. 165-167. Ἡ ὅλη μελέτη περιέχεται εἰς τὰς σσ. 163-169.

Τοιχογραφία του καθολικού τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου τοῦ 15τ' αἰῶνος

Ἐκφρασιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως⁹. Ὁ Millet, ἐξετάζων τὰ πράγματα κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴν ἄποψιν μονομερῶς, φρονεῖ ὅτι ἡ σύνθεσις τοῦ στιχηροῦ ἔχει διαμορφωθῆ περὶ τὴν προσκύνησιν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου¹⁰, ἢ, ὡς ὁ Κ. Καλοκύρης ἐκλαμβάνει τὴν ἄποψιν τούτου, «ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως τῆς προσκυνήσεως τῶν Μάγων ἐν τῷ σπηλαίῳ»¹¹. Θὰ ἔπρεπε δηλαδὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Γερμανὸς συνέταξε τὸ ποίημα ἔχων ἐνώπιόν του, ἢ ἔστω κατὰ νοῦν, μίαν εἰκόνα τῆς προσκυνήσεως τῶν Μάγων ἐν τῷ σπηλαίῳ καὶ ὄχι μετὰ διετίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, πολὺ περισσότερον καθ' ὅσον ἡ παράστασις εἶναι ἐκτὸς σπηλαίου, τὸ ὁποῖον μάλιστα ἀντιστρόφως εἶναι ἐντὸς τῆς παραστάσεως ὡς ἀντικείμενον προσφορᾶς. Ὡς πλαίσιον τῆς παραστάσεως ἐμφανίζεται τὸ σπήλαιον μόνον εἰς μεταγενεστέρας σλαβικὰς παραλλαγὰς αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι συνδυάζουν τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὰς προσφορὰς τοῦ στιχηροῦ. Ἄλλ' αὐταὶ αἱ λεπτομέρειαι ὡς ἐκ περισσοῦ ἀναφέρονται ἐδῶ, διότι ἀντικείμενον τῆς μελέτης ταύτης εἶναι βασικῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ ποίημα καὶ ὄχι ἡ σχετικὴ μετ' αὐτὸ εἰκονογράφησις.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Γερμανὸς ἐπραγματοποίησεν αὐτοτελῶς μίαν ποιητικὴν σύνθεσιν, ἡ ὁποία ἐξεικονίζει τὴν ἐκτὸς χρόνου, αἰωνίως, προσφορὰν τῆς κτίσεως εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεόν, τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ἡ προσφορὰ παρουσιάζεται ὑπαιθρίως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἀδυναμίας νὰ ἐμφανισθῇ αὕτη ἄλλως, ἀφοῦ εἰς αὐτὴν μετέχουν ὁ οὐρανός, οἱ ἄγγελοι καὶ ἄλλοι παράγοντες. Βεβαίως ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν προσφορὰν τῶν Μάγων, ἀλλὰ τὴν γενικεύει, τὴν μετασχηματίζει εἰς προσφορὰν ἐκ μέρους ὄλων τῶν κτισμάτων, καὶ δὴ τόσον τῶν ἐμψύχων ὅσον καὶ τῶν ἀψύχων.

Θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ φαντασθῇ τὴν κίνησιν τῆς ὡς ἄνω παραστάσεως ὡς ἐν πομπῇ, ἀλλ' ἡ λύσις τὴν ὁποῖαν ἔδωσαν οἱ ζωγράφοι εἶναι πιστὴ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τὴν προσφορὰν μετέχουν τὰ πάντα πέραν πάσης ἱεραρχήσεως.

Ἡ προσφορὰ τῶν κτισμάτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ τριῶν ἀπόψεων. Κατὰ πρῶτον ἀποτελεῖ θυσίαν πρὸς τὸν Χριστόν, ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς αὐτὸν λόγῳ τῆς θείας αὐτοῦ μεγαλειότητος. Ἐν ἐγεννήθη ἐν πτωχεύσει εἰς τὸ σπήλαιον, δὲν ἐστερήθη τῆς θείας αὐτοῦ ιδιότητος,

9. Ἐν C. L. KAMBER, *Philostrati libri de Gymnastica*, Heidelberg 1840, τ. II, σ. 133.

10. Ὡς ἄνω, *Recherches sur l' iconographie de l' Evangile*, σ. 168.

11. Κ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ, *Ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν εἰκονογραφίαν*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 213 ἐ.

ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ πάντοτε ἀναγνώρισιν ἐκ μέρους τῶν ὄντων, ἐκ μέρους ὄλων τῶν ὄντων μάλιστα, διότι ὅλα εἶναι δημιουργήματα αὐτοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Δεύτερον ἀποτελεῖ εὐχαριστίαν τῶν ὄντων πρὸς αὐτὸν διὰ τὴν «ἐπιφάνειαν», τὴν ἐπὶ γῆς παρουσίαν του, ὅπως σημειώνεται ἤδη εἰς τὸν δεύτερον στίχον τοῦ ποιήματος, «ὅτι ὤφθης ἐπὶ γῆς ὡς ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς».

Κυρίως ὅμως αὕτη παριστάνει τὴν μετοχὴν εἰς τὸ μέγα τοῦτο γεγονός τῆς ἐπιφανείας. Ἡ ἐν δυνάμει μετοχὴ τῶν κτισμάτων εἰς τὴν θεϊαν πραγματικότητα, μὴ ἐκπληρωθεῖσα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δημιουργίας, εὐρίσκει τῶρα εὐκαιρίαν ἐκπληρώσεως. Κόσμος καὶ ἄνθρωπος ὡς δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ εἶχον ὠρισμένον προορισμόν, τὴν μετοχὴν εἰς τὴν ἀγαθότητα καὶ δόξαν τοῦ Θεοῦ, πρᾶγμα δυνατόν μόνον ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Μετὰ τὴν ἀναστολὴν τῆς πορείας πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ, ὅχι μόνον ἡ ἀνθρωπότης στενάζει κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ἀλλὰ καὶ ἡ κτίσις ὅλη, «πᾶσα ἡ κτίσις στενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν»¹², ἀναμένουσα τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ¹³. Στενάζουν δὲ ὅλα λόγῳ τῆς μεταξύ των διαιρέσεως καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστάσεώς των. Ὁ Μάξιμος διακρίνει εἰς τὸν κόσμον πέντε διαιρέσεις κατὰ κλίμακα κατιούσαν, αἱ ὁποῖαι παρακωλύουν τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Πρώτην τὴν μεταξύ ἀκτίστου καὶ κτιστῆς φύσεως, δευτέραν τὴν μεταξύ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν, τρίτην τὴν μεταξύ οὐρανοῦ καὶ γῆς, τετάρτην τὴν μεταξύ παραδείσου καὶ οἰκουμένης, πέμπτην τὴν μεταξύ ἄρρενος καὶ θήλεως¹⁴. Ὁ παράγων ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶχε τὸ χρέος καὶ τὴν δυνατότητα νὰ ὑπερβῇ καὶ ζεύξῃ τὰ διεστῶτα αὐτὰ μέρη ἦτο ὁ ἄνθρωπος, διότι αὐτὸς συνεδέετο ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του μὲ ὅλα τὰ ἐγκόσμια μέρη τῶν διαιρέσεων. Ἡ δύνατο δὲ νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐνώνων ἐν ἑαυτῷ τὰ μέρη τοῦ κοσμικοῦ συνόλου εἰς μίαν κοινὴν πορείαν πρὸς τὸν Θεόν, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ἡ ἀπωτάτη ἔνωσις, ἡ ἔνωσις τοῦ κτιστοῦ μὲ τὸ ἀκτιστόν¹⁵.

Ἀφοῦ δὲν ἐπέτυχε τοῦτο, ἤδη ἔρχεται ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ. Οὗτος ἔλαβε τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν τοῦ προσέφερον ὅλη ἡ κτίσις, διότι αὕτη εἶναι μέρος τῆς κτίσεως ἐν συνόλῳ.

12. Ρωμ. 8, 21.

13. Ρωμ. 3, 19.

14. Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν PG 91, 1304-1305.

15. Αὐτόθι PG 91, 1308.

Εἰς τὸ ποίημα ἐνώνονται ὅλα τὰ ὡς ἄνω στοιχεῖα καὶ αἱ διαιρέσεις καταργοῦνται· ἄρρεν καὶ θῆλυ δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν γέννησιν, οἰκουμένη καὶ παράδεισος ταυτίζονται ἐνώπιον τοῦ γεννηθέντος, γῆ καὶ οὐρανὸς μετέχουν εἰς τὸ γεγονός ἐν ἁρμονίᾳ, αἰσθητὰ καὶ νοητὰ συνεργάζονται καὶ ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς περικλείει ἐν ἑαυτῷ τὸ ἄκτιστον καὶ τὸ κτιστόν. « Ἀμέλει τοι τῆς καθόλου τῶν πάντων πρὸς ἑαυτὸν ἐνώσεως ἐκ τῆς ἡμῶν ἀρξάμενος διαιρέσεως γίνεται τέλειος ἄνθρωπος »¹⁶. Ἡ ἐν ἁρμονίᾳ συμπάραστασις τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐμφύχου καὶ ἀψύχου κτίσεως κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν παρόντα ὕμνον ἐξεικονίζει κατὰ πρόληψιν τὴν ἀνακαίνησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὸν μετασχηματισμὸν τῆς ἀψύχου κτίσεως.

Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς προσφορᾶς τοῦ σύμπαντος εἰς τὸν γεννηθέντα Θεόν.

16. Αὐτόθι PG 91, 1308.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

- Ἄβγαρος 173
 Ἄβερκιος Ἱεραπόλεως 42
 Ἀθηναγόρας 113
 Ἀθηνογένης 23, 29
 ἄκροστιχίς 158 ἔ.
 ἄμαρτία 251 ἔ.
 Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου 152
 Ἀνατόλιος Στουδίτης 280
 Ἀνδρέας Κρήτης 231 ἔ.
 Ἀποκάλυψις Ἰωάννου 28, 82, 84, 85, 121 ἔ.
 Ἄρειος 131
 Ἀρμόνιος 52, 86, 146, 174

 Βαρλαάμ 169
 Βαρδεδάνης 52, 86, 146, 173-4
 Βασίλειος Μέγας 79, 129, 158

 Γερμανὸς Κων/πόλεως 280
 Γεροντικὸν 43, 49
 Γλυκέριος 132-3
 Γνωστικοὶ 23, 75
 — συστήματα 17
 — ὕμνοι 32 ἔ.
 Γρηγόριος Θεολόγος 153

 Διαταγαὶ Ἀποστόλων 44, 49, 67, 76, 85, 151
 Διδαχὴ Ἀποστόλων 54, 150
 Διόδωρος Ταρσοῦ 66
 Δωρόθεος ἀββᾶς 153

 Εἰρμὸς 156, 236
 Ἐφραίμ Σύρος 16, 51, 130, 144 ἔ.

 175 ἔ., 220
 ἐφύμνιον 157 ἔ.

 Ἡλίας Σύγκελλος 253

 Θεοδόσιος Γραμματικὸς 141

 Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας 23, 66, 84, 122, 267
 Ἰέρακας 23, 29
 Ἰππόλυτος 19, 23
 Ἰουστινιανὸς 166
 Ἰουστίνος 56, 75, 82, 150
 Ἰωάννης Ζωναρᾶς 141, 156
 Ἰωάννης Χρυσόστομος 79, 165

 κάλανδα 133-4
 Κανὼν 231-2, 235 ἔ.
 — εἰς Ἀνδρέαν Κρήτης 235
 — Μαρίας Αἰγυπτίας 235
 — Μέγας 233 ἔ.
 Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς 40, 68, 107 ἔ., 126
 κοντάκιον 77, 137 ἔ.
 Κοσμᾶς Μελωδὸς 154
 Κωδινὸς Κουροπαλάτης 138
 Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος 142

 Λαοδικεῖας σύνοδος 55, 67
 Λούθηρος 20

 μαδράσα 93
 Μάξιμος Ὁμολογητὴς 285

Μασσαλιανοί 132
 Μεθόδιος Ὀλύμπου 40, 53, 68, 184
 Μελίτων Σάρδεων 91 ἐ., 152
 — Περὶ Πάσχα 91 ἐ.

μετάνοια 265 ἐ.
 Μητσάκης Κ. 218-19, 226
 Μοντανός 113
 μυστήρια 167

Ναρσή 179
 Νέπως Ἀρσινόης 23, 29

οἶκος 156

Πάλλας Δ. 187, 190
 Παπαδόπουλος Γ. 141
 Πάπυρος Ὁξυρρύγχου 56, 87
 Παμβῶ 133
 Παῦλος ἀπόστολος 20ἐ. 80
 Παῦλος Σαμοσατεὺς 55, 85, 124, 150
 Πλίνιος νεώτερος 22, 123, 150
 Πράξεις Ἰωάννου 125, 155, 158, 184,
 220
 Πράξεις Παύλου 45, 73
 Πρόκλος Κων/πόλεως 168, 281
 προοίμιον 160 ἐ.
 προσφῶδια 60

Ρωμανός μελωδός 59, 77, 139, 164, 166
 204, 219

Σβίγγλιος 20
 Σεβήρος Ἀντιοχείας 64, 181
 σουγκίθα 93

Συμπόσιον Μεθοδίου Ὀλύμπου 127,
 220
 Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων 235

Τατιανός 173
 Τερτυλιανός 44, 73, 78
 Τριώδιον 237
 Τωμαδάκης Ν. 147, 217 ἐ.

ὕμνοι 93
 ὕμνοι Γνωστικῶν 32 ἐ., 68
 ὕμνος 20 ἐ., 121
 ὕμνος Ἀγγέλων 25
 ὕμνος Ἀκάθιστος 139, 222
 ὕμνος λυχνικοῦ 29, 124, 145, 150
 ὕμνος Μεθοδίου Ὀλύμπου 192 ἐ.
 ὕμνος Πράξεων Ἰωάννου 187 ἐ.

Φιλιππικός Βαρδάνης 270
 Φλαβιανός Ἀντιοχείας 66
 Φουτράκης Α. 161

ψαλμός 18 ἐ.
 Ψαλτῆρ 78
 Ψάλτης 29
 Ψαλτήριον νέον 51

ᾠδαὶ πνευματικαὶ 93
 ᾠδαὶ Σολομώντος 35, 37, 51
 ᾠδὴ 20 ἐ. 51
 — Ἐλισσάβετ 24
 — Ζαχαρίου 25
 — Θεοτόκου 24
 — Συμεῶν 25

Bonner C. 92

Cross F. 92

Krumbacher K. 15, 16, 217

Maas P. 146, 161, 217 é.

(De) Matons Gr. 161, 217 é.

Meyer N. 172

Perler O. 92

Piane G. 168

Pitra 140, 142, 217, 232

Wehofer Th. 172

Wellesz E. 17, 63, 147, 181

Werner 181

ΕΚΤΥΠΩΣΗ
ΑΘ. ΑΛΤΙΝΤΖΗ, ΒΑΣ. ΣΟΦΙΑΔ
ΤΗΛ. 222.965, 221.529
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ